

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

GRÓF ZRINYI MIKLÓS

HADTUDOMÁNYI MUNKÁI.

Vera Effigies Illustrissimi ac Excellentissimi Domini Sors Bona nihil aliud Domini COMITIS NICOLAI PERPETVI
 AZRINIO et strenuitate illucorum Regnorum pro Regi Dalmatiae Maritima Hereditary Bani Regi
 Hungariae Archiepiscopi Dalmatiae Croatiae Slavoniae ac Agalonum Regnum in Hungaria Praefecti
 comitatum Zalachinensis et Simuchienfis Supremi Comitis Sacrae Regiae Maieftatis Camerarii et
 Consilii Equitis Aurei Velleris ac confimiorum Colapartorum Praefecti, Legationis et infide draus
 Micefis Hereditary capitaneus Generalis Turco malignis et cetera Quam Tamen Tamen edictum Praes
 az hanc Dignitate Veneri vici. July

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS

A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR.

MAGYAR
 TUDOMÁNYOS
 AKADÉMIA
 KÖNYVTÁRA

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS

A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR

HADTUDOMÁNYI MUNKÁI.

ZRÍNYI MIKLÓS ARCZKÉPÉVEL.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE,

BEVEZETÉSSSEL ÉS MAGYARÁZÓ JEGYZETEKKELL ELLÁTTA

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD SZÁZADOS.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.

1891.

100717

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA 738/1950 N. SZ.

Franklin-Társulat nyomdaja

R
1977

TARTALOM.

	Lap
Előszó	1
Bevezetés: Gróf Zrínyi Miklós mint hadvezér és mint hadtudományi író	7
ZRÍNYI MIKLÓS HADTUDOMÁNYI MUNKÁI.	
Megyeri Zsigmond levele gróf Zrínyi Miklóshoz	63
Forgács Simon tábornok dedicatiója, melylyel Zrínyi Miklós munkáit	
II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek ajánlja	66
Kazinczy Ferencz véleménye Zrínyi Miklós hadtudományi munkáiról	68
Zrínyi Miklós előszavai hadtudományi munkáihoz	70
A török áfium ellen való orvosság, avagy a töröknek ma- gyarral való békessége ellen való antidotum	79
Megjegyzések az «Áfium»-hoz	120
Mátyás király életéről való elmélkedések	135
Megjegyzések a «Mátyás király életéről való elmélkedések»-hez	185
Vitéz hadnagy.	
Első rész. <i>Discursusok</i>	195
Megjegyzések a «Discursusok»-hoz	228
Második rész. <i>Aphorismák</i>	236
Megjegyzések az «Aphorismák»-hoz	327
Harmadik rész. <i>Centuriák</i>	336
Megjegyzések a «Centuriák»-hoz	363
Tábori kis tracta	
<i>A hadseregről</i>	369
<i>A táborról</i>	384
Megjegyzések a «Tábori kis traktá»-hoz	394

ELŐSZÓ.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkái első ízben az «Újabb Nemzeti Könyvtár» című gyűjteményben a költői művekkel együtt jelentek meg, s ott egyszerűen «Prózai Munkák»-nak nevezetnek. Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz, midőn Zrínyi összes műveit 1852-ben sajtó alá rendezték, nem bírtak még tudomással Zrínyi egyéb prózai íratairól, az 1653-iki és 1664-iki emlékiratról, a «Siralmas panasz»-ról, Zrínyi nagyérdékű leveleiről, melyek mindannyian azóta láttak napvilágot; most azonban, miután ezeket is ismerjük, Zrínyi «prózai munkái» három csoportba oszthatók: a hadtudományi művekre, a politikai iratokra és a levelekre.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága csakis az első csoportot, a *hadtudományi műveket* kívánta újból kiadni, nemcsak maradandóbb értéküknél fogva, de azért is, mert reményli, hogy ezen, a tisztán katonai tudományos szempontból is fölötte érdekes, e mellett pedig mély hazafias érzéstől áthatott munkák, a véderő mindkét részének magyar tagjainál hálás fogadtatásra találhatnak.

A bizottság által Zrínyi hadtudományi munkáinak sajtó alá rendezésével és commentálásával megbízotván, átnéztem a Nemzeti Múzeum kézírattárát és az Országos Levéltár Zrínyi-iratait is, leginkább azért, mert kétségem merült föl arra nézve, hogy a «Vitéz hadnagy» címet viselt s Zrínyi által az Áfiumban érintett gyűjtemény azonos-e avval, mely az Újabb Nemzeti Könyvtárban már kiadatott, vagy talán külön mű, mely eddig még homályban maradt. De sem a levéltárakban, sem Zrínyi volt csáktornyai s most magánkézen levő könyvtárában nincs nyoma más munkának s így azt kell föltételeznem, hogy a «Vitéz hadnagy» címet

valóban a hadtudományi elveknek ama három részből álló gyűjteménye viselte, mely a «Prózai Munkák» zömét képezi.

Ez okból s az anyagnak czélszerűbb elrendezése szempontjából is, ez új kiadásnál eltértem azon beosztástól, mely a Kazinczy-kiadásnál nyilván csak azért tartatott meg, mert a meglevő kéziratokban Zrínyi munkái véletlenül ép ily sorrendben másoltattak le.

A főbb eltérések az anyag elrendezésénél a következők:

A munkákat megelőző három levél közül csupán az első vonatkozik Zrínyi hadtudományi munkáira; ennek utóiratai s a következő levelek magántermészetűek, a kiadandó munkákkal semmi összefüggésben nincsenek, s így azokat elhagytam. Helyettök fölvettem gr. Forgách Simon dedikációját, s Kazinczy Ferencz nyilatkozatát Zrínyi munkáiról, melyek valóban érdemesek arra, hogy Zrínyi munkáival együtt megőriztessenek.

A munkák közt első helyre tettem az *Áfiumot*, mely mint hazafias szózat, a könyv élén inkább helyén van, mint közbe beosztva; ezt követi a *Mátyás királyról* szóló elmélkedés, mely Megyeri levele idejében az összes művek első részét képezte, de később, midőn a «Vitéz hadnagy» elkészült, a Discursusokkal helyettesítettett. Mindkettő teljesen önálló mű, s azoknak közbe való besorolását czélszerűnek nem tartottam.

E két önálló mű után a már érintett gyűjtemény következik, melynek a Zrínyi által használt «*Vitéz hadnagy*» címet visszaadtam. Az első rész a korábbi kiadásban csupán a vitézségről szóló discursusokat tartalmazza; én ide osztottam még a szerencséről szólót is, mely tárgyánál s a módnál fogva, melylyel Zrínyi a kérdés fölött értekezik, inkább ide való, mint az aphorismák közé. Az első rész ezért a «*Discursusok*» főcímet kapta. A második rész, «*Aphorismák*» cím alatt, csakis ezeket foglalja magában. A harmadik rész érintetlenül maradt, de eddig cím nélkül volt; én tehát a «*Centuriák*» címet adtam neki, mivel Megyeri leveléből azt veszem ki, hogy e rész korábban is e címet viselte.

A munkák sorozatát végre a töredékben maradt «*Tábori kis Trakta*» fejezi be.

Zrínyi összegyűjtött munkáiból a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában három kézirati másolat van meg. Ezek elseje, mely 412/Qu.

h. szám alatt van s Székelyhidi Mátyástól, illetőleg Bonis Pogány Karolinától származik, továbbá másodika, 1048/Qu. h. szám alatt, mely 1881-ben Horovitz Fülöp antiquariustól vétetett, teljes. A harmadik példányból, 1160/Qu. h. szám alatt, melyet Kazinczy Ferencz tanúsága szerint gróf Dessewffy József másoltatott, s mely 1873-ban Farkas Lajos könyvtárából került a Nemzeti Múzeumba, hiányzik az Áfium. Ellenben meg van az Áfium külön, és pedig négy teljes és két csonka példányban.

A szöveg mind-e kéziratokkal gondosan összehasonlított, a nyilvánvaló, hibás olvasásból származó tévedések kiigazítottak, az eltérések vagy kétes helyek pedig megjegyeztettek.

Ami végre a magyarázó észrevételeket illeti, ezeknél megbízatásomhoz képest arra törekedtem, hogy a szöveg a legszélesebb körű olvasóközönségnek hozzáférhető, s kiválóan a katonai olvasók által megérthető legyen; ez tette szükségessé a latin részek lefordítását, a latinizmusok magyarázatát, s számos más jegyzetet, mely más körülmények közt tán elmaradhatott volna.

Irodalomtörténeti megjegyzéseket csak ott tettem, hol ez okvetlen szükséges volt s úgy a szövegmagyarázatnál, mint a külön adott megjegyzéseknél, első sorban szintén a katonai olvasó-közönseget tartottam szem előtt.

Legutoljára emlitem meg a bevezetést, melyet Zrínyi munkáihoz csatoltam.

Zrínyi Miklós katonai szereplése a mai nemzedék előtt ép oly kevésbé ismeretes, mint hadtudományi írói működése. Midőn azonban hadtudományi munkáit közrebocsátjuk, mulhatlanul szükségesnek tűnik föl előttem, hogy e remek művek szerzője kivált e két oldalról kellően megvilágítva legyen. Minden pálya közt talán a katonai pálya az, hol az elmélet egymagában és a gyakorlat egymagában mit sem ér, s a mint megköveteljük a gyakorlat emberétől, hogy elméletileg képzett legyen, ép úgy az elmélet hirdetője iránt bizalommal csak akkor viseltetünk, ha katonai pályáját ismerve, azt látjuk, hogy nem csak beszélni, oktatni, de tenni is tudott.

A bevezetés ennek megfelelőleg két részre oszlik; az elsőben Zrínyi katonai pályáját leírni, vezéri jelentőségét kiemelni töreksem, míg a másodikban — melyet az Akadémiában már részben

fölvastam — ama hadművészeti elveket ismertetem meg, melyeket Zrínyi hadtudományi munkáiban hirdet.

Zrínyi Miklóst mint író t egészben fölkarolni, sem föladatom nem volt, sem szándékom nem lehetett s erre szükség sincs, mivel Zrínyi írói egyéniségének kidomborításával az Akadémia ép a legutóbbi időben egy az irodalomtörténetben jeles szakférfiút bizott meg, kinek munkája után Zrínyit e tekintetben is jobban meg fogjuk ismerni, mint eddig ismertük.

Nekem Zrínyi munkáinak kiadásánál csak a tolmács igénytelen szerepe jutott; de Zrínyi Miklóst tolmácsolni nemes feladat s a munka, mely vele jár, nem fáradságot okoz, de élvezetet szerez, míg jutalma az lesz, ha általa Zrínyi nagy szellemének hatása, önzetlen hazaszeretete, minél nagyobb körben terjed.

Rónai Horváth Jenő.

BEVEZETÉS.

ZRÍNYI MIKLÓS MINT HADVEZÉR ÉS
MINT HADTUDOMÁNYI ÍRÓ.

PLATE I

THE FIRST PART OF THE HISTORY OF THE

REIGN OF THE EMPEROR

BEVEZETÉS.

ZRÍNYI MIKLÓS MINT HADVEZÉR ÉS MINT HADTUDOMÁNYI ÍRÓ.

A szigetvári hős dédunokája, gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, nemzeti történetünk egyik kimagasló alakja. Nagy volt ő mint államférfiú, nagy mint költő, s nem kevésbbé nagy mint *hadvezér* és mint *hadtudományi író*.

Ámde míg államférfiúi tevékenységét a hazai történelem, költői érdemeit az irodalomtörténet a legteljesebben méltányolják, jelentőségét mint hadvezérét a hazai történetírás eléggé ki nem emeli, érdemeit mint hadtudományi íróét, a nemzeti irodalomtörténet alig ismeri és nem méltatja.

Mintha a mostoha sors még halála után is üldözni akarta volna, megtagadja tőle az elismerést azon tetteiért, melyekre életében legbüszkébb volt; nemes lelkében élt a hit, hogy neve, híre fenmarad halála után is; de ő e nevet, e hírt nem politikai szereplésével kívánta megérdemelni, mert «geniusa őt inkább a karddal való bánásra ösztönzé, mint a béke-hivatal viselésére»,¹⁾ s mert «inkább volt hajlandó a hadi dolgot forgatni, mely hazánk szolgálatára leghasznosabb, hogysesem mást»,²⁾ de nem is a költészettel, mely neki «mestersége nem volt», melylyel «csak mulatságból» foglalkozott, s mely neki «legutolsó gondját» képezte;³⁾ *harezi*

¹⁾ «Genius enim meus magis me ad tractandum gladium, pro utilitate patriæ, quam ad gestandum togam invitat.» Báni beiktató beszéd. Rattkay, Memoria Reg. et Ban. 228.

²⁾ Lásd később Zrínyi előszavát az olvasóhoz.

³⁾ Előszó a «Szigeti veszedelem»-hez. — Zrínyi összes munkái, Kazinczy és Toldy, Pest, 1852. 30. lap.

dicsőség volt az, mely után szíve vágyott, «szablyája élivel, ellenség vérével» kívánta «örök hírért megírni».

E dicsőséget megszerezte mint hadvezér, megszerezte mint a nemzet katonái oktatója; de dicsőségét már kortársai is megcsorbítani akarták, őt magát s tetteit kisebbíteni igyekezték, s ugyanezt cselekedte az utókor, midőn hadvezéri s hadtudományi írói érdemeit elfeledvén, dicsősége koronájába a legragyogóbb drágaköveket beilleszteni elmulasztá.

Mostohák voltak iránta kortársai, mostoha iránta az utókor.

Míg élt, sorsa mindig ingadozó volt s teljes, föltétlen és általános elismerésnek soha sem örvendhetett.

Nemzete fölismerete fényes tehetségeit, nevét gloriával vette körül, cselekedeteit egekig magasztalta, — de törekvéseiben nem támogatta, s nagy eszméi kiviteléhez segédkezet nem nyújtott.

A császári hadsereg vezérei, különösen azok, kik vele együtt működtek, a legteljesebb elismeréssel adóztak személyes tulajdonainak s képességeinek, de átgondolt és ügyes hadműveletei végrehajtásában őt minden módon gátolni igyekeztek. Badeni Lipót őrgrof tábornagy, a német birodalmi sereg vezére, a török elleni hadműveletekre nézve Zrínyi tanácsát kéri ki, míg ugyanakkor a császári sereg fővezére, Montecuccoli, Zrínyi hadműveleteit éles gúnynyal ítéli el.

I. Lipót császár és király Zrínyi 1663-ik évi és 1664-ik évi téli fényes hadjáratát Regensburgban ünnepélyes körmenettel dicsőíti, Zrínyit hercegi czímmel kínálja meg — s mégis a következő hadjáratban a fővezérletet nem reá, hanem legelkeseredettebb ellenségére, Montecuccolira, bizza.

A külföld benne helyezi minden reménységét, kitüntetésekkel halmozza el, a belföldön pedig a szennyes gyanú löveli reá mérges nyilait.

Kevés elégtételt nyújt neki az, hogy a szentgotthárdi csata főreszesei, a francia nemesek, míg Montecuccoli diadalmában uszik, nem őt, hanem a visszavonúlt Zrínyit veszik körül, kijelentvén, hogy a csatában Zrínyi példája lelkesítette őket, s hogy a török nem Montecuccoli elől, de azért hátrált, mert hátában Zrínyit és vitéz magyar csapatait vélte.

Halála után ép oly kevéssé nyert teljes elismerést, mint életében.

Az utókor igazságot szolgáltat az államférfiú Zrínyinek, de nem méltányolja vezéri érdemeit, melyekkel pedig a magyar névnek egész Európa előtt dicsőséget szerzett; ünnepli a költő Zrínyit, de mellőzte, elfeledte hadtudományi remekíratait, lángszellemének e harmadfél százados bizonyítékait, melyekre nem kevésbé lehetünk büszkék, mint nagy s magyar költő által eddig utól nem ért eposzára.

A Magyar Tudományos Akadémia nemzeti kötelességet teljesít, midőn a magyar irodalom e kincseit a jelen kiadással általánosan hozzáférhetővé teszi, s midőn Zrínyi e munkáit a hadtudományi bizottság megtisztelő bizalmából sajtó alá rendezem s magyarázó észrevételekkel ellátom, nem tehetem ezt a nélkül, hogy a művek bevezetésekép Zrínyi *hadvezéri tevékenységéről, s hadtudományi írói jelentőségéről* rövid jellemzést ne adjak. A ki Zrínyi hadtudományi munkáit haszonnal olvasni s teljesen átértetni kívánja, annak Zrínyi hadvezéri szerepléséről, s katonai írói munkásságáról többet kell tudni, mint a mennyit a történelmi kézikönyvek e tekintetben tartalmaznak; ha Zrínyi Miklósnak kimerítő életrajza volna, vagy más mű léteznék, mely Zrínyi hatalmas alakját kidomborítja s minden oldalról megvilágítja, elég volna arra utalnom. De Zrínyi életíróját még meg nem találta s az olvasó addig is, míg e nagy férfiú életét s működését valamely nagyobb s kimerítőbb műből megismerheti, elégedjék meg e rövid vázlattal, melynek keretét czélja természetesen csak szűkre szabhatta.

* * *

A török hódoltság időszaka Magyarországon egész sajátzerű tüneteket mutat, milyeket más nemzetek hadtörténelmében hiába keresünk. Másfélszázados küzdelem időszaka volt ez, mely alatt a harc soha se szünetelt, s az úgynevezett *béke* a nyílt háborútól csak annyiban különbözött, hogy a harc csak kisebb erőkkel folytatott, a foglalások, rablójáratok, harácsolások, pusztítások és gyűjtogatások csak a hódoltságra s annak legközelebbi szomszédos területeire terjedtek ki.

A Muraköz, a szigeti hős és utódai által nagy tekintélyre emelt Zrínyi-család főbirtoka, kétszeresen kedvezőtlen helyzetben

volt, mert északon a kanizsai hódoltsági kerülettel, délfelől a boszniai pasa kitágított hatalmi körével lévén határos, mindkét oldal felől állandó és folytonos támadásoknak volt kitéve.

A kifejlődött harcok változatos szerencsével, de egészben mégis a magyarokra kedvező eredménnyel folytak; Zrínyi Miklós e küzdelmeknek gyermeksége óta szemtanúja volt, sőt azokban gyakran vitéz atyja, Zrínyi György, oldalán személyesen is részt vett, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a családja hősi tradícióival eltelt, s a harci dicsőség iránt fogékony lelke, már gyermekkorában magába szívta ama szenvedélyt, mely később egész lénye fölött uralkodott. Harcz volt a gyermek vágya, az vált az ifjú eszményévé, az töltötte be a férfiú egész életét.

De bár a Csáktornya körül lefolyt harcok a hadi pályára készülő gyermek-ifjúnak kitünő előkészítő iskolául szolgálhattak, az, a tisztán gyakorlati irányú neveléssel kapcsolatban, melyben Zrínyi a szülői háznál részesült, alig alkotott volna Zrínyiből egyebet, mint egy derék vitézt, ki társait testi erőben, ügyességben, vitézségben és bátorságban ugyan felülmúlja, de másként közülök ki nem emelkedik.

Hogy belőle nagy ember, nagy hadvezér váljék, a szívnek és elmének felsőbb kiművelése, a természeti tehetségeknek helyes irányban való fejlesztése volt szükséges. E gondosabb nevelést, e felsőbb kiművelést Zrínyi Miklós atyja halála után gyámja, Pázmány Péter bíboros érsek, nagyszombati hírneves intézetében nyerte. Itt ismerkedett meg Zrínyi a római klasszikusokkal, melyekkel azontúl egész életén át szívesen foglalkozott; itt mélyedt bele a hazai történelem tanulmányozásába, melyből ama lángoló hazaszeretetet merítette, mely jövő élete minden cselekményének fő rugója volt, mely őt nagy tettekre, nagy alkotásokra lelkesítette; itt fejlődött ki ama rendkívüli önállósága, jellemszilárdsága, mely őt mint hadvezért s mint államférfiút egyaránt kitüntette.

Olaszországi útjáról, mely nevelésének befejezését képezte, 1637-ben visszatérve, mint alig 20 éves ifjú átveszi birtokai kormányzását s már itt hozzákezd ama reform-alkotásokhoz, melyeket — ha a sors irányában kedvező — bizonyára az egész országra kiterjeszt s a mint birtokát hatalmas és erőteljes új intézményekkel megerősítette, biztosította, úgy erősítette s biztosította volna ma-

gát az országot, mely ily intézményeknek soha nagyobb szükségében nem volt, mint ép ekkor.

Hadügyi intézkedéseiből különösen figyelemre méltó Csáktornya újjáépítése, melyet új és szilárd védőművekkel látván el, birtokainak nemcsak közigazgatási, de katonai központjává is tett, melyhez a szintén kijavított, védő-őrséggel s védelmi eszközökkel bőven ellátott kisebb erődök, mint egy czélszerűen szervezett erődítési rendszer egyes tagjai sorakoztak. De az erődöknél még sokkal hathatósban megvédte Zrínyi a Muraközt határozott föllépésével, midőn a hatalmas kanizsai pasát egy kisebb, de döntő jelentőségű ütközetben oly hatásosan megverte, hogy azontúl támadásai ellen hosszú időre biztosítva volt.

Zrínyi e föllépésével magának s birtokainak nyugalmat szerzett s e nyugalomra nagy szüksége volt, mert elméjében már ekkor megfogamzott ama nagy és hatalmas gondolat, *mely egymaga elégséges arra, hogy Zrinyit hazánk legnagyobb fiai, legnagyobb vezérei közé emelje.*

E nagy gondolat az volt, hogy *a magyar hazáját a török rabiga alól önerejéből fölszabadítsa.*

Közel másfél század óta görnyedett már Magyarország török rabság alatt, s hazánk ez idő alatt a végpusztulás lejtőjére jutott. Igaz, hogy már Báthory István gondolt a török kiűzésére, de ő ezt lengyel segítséggel, a 15 éves háború férfiai is e jelszót hangoztatták, de ők, valamint Bethlen Gábor is, e művet a császár segítségével akarták végrehajtani, később pedig az eszme teljesen feledésbe merült, s az idő múlt a nélkül, hogy az ország fölszabadítására, önállóságának és függetlenségének visszavívására csak egyetlen komoly kísérlet tétetett volna.

Zrínyi családjában a török elleni gyűlölet hagyományos, örökségszerű volt, mely apáról fiúra szállt s a szigetvári hőstől egész a költőig ivadékról ivadéokra fokozódott. De míg Zrínyi elődei megelégedtek avval, hogy a töröknek minden kínálkozó alkalommal kárt tegyenek, beütéseit, rablásait megtorolják, portyázó csapatait megsemmisítsék: Zrínyi Miklós hatalmas szelleme e kisebb eredményekkel be nem érhetett s oly magas czélt tűzött maga elé, melyre kortársai ekkor még csak gondolni sem merészkedtek.

A török hadak féktelen pusztításai, vad kegyetlenkedései sze-

mei előtt folytak le, s míg a magyar faj pusztulását, sülyedését vérző szívvel szemlélte, lelke föllázadt e tűrhetlen állapotok ellen. Míg kortársai a nemzet nyomoráról megfélekedve, idejüket vallási meddő vitatkozással tölték, Zrínyi forrón szeretett hazája szomorú jövőjén töprengett, s lelkében mindinkább meggyőződött arról, hogy ha a magyar nemzet egy hősies erőmegfeszítéssel a török rabigát le nem rázza, vagy végkép elpusztúl, vagy nemzeti s állami függetlenségét elveszítve, a két hatalmas szomszéd, a török és német, martalékává válik.

Így született meg a fölszabadítás, a nemzeti függetlenség kivívásának nagy gondolata.

Zrínyi Miklós volt kortársai közt az első, ki a veszély egész nagyságát átlátta, ő volt az első, ki a fölszabadítás nagy eszméjét újból fölvetette.

De ha nagyszerű volt maga az eszme, még nagyszerűbb volt a mód, a mely szerint Zrínyi a fölszabadítás nagy művét végrehajtani akarta.

Zrínyi ebbeli törekvéseinek alaptétele az volt, hogy *a magyar nemzet a török iga alól való fölszabadulását csakis önmagának köszönhesse*. A magyar nemzet maga volt az, ki a gyászos emlékezetű mohácsi csatában az országot török rabságra juttatta, a magyar nemzet maga legyen az, ki e gyűlölt ellenséget másfél századig tartó garázdálkodás után hazája területéről kiűzi. Éledjen föl újra a magyar dicsőség, mely hajdan az egész világot betöltötte, küzdjön a magyar egy élet-halál harcztot hazája megszabadítására, s ne köszönje a diadalt senki másnak, hanem csakis saját dicső fiainak.

A török kiűzésének merész eszméje csak egy nagy hadvezér elméjében születhetett meg, ki magát egy ily óriási mű végrehajtására hivatva érzi, az ohajtás pedig, *hogy a magyar e nagy művet minden idegen segítség nélkül, egyedül maga végezze el*, kockáztassa lételét, hogy azután a dicsőség is egyedül az övé legyen, ily eszme *csak egy nagy hazafi szívében keletkezhett*.

De a magas műveltségű s ifjúsága daczára hadi tapasztalatokban már is bővelkedő Zrínyi átlátja azt, hogy e nagy mű kivitelére egyelőre még sem az idő, sem a viszonyok nem kedvezőek. Be kell tehát várni az időpontot, melyben a harc megindítható s

addig el kell követni mindent, hogy a küzdelem idejékor a nemzet készen álljon.

Nagy eszméje végrehajtásához Zrínyinek két tényezőre volt szüksége: *hadvezérre* első sorban, ki nemcsak bátorság, vitézség dolgában honfitársai közül kiemelkedjék, de a ki a hadi tudományokban s a hadművészetben is jártassággal bírván, a hadműveletek vezetésére, a csaták intézésére alkalmas legyen s így a győzelmet kivívhassa; másod sorban pedig *hadsereg*re, mely a hírneves, harcokban edzett s minden irányban kipróbált török hadsereggel bátran legyen szembeállítható, s azt ha számban nem is, de fegyverekben, katonai képzettségben, bátorságban, vitézségben és lelkesedésben felülmúlja. Ha e kettő megvan, ám induljon meg a küzdelem életre-halálra, kimenetele nem lesz kétes. És ha az isteni kiszámíthatlan bölcsesség még is úgy határozná, hogy ismét a magyar bukják el, bukása nem gyászos lesz, mint volt Mohácsnál, hol a magyart nem a török, hanem önnön galádsága, fiainak oktalansága, önző irigysége, pártoskodása s ebből eredő készületlensége verte meg, hanem dicső, mint volt az oly nemzeteké, melyek hatalmas ellenfelekkel szemben mindent elkövettek, mit a hazaszeretet parancsol, s csak akkor buktak el, midőn fiaik öntudatos, dicsőséges s önfeláldozó harcokban elvérztettek.

Hogy a bekövetkezendő nagy küzdelemben a *vezér* szerepét Zrínyi önmagának szánta, mondanunk sem kell. Nem beteges ambitio volt ez, mely sok ifjú életerejét elérhetlen czélok utáni törekvésekben fölemészti s megsemmisíti, nem túlzott nagyravágás, mely jog nélkül előtérbe tolakodik; tudjuk, hogy Zrínyi soha oly vállalatba, mely erejét felülmúlta, nem fogott, tudjuk, hogy szerencséje tetőpontján sem szédült el s nem egy megérdemelt kitüntetést utasított vissza.

A vezéri szerepre a jogcímet első sorban önmagából meríthette; mert kit illetne meg egy nagy mű végrehajtása előbb, mint azt, kinek elméjében az eszme megfogamzott, ki arra hivatást, tehetséget érez; de joga volt a vezéri szerepre még mint az ország egyik legelőkelőbb családja fejének, mint zászlós úrnak, mindenk fölött pedig mint a szigetvári hős ivadékának, ki nagy őse minden fényes tulajdonát örökölte s már is az ország első leventéi közé tartozott.

Ámde Zrínyi a történelem tanulmányozásából okulást merítve, s jól tudva, hogy a háború vezetésére, a csaták intézésére hivatott hadvezérnél, valamint a hadseregnél is más föltételek szükségesek, mint az egyszerű portyázó hadviselésnél: a hadvezérrel szemben, ép úgy mint a hadsereggel, magas követelményeket támasztott; már pedig a mint az akkori magyar hadsereg, úgy maga Zrínyi sem bírt azokkal a kellékekkel, melyek az országot fölszabadító nagyküzdelemben — hogy azok sikert ígérjenek — mellőzhetlenek valának.

Megkezdette tehát a művelést előbb önmagán, hogy azt a nemzeten azután annál nagyobb sikerrel folytathassa; fáradhatlanul munkálkodott szelleme kiképezésén, tehetségei fejlesztésén, hogy majd akkor, midőn a küzdelem ideje beköszönt, midőn a magyar nemzet a fölszabadító sereg zászlói alá sorakozik, kész legyen a vezér is, ki a magyar lobogókat diadalra vezesse.

Újra elővette tehát a régi remekírókat, a hazai történelmet, s hozzá az akkor ismert összes hadtudományi munkákat is, és önmegtagadó buzgalommal fogott azok tanulmányozásához. Hogy mily módon, mily sikerrel folytatta, mutatják munkái, mutatják véghezvitt cselekedetei. Munkáiról e vázlat folyamán még módunkban lesz bővebben foglalkozni, forduljunk tehát ismét cselekedeteihez, melyek fölemlítése hadvezéri jellemzéséhez nélkülözhetlen.

Az 1637-től 1644-ig terjedő időszakban Zrínyi, mint légrádi és muraközi főkapitány, az őrizetére bízott országrész megvédelmezésére szorítkozott; de már ez apró küzdelmekben is kitűnik vezéri képessége, önállósága, melynélfogva a harcokat az eddigi hagyományos szokásoktól eltérőleg vezeti.

A végeken eddig úgy volt szokásban, hogy a magyar urak csak akkor nyúltak fegyverhez, midőn a török kalandozó hadak területükön megjelentek, rabolni, gyűjtogatni kezdtettek; ekkor a várúr összeszedte — többnyire csekély számú s hirtelenében fölfegyverzett jobbágysággal megerősített — hadát s a törökre ütött. Bárha a török portyázókat ilyenkor többnyire visszaverte, az eredmény teljes még sem volt soha, mert a gyűjtogatást megelőzni, az elrablott holmikat s a rabszíjra fűzött foglyokat visszavenni, csak ritkán sikerült; a török mindig idejekorán gondoskodott arról, hogy vállalatának gyümölcsét biztosságba helyezze. Még gyakoribb volt az,

hogy a várúr, készültségére folytán, bevárta míg a török falai alatt megjelen s őt a küzdelemre fölhívja. Megtörtént ugyan néha, hogy egyesek csapataikkal török területre is beütöttek, de e vállalatok czél és terv nélküli kalandozások valának, melyekkel a töröknek nagyobb károkat okozniok csak ritkán sikerült.

Zrínyi hadviselése ettől merőben különbözött; égvén a vágytól, hogy a hadtudományi művekből tanultakat a gyakorlatba átültesse, kipróbálja s magának minél szélesebb körű hadi tapasztalatokat szerezzen, vállalatait mindenkor előleges megfontolás, előre megállapított terv szerint hajtotta végre.

Minden jobbagyához a legszívélyesebb viszonyban állván, őket arra ösztönözte, hogy a töröknek területe felé való közeledését vele mindig idejekorán közöljék, megértetvén velök, hogy kiraboltatásukat, falvaik fölgújtását csak úgy tudja megakadályozni, ha a török hadakat a támadásban megelőzheti s őket megverheti, mielőtt még nagyobb károkat okozhatnának. Ily módon a Muraközben egy rendszeres önkéntes hírszerző szolgálat szerveződött, mely vállalatait lényegesen megkönnyítette. Nem ritka eset volt az, hogy az asztalnál ülve, vagy éj közepén ágyában fekvé fogadta egyik-másik jobbagya jelentését s osztotta ki a parancsokat, hogy a török mikép, hogyan támadtassék meg. Leggyakrabban azonban maga állott jól fegyverkezett, kitünően kiképezett, bátor s mindenkor harcckészen álló csapata élére, hogy a török elé vágatsson s azt meglepje. Igen gyakran lesállításban várta a kalandozó törököt, vagy egyik-másik vajdája által törbe csalatta, hogy azután hirtelen váratlanul rajtaütvén, rövid küzdelem után megsemmisítse, vagy legalább visszaűzze.

Zrínyi ezek szerint nem várt a török támadására, nem akkor nyúlt a fegyverhez, midőn falvai lángoltak s várait a török lovasok portyázták körül, hanem a támadásban a törököt mindenkor megelőzni igyekezett; ily módon az eddig dívó védő hadviselés helyébe a *támadó hadviselést* léptette, melynek később is, egész életén át, híve maradt.

E küzdelmeknek ugyan csak azon egy — bár magában is elég fontos — eredménye volt, hogy a Muraköz, sőt miután öcsese Péter mindenenkben az ő tanácsa szerint járt el, s vállalataikat nem ritkán együtt is hajtották végre, a horvát végek is a török betö-

rések ellen a legteljesebb sikerrel megoltalmaztattak, mégis Zrínyi nevét dicsfénnyel vonták körül, s híre úgy a magyar hazában, de még inkább a törökök közt, mind inkább elterjedt; Zrínyi már ez időben a legeszélyesebb s legtapasztaltabb vezérek közé számíttatott, kitől a nemzet még igen sokat várhat.

1644-ben tevékenységének színhelye megváltozott. A svéd hadak jeles fővezére, Torstenson, kormánya részéről a dánok megtámadására utasítván, a császári sereg, Puchheim altábornagy alatt egész erővel I. Rákóczy György erdélyi fejedelem, a svédek szövetségese, ellen fordult. Királyi fölhívásra e hadjáratban Zrínyi Miklós is, mint egy horvát dandár parancsnoka, részt vett. Vele együtt működtek Wesselényi Ferencz egy magyar és Barkóczy László egy lengyel dandár élén s az ónodi ütközetben Kemény Jánosnak Ibrányi Mihály által vezetett megyei hadait és hajdúit szétverték.

Ez volt az első eset, hogy Zrínyi Miklós nagyobb harcviszonyok közt működhetett s már itt kimutatta, hogy tehetségeit a nagy háborúban ép úgy képes érvényesíteni, mint a törökök elleni portyázó hadviselésben. Ez volt egyszersmind az első és utolsó eset, hogy Zrínyi kardját — bár a király oltalmára — saját honfitársai ellen használta.

Két évvel később Zrínyi már mint cs. és kir. tábornok és a horvát hadak főkapitánya jelent meg Szokolczán, a császári hadsereg gyülekező helyén, s részt vett — Lipót főherczeg alatt — Wrangel svéd hadának Morva- és Csehországból való kiűzésében. E hadjáratban szintén többször kitűnt merész támadásaival; ezek közül különösen fölemlítést érdemel az, melyet a svédek ellen a király szemei előtt hajtott végre,¹⁾ s melyben több mint 200 svédet levágván s majd ugyan annyit fogságba ejtven, az egész főhadiszállás ünnepelt hőse lőn.²⁾

Mig Zrínyi a király szolgálatában távol járt, a Muraköz és a horvát végek védelmét öcsese, Péter, vezette, de a megvédelmezendő

¹⁾ Rattkay i. m. 214. l.

²⁾ Egy 1819-ben kiadott «G. H. I. gróf Zrínyi Miklós» című nyomtatványban, mely a Nemz. Múzeum birtokában van, az is mondatik, hogy III. Ferdinándot Égernél Zrínyi megszabadította; erre azonban hiteles bizonyítékot nem leltünk.

terület nagyságánál fogva nem akadályozható meg azt, hogy Ali, a hatalmas kanizsai pasa, a Muraközt pusztítsa.

Mihelyt Zrínyi hazaérkezett, első gondja e galád pusztítások megtorlása s a túlhatalmas pasa megfenyítése volt. E célból alig megpihent hadát öcsese, Péter, csapataival s a Batthyány Ádám dunántúli főkapitánytól nyert segélyhaddal megerősítvén, Kanizsa ellen indult. Ali pasa egy a magyar hadat számban sokkal erősebb sereggel fogadta, de ennek daczára súlyos vereséget szenvedett s hadát a megsemmisüléstől csak a vár közelsége óvta meg, hova a vesztett ütközet után visszahúzódott.

Mint a svédek elleni hadjáratban, Zrínyi itt is bebizonyította hadművészeti elvei egyikének kétségbevonhatlan igazságát, hogy a háborúban nem annyira a számbeli túlerő, mint inkább az eszes vezetés, a had fegyelmezettsége és lelkesült bátorsága az, mely leggyakrabban diadalra segít.

Még ugyanaz évben, a Pozsonyban tartott országgyűlésen, Draskovics János horvát bán nádorrá választatván, helyébe Horvát-Szlavon-országok bánjává 1647-ben gróf Zrínyi Miklós nevezetett ki. Ime tehát, a király méltányolta a nagyratörő hős kiváló érdemeit s alig harmincz éves korában oly állásba emelé, mely az országban a nádor után következett.

De nem egyedül a császári hadsereg soraiban, a svédek és szövetségeseik elleni hadjáratokban szerzett érdemei voltak azok, melyek a királyt a báni kinevezésnél vezették, mint inkább Zrínyi rendkívüli népszerűsége, melylyel a magyar hazában bírt. A szigetvári hős dédunokája, dicső nevét, melyet nagy ösétől örökölt a fényes hadi tettek hosszú sorozata által még ragyogóbbá tette s a király, midőn Zrínyit az ősei által már több ízben elfoglalt báni székre emelte, nemcsak jutalmazott, de a magyar főnemesség nagy többségének óhajtasát teljesítette, kik Zrínyi iránt valláskülönbőség nélkül a legnagyobb tisztelettel s bámúlattal viseltettek. E mellett Zrínyi Miklós a leggazdagabb, leghatalmasabb s legbefolyásosabb főurak közé tartozott, s ez időben valóban alig lehetett volna valakit találni, ki a báni méltóságra jogosítottabb, szellemi és egyéb jeles tulajdonságainál fogva pedig alkalmasabb lett volna.

Zrínyi Miklós életében, bánná való kinevezésével, új időszak nyílik meg. Bárha mint főlovászmester, zalai és somogyi főispán,

légrádi és muraközi főkapitány országos dolgokkal már eddig is foglalkozott, új méltósága következtében az országos ügyekre való befolyása nemcsak hogy növekedett, de ezentúl az ország sorsának egyik hivatott s törvényes intézőjévé vált.

Bárha ideje nagy részét ezentúl a báni és országos ügyek foglalkoztatják el, kardja azért mégis ritkán pihent. A bánság és a Muraköz védelmét öcsese Péter ugyan sikeresen teljesítette, de ez rendkívüli bátorsága, vitézsége s nagy testi ereje mellett csekély önállósággal bírván, minden dologban bátyja tanácsával élt; ha pedig valamely nagy vállalat volt készülöben, valamint mindig, ha Miklós a bánságban vagy a Muraközben jelen volt, a vezetést Zrínyi mindig maga vette át, s a Zrínyi név a törökre félelmes lenni soha sem szűnt meg.

Zrínyi Miklós lelkében ez idő alatt a török kiűzésének eszméje mindig mélyebb s mélyebb gyökereket vert, s most már, miután önmagát úgy elméletileg mint gyakorlatilag a lehető legtekélyesebben kiképezte, miután vezéri tehetségeit kisebb és nagyobb viszonyok közt vívott számtalan küzdelemben kipróbálta, hadi tapasztalatait nemcsak öregbítette de érvényesítette is, vezéri hivatottsága iránt eddig netán még táplált kételyeit bátran elvethette s hozzá foghatott feladata másik részének megoldásához. Mert a török kiűzésének nagy művéhez az első tényező, a *hadvezér*, Zrínyi személyében ugyan már megvolt, de hiányzott a másik, nemkevesbbé fontos tényező, a *jó hadsereg*.

Zrínyi ez időben már, tanulmányból és saját tapasztalatából, igen jól ismerte a monarchia hadügyi viszonyait; ismerte jól a császári zsoldos hadsereget, annak tisztjeit, vezéreit, — ismerte a magyar nemesség hadait, melyeket azok királyi parancsra a hadsereghez vezettek, ismerte a végbeli hadakat, a végvárak parancsnokait, s mindezeknek nagyobb és kisebb viszonyok közt való hadakozási módját. De ismerte a külföld hadseregeit is; ismerte mindazon változásokat, újításokat, melyek úgy a hadsereg-szervezés, mint a hadászat, harcászat, fegyverügy, szóval a katonai tudományok minden ágazatában különösen a legutóbbi időben Oranai Vilmos, Gusztáv Adolf s mások befolyása folytán létrejöttek, s ez ismeret benne azon meggyőződést érlelé meg, hogy a török kiűzésére sem a mostani hadseregek, sem a hadviselési mód nem alkalma-

sak, még kevésbé a császári hadsereg vezérei, kik a mohácsi vész óta a törökkel szemben folytatott harcokban teljességgel képteleneknek bizonyultak, még azok is, kik más hadszínhelyeken, más ellenséggel szemben sikereket, dicsőséget arattak.

A magyar-török háborúk alapos és beható tanulmányozása alapján kétségtelenné vált előtte, hogy a török kiűzése csak *magyar vezérek*, magyar tisztek alatt álló *magyar hadseregnek* sikerülhet, mert a töröknek Európában való megjelenése óta egyedül csak a magyar hadak voltak azok, melyek a kereszténység e közös ellenségével sikeresen s diadalmasan megmérkőzhettek.

Ámde a magyar hadügy Hunyady János és Mátyás óta oly rendkívüli módon hanyatlott, hogy jelen állapotában ily nagy mű végrehajtásához teljességgel hasznavehetlen volt. Reformálni, átalakítani kellett tehát azt, alaposan, gyökeresen s a harc csak akkor válik vala lehetségessé, ha az átalakulás e nagy műve befejezve van.

Kiindulva azon igen helyes nézetből, hogy a nagy török birodalom Magyarország további megtartására a legnagyobb erőfeszítéseket teendi, melyek ellenében a magyarnak is *a nemzet egész erejét* kell kifejteni, reformterveiben Zrínyi az *egész magyar nemzetet* felöleli, melynek hadi ereje egy már békében megalkotott, fegyelmezett s kitűnően kiképezett *magyar nemzeti állandó hadsereg* körül csoportosúlna.

Zrínyi fölfogása, hogy a török ellen az eddigi hadkiegészítési mód mellőzésével szedett-vedett zsoldos csapatok helyett *az egész nemzet fegyverbe állítandó*, s nemes és pór egyaránt a haza védelmére hívandó, méltán meglepheté vala a világot; fenséges volt ez eszme, mely mint hatalmas, tündöklő üstökös tűnik föl hazánk akkori, vallási viszályok, önző érdekhajhászás s hazafiatlan közönyösség által elborított sötét egén, s nemesak hadvezéri bölcsességéről tesz tanúságot, de bemutatja a hazáját forrón szerető s a fenyegető veszélyeket látnoki erővel sejtő lánglelkű államférfiút is.

Föltétlen híve az uralkodó háznak s a koronázott magyar királynak leghűségesebb alattvalója, ki reformterveit csak alatta, általa s a törvényes országgyűlés hozzájárulásával kívánja végrehajtani; de sürgeti e végrehajtást, mert Magyarországot csak akkor véli úgy a török mint a német befolyás ellen eléggé biztosítotttnak,

csak akkor véli elég erősnek nemcsak a török járom alól való fölszabadulásra, de egyszersmind arra, hogy nemzeti létét, függetlenségét ama törekvések ellen megoltalmazza, melyek végezéjla Magyarországnak a német császári birodalommal való egyesítése volt.

A nemzetnek királyválasztó joga még megvolt, alkotmánya, bár sérelmeket többszörösen szenvedett, ekkor még eléggé biztosítottak volt tekinthető; de a merő idegenekből, külföldiekből álló császári kormánytanács reactionarius hajlamai eléggé ismertek valának. Zrínyi ez áramlatot kitűnően ismerte, s szívét hazafiúi aggodalom tölté el; előre látta a veszélyt, mely a magyar nemzetet fenyegeti arra az esetre, ha a törököt nem magyar, hanem császári hadak üzik ki, s minden erejét, minden tehetségét fölhasználta, hogy a nemzet szemeit fölnyissa, lethargikus álmából fölrázza, s egyesülésre, tömörülésre ösztönözze.

Mielőtt azonban a nemzet eszéhez, belátásához fordulna, előbb szívére, lelkére kíván hatni. Elő akarja készíteni a magyar nemzetet a mellőzhetlen nagy küzdelemre, de mielőtt hozzá komolyan szólana, mielőtt reformterveit előadná, kedvező hangulatra akarja ébreszteni. Kezébe ragadja tehát a lantot, s megpendíti rajta azokat a húrokat, melyek a magyar nemzet szívében, míg csak él, örökké visszhangra találnak: énekel hazaszeretetről, nemzeti dicsőségről, önfeláldozó hősiességről. Mint hajdan Tirtäus, földézi a dicső küzdelmek emlékét, hogy honfitársait hasonló hősiességre, vitézségre, hazaszeretetre buzdítsa. Megalkotja remek eposzát, mely nemcsak a magyar, de a világirodalomnak egyik drága gyöngye, s melyben őst mint a nemzet bűneiért megváltó-halált szenvedett martírt mutatván be, bebizonyítja, hogy e világon csak egyetlen nagyság van: a hazafiúi nagyság, egyetlen nemes szenvedély: a hazaszeretet.

Majd ismét folyóbeszédben írt *«Siralmas panasz»*-a kerül forgalomba, melyben az 1655-ik évi országgyűlésen az örökös királyság behozatala mellett fölhozott érveket dönti meg; kimutatja, hogy a magyar képes önmaga is arra, hogy a török hatalmát megtörje s a hazából kiűzze, — sokkal inkább mint a császári hatalom, a császári hadak, melyek mindeddig csak az ország romlását mozdították inkább elő, s azt megoltalmazni képtelenek valának.

Később, 1662 tájékán, bocsátja ki Zrínyi a *«Török áfium ellen való orvosság»* című nagyszabású szövegét, melyben velőkiig ható

erővel s elragadó ékesszólással buzdít a török elleni harcra, közrebocsátván egyszersmind reformtervei egy részét, melyekben a fölszabadítás nagy művének legszükségesebb eszközét, a magyar nemzeti hadsereg megalakítását, sürgeti. Kíméletlenül ostorozván a ferdeségeket, melyek a magyar nemességre ragadtak, s fölfedvén a hiányokat, melyek a hadsereg értékét megsemmisítik, kijelöli határozottan az irányt, melyet a nemzetnek, ha önállóságát, függetlenségét megóvni s területét fölszabadítani akarja, követnie kell.

Végül pedig, mivel a nemzetnek, hogy a törökkel megmérkőzhessék, sokat, igen sokat kell tanulnia, Zrínyi a hadi tudományokat a nemzet közkincsévé óhajtja tenni, s megírja hadtudományi műveit, melyekben a tiszti, alvezéri állásokra törekvőknek böles útmutatásokat ad. Oktatásai, melyek ez iratokban foglalvák, mély tudásról, szelleme fenségéről, nagy önállóságról s ritka éles ítélő képességről tanúskodnak, s a magyar tudományos irodalomnak örök időkre díszére szolgálnak.

Igy működött Zrínyi feladata második részének megoldásán, a magyar nemzeti hadsereg megteremtésén.

Látni fogjuk később, hogy mind e törekvések, mind ez erőfeszítések sikertelenek maradtak. Kortársai sokkal törpébbek voltak, semhogy szelleme magas röptét követhessék, hogy tiszta, önzetlen, egyedül a haza üdvét czélzó törekvéseit megértsék, támogassák.

E sokoldalú munkásság nem gátolta Zrínyit abban, hogy legkedvesebb foglalkozásához, a török elleni harcához, időnkint vissza ne térjen. Mert bár a béke a törökkel 1650-ben 22 évre megkötött, s Zrínyi azt maga is, mint horvát bán, 1652-ben a kanizsai pasával Légrádon fényesen s ünnepélyesen megújította, ugyancsak a kanizsai pasa már a következő évben Kis-Komárom ellen támadást intézett. Zrínyi Miklós erre Kosztainicza megtámadásával felelt s ennek védő-örségét, valamint a fölmentő török hadat öt véres ütközetben majd teljesen megsemmisítette. Részt vett később — bár lázas betegen — a segesi ütközetben is, mely Kis-Komárom másodszori támadásának megtorlására vívatott s a török újabb vereségével végződött.

E kisebb harcok szakadatlanul folytak 1660-ig, s Zrínyit hol az országgyűlésen találjuk az ország érdekeit illető tanácskozásnál,

hol a Dráva és Száva vidékén, hol a törökök betolakodó portyázó hadait üzi vissza.

Az 1655-ik országgyűlés elé Zrínyi és párthívei nagy érdeklődéssel néztek, mert Pálffy Pál nádor elhalálozása folytán a nádori állás volt betöltendő. Bárha Zrínyi a nádori méltóság elnyerésére nyilvános lépéseket nem tett, ez állásra kétségtelenül törekedett s a hazafiak java része valóban őt tekintette Pálffy utódjának. Bár teljesebben ment volna e kívánság! Zrínyi, mint Magyarország nádora, hazája sorsára mérhetetlen befolyást gyakorolhat vala s talán sikerül neki nagy eszméjét végrehajtania, mely Magyarország újjászülését vonta volna maga után. De a sors mást határozott. A Zrínyi-család Miklósban és Péterben fénye, szerencséje tetőpontjára ért; de a sötét végzet már lefelé fordult a haza e két nagy fiára, s csak alkalomra várt, hogy őket lesújtván, a Zrínyi-családot örökre megsemmisítse.

Zrínyi Miklós nem lett nádor. A kormány sokkal jobban ismerte őt, mint nemzete; jól tudta, hogy a két Zrínyi a magyar nemzeti pártnak, ha nem is kikiáltott, de általánosan elismert feje, vezére. Ha Miklós nádor lesz, Péter követi őt a bánságban s e két férfiú oly befolyást, oly hatalmat gyakorolhat vala a nemzet fölött, hogy a kormány terveit örökre megsemmisítik. Azt a férfiút, ki az egész nemzetnek, a katolikus és református rendeknek egyaránt, teljes bizalmát bírja, ki az örökös királyság behozatalának leghevesebb ellenzője, ki abból, hogy a kormány terveinek s cselekedeteinek ellensége, semmi titkot nem csinál, ki szelleme fenségénél s jelleme tisztaságánál fogva az egyedüli férfiú, ki a nemzetet összetartani, érdekeit megvédelmezni képes, ki reformterveivel az országot újjáalkotni, nagygyá és erőssé tenni készült, kinek lelkétől talán még az a gondolat sem volt távol, hogy a magyar nemzeti királyság eszméjét személyében újra megtestesíti s Hunyady Mátyás korát eleveníti újra föl, az ily férfiút a nádori székbe ültetni nem lehetett.

Zrínyi nem vétetett föl a nádorjelöltek sorába, s a nádori méltóságra Wesselényi Ferencz választatott meg.

De Zrínyi gondolkodása sokkal nemesebb, hazaszeretete sokkal önzetlenebb, sokkal tisztább vala, semhogy e mellőzés, mely a haza javára irányzott legmagasztosabb terveit ölte meg, benne keserőséget támaszszon. Nem fakadt panasza mint Forgách Ádám,

nem duzzogott titokban mint mások, hanem szemeit elérendő céljára függesztve, lankadatlanul működött a török háború előkészítésén.

Igaz ugyan, hogy szándékai megvalósítását a nádorrá való megválasztás hatalmasan elősegítette volna; de tekintélye Wesselényi megválasztásával nem csorbult, mert ha az udvar őt is jelöli, megválasztása biztos. Egyébiránt Zrínyi bizott szerencsecsillagában. Ha a nagy nap, midőn az egész nemzet fegyvert ragad, elérkezik, ő készen lesz; ha a hazának szüksége lesz reá, ha a nemzet megváltójául a sors őt jelölte ki, a nemzet meg fogja őt találni.

A magyar nemzeti hadsereg törökverő hadjáratában diadalmas hadvezér óhajtott ő lenni; sokkal több volt ez, mint a nádori méltóság, sőt eszményileg talán több még, mint maga a királyság, s e téren versenytársa nem volt. — Bár lett volna! Bár akadt volna még valaki, ki Zrínyi nagy eszméinek társa, szerencsétlen bukása után pedig azok örököse lett volna; ki átvette volna a zászlót a haldokló kezeiből, hogy a magyar nemzetet a Zrínyi halála után bekövetkező sötét időszak alatt az egyedüli fényes cél, a nemzeti dicsőség felé vezérelte volna!

Zrínyi az országgyűlés után, melyen I. Lipót magyar királylá választatott és koronáztatott, birtokaira vonult s az 1656-tól 1660-ig terjedő időszak alatt részben a török elleni portyázó hadviseléssel, részben pedig irodalommal s tanulmányaival foglalkozott. Ez idő alatt került forgalomba, mint már említettük, még pedig mindjárt az országgyűlés után, a «Siralmas panasz», valamivel később 1656 és 1657-ben a hadtudományi munkák nagyobb része, melyekről a kortársak a legnagyobb elragadtatással emlékeznek meg.

Magyarország beléletében ez időszak alatt kevés változás történt, de annál több az erdélyi részekben.

1657-ben, még I. Lipót trónra lépte (1657 ápril 2.) előtt, indította meg II. Rákóczi György fejedelem szerencsétlen lengyel háborúját, mely nemesak Rákóczira, de magára Erdélyre is végzetessé vált. A háború, mely úgy a császár mint a török akarata ellenére indult meg, gyászos véget ért s alkalmat nyújtott a töröknek Erdély ügyeibe avatkozni. A szultán Rákóczit letéve, helyébe Barcsay Ákost választatta fejedelemmé, midőn pedig Rákóczi a török ellen fordult,

a budai pasa által úgy 1659-ben mint 1660-ban megveretett. Ez utóbbi alkalommal, a Kolozsvár mellett, Gyalu és Fenes közt, vívott csatában, Rákóczi halálosan megsebesülván, Nagyváradra vitézt, hol június 6-án meghalt.

A török sereg ekkor a békeszerződések ellenére Nagyváradot ostrom alá fogta, s bár úgy Wesselényi nádor, mint Souches császári altábornagy seregeikkel a város közelében táboroztak, Nagyváradot hosszas vívás után 1660 augusztus 30-án elfoglalta. Barcsay fejedelemisége tehát megvolt mentve, de nem sokára, mert a nagy adók fizethetése végett Erdélyt zsarolván, az év végén a fejedelmi széket Kemény Jánosnak volt kénytelen átengedni.

Várad elvesztése Magyarországon nagy elkeseredést szült, mivel kelet felé a legfontosabb végvár vala s általában Erdély s a Tiszavidék kulcsának tartatott.

Nehéz szívvel vette ezt Zrínyi Miklós is tudomásul, ki a dunai részekből Várad alá vezetendő sereg parancsnokságával már későn bízott meg s égett a vágytól, vajha a szegyet egy a török ellen intézendő nagyobb csapással visszatorolhatná.

Az alkalom nem is késett. Kanizsa, a Váraddal majdnem egyenlő fontosságú s török kézben levő végvár, kevéssel Várad eleste után kigyúladt, s a folyton terjedő tűz a löportárat felrobbantván s a lövegeket megolvasztván, a védő-őrséget az ellenállás eszközeitől — legalább rövid időre — megfosztotta.

Mint a villám termett ott Zrínyi csáktornyai hadával s Kanizsát ostromolni kezdé. A török csak gyöngén védekezett s a vár megadása már csak napok kérdése volt, midőn Zrínyi táborában a bécsi császári kormány követe jelent meg s az ostrom további folytatását betiltotta.

Mérhetetlen bosszúságában Zrínyi kardját a földhöz vágta, de engedett a királyi parancsnak s az ostromot félbenhagyva, seregével visszament Csáktornyába.

A császári kormány Kanizsa ostromát azon indokolással tiltotta be, hogy e vár megvétele a török által békeszegésnek tekintetnék s a háború újból való kitörését idézhetné elő. Nem tudjuk, hogy a császári kormány gyöngeségét vagy rövidlátását csodáljuk-e inkább. Összetett kezekkel nézte e kormány, hogy Nagyvárad, e nagyfontosságú véghely, melynek birtoka úgyszólván egész Erdély

birtokát biztosította, a török által szerződés ellenére s a béke megszégésével elfoglaltatott, s a helyett, hogy a fontos végvár elvesztéseért kárpótláskép egy másik hasonló fontosságú hely megszerzését maga kezdeményezné, betiltja Kanizsa ostromát akkor, midőn a vár már majdnem kezünkben volt. E mellett elég rövidlátó azt hinni, hogy a béke még fentartható, a háború elkerülhető lesz.

Akár elfoglalja Zrínyi Kanizsát, akár nem, a háború mindenkép biztos volt, s így esélyesebb lett volna e hadászatiilag nagyfontosságú helyet birtokba venni, mi által a katonai helyzet a jövő háborúra sokkal kedvezőbbé válhatik vala.

Bármennyire elkedvetlenítette Zrínyit vállalatának oktalan meghiusítása, nagy lelke csüggedést nem ismert; látta ő s érezte, hogy a válság közeleg, s készült erre. Ha a császári kormány Kanizsát elfoglalni nem akarta, vagy nem merte, gondoskodott ő arról, hogy Kanizsa hatása ellensúlyoztassék s e vidék egy fontos hadászati támpontot nyerjen.

Ott, hol a Mura és a Dráva vize összefolyik, Zrínyi a következő évben, midőn a törökök mindig nagyobb és nagyobb erővel léptek föl s így a béke fölbontottnak volt tekinthető, egy új várat emelt, melyet saját nevére Zrínyivárnak ¹⁾ nevezett. Nem ismeretes, vajjon bejelentette-e a bán építési szándékát a császári kormánynak, de biztosra vehetjük, hogy nem; mert ha a kormány a szándékról előlegesen értesül, az építést bizonyára betiltja. E mellett szól ama lázas izgatottság is, melylyel az építés végbement. Egykorú német tudósítások szerint Zrínyi maga személyesen naponta három órán át talicskázta a földet, hogy példája által a munkásokat buzdítsa s az építést siettesse.

A vár fölépült s a kormány a megtörtént dolgon többé nem változtathatván, az építést utólag helybenhagyta s a várba királyi őrség helyezettett. Annál nagyobb volt a török dühe. Köprili nagyvezír a kanizsai pasát, ki a vár építését meg nem akadályozá, megfojtatta s helyébe Ali pasát küldte, kitől remélte, hogy Zrínyit megfenyítendi. De Zrínyi buzgón örködött vára biztossága fölött, s test-

¹⁾ A németeknél Zrínyi nevének elferdítésével Serinvár; ez elferdített nevet (Szerinvár, vagy néha Zerinvár) magyar írók is, bár helytelenül, szél-tiben használják.

vérevel, Péterrel, ünnepélyes esküt tett, hogy a várat, míg élnek, el nem hagyják, s ha egyikök országos ügyekben távozni kényszerülne, vagy táborba szállana, a másik a várban marad.

Időközben I. Lipót elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a török által folyton szorongatott Erdély ügyeibe beavatkozzék, s Kemény János fejedelem, valamint a magyar rendek ismételt kérelmére Montecuccoli tábornagy alatt egy 15,000 főnyi sereget küldött Erdélybe, melynek föladata Erdély fölmentése és Kemény visszahelyezése volt. Montecuccoli egyesült Kemény hadával s vele együtt Kolozsvárig nyomult elő, de a török sereg megtámadására semmikép sem volt rábírható, s miután néhány várba őrséget helyezett, 1661 szeptember 17-én Erdélyből ismét kivonult. Kemény ennek következtében ismét magára maradt, a török által letétetett, midőn pedig a harczt saját csekély erejével fölvette, az 1662 január 23-án vívott segesvári csatában elesett.

A magyar rendek Montecuccoli ez eredménytelen hadjáratát gáncsolván, a császári fővezér egy magyar-gyűlölettől áthatott iratban védekezett, melyben különösen hangsúlyozta, hogy a magyarok, hadügyekben való tudatlanságuknál fogva, az ő hadműveleteit megérteni s így megítélni képtelenek. Az elbizakodott olasz vezérnek egy névtelenül kiadott rőpiratban Zrínyi Miklós válaszolt, s a magyarokat Montecuccoli vádjai ellenében megvédelmezvén, állításait éles gúnynyal, de egyszersmind meggyőző modorban és ékes nyelven pontról pontra megecáfolta.¹⁾

Ez írásbeli vita nagy befolyással volt Zrínyi Miklós egész további működésére, mert a hiuságában mélyen megsértett Montecuccoli lelkében Zrínyi iránt kiolthatatlan gyűlölet keletkezett, mely később számos, a haza ügyére és Zrínyi nemes törekvéseire fölötte káros viszály okozója lön.

Lipótnak az erdélyi ügyekbe való beavatkozása, daczára annak, hogy Montecuccoli az ellenséggel való összeütközést a leggondosabban elkerülte s tétlenül szemlélte, mint pusztítja a török Erdélyt s

¹⁾ Montecuccoli és Zrínyi vitáiratai első ízben teljesen, jegyzetekkel és magyar fordításban is, a «Hadtörténelmi Közlemények» 1890-ik évi III. évfolyamában (125—136. és 424—444. lap) adattak ki. A «Történelmi Tár» előbbi kiadása sem fordítást sem jegyzeteket nem tartalmaz.

mint füz százezreket rabszíjra, mégis előidézte a császári kormány által annyira rettegett török háborút. A szultán s a nagyvezíri állásra emelt fiatal Köprili Ahmed a Magyarország elleni hadjáratot már az 1662 év tavaszán elhatározták.

A császári kormány követségei útján most lázasan működött a háború kitörésének megakadályozásán, de siker nélkül; a hadjárat el volt határozva s minél nagyobb engedékenységet mutattak a császári követek, annál inkább fokozódtak a nagyvezír követelései, melyek közt Székelyhíd, Nagy-Károly és Kálló átadásán kívül már Zrinyivár lerombolása is szerepelt. A kormány ekkor nemcsak a Montecuccoli által megszállt erdélyi várak kiűritését, de sőt Zrinyivár lerombolását is följajánlotta; de mind hiába.

A százezer főt meghaladó török sereg 1663 márczius havában Drinápolyból elindult s Nándorfehérváron és Eszéken át Budának tartván, oda július közepén megérkezett. Hadműveleteinek első tárgyául a nagyvezír Érsekújvár megvétele tüzte ki s miután Forgách Ádám érsekújvári főkapitány hadát augusztus 5-én Párkány-nál megverte, augusztus 15-én Érsekújvár alatt állott.

A császári sereg fővezérévé kinevezett Montecuccoli tábornagy hadművészeti elveihez híven, majd Óvárnál, majd Cseklésznél, majd Pozsonynál táborozott s erejét, mint mindig, most is elégtelennek tartván, a török hadakkal való összeütközést gondosan elkerülte s az ellenség előnyomulásának megakadályozására, vagy csak megnehezítésére is egyetlen kísérletet sem tett; ép úgy támogatás nélkül hagyta Forgáchot, minek következménye lón, hogy Forgách Érsekújvár várát hat heti hősies védelem után a töröknek feladni kényszerült. Érsekújvár veszedelmét rövid idő alatt Nyitra, Léva, Nógrád, Szécsény, Palánk, Buják, Komjáti és Galgócz bukása követte. Montecuccoli ezek elfoglalását ép oly kevésbé volt képes megakadályozni, mint a nagyfontosságú végvár, Érsekújvár elestét.

E gyászos hadjáratnak egyetlen fénypontja Zrinyi Miklós bán tevékenysége.

Már korá tavasszal fegyverre kelvén, a kormánynak azt ajánlotta, hogy a török útját még a Drávánál elállja, ha támogatást nyer. Ajánlata el nem fogadtván, portyázó hadviselésre szorítkozott s csapatai egész Budáig kalandoztak.

Majd nagyobb erővel kívánván föllépni, a nélkül, hogy erre a

király által fölszólíttatott volna, a bánsági részek számára juliusban Varasdon országgyűlést tartott, a horvátokat fegyverbe hívta s azokat saját kis hadával egyesítvén, előbb egy a Dráva vidékén kalandozó, Arnót pasa által vezetett török hadat, vert szét, majd pedig visszaverte a kanizsai pasa 10,000 főre emelkedett hadát, ki Zrínyivárát éjnek idején s esel útján hatalmába ejteni igyekezett.

Ekkor, szeptember végén, vette Zrínyi a királyi meghívást, hogy 4000 főnyi seregével a császári sereghez csatlakozzék. Érsekújvárnak ugyan segítséget már nem vihetett, mert ez megérkeztéig elesett, de megérkezése már egymagában rettegést keltett a töröknél, annál is inkább, mert megérkeztét egy a Nyulak szigetén (a mostani Margitszigeten) táborozó török hadnak rajtaütés által való fölkonczolásával jelentette be.

Zrínyi ezután a Csallóköz védelmét vállalta magára s Puchaim komáromi kapitánynyal egyetértőleg, nemcsak hogy a törökök több támadását diadalmasan visszaverte, de sőt a Dunaágon és a Vágon hidat vervén, a balparton álló török főszereg nyugtalanítására több sikerült támadást intézett.

Zrínyi fölhívta ugyan Montecuccolit, hogy vele közreműködve, a török ellen egy nagyobb szabású támadást intézzen, de ez — bár láthatta, hogy körmönfont manőverei a törökre a legkisebb hatást sem gyakorolják — határozott támadó föllépésre nem volt rávehető, s a Brünnig és Olmützig dúló tatárok a foglyok ezreit a császári fővezér szemei előtt hajtották az érsekújvári rabszolgavásárra. Miután azonban a nagyvezír a Dunán Zrínyi csapatai miatt át nem kelhetett s a tél is közeledőben volt, a török főszereg Párkányon és Esztergomon át Buda felé visszavonult.

E visszavonulás új és igen kedvező alkalmat nyújtott a török megtámadására, s Zrínyi a császári fővezért erre ismételten föl is szólította, de Montecuccoli részint elveinél, részint a Zrínyi ellen táplált gyűlölségnél fogva, közreműködését ezúttal is megtagadta.

Zrínyi Miklós tehát 3—4000 főnyi hadával maga vállalkozott a török főszereg visszavonulásának nyugtalanítására, mit oly kitűnő sikerrel hajtott végre, hogy a töröktől, melynek hadát egész Esztergomig, sőt némely csapataival egész Budáig üldözte, a keresztény foglyok és a zsákmány nagy részét elszedte.

Zrínyi ezek után a Muraközbe sietett, hol jelenléte szintén

szükségessé vált. Mert alig távozott Zrínyi Miklós szeptember végével a Dunához, a török újabb kísérletet tett Zrínyivár elfoglalására; e támadást, mely ezúttal a boszniai pasa által vezettetett, a várban visszamaradt Zrínyi Péter megelőzte és hősileg visszautasította; a pasa 9000 főnyi seregéből 2000 a Károlyváros közelében október 17-én vívott harez terén maradt s Zrínyi Péter 15 török zászlót vitt a diadal jeléül Zrínyivárba. Zrínyi Miklós november vége felé érkezett vissza, s ép jókor, hogy a nagyvezír által küldött 16,000 főnyi tatár seregnek Zrínyivár és a Mura-vonal ellen intézett újabb támadó kísérletét visszaverje. A november 27-én vívott ütközetben a tatárok megverettek s a Murán való átkelésben megakadályoztattak.

Ez aránylag rövid hadjáratban első ízben működik Montecucoli és Zrínyi egymás mellett; de e közös működés nem hogy közelebb hozta volna őket, de sőt még élesebbé tette a viszályt, mely köztük amúgy is, ama bizonyos röpirat óta — fenállott. Montecucoli szentül hitt a szerinte óvatos, de valóságban közönyös és tétlen, a törökökkel szemben pedig mindenesetre célszerűtlen s így eredménytelen hadviselési módja helyességében, s Zrínyi fölhívásait csak zaklatásnak, illetéktelen beavatkozásnak tekintette. Ez utóbbi pedig, meggyőződve arról, hogy a török ellenében csak az általa számtalanszor kipróbált és mindenkor sikeres móddal, t. i. a szakadatlan, soha nem nyugvó s folyton megújuló támadásokkal lehet boldogulni, a császári fővezér vonakodásában inkább a rosszakaratot látta, mely a haza veszedelme iránt közönyös, s hajlandó volt hinni, hogy Montecucoli nem elvből, de az ellene s a magyarok ellen táplált gyűlöletből cselekszik így. Midőn pedig Zrínyi megmutatta, hogy az ő hadviselési módjával, az erők csekélysege daczára, nagy eredményeket lehet kivívni, ez a császári fővezérben természetes irigységet keltett, mely viszonyukat csak rosszabbá tehetette.

A király a két fővezér iránt egyenlő bizalommal, vagy inkább, akkori kormányrendszeréhez képest, egyenlő bizalmatlansággal viseltetett. Magasztalja Zrínyi tetteit, s bár ez vezéri képességeit százszor bebizonyította, s Montecuccolival nemcsak képesség, de katonai tudományos képzettség tekintetében is fölért, a fővezérletet meghagyta Montecuccolinál; nyilván azt hitte, hogy a versengés az ügy előnyére fog válni s a sikereket majdan növeli. Igen, ha két Zrínyi Miklós lett volna ott! De az egyik, a nagyobb rész

parancsnoka Montecuccoli volt s így a versengés az ügynek csak veszedelmére válhatott.

Gyönyörűen kiemelkedik e nehéz viszonyok közt Zrínyi nemes, önzetlen jelleme; bár ajánlatainak konok visszautasítása, vagyis inkább elvetése mélyen sérthette, ez őt nem ösztönzi a visszahúzó-dásra, de sőt arra serkenti, hogy csekély hadával megtegye mindazt, mit az ügy érdekében jónak lát. Míg a császári fősereg Pozsonynál vesztegel s az eseményeket tétlenül szemléli, Zrínyi maroknyi hadával folyton harcban áll s egy alkalmat sem mulaszt el arra, hogy az ellenség helyzetét megnehezítse s neki minél több kárt tegyen. Ha már nem akadályozhatta meg Érsekújvár s a többi várak eles-tét, a szerencsétlen hadjáratnak legalább következményeit igyekszik enyhíteni; meggátolja az ellenség tovább terjeszkedését a reá bízott irányban, s elszedi a foglyokat és a zsákmányt, melyet az ellenség a császári fősereg működési körletében gyűjtött.

Montecuccoli, mint emlékirataiban is olvashatjuk, hivatkozva tábornagi rangjára, az ilyenmű tevékenységet megvetéssel utasítja el magától, s magasztalja saját és seregének érdemeit, hogy az örökös tartományokat ő mentette meg; e mellett ócsárolja Zrínyi, de sőt még a nagyvezír eredményeit is, ki meglegedett egy szerinte nyomorúlt hely (Érsekújvár) megvételeivel. Igaza is van; a nagyvezír nagyobb eredményre is törekedhetik vala s úgy véljük, Montecuccoli abban is alig gátolta volna, hogy a birodalmi székvárost, Bécsset, hatalmába ejtse.

Az 1661—64-ik évi hadjáratokban a főszerepet Montecuccoli és Zrínyi Miklós vitték; az egyik a bécsi császári kormány, a másik a magyar nemzet képviselője volt. S valóban, a mily nagy volt az ellentét az akkori császári kormány és a magyar nemzet közt, oly nagy volt az a német és magyar hadak e két fővezére közt is. Egyik az elmélet, másik a gyakorlat; egyik az óvatos habozás, másik a merész elhatározás embere; míg a császári fővezér soha alapos számítás, a bekövetkező esélyek pontos mérlegelése nélkül vállalatba nem bocsátkozott, Zrínyi cselekedeteit leggyakrabban a lelkesedés és tettvágy pillanatnyi fellobbanása irányozta; ha a tábornagy ellenségről kapott hírt, kiszámította a matematikai arányt s ennek megfelelőleg határozott; a bán nem számított, hanem cselekedett; támadott s az ellenséget megverte. Így történt legutóbbi ütközeté-

nél a tatárok ellen is; a hír az ellenség számát 40,000-re tette, de a bán — noha csak alig 3000 fővel rendelkezett — a törököt mégis megtámadta s meg is verte; csak utólag, kivívott győzelem után, becsli meg az ellenség számát s azt nagy szerényen csak 10,000-re teszi.

Jellemökben, gondolkozásukban, szóval egész lényökben a legnagyobb ellentét uralkodott, mit növelt még azon körülmény, hogy Montecuccoli mint idegen, ki a császári seregben pénzért vállalt szolgálatot, a magyar nemzet szenvedései, a török dúlásai s az ország bármely veszélyeivel szemben érzéketlen maradt s elhatározásainál csupán kormányának érdekeit s az örökös tartományok biztosságát tartotta szem előtt. Ezzel ellentétben Zrínyi lelkében a hazafiúi keserv dült, midőn hazája romlását, nemzete pusztulását szemlélnie kellett, s egész dicsőségét, szívverének utolsó cseppjét is készségesen föláldozza vala, ha ez által hazája sorsán javíthat.

Hogy e két férfiú a hadművészet elveire nézve is ellentétes álláspontot foglalt el, magától értetődik; erre nézve e tanulmány másik részében még bővebb felvilágosítást fogunk nyerni.

Térjünk most vissza az események fonalához.

Bármily kevéssé szerette is a császári kormány Zrínyi Miklóst, a fényes sikerek hatása előtt, melyeket Zrínyi a Dráva, Mura, Vág és Duna vidékein kivívott, el nem zárkozhatott. Montecuccoli fitymálta ugyan e sikereket, de a nép, Magyarországon ép úgy mint Ausztriában, de sőt egész Németországban, lelkesedéssel fogadta a győzelmi híreket, melyek az eddigi vészkiáltások által fölizgatott kedélyeket megnyugtatták; a győzelmi jelentések nyomtatás útján egész Európában elterjedtek s Zrínyi Miklós (a németeknél hibás kiejtéssel Graf von Serin) nevét dicsfénnyel vették körül.

Ily körülmények közt Zrínyit a kormány sem mellőzhette, s a fényes diadalok babérkoszorújával ékesített magyar fővezérnek a török háború ügyeibe nagyobb befolyást volt kénytelen engedni. Zrínyi tehát meghívatott a regensburgi tanácskozásokra, hol merész tervei mindinkább visszhangra, méltánylásra találtak. Bekövetkezett ama kivételes esetek egyike, hogy a császári hadi tanácsban a magyarok befolyása érvényre emelkedett.

A regensburgi tanácskozások első eredménye az *1664-ik évi teli* — vagy mint másképp nevezni szokták — *drávai* vagy *eszéki*

hadjárat volt. E hadi terv mindenekelőtt a II. Szulejmán által épített s a törökök által a Magyarországba való betörésekre közel másfél század óta használt eszéki híd elrombolását vette célba; az idő, melyet a török a híd helyreállítására fordít, Kanizsa és más fontos pontok elfoglalására és a török sereg útjába eső vidék elpusztítására használható föl, amikor pedig a török átkel, serege a Drávánál lett volna megtámadandó.

Miután e hadi terv Montecuccolinál s a vele tartó katonai szakférfiaknál a leghevesebb ellenzésre talált, s mivel e tervezet nézetünk szerint Zrínyi hadvezéri képességeire is élénk világot vet, szükségesnek tartjuk, hogy e tervvel egy kissé behatóbban foglalkozzunk, összehasonlítván egyszersmind Zrínyi tervét, Montecuccoli tervezetével.

Lássuk előbb, miféle előnyöket ígért Zrínyi s milyeneket Montecuccoli tervezete.

Zrínyi tervének előnyei a következők:

1. A téli hadjárat már magában, mint az akkori időben teljesen szokatlan vállalat, meglepi a török fővezérletet, s bizonyosságot tesz a német-magyar hadsereg vállalkozó szelleméről, tetteiréről.

2. Az eszéki hídnak elrombolása a nagy Szulejmán hagyományain tisztelettel csüggő törökre leverőleg hat s az ellenséges sereget megfosztja — legalább egyidőre — az átkelés lehetőségétől.

3. A vidék elpusztítása elveszi a töröktől a sereg fentartásának eszközeit, s arra utalja, hogy az élelmi szert, takarmányt stb. saját országából magával hozza. Minél számosabb a sereg, mely Magyarország ellen indul, annál nagyobbak a beálló nehézségek, a sereg mozgása annál lassúbb, hadműveletei annál nehezkesebbek lesznek, mi időt szerez az ellenműveletekre.

4. A terv módot nyújt arra, hogy az ellenség a Dráván való átkelés közben, tehát reánk kedvező viszonyok közt, támadtathassék meg.

5. Az ellenséget már a határon föltartóztatván, Magyarország megkíméltetik az ellenséges hadak dúlásától, működési körlete a legszűkebb térre szoríttatik.

6. A török nem vonhat hasznót a birtokában levő fontos

hadászati pontokból, nem használhatja föl az erőket, melyek az országban szétszórva vannak.

7. Ha a nagyvezír a határon vereséget szenved, ez tetemesen megkönnyíti az országban levő török haderők megsemmisítését, s lehetővé teszi, hogy az általa elfoglalt pontok egyenkint visszavé- tessenek. De ha a Dráván átkel is, ez és a további előnyomulás sok időbe kerül, mely idő az erők összegyűjtését, s azok egy részé- vel Kanizsa s más dunántúli török helyeknek már előleges elfogla- lását lehetővé teszi.

8. A terv a török működő sereg ellen irányul s ha a támadás sikerül, a hatás nagyobb.

9. A döntés gyorsabban következik be, a hadjárat rövidebb idő alatt folyik le.

10. Végre — ami a fő — a terv végrehajtása a *meglevő erőkkel* is lehetséges, s ami szintén igen fontos dolog, a *főszerep* a tevékeny, határozott Zrínyi Miklósnak jut, mi a sikernek már fél biztosítéka.

Montecuccoli terre szerint¹⁾ a török a Duna völgyében volt megtámadandó, Esztergom és Buda elveendő, azután pedig a támadás lépésről-lépésre, óvatosan és biztosan Belgrád, s még tovább Szófia és Philipopolis felé folytatandó.

E hadművelet, magyarországi részét illetőleg, Montecuccoli szerint azon előnnyel bírt, hogy :

1. Nem marad mögöttünk ellenség, a dunai hajózás fölszaba- dúl, a sereg Magyarország közepén áll s minden részét egyenlően segítheti.

2. Esztergom és Buda bevétele könnyű, mert erős ellen-tüzér állások nincsenek, s mert az ostrom-anyag a Dunán könnyen le- szállítható.

Montecuccoli nemcsak hogy több előnyt föl nem sorol, de még hadműveletét föltételekhez is köti ; kívánja nevezetesen, hogy a dunai *főszeregen* kívül még *mellékseregek* működjenek Felső-Magyarországon és Horvátországban, — továbbá *hogy a török sereg már vagy meg legyen verve* (?) vagy az ostrom előbb kezdessék meg, *mielőtt a török sereg megindul.*²⁾

¹⁾ Montecuccoli, Commentarii, lib. II. cap. III.

²⁾ Mindezeket lásd Montecuccoli emlékirataiban az idézett helyen.

A dunai hadműveleti irány, ha annak célja a török uralom megtörése Magyarországon, kétségtelenül a legcélszerűbb volt, s a Montecuccoli által fölsoroltakon kívül nézetünk szerint még a következő nevezetes előnyökkel bírt:

1. A hadsereg támadó előnyomulása és a hadműveletek alatt való fentartása e működési vonalon a legkönnyebb.

2. Esztergom és Buda nagy fontosságú hadászati pontok; ha a török ezeket elveszti, elvesztette a Duna fölött való uralmát, megvan fosztva a partváltás lehetőségétől.

3. Buda Magyarország fővárosa, mely közel másfél század óta török iga alatt görnyed; ha fölszabadíttatik, ebből az országra s a működő hadseregére is, mérhetlen erkölcsi előny származik.

4. Esztergom és Buda a német-magyar seregnek ugyanazon hadászati előnyöket biztosítja, melyekkel eddig a török bírt.

5. Budát elvesztve, a török elveszti a talajt lába alól, s Magyarország fölötti uralma kérdésessé válik.

Ámde mindez előnyök *csak akkor* juthatnak érvényre, ha:

1. A kormány a dunavölgyi fősereg és a mellékseregek megalkotására *elegendő erővel rendelkezik*.

2. Ha a szultán az eseményeket *tétlenül szemléli* és Magyarország megtartására sereget vagy épen nem, vagy csak későn küld.

Mivel pedig a császári kormány a mondott seregek megalkotására *erővel nem rendelkezett*, a szultán pedig Köprili Ahmed nagyvezír alatt egy 50.000 főből, és 100 ágyúból álló működő hadsereget birtokai megoltalmazására *tényleg küldött*, s ha Budát fenyegetve látja, bizonyára még négy-ötször annyi erőt is küld, melynek miként való leküzdésére a császári fővezér terve mit sem tartalmaz, Montecuccoli terve elveszítette a reális alapot; nem számítván a *valóban létező körülményekkel* s mereven ragaszkodván azon nézethez, hogy a török háborút a tudomány elvei szerint *csakis így* és másképp vinni nem lehet, a tudós tábornagy terve nem egyéb egy theoretikus problémánál, mely a létező viszonyok keretébe be nem illeszthető, meg nem oldható, végre nem hajtható, s így a *gyakorlatban teljességgel értéktelen elmefuttatás*.

Zrínyi Miklós hadi terve nem tudós problema, mely valószínűtlen, vagy lehetetlen tényezőkön alapúl, nem matematikai képlet, hanem a *körülmények, a létező viszonyok gondos egybe-*

vetésén alapuló terv, mely a rendelkezésre álló erőkkel valóban végrehajtható, s tekintve a tervező egyéni tulajdonságait, a siker biztos reményével kecsegtethetett.

Zrínyi Miklós terve tehát egész határozottsággal tökéletesebb volt, mint a császári fővezéré s fényesen tanuskodik a mellett, hogy Zrínyi nem csupán vitéz katona, ügyes portyázó vezér, de a hadászatban s a felsőbb seregvezetés művészetében is otthonos parancsnok, szóval *hivatott hadvezér* volt.

Nincs kétségünk az iránt, hogy ha a császári kormány Zrínyi iránt teljes bizalommal viseltetik, őt fővezérré kinevezi, s a meglevő erőket teljesen rendelkezésére bocsátja, Köprili Ahmed alig jut át a Dráván, a vasvári szerencsétlen béke be nem következik, s Buda vára talán 20 évvel előbb kerül magyar kézbe vissza.

Sajnos, a dolog nem így történt. A császári kormány úgy Zrínyinek mint Montecuccolinak eleget akart tenni, elfogadta s egyesítette mindkettő tervét, a meglevő erőket háromfelé szétforgácsolta, s így az alkotott csoportok mindegyikének tevékenysége már eleve megbéníttatott.

Legelőször is Zrínyi terve vétetett foganatba, amennyiben Zrínyi nem csak fölhatalmaztatott a téli hadjáratra, de sőt hozzá rendeltetett a birodalmi segélyhad, mely *Hohenlohe Gyula* német tábornok alatt már Stiriában állott.

A két sereg a Muraközben egyesült s 15—16,000 magyar-horvát és 9000 fő német csapatból, összesen tehát mintegy 24—25,000 főből állott. A két fővezér, Zrínyi és Hohenlohe, egymástól függetlennek mondatott ki, de a császár és a hadi tanács által egyetértő közös működésre utasíttatott.

1664 január 20-án indult ki a sereg Zrínyivárból, s 21-én Berzencze alá érkezett; miután a török őrség már másnap alkudozást ajánlott, a vár minden nagyobb nehézség nélkül elfoglaltatott; ugyanez történt 25-én Babocsával. A sereg útját folytatva, elhaladt 27-én Szigetvár előtt, s 28-án Pécs alá ért. E város 29-én rohammal bevetetett, de a török védő őrség a várba vonult vissza s ott erősen tartá magát.

A vezérek most akként egyeztek meg, hogy Hohenlohe Pécs várát fogja ostromolni, Zrínyi pedig Eszék felé megy, a hírneves Dráva-híd elrombolására.

Zrínyi ennél fogva már másnap, január 30-án elvált a németektől; a törökök mindenütt kitértek előle, a pozsegai bég átfutott a Dráván, Dárda kiürítettett. Február 1-én Szulejmán nagy hidja fölgyújtatott s két nap múlva már csak itt-ott kiálló kormos czövekek jelölték a helyet, hol a törökök másfél század óta használt remek hidja állott. Hat nap múlva Zrínyi hada ismét Pécs alatt volt, hol Hohenlohe még mindig eredmény nélkül fáradozott.

De itt a vezérek közt viszály tört ki, mely az ostrom félbehagyását eredményezte. A város fölgyújtatott s a sereg, miután útközben még Segesdet megvette, február 15-én ismét Zrínyivárnál állott, hol a németek Zrínyitől elváltak.

Három vár, három palánk, 40 ágyú, 3000 ló, 20,000 darab szarvasmarha foglaltatott el e hadjáratban, s elpusztított az egész vidék, melyen át a török betörő sereg vonulni szokott.

De az anyagi eredménynél még sokkal nagyobb volt az erkölcsi hatás, melyet Zrínyi Miklós hadjárata előidézett. A török szégyennel, haraggal és félelemmel telt el, biztosság-érzete megrendült. A császár és Porcia miniszter hízelgő levelekben köszönték meg Zrínyinek a kivívott sikereket, s Regensburgban hálaadó ünnepi körmenet tartatott, melyen a császár személyesen részt vett. Ausztria, Németország s az egész külföld ujongott örömeiben; a pápa, Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Németország fejedelmei pénzzel és kitüntetésekkel halmozták el ¹⁾ a jeles magyar vezért, az egyedülit, ki eddig a török ellenében sikereket kivívni képes volt. A császár halála még tovább is ment s Zrínyi Miklóst a törökön kivívott számos diadalaiért *birodalmi hercegi címmel* kínálta meg. De Zrínyi cselekedeteinek jutalmát saját öntudatában találta föl, s a kitüntetéseket, köztük a hercegi címet is, szerényen visszautasította.

Zrínyi fényes pályája azonban forduló ponthoz ért. A mily mértékben emelkedett a magyar hős hírneve, dicsősége, oly mértékben növekedett ellenségeinek irigysége, gyűlölete.

Montecuccoli és hatalmas, befolyásos pártja előbb csak fity-

¹⁾ A pápa arany ereklyetartót s hadi költségeire pénzsegélyt, a spanyol király az aranygyapjas rendet küldte neki; XIV. Lajos francia párré nevezte ki s 10,000 tallért küldött stb.

málással, az elért eredmények kicsinylésével igyekezett Zrínyi érdemeit kisebbiteni; de midőn a magyar párt befolyása hova tovább növekedett, Montecuccoli és társai pedig mindinkább háttérbe szorultak, megkezdődött a sötét aknamunka, az élet-halál harc, melynek egyetlen célja Zrínyinek a tevékenység teréről való leszorítása, s a magyar befolyásnak az udvarnál való megsemmisítése volt.

Az eredmény gyors volt és meglepő.

A téli hadjárat fényes sikere után, melyben Zrínyi Miklós hadi tervének első részét már tényleg végrehajtotta s az elért eredményvel mintegy biztosítékot nyújtott az iránt, hogy második részét is sikerrel fogja végrehajtani, Zrínyi és a magyar párt biztos hitték, hogy a fővezérlet Zrínyi Miklóstra bízatik s neki mindazon erők alárendeltetni fognak, melyek fölött a kormány ez idő szerint rendelkezett.

De reményeikben úgy Zrínyi, ki magát már a megelőző megbízás után egész kedvvel és önérzettel «az egész magyar haza vezérének» nevezte, s most egész élete legszebb álmai teljesedésének küszöbén állott, valamint a magyar hazafiak, kik Zrínyi törekvéseit támogatták, keserűen csalódtak.

A Regensburgban márczius havában tartott hadi tanácskozások ama sajátos és hadművészeti szempontból félszeg hadi tervet szülték, melyről már fentebb megemlékeztünk, s mely Montecuccoli és Zrínyi tervét egyesítve, értékétől mindkettőt megfosztotta.

E terv szerint a császári hadseregből, a német birodalom contingenseiből, és a magyar csapatokból *három hadsereg* volt alakítandó. A fősereg *Montecuccoli* alatt a Duna völgyében Esztergom, Buda s később Belgrád felé működik; létszáma egyelőre 28,800 fő, melyhez később Badeni Lajos német birodalmi és Nádasdy magyar csapatai csatlakoznak; a második, vagy északi sereg, *Souches* altábornagy alatt Felső-Magyarországon működik; a harmadik, vagy déli hadsereg végre *Zrínyi Miklós, Strozzi Péter* és *Hohenlohe Gyula* tábornokok *közös vezérlete* alatt Kanizsa ellen s a Dráva-vonalon volt működendő. E hadsereg létszáma egyelőre 12,500 főben állapított meg; ehhez csatlakozandók voltak még Zrínyi horvát, Batthyány, Esterházy és Draskovics magyar-horvát csapatai.

Ime tehát az egész erő fővezérlete helyett Zrínyi Miklós annak csak egy töredékét kapja, s még e csekély erő fölött való parancsnokságot is két egyenlő hatáskörrel bíró vezértárssal kell megosztania.

Zrínyi mélyen elszomorodott a változáson, de fenkölt szelleme most is diadalmaskodott a megaláztatás, a személyes becsvágy sérelme fölött: nagy lelke csak a haza üdvét kereste s bár meggyőződve volt arról, hogy a török háború az ő tervezete és vezetése mellett, más fordulatot vesz vala, megnyugodott a király tekintélye által szentesített intézkedésen, s el volt határozva, hogy a haza ügyét ez alárendelt szerepben is híven fogja szolgálni.

Sajátságos azonban, hogy bár a regensburgi hadi terv Montecuccoli eszmemenetét követte, mégis Montecuccoli volt az, ki a tervvel, mely állítása szerint hozzá járulása nélkül alkottatott, legkevésbé volt megelégedve.

Ellenezte a kanizsai hadjáratot, mely Zrínyi tervének egyik láncszeme volt, s mely véleménye szerint nem állami, hanem magánérdekből — Zrínyi birtokainak megoltalmazására — ajánltatott; ellenezte pedig, mert előre látta, hogy Zrínyi erélyes hadviselési módja a drávai hadszínhelyet — a török főereget ide vonván — rövid idő alatt fő hadszínhelylélé változtatja, s míg ő Esztergom vívásával bajlódik, Zrínyi a Drávánál dicsőséget arat.

De nem volt megelégedve a fősereg összeállításával sem, melynek létszámát — természetesen a déli sereg rovására — 50,000 főben és 140 ágyúval kívánta megállapítani. A császárnál ez iránt ismételten lépéseket tett, de bár visszalépéssel fenyegetőzött, a császár a regensburgi határozatokat mégis fentartotta.

De kieszközölte pártja a hadi tanácsnál a déli hadsereg három fejű vezérletét, mi e sereg működésének sikerét már eleve meg hiúsította, továbbá azt, hogy a déli hadsereg hadi szerekek oly hiányosan szereltetett föl, hogy hadműveleteit mindjárt kezdetben csak több heti késedelemmel indíthatta meg.

Mert Zrínyi Miklós Kanizsát már április első napjaiban körülzárni s ostromolni kívánta, hogy az ostromot — tervéhez képest — még előbb befejezze, mielőtt a nagyvezír serege a Dráván átkel. De a lőszer, s a legszükségesebb ostromszerek hiánya ezt lehetetlenné tette s a sereg csak április 27-én juthatott Kanizsa alá.

Zrínyit e huzavona annyira elkedvetlenítette, hogy tervéről lemondva, vissza akart vonulni. De a Montecuccoli-pártnak szüksége volt a kanizsai vállalat kudarczára, mely már előlegesen is biztosra volt vehető, mert e nélkül Zrínyit leszorítani nem lehetett volna, s így Zrínyit Bécsből buzdíttatni nem szűnt meg.

Az ostrom megkezdett, de az ostromszerek és tűzér-anyag gyarlósága folytán még május végével sem jutott eredményre,¹⁾ amikor pedig már *a nagyvezír serege a Dráván átkelt* s Szigetvárnál állott.

Ámde ép e válságos időpontban, midőn a vezérek egyetértése legnagyobb szükség lett volna, érte el a már kezdettől fogva meglevő viszály tetőpontját.

Zrínyi ajánlotta, hogy az ostromló sereg kerekedjék azonnal föl s *a törököt támadja meg*; de vezértársai, különösen Hohenlohe, ki mint mestere, Montecuccoli, a háborút számokkal viselte, semmikép sem egyezett bele, hogy a 18,000 főnyi sereg a nagyvezír 40,000-nyi seregét megtámadja. Hiába adta Zrínyi elő, hogy a török sereg számra nagyobb ugyan, de értékre sokkal csekélyebb, hogy seregében nincs egyetlen magyar, ki a győzelem biztosságában kételkednék, hogy ő a törököt sokkal kedvezőtlenebb számarány mellett is már gyakran megverte; Strozzi tábornok, ki a török háborút jól ismerte, hajlandó volt a támadásra, s Zrínyi ajánlatát támogatta, de Hohenlohe, ki szintén a sereg megtartását tartotta a háború legfőbb céljának, mint azt Montecuccolitól tanulta, a támadásra nem volt rábírható s *«a kereszténység magasabb érdekeinek megóvására»* az ostrom fölhagyását és a visszavonulást sürgette.

Ha valamikor, úgy most másodízben alkalma lett volna Zrínyinek kardját a földhöz vágni, midőn vezértársának gyámoltalansága, hogy ne mondjuk gyávasága miatt az ellenség szeme láttára hátat fordítani s visszavonulni kényszerült. Hátrálni most, midőn alkalma lett volna egy fényes győzelmet kivívni, a magyar névnek mérhetetlen dicsőséget szerezni, s Magyarországot fölszabadításának nagy művét megindítani.

¹⁾ Az ostrom lefolyását lásd «Hadtörténelmi Közlemények» 1888. évfolyam 632–645. lap.

Emberek és országok sorsa egy válságos pillanatban dől el. Ilyen pillanat volt a mostani. Ha Zrínyi a német Hohenlohét a támadásra ráveheti s a török sereget megveri, biztos győzelmében pedig kételkedni a legkisebb okunk sincs, a török háború ügye a Montecuccoli-párt kezéből Zrínyi és a magyarok kezébe megy át s a Zrínyi-család s vele egész Magyarország sorsa más fordulatot vesz.

Nem sikerült; a hátrálások nagymesterének tanítványa méltó maradt mesteréhez s a visszavonuláshoz mereven ragaszkodott.

E pillanat ledöntötte Zrínyit a magaslatról, melyre magát föl-küzdötte; szédítő gyorsasággal közeledik ezentúl a végzetes örvény-hez, melynek végén, hogy tragikus sorsa végkép beteljék, már tárt karokkal várt reá az erőszakos halál.

A három fejű sereg megkezdte visszavonulását Zrínyivár felé.

Zrínyi szíve keserőséggel volt telve, de még mindig remélt. A vár előtt s arra támaszkodva Zrínyi meg akart állapodni, hogy a török seregét bevárja s azután megtámadja. Még egy kísérletet tett, hogy vezértársait cselekvő föllépésre bírja; utalt a kedvező terepre, melyen a török sereg előnyös viszonyok közt volt megtámadható, a vár közelségére, mely minden eshetőségre biztos menhelyet nyújthatott. Mind hiába. A német vezéreket a futásban többé föltartóztatni nem lehetett s Hohenlohe mindaddig, míg serege s a török közt a Mura folyót nem tudta, semmiféle vállalatba bocsátkozni nem akart.

A seregek tehát a Mura jobb partjára vonultak s a vár és környezete fölött uralkodó magaslatokat a törököknek engedték át.

Evvel Zrínyi szerencsecsillaga örökre letűnt.

Már a visszavonulásról szóló első jelentésre fölülkerekedett Montecuccoli és pártja; büszkén hivatkoztak arra, hogy ők a kanizsai hadjárat kudarczát előre látták — a minthogy láthatták is, mivel ők készítettek elő — s az udvarnál megjelenő Montecuccoli, ki a fősereggel még mindig Óvár körül tétlenül ácsorgott s figyelmét nem az ellenségre, nem hadi terve végrehajtására, hanem a kanizsai eseményekre fordította, s izgatottan várta a hírt gyűlölt ellenfele bukásáról, — mint mentő angyal állott a császár elé s kész volt «koczkára tenni hírnevét», hogy az ügyeknek jobb irányba való fordítását megkísérelje.

Junius 15-én érkezett Montecuccoli a táborba, hol a zavar

tetőpontján állott. Az eddigi közvetítő, Strozzi, a Mura védelmében elesett, Hohenlohe pedig nyílt ellenkezésben állott Zrínyivel, mi a német és magyar-horvát csapatokra is átragadván, a surlódások napirenden voltak.

Montecuccoli meghallgatta Zrínyinek a támadásra vonatkozó terveit, de erre még kevésbé volt rávehető, mint előbb Hohenlohe, kinek magatartását teljesen helyeselte. Sőt mi több, ha Montecuccoli teljesen hajlamai szerint cselekedhetik, úgy Zrínyivárt, e «hitvány aklot», mint az erődöt megvetően nevezte, menten odahagyja s visszavonúl a Dunához.

Ezt azonban még sem tehetette. Határozata tehát az volt, hogy a várat ugyan védelmezi, de miatta — bár időközben a sereghöz tetemes erősítések érkeztek — ütközetet kockáztatni nem fog.

A német-magyar sereg már számra egyenlő volt a törökkel, sőt azt fölül is múlta, a vár helyzete napról-napra szorultabb lett, de Montecuccoli a támadást különféle ürügyek alatt folyvást halogatta. Már a török táborban levő császári követ is bámulatának adott kifejezést, hogy az alig 30,000 főnyi török hadat miért nem támadják meg; de Montecuccoli azt felelte, hogy a szökevények 70,000-ról beszélnek s így a sereget kockákra tenni nem lehet.

Zrínyi haragos szomorúsággal szemlélte mindezt, nem volt többé kétsége, hogy Montecuccoli egyetlen célja az, hogy Zrínyivár, a Zrínyiek e kedves, sok vérrel megvédett fészke, az ellenség kezébe kerüljön. Junius 27-én a magyar-horvát csapatok a várból végkép kivonattak, «nehogy tovább védelmezzék», mint Zrínyi keserűen megjegyezte.

E közben a hadi tanácsban is mindinkább kellemetlen jelenségek fejlődtek ki, s a helyzet Zrínyire tarthatlanná vált.

Junius 28-án Zrínyi lebontatá sátrát, hogy Bécsbe menjen, a királynál panaszt emelendő. E hírre az udvaronc z tábornagy megdöbbsent s előbb maga sietett hozzá, szándékáról lebeszélni, majd a táborban levő magyar urakat kérte föl. Zrínyi ennek daczára junius 29-én Csáktornyára utazott. Este a magyar urak levélben még egyszer fölkérték Zrínyit a visszatérésre, ki erre hajlandó is volt, midőn hírét vette, hogy Zrínyivárt a török, Montecuccoli és az általa vezérelt 40,000 főnyi sereg szeme láttára, lövés és védelem nélkül, rajtaütés útján bevette.

A nagyvezír az elfoglalt Zrínyivárt július 7-én a Montecuccoli által elhelyezett aknákkal légberöpítette s azután seregével Kanizsára ment.

Zrínyi vára bevétele után visszatért ugyan a táborba, mely még mindig tétlenül szemlélte a szemben álló ellenséget, a vár pusztulása után azonban a tábort, hol már csapatja sem volt, odahagyta s Bécsbe ment, hogy a maga számára egy önálló hadsereg vagy hadtest parancsnokságát kieszközölje.

De az udvarnál már a Montecuccoli pártja uralkodott s Zrínyi minden fáradozása hiába való volt. Zrínyi seregétől, várától, befolyásától megfosztva, Csáktornyára vonúlt.

Montecuccoli ezalatt kivírta életének egyetlen győzelmét: a Szt.-Gothárd melletti csatát, melyet a francziák unszolására fogadott el, s ugyanezek bátor közreműködésével nyert meg.

Ez végkép döntött Zrínyi sorsa fölött. Bárha a császári seregnek a csata után bekövetkezett tétlensége újból Zrínyi felé irányozta a figyelmet, tevékenységre többé tere nem nyílt, mert a császári kormány elfogadta augusztus 10-én a vasvári gyászos emlékü békét, mely a háborúnak egyelőre véget vetett.

Zrínyi s vele egész Magyarország megdöbbenve hallotta e béke föltételeit, mely nem lehetett volna az országra gyászosabb akkor sem, ha azt nem fényes győzelem, de nagy vereség előzi meg. A vasvári béke még jobban kiszolgáltatatta Magyarországot a töröknek, mint eddig volt; Nagyvárad, Érsekújvár, Kanizsa török kézen maradt, Székelyhid lerombolandó, Zrínyivárt többé fölépíteni nem szabad, a császár a török adófizetőjévé vált. Ezek voltak Montecuccoli szentgotthárdi győzelmének gyümölcsei.

A császári kormány tudta, hogy e béke Magyarországon nagy visszatetszést fog szülni, s aggodalmas figyelemmel kísérte Zrínyi Miklósnak, mint a magyar ellenzék vezérének s a magyar nemzet hivatott képviselőjének, minden lépését.

De Zrínyi végső elkeseredésében alkotmányos óváson kívül egyelőre semmit sem szándékozott tenni; reményét veszítve visszavonúlt csáktornyai birtokára s a vadászatban keresett szórakozást. E közben érte őt váratlanul 1664 november 18-án a halál.

A sors még halálában is mostoha volt hozzá s nem engedte, hogy a csatamezön vérezen el; a hős keblet, melyet a legtisztább,

legönzетlenebb hazaszeretetet töltött be, egy vadkan agyari téték szét.

Evvel bevégeztük Zrínyi Miklós vezéri pályájának vázlatát.

Isten és a sors által kegyelt embereknek jut annyi dicsőség, Isten és a sorstól elhagyott embereknek annyi keserűség osztályrészül, mint a mennyi Zrínyi Miklósnak jutott.

Nem egy fejjel: egy évszázaddal emelkedett ki Zrínyi kortársai közül, s ha lelke legtitkosabb gondolatai között talán a korona is helyet foglalt, ám bátran állíthatjuk, hogy szellemének fensége, szívének és jellemének nemessége, a lángoló szeretet, melylyel a magyar hazát s annak dicsőségét keblére ölelte, Mátyás királynak méltó utódává tették volna őt. De nem hiszszük, hogy Zrínyi valaha a trónra, a koronára vágyott volna. Lelkének egyetlen és legfőbb vágyát hazájának a török rabszolgaság alól való fölszabadítása képezte; kitöltötte ez keblét teljesen s e mellett semmi más vágnak hely nem juthatott.

De a sors, melyben ő az emberek cselekedeteinek Isten után legfőbb intézőjét látta, talán ép azért, mert annyira bízott benne, mostoha volt iránta.

Még azt az elégtételt sem szolgáltatatta neki, hogy halála után nevét kora nagy hadvezérei közé iktassák.

Hogy valaki «nagy hadvezér»-nek neveztessek, nemcsak szavait és iratait, hanem véghez vitt cselekedeteit is számításba kell vennünk. Zrínyi hadi terve az 1664-ik évi hadjáráthoz hadvezéri hivatottságát minden kétségen felül helyezi, valamint nem hagnak kétséget egyéb iratai és nyilatkozatai sem az iránt, hogy teljes mértékben bírt mindama kellékekkel, melyek egy nagy hadvezérnél megkívántatnak; kétségtelen az is, hogy szelleme magas röptében messze elhagyta azokat, kik vele vagy körülötte a hadi mesterséget űzték, s még kétségtlenebb, hogy azokat úgy erkölcsi tulajdonokban, mint személyes bátorságban, vitézségben felül múlta.

Ámde mind e tulajdonságok teljes kifejtésére, mind e tehetségek érvényesítésére hiányzott a tér, hiányzott az alkalom, s ha az kínálkozott, ellenségeinek gyűlölete, vezértársainak irigysége, megfosztotta, elütötte őt tőle. Hadi vállalataiban nem nélkülözzük a bölcs belátást, terveiben a hivatott vezér genialitását, melyek

öt — ha nagyobb eszközökkel, nagyobb czélok elérésére önállóan működhetik — bizonyára nagy hadvezérré teszik.

De vezéri pályájának legfontosabb pillanataiban emberi ármány és gyűlölségből eredő konokság elállja előtte a diadal útját.

Hiányzik a «sors bona», a jó szerencse, mely pedig a nagy hadvezérnek szintén egyik kelléke.

Vetélytársának ez szerezte meg a «nagy hadvezér» címet, míg őt a történelem a század legügyesebb, legvitézesebb, legvakmerőbb portyázó vezérének nevezi ugyan, de a «nagy hadvezér» címet tőle megtagadta.

* *

A megelőzőkben Zrínyi Miklós katonai pályáját vázoltuk s hadvezéri jelentőségét igyekeztünk kimutatni. A következőkben Zrínyi hadtudományi elveivel foglalkozunk, úgy, a mint azok hadtudományi irodalmi munkáiból élénk tűnnek.

Zrínyi Miklós hadtudományi irodalmi föllépése a XVII. század közepére esik.

A harminczéves háború, mely Európa figyelmét majd egy fél-századon át lekötötte, lezajlott, de a rendkívüli hatás, melyet a hadművészet kifejlesztésére gyakorolt, még tartott, s a bekövetkezett rövid béke európaszerte arra használtatott föl, hogy a vívmányok, melyek javarészből a svédek nagy királyának, Gusztáv-Adolfnak voltak köszönhetők, a jövőre nézve gyümölcsözőkké tétessenek.

E törekvés kétségtelenül igazolt és helyes volt, de — sajnos — rossz irányba tévedt.

Miután a harminczéves háborúban Gusztáv-Adolf volt az, ki a legfényesebb és legtartósabb eredményeket vívta ki, természetes dolog, hogy mindenki az ő utánzására törekedett.

Ámde az utánzók a svéd király sikereinek okát tévesen magyarázván, ismét természetes, hogy csak téves eredményre juthattak.

A XVII. század hadi tudósai Gusztáv-Adolf sikereit ama tétovázó, óvatos és rendszeres hadműködésnek tulajdoníták, melyet a svéd király a német földre történt betörésétől kezdve az Elba átlépéséig követett; megfeledeztek azonban arról, hogy az éjszaki hős ezen eljárást *csak addig* követte, a míg azt a fenforgó viszo-

nyok kívánták, s a helyzet tisztázása után azonnal a leghatározottabb támadásba ment át; nem fogták föl, hogy a legnagyobb eredményeket sem az egyik, sem a másik hadviselési mód kizárólagos alkalmazásával, hanem a kettőnek böles egyesítésével, az óvatosságnak és merészségnek, a tétovázásnak és gyors elhatározásnak a fenforgó pillanatnyi viszonyokhoz való alkalmazása által vívta ki. Gusztáv Adolf hadműveleteit ilykép helytelenül magyarázván és tévesen ítélvén meg, azon merőben téves eszme vert gyökeret, hogy nagy eredmények csak a legszigorúbb óvatossággal, az ellenfélnek folytonos kerülgetésével — a mi az ellenséges sereget, a nélkül, hogy döntő csapás kockáztattatnék — lassankint fölemésztí — szóval a folytonos ügyes *manővrirozással*, végre a hadviselésnek bizonyos merev szabályok korlátai közé való szorításával, tehát a legkövetkezetesebb *módszerességgel* érhetők csak el.

Ez elvek alkalmazása egy egész különös hadviselési módot teremtett, melynek eredményei valának: a hadműködési vonal biztosságáért való túlzott aggályoskodás, a várak és erődök hadászati értékének túlbecslése, határozott hadműveletek mellőzésével a tétovázó manővrirozás dicsőítése, a hadművelleti czélok jelentéktelensége, a csaták és döntő ütközetek gondos elkerülése, — mert hiszen a harc csak *erőpazarlásnak*, sőt *hibának* tekintetett még akkor is, ha azt győzelem követte — végre a hadjáratok czéltalansága és eredménytelensége.

A *methodismus*, mint e hadviselési módot a hadtörténelem nevezi, nem engedte meg a sereg kockáztatását, s nem kívánt döntő eredményeket; hibásnak bélyegezte a vezért, ha az magát — bár számítás alapján — a csata elfogadására csábítani engedé s dicsőítette azokat, kik egy hadjáratot hónapokon át húzni-vonni képesek valának a nélkül, hogy a dolog döntésre kerüljön.

Daczára annak, hogy e fölfogás a háború természetével ellenkezik, daczára, hogy e hadviselés igazolására a hadtörténelemben egyetlen példa, a hadművészet örök törvényei között egyetlen tétel sem található, az új hadviselési mód hihetetlen módon elterjedt, a *methodismus*, vagy mint nálunk gyakran, de tévesen nevezik: a *spanyol* vagy *olasz* hadviselési mód, buján fölvirágozott s egész Nagy Frigyes föllépéséig, tehát majd másfél századon át, a gondolkozó szellemeket fogva tartotta.

Csak természetesnek találhatjuk, hogy a methodismus apostolai, kikben a józan gondolkodás helyét a módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkül, *mindenkor és mindenütt* alkalmazni óhajtották.

Így került a methodismus Magyarországra is, midőn a török háború újbóli kitörése a császárt arra kényszeríté, hogy figyelmét Magyarországra irányozza. A császári sereg akkori vezérei majd kivétel nélkül az új hadviselési mód hívei valának és mi sem ítélteti el e rendszert szigorúbban, mint ama kétségbevonhatlan történelmi tény, hogy az idegen seregek Magyarországnak egy-két évtized alatt több kárt tévének, mint a mennyit a török egy század alatt tenni képes vala. E hadviselési mód volt az, mely a magyar nemzetet a császári hadseregtől, a kormánytól, sőt gyakran magától az uralkodótól is elidegenítette, s a rendszert, mely ezt létrehozta, a bekövetkezett zavarokért, viszályokért, melyek a nemzeti és egyéb fölkelések egész sorozatát szülték, az erkölcsi felelősség súlya nem csekély mértékben terheli.

A methodisták között legkiválóbb volt *Montecuccoli Raymond*, ki a császári hadseregnek, különösen mint a nagy *Turenne* ellenfele, nagy dicsőséget szerzett, bár 40 éves vezéri pályája alatt csak egyetlenegyszer engedé magát csatára kényszeríteni; de ha a dicsőség a methodismus tanai szerint ép ebben kulminált? Midőn pedig az egyetlen, akarata ellenére elfogadott és akarata ellenére megnyert Szt.-Gotthard melletti csata után a szerencsétlen emlékeztű vasvári békét megkötötte, ő, a *győzelmes* hadvezér, elfogadta mindama föltételeket, melyeket a *megvert* nagyvezír eléje szabott. Ily módon boszúlta meg magát a rendszer téves volta, mely még a legjelesebb vezéreket is elvakította.

A hadművészet e szánandó elkorcsosulásának időszakában kerülnek Zrínyi Miklós hadtudományi prózai munkái a nyilvánosságra, melyekben a methodismus tanaival homlokegyenest ellenkező elveket hirdet; elveket, melyek ma — a nagy napoleoni háborúk, a német-francia és orosz-török háborúk után is — csonkítatlan értékkel bírnak, s melyek valószínűleg még hosszú időkön át érvényben fognak maradni.

Ha Zrínyi Miklós egy nagy nemzet fiának születik, föllépésé-

vel talán halomra dönti a methodismus hadművészetét s neve mint hadtudományi remekíróé, ma világszerte ismeretes; de így szava elhangzott a pusztában. Montecuccoli és elvtársai, ha Zrínyi iratai egyáltalán kezökbe kerültek,¹⁾ souverain megvetéssel tekintettek a magyar portyázó vezér munkáira s valószínűleg elolvasásra is alig méltatták: hiszen hogy is írhat magyar ember hadtudományi munkát? Magyar hadsereg nem létezett, magyar vezérek nem voltak; hogy lehetett volna magyar hadtudomány? Művei tehát ismeretlenek maradtak, nemcsak a külföldön, de sőt hazánkban is, és a történelemmel vagy irodalomtörténettel foglalkozó szakembereket kivéve, kevesen vannak Magyarországon, kik Zrínyi hadtudományi munkáit olvasták.

Ha Zrínyi hadtudományi elveit tudós rendszerbe állítja össze, mint azt ellenfele, Montecuccoli cselekedte, művei bizonyára nagyobb föltűnést keltenek; de az alak, melyben azok napvilágot láttak, szerény és igénytelen volt, mint maga a mű szerzője; igénytelen volt pedig azért, mivel Zrínyi munkáival nem a tudományos világra kívánt hatni, hanem azokat csak saját honfitársai okulására és buzdítására írta meg; a tudományos alak, a rendszerbe való szorítás ellenkezett volna műve szellemével s visszariasztja vala azokat, kik számára munkáit írta.

Ő maga munkáinak keletkezése és céljairól az olvasóhoz intézett előszóban következőleg nyilatkozik: «Kiki használjon hazájának a mint legjobban lehet . . . Én az én geniumomat mindenkor hazám szolgálatára alkalmazom s mivel még az ifjúságtól forr a vér bennem, inkább forgatnám a hadi dolgot, hogysem mást . . .» de mivel, így mondja Zrínyi tovább, e viszonylag békés időben azt nem cselekedhette, a historiák olvasására és a hadi tudományok művelésére fordította az időt. Az ily módon keletkezett s eredetileg csak magán használatra szánt jegyzeteket rendezte s azután, «hogy itthon való mulatságos dolgairól hazájának számot adjon», közrebocsátotta.

«Nem kívánok — úgymond végül — senkit tanítani, hanem magam akartam tanulni; azért, ha kinek valami jónak tetszik,

¹⁾ Zrínyi hadtudományi iratai életében csak másolatokban forogtak közkézen s csak halála után nyomattak ki.

olvassa és a szerint munkálkodják az Isten, a haza és urunk (királyunk) hasznára és önmagának becsületére.»

Ámbár Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit a béke által rárótt önkénytelen tétlenség ideje alatt írta, mégis nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy e mű egy magába vonúlt ember hosszas töprengésének szüleménye; magába vonúlt emberek föltalálhatnak új gépeket, fegyvereket, eszközöket, melyek a hadviselésre átalakító hatással vannak, de sem új hadászatot, sem új harcászatot föl nem találhatnak; mindkét tudományág, vagyis inkább művészet olyan, hogy csak a harc mezején, az ágyúk dörgése közt születik, ott alakul át, s ott leli sírját, hogy az ugyanakkor létrejött újabbnak helyet adjon.

A hadászatnak ép úgy, mint a harcászatnak, alaptörvényei a hadtörténelem segítségével megtanulhatók, de az így megszerzett tudomány csak a hivatott művész kezében válik kincsesé, mely győzelmekben és hírnévben dús kamatokat jövedelmez, a kontár kezében hitvány anyag, mely a csaták tűzében semmivé olvad szét.

Zrínyi Miklós távol volt a gondolattól, hogy a hadi tudományokat, a hadművészetet átalakítsa; előtte csak amaz egyetlen czél lebegett, hogy gondolataival, tevékenységével hazája javát elősegítse; tanulmányozta tehát a hadművészet örök törvényeit, tanulmányozta a hadtörténelmet, levonta a tanulságokat és igyekezett azokat ama viszonyokra alkalmazni, melyek közt ő működni hivatva volt. Csak midőn elveinek helyességéről gyakorlati alkalmazás útján meggyőződött, midőn azokat a harc mezején kipróbálta, csak akkor ült le, hogy tanulmányainak és tapasztalatainak eredményét jegyzetek, rövid elmélkedések stb. alakjában papírra vesse.

Zrínyi nem volt föltaláló, a mint nem volt az a hadművészet egyik mestere sem; de meg volt benne a tehetség, hogy a hadművészet igaz elveit ne csak fölismerje, de azokat hazánk akkori viszonyaira alkalmazni is tudja, s ha Zrínyi tervei úgy a kormánynál, mint a rendeknél bizalommal fogadtatnak s támogattatnak, nem szorúltunk volna külföldi szövetségesekre, idegen vezérekre, idegen seregekre, hogy a félhold Buda ormáról letöressék.

De a cselekvés mezejéről leszoríttatván, nem maradt egyéb tere, minthogy eszméit írásban örökítse meg. *«Sors bona, nihil aliud»*, «jó szerencse kell, semmi más» mondotta Zrínyi gyakran,

hogy valaki egyéb föltételek meglétében nagygyá váljék. E jó szerencsét az ég tőle megtagadta s bár maga azt mondja :

Nem írom pennával,
Fekete tentával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel,
Az én örök híremet, —

mégis a viszonyok szerencsétlen találkozása folytán, nem válhatott nagy hadvezérré, s költői, írói neve nagyobb lett, mint vezéri hírneve.

Zrínyi hadtudományi munkái, melyeket itt az eredeti «*Vitéz hadnagy*» czím alatt egyesítettünk, három részre oszlanak :

Az első a vitézségről szóló öt *discursus*t tartalmazza, melyeket egy a *katonai szerencséről* szóló elmefuttatás fejez be ; a második részben az *aphorismák* foglaltatnak, melyeket Zrínyi Cornelius Tacitus «*Annales*»-eiből, «*Historia*»-jából és «*Agricola*»-jából vett tételek fölött írt ; a harmadik rész végre ama jegyzeteket öleli föl, melyeket Zrínyi részint tanulmányai közben tett, részint személyes tapasztalása és megfigyelése eredményeképp összegyűjtött.

Önálló részeket képeznek : «*A török Afium ellen való orvosság*», mely a később keletkezett «*Ne bánts d a magyart*» czím alatt még ismeretesebb, az «*Elmélkedések Mátyás király életéről*», végre a «*Tábori kis Tracta*», mely mű azonban befejezetlenül maradt.

A politikai iratok, melyekben Zrínyi részint oktatásokat ad, részint saját cselekményeit igazolja, szintén tartalmaznak ugyan hadtudományi elveket, de szorosabb értelemben vett hadtudományi művei közé még sem sorozhatók.

Már korábban fölemlítettük, hogy a hadművészeti elvek, melyeket Zrínyi Miklós hadtudományi műveiben hirdet, nem újak, s föltalálható azok legnagyobb része a római és görög írók didaktikai munkáiban s ugyancsak ezek hadtörténelmi műveiben.

Ő csak összegyűjti ez elveket, hozzá fűzi saját gondolatait, majd tanácsokat ad, hogy hazája védelmére miféle üdvös intézményeket kellene létesíteni, s mikép lehetne hazáját ama lealázó függő viszonyból kimenteni, melybe Magyarország, katonai önállót-lansága és gyámoltalansága folytán, jutott.

Zrínyi hadművészeti elveinek kútforrása tehát ugyanaz, mint

a methodismus híveié, kiknek álbölcsessége szintén az ókori klasszikusokra támaszkodott; nincs lap műveikben, melyben az ókor nagy vezérei, azok cselekedetei, a régi görögök és rómaiak hadművészeti elvei, hadseregszervezete stb. ne említették; s mégis a végeredmény, melyre ők és Zrínyi jutnak, mily óriási különbségeket mutat.

S ez természetes is, mert a methodismus hívei az ókori történelmet, az ókori remekműveket nem azért olvasták, hogy a hadművészet örök igazságait fölismervén, azokat a hadviselésben alkalmazni törekedjenek; de olvasták azért, hogy ferde elveiknek, alakiságokból, szellemtelen formaságokból álló mesterségöknek merev s a hadművészetet békókba kényszerítő szabályait, bár helytelenül magyarázott s még helytelenebbül alkalmazott, példákkal támogatásák, s így munkájoknak a mély tudományosság külső mázát kölcsönözzék.

Mi más volt Zrínyi Miklós eljárása. Nem tudós szabályok, körmönfont elméletek, a háború természetével ellenkező s a hadművészetet fejlődésében megakasztó elvek támogatására, vagyis inkább mentegetésére, keres ő *szavakat, kikapott mondatokat* a régieknél, hanem éles elmével, ritka katonai ítélőképességgel ama gyöngyszemeket válogatja ki, melyek értéke örök s melyeket, amint azokat az ókor nagy hadvezérei figyelmen kívül nem hagyhatták, a jövő hadviselés vezérei is tiszteletben kell hogy tartsanak.

A methodismus hívei elméleteiket a hadtörténelemre alapítják, de merev tételeket alkotván, a szellemet szabadságától megfosztják, a hadművészetet nem tudományyá emelik, — amint azt önhitten hirdették, — hanem mesterséggé alacsonyítják, s a vezér, ha az ő tanait követi, nem művészsze válik, hanem mesterlegénynyé süllyed.

A hadi tudományok és a hadművészet alapjának Zrínyi is a hadtörténelmet vallja, de óva int attól, hogy valaki, mint azt a XVII. század *tudós* hadvezérei cselekedték, megtörtént eseményeket másoljon: «A történt dolog is — úgy mond — gyakran rossz következtetést enged a jövőre; nincs két személy, nincs két nap egymással teljességgel egyező, — úgy a hadi állapot is változandó; azoknak, kik kezelik, elméjük különböző, szerencséjük egyéni. Nincs két hadi dolog, melynek két színe, két ellenkező magyarázata ne lenne. De azért a történet haszna mégis nagy, mert számtalan esettel ismertetvén meg bennünket, a szerencsétlenség készületlenül soha

sem talál, a fenforgó viszonyok kulcsát gyorsabban megtaláljuk, s elhatározásra, cselekvésre mindenkor készen vagyunk.» Mig tehát a methodismus hívei minden igyekezetöket arra fordíták, hogy a vezér szellemét és kezeit merev szabályokkal megkössék, oly annyira, hogy még a győzelmet is — ha az nem a szabályok szerint vívatott ki — kárhoztatták, Zrínyi ellenkezőleg arra tanít bennünket, hogy hadi dolgokban, azok rendkívüli változatosságánál fogva, a vezér nem cselekedhetik mindig egyenlő módon, hanem eljárását a fenforgó viszonyokhoz kell alkalmaznia; a hadtörténelem nem arra való, hogy az eseményekből merev szabályokat alkotva, azokat vakon kövessük, hanem a tanulmányozás czélja az, hogy számos esemény lefolyását megismervén, szellemünket műveljük, ítélő képességünket élesítsük s ily módon magunkat gyors és erélyes elhatározásra képessé tegyük.

Nem lesz érdektelen, ha e helyen Montecuccoli és Zrínyinek a vezér tulajdonságára vonatkozó nézeteit összehasonlítjuk. Montecuccoli szerint a vezér természetes tulajdonságai legyenek:

1. Harczias szellem, erő és egészség, *kedvező külső*, élénk véralkat, *megnyerő modor az érintkezésnél*, fáradhatlan munkásság.

2. Megfelelő életkor.

3. *Előkelő származás*, mert minél előkelőbb a vezér, annál nagyobb a tekintélye.

Megszerezhető tulajdonságok:

1. Eszélyesség, igazságosság, erő és mérséklet.

2. *A hadi tudományoknak theoriában és praxisban való ismerete; a beszéd és parancsolás művészete.*

Zrínyi nem foglalja követeléseit paragrafusokba s erre vonatkozó eszméire itt-ott bukkanunk:

«A vezérnek *okosság és hadi értelem* kell; ez különböztesse meg a köznéptől; A bölcs előrelátás hozza meg a győzelmet, nem a nyers vitézség.

A fegyelem, bátorság, halálmegvetés szükséges tulajdon a közvitéznél, de a vezérnek nem elég.

A vezér szívét *tiszta, értelmes elme* kell hogy kormányozza; ez szerez jó eredményt.

A vezér szíve legyen nyugodt, tiszta, szenvedélyektől ment; a ki gondolatjait megosztja, kinek elméjében az ellenségen és az annak

megrontására czélzó műveleteken kívül más is megfordúl, az sikerre ne számítson.

Ha döntő pillanatok állanak be, a vezér tegye személyét is kockára s legyen készebb meghalni, mint meggyőzetni.

A vezér szerezzen magának *jó hírnevet*, mert ez gyakran egy sereggel fölér; az ellenségnél rettegést kelt, saját csapatainkban bizalmat gerjeszt s lépteinkhez csatolja a *szerencsét*, mely a vezérnél szintén szükséges kellék.

De azért ne legyen a szerencsének a mi munkánkban annyi hatalma, *hogy az eszes és értelmes vezérnek benne semmi része ne maradjon*.

Ilyenek Zrínyi nézetei a vezérnél megkívántató tulajdonokról. Úgy Montecuccoli, mint Zrínyi az őket környező viszonyok befolyása alatt állanak. Míg a felsőbb körökben forgó s természettől is síma olasz a *kellemes külsőt, finom modort és előkelő származást*, a tudós hadviselés apostola a *theoretikus képzettséget* és a *beszéd művészetét* hangsúlyozza, a bajnok magyar nemzet fia a vezértől inkább *erkölcsi tulajdonokat* követel; egyidejűleg pedig a hadművészetben járatlan s csupán a nyers erővel, vitézséggel és bátorsággal kitűnő magyar nemességnek tudtára adja, hogy e tulajdonok a vezéri állásra még nem képesítik, s hogy oda a *tudás*, az *értelem* ép oly nélkülözhetetlen, mint a vitézség és katonai szerencse, melyre azonban vakon számítani nem szabad.

Ha már e tekintetben éles a különbség az olasz és a magyar vezér nézetei közt, könnyen elképzelhető, hogy a hadműveletek vezetésére nézve nézeteik még jobban szétágaznak.

Azon körülmény folytán, hogy Montecuccoli hadtudományi elveit egy mesterséges rendszerbe szorította, míg Zrínyi művei majd kivétel nélkül egyes különálló gondolatokból, aphoristikus észrevételekből állanak, az összehasonlítás — mint ez már a vezér tulajdonságaira vonatkozó előbbi egybevetésből kitűnik — igen nehéz; Zrínyi elvei inkább *általános jellegű* tanácsok, melyek a hadviselés egkülömbözőbb helyzeteire és viszonyaira egyaránt alkalmazhatók, míg Montecuccoli *concret esetekre és viszonyokra* vonatkozó szabályokat ad.

Az összehasonlítás tehát inkább csak a két mű szellemére, irányára vonatkozhatik; kiemeljük e czélból Montecuccoli commen-

tárjainak II. könyvéből az V. fejezetet, mely a támadó hadviselést tárgyalja; a commentárok e része, míg egyrészt Montecuccoli elveinek dogmatikus jellegét leginkább föltünteti, másrészt élénken jellemzi a XVII. században dívott hadviselési módot.

«Támadó hadműveletnél — úgy véli Montecuccoli — szükséges: Hogy a hadszínhelynek urai s az ellenségnél *erősebbek* legyünk.

Hogy a megtámadandó országban *rémületet terjeszszünk*; hadseregünket *számos apróbb testre* osszszuk, hogy minél több dolgot kezdhessünk egyszerre.

Biztosítsuk *hátunkat* és különösen saját országunk határait.

Keressünk az ellenséges földön egy biztos központot, honnét hadműveleteinket intézhessük.»

S így folyik ez tovább. Általános jellege e fejezetnek, hogy bár *támadó* hadműveletekről szól, hiányzik belőle a támadó szellem, az előre törekvés elve; tételei azonkívül nem ritkán túlerős, s nekünk visszatetsző elméleteket is tartalmaznak.»

Egészen mások az elvek, melyeket Zrínyi műveiben olvasunk; míg a nagy hírű és nagytudományú hadvezér tételeinek nagyobb része nemcsak erkölcsi, de hadtudományi szempontból is erősen kifogás alá esik, Zrínyi hadművészeti elveinek helyességét úgy az ó, mint az új és legújabb kor legnagyobb hadvezéreinek cselekedetei lépten-nyomon igazolják, erkölcsi tekintetben pedig kimagasító helyet foglalnak el nemcsak kora, de minden idők hadtudományi irodalmában; s ebbeli érdeme annál nagyobb, mivel műveit oly korban írta, midőn a feslettség, tunyaság, tivornya, játék, verekedés, erőszakoskodás, a rablásra és fosztogatásra való készség, a harminczéves háború landsknechtjei és csőcselék hada révén európaszerte elterjedt, s hazánkban is nemcsak a közvitézeket, de még a nemesiséget is megrontotta; oly korban, midőn mindama nemes tulajdonok, melyek a magyar nemest, a magyar vitézt hajdan ékesíték, mint ritka kivétel bámultatának.

Ha Zrínyi műveiből az e véleményt igazoló tételeket mind föl sorolni akarnánk, összes műveit föl kellene sorolnunk, de azt hiszszük elégséges lesz,¹ ha csak a vitézség circumstantiájáról szóló discursusok egynémely tételét emeljük ki:

«A vezér tüzzön maga elé egy *határozott, elérhető czélt*. s azután minden igyekezetét annak elérésére fordítsa.

Folytonos és szakadatlan *tevékenység* a hadviselés nélkülözhetlen föltétele; e nélkül lehet valaki böles vezér, de eredményeket fölmutatni képes nem leend; ez az eszköz a legnehezebb akadályok legyőzésére, ez a mód, melylyel a szerencsét maradásra kényszeríthetjük. Ha a folytonos tevékenységben szünet áll be, ez a dicsőség vége.

Nagy czélok elérésére *nagy dolgokat* is kell kockáztatnunk, de csak ha kényszerítettünk; kényszer nélkül lehetetlennek látszó dolgokat megkísérteni nem szabad.

Minden dolgot *jól meg kell előbb fontolni*, vaktában cselekedni nem szabad. De ha egyszer megállapodván, magunkat a végrehajtásra elhatároztuk, akkor *egy percet sem szabad vesztegetni*, hanem *következetes erőlylyel* kell szándékunk végrehajtásához látni. A vezér e közben a végezélt tartván szemei előtt, magát semmi akadály, semmi veszély által visszariasztani ne engedje.

A vezér *személyesen* ügyeljen arra, hogy rendelkezései pontosan végrehaj tassanak; az ellenséget, a terepet személyesen igyekezzék megszemlélni, mert tiszta képet csak így nyer.

Nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor okvetlenül megtartani lehet; cselekvésünket az időhöz, a viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni.

A szerencsére, a véletlenre is kell bízni valamit. A ki mindig csak biztos dolgot művel, nagy károkat ugyan nem szenved, de számos jó alkalom elmulasztása által többet árt, mint a mennyit kisebb, biztos sikerei által használ.

Lehet eset, mikor a *várakozás* jó; példa reá Fabius Maximus és I. Endre. *A biztos vreség kilátásával megütközni nem szabad*, hanem ki kell térni. De ilyenkor az alvezérek is fegyelmezettek legyenek s a vezér akarata ellenére harciba ne bocsátkozzanak.

Ha valakinek csak *egy hada* van s mást állítani nem tud, azt *ne tegye kockára* s ne adja vakmerő vezér kezébe. Ezért volt botor-ság Mohácsnál a sereget Tomory kezébe adni.

Nem elég győzni, de a győzelemnek hasznát venni is kell tudni.

A vezér ne elégedjék meg a szerencse első szellőjével, hanem *a kivívott győzelmet kiaknázni* igyekezzék; csak az, ki erejében nem bizik, s a váratlam győzelem által meglepetve, fél, hogy egy további lépés a váratlan és meg nem érdemelt babért homlokáról letépi,

csak az nem meri hajóját újra a tengerre bocsátani; mint a beteg, ki hagymázás álomban egy széles árkot átugrott, ez is eliszonyodik a maga próbált dolgán s megelégszik az elért eredménnyel.

A *kedvező időt*, a *kedvező alkalmat* föl kell használni; ha a szerencsés órák elmúltak, hiába várjuk azok visszafordulását.»

A ki a hadi mesterségben csak egy kevés jártassággal bír, de sőt még az is, ki evvel nem bír, be fogja látni, hogy mind e tételek megdönthetlen, soha el nem évülő igazságok, melyek a hadművészet örök törvényei közé tartoznak; s valóban mind e tételeket ma is tanuljuk s tanítjuk, nem Zrínyi után, ki pedig e tanokat nemzetünk dicsőségére már harmadfél századdal ezelőtt hirdette, hanem az újkor legnagyobb hadvezérei nyomán; mellőztük saját nagy emberünket, hogy idegenektől, idegen nyelven tanuljuk meg azt, mit egy nagy magyar hazai nyelven írt műveiből is megtanulhatunk volna.

A milyenek e rövid, a discursusokból vett tételek, olyanok az aphorismák, olyanok Zrínyi munkái mind. Nem kora hadművésztét tanítja Zrínyi, hisz minden tétele, minden szava ellenkezik a methodismus elveivel, s lesújtó ítéletet mond a methodismus követőinek mesterkedése fölött. Magas röptű s korát messze megelőző szelleme ama hadművészet elveit hirdette, melyeket követve, Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon nevöknek örök dicsőséget szereztek; ama hadművészet elveit, mely a következő időkben trónokat döntött le és országokat rendített meg, s a methodismus híveinek silány művészetét úgy eltörölte, hogy ma már csak commentárjaikból ismerjük s csak azért olvassuk el, hogy, mint a valódi hadművészet torzképeit, megbámuljuk.

De Zrínyi nem elégszik meg avval, hogy a hadművészet örök igaz elveit a hadtörténelemből s a régiek klasszikus műveiből gondosan összegyűjtse, azokat saját elméjével fűszerezze s hadtörténelmi példákkal, nagy vezérek hasonló esetekben követett magatartásának előadásával, esetleg pedig szerencsétlen kimenetelű csaták vagy hadműveletek intő példakép való felsorolásával illusztrálja, s így honfitársainak okulására közrebocsássa; ő tovább is megy, s számításba véve a hadügy akkori állapotát, fölhasználva a

tanúlságokat, melyeket a harminczéves háború, de különösen Gusztáv Adolf szereplése nyújtott, s értékesítve saját, a török háborúban szerzett gazdag tapasztalatait, kísérletet tesz arra, hogy a magyar hadügy reformtervét megalkossa.

E tervezet részint a «*Török Áfium ellen való orvosság*»-ban, részint a «*Tábori kis tracta*»-ban van letéve, részint pedig — alkalom adtán följegyzett eszmékben — többi műveiben található föl.

Az első a legkiválóbb alkotások egyike, melyek valaha a magyar hadügy érdekében kiadattak; a nemzet veszedelméről szíve mélyében meggyőződve lévő hazafi vészkiáltása ez, melyben a nemzetet a magyar hadügy irányában immár másfél századon át tanúsított közönyéből fölrázni igyekszik; lángoló szavakkal ecseteli a gyalázatot, mely a magyar nemzetre azáltal háramlík, hogy régi híréből és vitézségéből kivetkőzve, folyton csak az idegen segélyre támaszkodik, azért könyörög s elfeledve a dicső múltat, saját nemzetének a török iga alól való fölszabadítását idegen népektől várja.

De nemcsak buzdító szavakat adott Zrínyi a magyaroknak, hanem bölcs tanácsokat is; nem elégedett meg a baj földerítésével, hanem megjelöli a módot is, mely annak biztos megorvoslását eredményezheti.

E módot Zrínyi *egy állandó magyar nemzeti hadsereg fölállításában* keresi, mely jól fizetve, ruházva és fölszerelve, jól fegyvermezve és begyakorolva, a török elleni önvédelemben a szervezendő nemzeti erő magvát képezze, a kisebb-nagyobb támadások esetén a végek első tartaléka, nagy háború esetén pedig ama központ legyen, mely körül a nemzet egész fegyveres ereje sorakozik. — Állandó magyar nemzeti hadsereget kíván létesíteni, mely béke idején is szakadatlanul harczra készen áll, s míg egyrészt az országnak a török vagy bármely más külellenség ellen oltalmúl szolgál, másrészt a nemzet önállóságának biztos záloga. Mert nem képzelheti Zrínyi, hogy egy nemzet, mely katonai tekintetben magával tehetetlen, mely hadsereget szervezni és fentartani nem tud, s legkisebb bajában is idegen segélyre szorúl, önállóságát megtarthassa.

A nemzeti hadsereg fölállítása a külföldön a nemzet irányában bizalmat kelt, az ország belsejében pedig — miután az idegen s a nemzet rokonszenvét nélkülöző zsoldos csapatokat fölsőlegessé

teszi — csírájában elfojtja az okok nagy részét, melyek Magyarország romlását, közvetve és közvetlenül, előidézték.

Vannak, a kik azt állítják, hogy Zrínyi a nemzeti hadsereg eszméjét Machiavellitől vagy Gusztáv Adolftól kölcsönözte volna; e föltevést annál kevésbbé fogadhatjuk el, minthogy ez eszméjének indokolása ott van az Áfiumban tisztán, világosan.

Miután Zrínyi előbb kifejtette, hogy a magyar segítséget egy nemzettől sem remélhet, kimutatja azt is, hogy az idegen segítség, még ha adatott is, inkább romlásunkra volt, mint hasznunkra; mellesleg említve föl Nikápolyt és Várnát, utal a legutóbbi időkre, felsorolja a várakat, melyek mind idegen vezérek képtelensége, vagy idegen zsoldosok árulása juttatott ellenség kezére; felsorolja a vezéreket is, kik a XVI. és XVII. században Magyarországon működtek s kik: «mind nagy dicsekedéssel jövének hazánkba nyáron, hogy azután visszamenjenek s magunkra hagyjanak» — a nélkül, hogy az ügyet csak egy lépéssel is előbbre vitték volna.

Kell-e meggőzőbb indokolás a nemzeti hadsereg mellett, mint e felsorolás, mely pedig csak csekély része ama bajoknak, melyeket idegen hadseregek s idegen vezérek a magyar nemzetnek akkor okozának.

A fölvetett eszmét Zrínyi aztán műveiben közelebbről elemezi; tervet alkot a végrehajtásra, s nem zárkózván el a terv elé tornyosuló nehézségek elől, bebizonyítja, hogy e nehézségek szilárd akarat mellett könnyen legyőzhetők.

Kimutatja, hogy a hadsereg megalkotásához a magyar népben a legkitünőbb elemekkel rendelkezünk, mert «*a magyar a hadakozásra a legalkalmasabb, a legerősebb, a leggyorsabb és — ha akarja — a legvitézebb nemzetség*». Csak fegyelmezni kell, mert ez a magyarnak leggyöngébb oldala; itt mindenki csak parancsolni akar, engedelmeskedni senki; már pedig fegyelem nélkül a hadseregnek semmi értéke sem volna.

E mellett utal arra, hogy azoknak, kik e hadseregben tisztí helyeket betölteni akarnak, tehát a nemességnek, a hadi tudományokban is jártasságot kell szerezniök; mert «*a hadi mesterség nemcsak abból áll, hogy a vitéz veteke djék akármiképen, hanem okossággal. A győzelem azé, akinél nagyobb a hadi mesterség; nem kell kételkednünk, hogy a mienk nem leszen, ha derekasan magunkat*

hozzá aplicáljuk. Jobbnak kell tehát lennünk, vitézebbnek is, tanultabbnak is, ha a törököt meg akarjuk verni; mert ha ő több is, semmit sem indulok azon, ha mi jobbak leszünk». Végre a hadsereg föntartására szükséges költségeket illetőleg utal arra, hogy ha akarjuk, kerül az is; óva int, hogy úgy ne járjunk, mint a görögök Konstantinápolyban, kik II. Mohamed közeledésekor a hadfogadásra szükséges költséget nem bírták előteremteni; midőn pedig a várost a török elfoglalta, annyi kincset lelt, hogy az egész sereg dús zsákmányt kapott.

A föllálitandó hadsereg szervezésére, kiképezésére és fölhasználására nézve Zrínyi az Afiumban csak általános útmutatásokat ad, de ezek arról tanúskodnak, hogy ritka szervező képességgel, helyes katonai ítélettel bírt. Még nagyobb tanúságot tesz erről a «Tábori kis tracta» fenmaradt töredéke, melyben a honvédelem újjászervezésének elemeit a leggondosabb és legrészletesebb kidolgozásban találjuk meg.

Nem részletezzük tovább Zrínyinek sem a magyar hadügy újjászervezésére vonatkozó reformterveit, sem azon elveket, melyeket életbe léptetni, alkalmaztatni kívánt; az elsőkre csak azt jegyezzük meg, hogy — belegondolva magunkat a XVII. századbeli általános s Magyarország különös hadügyi viszonyaiba — reformterveit nemcsak kivihetőknek, de katonai szempontból gyakorlatiaknak, üdvöseknek s célirányosoknak tartjuk, s ismételve azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy ha Zrínyi terveit a fejedelem és a rendek elfogadják s végrehajtásával Zrínyit bízzák meg, ez a magyar történelemnek más irányt szab; a török kiűzésével nem a külföld, nem idegen népek dicsekednének, s Buda várára a győzelmi lobogót nem idegen, hanem magyar hadak tűzték volna föl.

A mi pedig az elveket illeti, melyeket Zrínyi részint mint általános tanácsokat, — részint pedig mint a föllálitandó hadsereg szervezésénél és kiképezésénél mérvadó nézeteket közöl, — ezekre nézve elég lesz arra utalnunk, hogy azok nagy része nem csak Gusztáv Adolf nézeteivel egyez, de sok tekintetben még messzebb megy, korát megelőzi s számos tétele maig is megdönthetlen érvénnyel bír.

Példakép fölemlítjük, hogy Zrínyi nézete szerint nagy háborúknál nem elég egy kisebb-nagyobb sereg összeszedése, hanem

ilyenkor a *nemzet egész erejét* kell latba venni; ebben bennünket a fentartás gondja meg ne akadályozzon, mert *nem a hadseregnek kell az adminisztrációhoz, hanem ennek a hadsereghez alkalmazkodni*; oly elv ez, melynek megtestesülését csak a nagy francia forradalom háborúiban látjuk, s egyszersmind fényes czáfolata Montecuccoli ama sajátságos nézetének, hogy *a hadsereg egy bizonyos számerőnél nagyobb nem lehet, mert azt mozgatni és élelmezni lehetetlen*. Még meglepőbb, hogy Zrínyi a Tábori kis tractában a sereget *egységesen s a hadszínhelyhez alkalmazkodó* módon szervezett *hadtestekből* kívánja összeállítani, melyek menet alatt elválva vannak, de *a csatára egyesítendők*. A methodismus kicsinyes, tétovázó, túlóvatos, majd gyáva hadviselésével szemben Zrínyi *nagy czélok kitűzését, a gyors és merész hadművelteket, a következetes erélyt, a siker gyors kiaknázását* követeli; az időt vesztegető s eredménytelen manővrozással ellentétben a *határozott, támadó előnyomulást s a döntő nyílt csaták keresését* kívánja; a raktár-élelmezéssel szemben az igazságos és méltányos harácsolást ajánlja, mely a sereg hadműveleteit fölszabadítja s a várak, valamint a várharczok és ostromok jelentőségét leszállítja. Az élelmezést e mellett nem az egyes harczosra bízván, a rablásokat és fosztogatásokat ily módon megszüntetni s a sereg fegyelmét megszilárdítani véli stb.

Talán egy tétele van csak Zrínyinek, mely némi megütközést kelthet, s ez az, hogy *a tűzérségnek nyílt csatákban való hasznát tagadja*. De itt is tekintetbe kell vennünk, hogy a nehéz lövegek Zrínyi idejében még majd teljesen mozdulatlanok valának s ellenök a gyors és határozott előnyomulás — mit Zrínyi ajánl — valóban legbiztosabb védekezés volt; a könnyű lövegek hatása ellenben oly csekély vala, hogy számításba venni alig lehetett.

Meg kell azonban védenünk Zrínyit egy szemrehányás ellen, melyet a «Figyelő» egy czikkében olvastunk, hogy t. i. Zrínyi a *szuronyról* nem vesz tudomást? Igaz ugyan, hogy a szurony Franciaországban már 1640-ben találtatott föl, de elterjedése nagyon lassú volt, s igen valószínű, hogy Zrínyi e találmányról még tudomással nem birt; e mellett figyelembe veendő még, hogy a szuronyt kezdetben a puskacsőbe kellett dugni, s valóban használható hadi fegyverre az csak a XVII. század végén — 1700 körül — vált.

Az előadottak, úgy véljük, meggyőzhettek mindenkit, hogy

Zrínyi Miklós hadtudományi munkái egy erős, gondolkodó, előre-látó s minden tekintetben önálló szellem nyilvánulásai; tanai, terveik nem csupán elméleti okoskodások, de a létező viszonyokkal, a már bekövetkezett újításokkal gondosan számot vető, a gyakorlati tapasztalással összhangba hozott tételek, melyekben már eleve lerakja a jövőendő hadművészet alapköveit.

Nem jutott Zrínyinek a szerencse, hogy tervezetét megvalósítsa, de megmarad azért ama kétségtelen érdeme, hogy ő a magyar nemzet első hadtudományi klasszikus írója, ki eszméivel korát századokkal megelőzte, s ki, ha szerencsésebb körülmények közt működhetik, nevét nemcsak hazájában, de az egész művelt világban ismertté teszi vala.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit nem szabad tehát egyszerűen *irodalmi emlékek* tekintenünk; becses művek ezek, melyekből a mai hadseregek tisztjei is sokat — igen sokat tanulhatnak. Tanulhatnak elveket, melyeknek ismerete a katonai hivatás teljesítésére ma is nélkülözhetetlen, de tanulhatnak különösen hazaszeretetet, mely Zrínyi egész lelkét betöltötte s átszivárgott munkáiba is.

Mint vörös fonál húzódik át ez érzelem minden során, minden betűjén, s magyar ember nem olvashatja azokat a nélkül, hogy lelkében a dicső múlt emlékei föl ne támadjanak s ne osztozzék amaz érzelemben, mely Zrínyi nagy és nemes szívét hevítette.

Jelmondatai egyikében «*Dulce et decorum est pro patria mori*» örökségül hagyta reánk, hogy a hazáért meghalni édes és dicső, arra tehát mindig készek legyünk, másikat pedig, mely büszke önérzettel mondja «*Nemo me impune lacessit*» minden magyar tisztnek kardja pengéjébe kellene vésetni ama fordításban, melyet Zrínyi várágyúira öntetett és melyet az utókor főművei egyikének címképen adott:

«Ne bántsát a magyart».

ZRINYI MIKLÓS
HADTUDOMÁNYI MUNKÁI.

NEJNY LUKOS

HADYU DOLANYI MUNKAI

I.

Megyeri Zsigmond levele gróf Zrínyi Miklóshoz.¹⁾

Tekintetes Gróf Bán !

Nagyságod szolgálja maradni kívánok. Ríhatnék belé, hogy Nagyságod utolsó könyvét repetáltatja,²⁾ és ha az istenért való conjuratio³⁾ nélkül lett volna a kérés, aligha még egy ideig nem pausált volna nálam, és ha mertem volna, bizony enucleáltam⁴⁾ volna, hogy mind materiáját s mind dispositióját egy compendiumban vévén, imprimálhattam⁵⁾ volna megaggott agyamban.

Az Mátyás királyról való historia⁶⁾ oly hasznos és szükséges

¹⁾ Zrínyi Miklós irodalmi művei, a «Szigeti veszedelem» kivételével, mely már 1651-ben Bécsben kinyomattatott, életében csak kéziratokban forogtak közkezen. Mint Megyeri e leveléből kitűnik, kezdetben csak az eredeti kézirat járt kölcsönképen kézről-kézre a Zrínyivel atyafiságban vagy barátságban levő urak közt, kik a kéziratot olvasás után visszaszolgáltatták. Így jutott Megyeri Zsigmond is — a Zrínyi ház régi híve — Zrínyi munkáihoz, melyeket Zrínyi most Vitnyédi útján visszakéretett. Később a kölcsönvevők másolatokat készítettek; hogy e másolatok száma mily nagy volt, mutatja, hogy a Nemzeti Múzeum kéziratárában még ma is az összes munkákból 3, az Afumból 6, a Siralmas panaszból 3 példány van meg. E kéziratok nagyobbára a múlt századból származnak s nem Zrínyi eredeti elveszett kéziratából, hanem a már forgalomban levő másolatok után készültek.

²⁾ Visszakívánja, visszakéreti.

³⁾ Istenre való hivatkozás nélkül.

⁴⁾ Kivonatot készítettem volna belőle. Megyeri e sorai szép példát adnak az írói tulajdonjog tiszteletéről.

⁵⁾ Mind anyagát, mind szellemét röviden összegezvén, bevéshettem volna ...

⁶⁾ «Mátyás király életéről való elhnélkedések» lásd 135. lap.

az, mint az mindennapi eledel a mi meglankadt magyarink ébregetésére; látván annak tüköréből mi volt a jó magyar, ne szégyenlje senki magyarnak mondani magát, és nevén nevezni, és azt imitálni.¹⁾

Az második, ugymint a Centuriák,²⁾ ingerlik minden industriosus lelket a virtusokra és maga után való jó hír hagyásra, csak-hogy egy kis gyomlálás kellene utánna hozzája,³⁾ az is kedig⁴⁾ nem a dolognak fogyatkozásáért, hanem az authornak fabora megtartásáért.⁵⁾

Az Aphorismusokról kedig mennyi jót tartok, meg nem tudom írnia, minden igéi leckék; bizony hasznosabb politicus magyar nyelven sem van, sem lettnék lenni alig hihetem.⁶⁾

Ez igazán kiabrázólag magzatja szülejének, ez igaz tojása⁷⁾ professiójának, kinyilatkoztatója foglalatosságának és kimondója akaratjának.

Kár volna setétben maradni ennek a carbunculusnak; mi haszna a szűnek szem nélkül, mi haszna⁸⁾ a szűvnek, szemnek

¹⁾ Utánozni, követni.

²⁾ Hogy mit ért Megyeri a «Centuriák» alatt, nem biztos; én azt hiszem, hogy ama tételeket, melyek «az könyv», a «Vitéz Hadnagy» harmadik részét képezék; ez okból a Centuriák címet ugyanott újra alkalmaztam.

³⁾ Zrínyi Miklós prózai irataiban a leggyönyörűbb részek néha egészen pongyolán hagyott részekkel váltakoznak; sőt vannak olyanok is, melyek egy-két szó vagy mondat kihagyása folytán érthetetlenek. Megyeri Zsigmondnak korához képest igen művelt embernek kellett lenni, hogy e hibákat észrevette s Zrínyit a «szerző írói hírneve érdekében» azok kijavítására hívja föl.

⁴⁾ Pedig; a «kedig» vagy «penig» akkor igen gyakori alak.

⁵⁾ Lásd a 3-dik jegyzetet.

⁶⁾ Politika, akkor egyáltalán államtudomány értelemben, melyhez a hadtudomány kiváltképen tartozott. Valóban hasznosabb hadtudományi mű, magyar nyelven, nemhogy akkor nem volt, de a magyar hadtudományi irodalom aránylag szegény voltánál fogva, a *mai napig* sines.

⁷⁾ A Horovitz-példányban «tartója».

⁸⁾ Mind három kéziratban így, azon csekély változással, hogy a Horovitz-féle «szű» helyett az újabb «szív» kifejezést használja, a másik kettő pedig «mi haszna» helyett «mi haszon»-t ír; úgy hiszem azonban, hogy e mondatnak így kellett állani: mi haszna a szemnek szű nélkül, mi haszna a szűvnek stb.

világossága nélkül? Ennek mind szüve szeme megvaygon, csak istenre conjuráлом, ne szánjon egy kis gyertyát gyujtani neki az kinyomtatással.¹⁾

Én Vytnédi, uram kezességére bocsátám,²⁾ ki a reám bizott kineset; vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám. Ha meg nem tér vagy írva, vagy nyomtatva,³⁾ lakol a kezes.

Reménlem, ilyen régi levő⁴⁾ és fénlő vitézi gyükeret Isten ki nem irt, kit eddig nem csak meghagyott, hanem in vigore⁵⁾ megtartott; de ha ugy lenne is (kit isten eltávoztasson), bizony elég volna ez a könyv utánnunk valóknak repraesentálni Nagyságod qualitását és személyét böcsülni:⁶⁾ meg is kérem editióját ennek a könyvnek. Ez bezzeg birakozó oroszán lészen, bújjék ürgelikban számaron, ugyanis az a patientia hivatalja;⁷⁾ s az enyém, hogy

Draspurgkrúl 8. 9br. 1657.

szolgája maradjak végig Nagyságodnak
Sigismundus de Megyer.

¹⁾ Mint Megyeri, oly elragadtatással szólott mindenki Zrínyi munkáiról, nemcsak az egykorúak, de a későbbiek is; lásd Forgách dedicatióját, Kazinczy véleményét, melyek következnek.

²⁾ Zrínyi az iratokat Vitnyédi útján kérlette vissza; lásd 63 lap, 1. jegyzet.

³⁾ Írva — másolatban — tán megkaphatta Megyeri, de nyomtatásban nem, mivel Zrínyi művei — a Forgách által kiadott Áfiumtól eltekintve, miről itt még szó nincs — első ízben csak 1852-ben nyomattattak ki.

⁴⁾ Régóta fennálló (nemesség). A Zrínyiek eredete II. Endréig vezethető vissza, a mikor is a család a Brebiri grófi ezimet viselte; korábban a család Subics néven neveztetett. Lásd Salamon «Az első Zrínyiek».

⁵⁾ Erőben, virágzásban.

⁶⁾ Megyeri jóslata beteljesedett; a hajdan fényes Zrínyi-nemzetség gyászszos véget ért, de Zrínyi Miklós hírnevét és dicsőségét iratai örök időkre fentartják.

⁷⁾ E sorok Megyerinek a munka maradandó értékében való rendületlen hitét tolmácsolják s e hitében nem is csalatkozott; Zrínyi iratai a hozzá érték előtt mindig becsesek voltak s e becsökből maig sem veszítettek; a hatás azonban, melyet Megyeri remélt — sajnos — nem következett be. Ez csak Zrínyi eszméinek diadalra jutása esetén válik vala lehetségessé.

II.

Forgács Simon tábornok dedicatiója, melylyel Zrínyi Miklós munkáit II. Rákóczi Ferencznek ajánlja.

Az nagyméltóságu Felső-Vadászi *Rákóczi Ferencz*, Istennek kegyelméből *Erdély országi választott f. j. edelemnek*; Sááros vármegegyének Feő-ispánnyának, Munkács, és Makoviczai herczegnek, Sáárospataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak örökös urának; nagy jó kegyelmes uramnak eő Nagyságának!

Minémű írása maradt légyen a nagy vitéz, és méltóságú Horáth (így!) országi bánnak, néhai gróf *Zrínyi Miklósnak*, noha sokan hallották ugyan hírét, de világosságra ezen szép munka, ki nem mehetett két okát ennek látom: Első hogy deficiálván ²⁾ ezen méltóságos familia, nem volt azt kinek dedicálni ³⁾: Másik oka volt, hogy már oly nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módgyáru, és hadi disciplináról nem is gondolkodhatott; sőt arrul álmodozni sem merészlett: magát egészen idegény nemzet oltalma alá vetvén az volt szerencsésebb, a ki keményebben huzhatta az igát, és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát. De a mint a nagy hatalmú Ur Isten minden dolgaiban hathatós, csak ennek a szép munkának kiadásában is a föllül írt két oknak hatását megszabadította: Mert ha kerese a régi hires nevezetes vitéz nagy-méltóságu tündöklő familiákat néven nevezve, noha nem találom egyenként; De tudok egy edényt, a kiből succum familiarum, et heroum, ⁴⁾ Zrínyi, Frángye-

¹⁾ Forgách Simon, II. Rákóczi Ferencz fejedelem derék tábornoka, Zrínyinek nagy tisztelője vala s ő volt az, ki az Áfiumot első ízben kinyomtatta s azt általánosan ismertté tette. A munkát megjelenésekor a következő nagyérdékű ajánlattal nyújtotta a fejedelemnek át. Ez ajánlat Zrínyi munkáinak kézirati másolatain a Nemzeti Múzeum kézirtattárában több példányban megvan. Így a 10., 15. és 368. oct. h. számú kézirtaton.

²⁾ Magvaszakadt, kihalt.

³⁾ Ajánlani.

⁴⁾ Családok és hősök összeségekép.

pán, Báthori, etc. mint egy quvinta essentiáját ezeknek a ditsőséges vezéreknek megláthatni, és tapasztalhatni. Quod in multis, hoc in uno,¹⁾ nem is reménlem, Nagyságod (tudván tiszta igaz szívemet) hízeltetésnek vélje, ha Nagyságodat méltón annak nevezem: Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsu munkát. A másik ok is Nagyságod által fölszabadult: mert nem csak fegyverre kelnünk (szabadságunk mellett) lőtt hatalmunk; de Nagyságod az, a ki a nagy-méltóságú bánnak vére lévén, nem csak igyekezik a jó Militaris Disciplinát²⁾ bé hozni, sőt parancsolja, és parancsoltattya már is. Mert ha a Rómaiak és a hadi disciplina által lőtt triumphusit el halgatom is; szóllok erről a nemzetről, a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon áll; hírvél, életével, költségével, minden ki gondolható mesterségével szabadságunkat, jószágunkat, és országunkat sanyargattya. Vallon ezen német nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek külömb teremtettembere-é, mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nekünk. Keménynebb, tűrhetőbb, erősebb, magassabb, talpassabb, tenyeressebb-é mint mi? a kit ha a dér megcsíp, mint a légy; ha meleg szupponya nintsen, mint az holt: termete mint a czinegének. Talán a maga visellése, vagy a köntöse, ki csak lotyog-fütyög, és egész impedimentum az hadakozásra, a jobb e nálunk? Talán a fegyvere, koczpitere,³⁾ hosszú puskája, a kit ha kilő, nagy dörgést téssen, de nem talál véle, és annak megtöltése nagy időt kíván, és nagy confusiot okoz: az jobb-é a mi kardunknál, kopjánknál, a ki mindenkor kisüll és utat tsinál magának? Vallyon lova é jobb? a ki, ha huszon négy óráig nem eszik, dög; a mienk pedig akkor vidámabb. Hanem ha annak könnyebb-sége volna gyorsabb a mienknél, midőn mászva mász a lóra, a mikor már mi lovon vagyunk. Hát mivel hatalmas azon nemzet? Azért é hogy, tam in actu, quam extra actum, mindenkor exercitiumja vagyon; magát, lovát próbálgattya tiszti által; kiből a szó fogadás származik; soha semmit sem exequál, míg felőlle jót dispo-nál. Ezt Nagyságod böltsen által látván tapasztalja: Quod sit ordo

¹⁾ Ami ott többekben volt csak, itt megvan egyben (összesítve).

²⁾ Katonai fegyelem, kapcsolatban hadi képzettséggel.

³⁾ Koszperdje; egyenes kard.

anima rerum.¹⁾ Mivel pedig én gyermekségemtől fogva a disciplinaris hadakban nevelkedtem,²⁾ és annak hasznát érezvén benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó Militaris Disciplinához; azért merészlettem ezen szép munkát kinyomtattnom, és ezzel Nagyságodnak dedicalnom. Kérven azért a nagy hatalmú Úr Istent, hogy Nagyságod jó intenióját secundálván,³⁾ ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozásról el szoktassa, a szó fogadást szívire tapasza, ki által a hadi jó rend és disciplina helyre állittatik: mely által nem tsak az idegen nemzet igájától megszabadíttya; de az eő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája, és ditsőssége lehessen: és a Nagyságod hire, neve annyiival is inkább terjedhesen, e széles világon.

Nagyságodnak

alázatos szolgája és híve
G. G. Forgách Simon.

III.

Kazinczy Ferencz véleménye Zrínyi Miklós hadtudományi munkáiról.⁴⁾

Mely szép nyelv azon durva századból! mely férfias lélek tündöklék elő Zrínyinek minden szavain! Mely magyar szív! és mely tiszta, mely józan gondolkozás! Olvasd csak mi áll lap 186⁵⁾ és kérd: így gondolkoztak-e sokan még 1790-ben is, így gondolkoz-

¹⁾ Miután rend a dolognak lelke.

²⁾ Forgách közvetlen a Rákóczi-fölkelés kitörése után lépett át a császári hadseregtől, hol 17 évig szolgált és tábornokságig vitte.

³⁾ Szándékát segítvén.

⁴⁾ Kazinczy e sorai Zrínyi munkáinak azon példányán olvashatók, mely gróf Dessewffy József által, a szabolcsi főszolgabíró, Tolcsvai Bónis Sámuel birtokában levőről másoltattatott le. E példány most a Nemzeti Múzeum kézirat-tárában 1160/Qu. h. sz. a. van.

⁵⁾ E helyen a kéziratban a Mátyás királyról szóló elmélkedésnek a vallási türelmességre vonatkozó része áll. A jelen kiadásban lásd a 149—151. lapon.

nak-e még ma is sokan? De a nem Zrínyiként gondolkozóknak kedvesebb minden, mint a minék mindennél kedvesebbnek kellene lenni. Magunk rontjuk magunkat. — Én ezen kézirat velem közlését azon sok jótétemény közé számlálom, a melyek által engem Mélt. Gróf Dezsőffy József úr, hazánknak ez a hív, tiszteletet, sőt csudálást érdemlő s minden jóktól tisztelt, csudált, szeretett fija örökre leköteleze. Életem legszebb óráji közzé tartozik az, melyben én az általam annyira szeretett Zrínyinek ezt a munkáját is olvashatám. Irom ezt Széphalmon, február 4-én 1821.

Kazinczy Ferencz.

ZRÍNYI MIKLÓS ELŐSZAVAI HADTUDOMÁNYI MUNKÁIHOZ.

I.

Az olvasónak.

Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől mondhatjuk, hogy nem panaszkodhatunk az időnek rövidségén, holott ezt az időt, kiben vagyunk, számlálhatatlan módon jó cselekedetekre szabhatjuk,¹⁾ mert az emberi társaságnak csendességére sok dolgokban hasznossan fáradhatunk, ki törvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségben, és mind ezeket a közönséges jóra²⁾ nézve. Viszont ha mélyebben vizsgáljuk ezt az időt, a kit mindnyájan drágának ismerünk, de kevéssen hasznossan alkalmaztatjuk, panaszképpen mondhatjuk ugyan: *vita brevis, ars longa, occasio praeceps*;³⁾ alig kezd az ember egy derék dolgot, hogy mindjárt ott terem a halál, és félben hagyatja vele kevés szándékjait, és imé, hejában⁴⁾ munkálkodtál, hejában kezdetted dolgaidat. Ihon tehát a mely *symbolum*⁵⁾ gyakorta az én szájam-ban forog: *Sors bona, nihil aliud*,⁶⁾ itten is szükséges. De kicsoda

¹⁾ Fölhasználhatjuk.

²⁾ Közjóra.

³⁾ Az élet rövid, a mesterség nehéz (hosszas tanulást igényel), az alkalmom gyorsan elrepül.

⁴⁾ Hiába.

⁵⁾ Jelmondat.

⁶⁾ Jó szerencse (kell), semmi más.

adja ezt a szerencsét, egynehány helyen megmutatom; a Harmadik Résznek utolsó aphorismusában¹⁾ is meglátod, hogy az Isten az, a ki a mi állapotunkat²⁾ dirigálja, kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit leverni, elvonja előle a szerencsét, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani, és bár maga felől profiteálja³⁾ ember azt, hogy quisque suæ fortunæ faber.⁴⁾ Miért az Isten ennyi esztendőkből túltünk elvonta, nem tudom; tudom hogy az mi bűneink elfordították az ő szemeit tőlünk, és a mi tunyaságunk elundorította segítségünkül, mert noha ő a tusakodóknak is meggátolja útjokat, a kiket gyűlöl, mindazonáltal ugyan, tusakodás nélkül a maga kedves szolgáltnak sem enged győzedelmeket. De elvette talám a tusakodó kedvet is tőlünk, és semmivé tett bennünket. Abstulit magnificos meos Dominus e medio mei, et vocavit tempus, ut contereret electos meos.⁵⁾ Bizony mindnyájan látjuk, hogy alább szállunk, és mintha látnánk elég volna vesztég henyélnünk, és nyelnünk keserűségét hazánk nyomorgatásának: de bizony még jobban fogják nyelni az mi maradékink, és ez a mi ociumunk⁶⁾ ő rajtok is originalis macula⁷⁾ lészen, a mint miránk is maradtott. Én azt akarom kihozni ebből, hogy kiki használjon, szolgáljon hazájának, amint legjobban lehet, és ne válaszszon magának könnyebbséget, könnyű professiót avagy életet, mert azzal nem hogy használna, sőt árt hazájának: hanem olyant a kiből a magyar nemzet tapasztalható hasznót vehet. Én senkiről nem szólok, hanem mindnyájunkról, senkinek rendet nem szabok, de országunknak szolgálni kívánok. Én az én geniumomat⁸⁾ mindenkor hazám

¹⁾ E hely arra mutat, hogy Zrínyi munkái az eredetiben más beosztással bírtak, mint az különben Megyeri leveléből is kideríthető; első volt Mátyás király, második a Centuriák s harmadik az Aphorismusok; az aphorismusok legutolsója (most a második részben) szól a szerencséről; de szől ezenkívül egy külön discursus is, mely most az első rész végén áll.

²⁾ A Horovitz-példányban mindenütt kijavítva: állapot.

³⁾ Maga vallja az ember.

⁴⁾ Kiki saját szerencséjének kovácsa.

⁵⁾ Elvette az Úr nagyjaimat (legjobbjaimat) s oly időket bocsátott reám, melyek összetörték választottaimat.

⁶⁾ Békés henyelésünk.

⁷⁾ Eredendő bűn.

⁸⁾ Természeti adományaimat.

szolgálatjára alkalmaztatom, de mivel még az ifjúságtúl forr a vér bennem, inkább forgatnám a hadi dolgot hogysen mást, ugymint hazánk szolgálatjára leghasznosabb állapotot; azért mivel experienciával¹⁾ ebben a békességes *seculumban*²⁾ (ha annak kell mondanai a török rablásit) nem igen tanulhatni, applicáltam magamat historiák olvasására.³⁾ A magyarét először általolvasván,⁴⁾ jöttem a rómaiakra, a kikbül im tanultam is egynéhány tudományokat, ugyan jobb részét azért experienciával is comprobáltam.⁵⁾ Bizom a magam emlékezetire kezdtem vala írnya, de hogy számot adjak hazámnak itthon való mulatságos foglalatosságimról, ime rendben is vettem a mennyire lehetett, és három részre osztottam.⁶⁾ Első részében azért generaliter discurrálok⁷⁾ a vitézség *circumstantiái*-ről,⁸⁾ kibem *moralis* tudományokat is kevertem; a mennyire lehetett, szóval is megékesítettem.⁹⁾ Második részében Cornelius Tacitus vitézségről¹⁰⁾ való *sententiáit*¹¹⁾ *aphorismusokkal*¹²⁾ együtt irtam. Ez az *author propter brevitatem et compendium*¹³⁾ inkább tetszett Liviusnál, noha megvallom, többet tanulhatni vitézi dolgot Liviusból.¹⁴⁾ Harmadik részében irtam tanúságokat, a kiket széllel láttam,

1) Tapasztalásból.

2) Században, általában: időszakban.

3) A történelem tanulmányozására adtam magamat.

Zrínyi e nyilatkozatairól a bevezető dolgozatban szólok bővebben.

4) Példa, melyet mi is megszívlelhetünk, kik saját hazánkat, nemzetünket s annak történelmét *legutoljára* igyekszünk megismerni.

5) A gyakorlatban is kipróbáltam s helyesnek találtam.

6) Itt tehát Zrínyi már rendbe szedi munkáit s olykép osztja be, mint azokat a «Vitéz hadnagy»-ban kiadni akarja, s a hogy azok a jelen kiadásban is vannak.

7) Általánosságban értekezem.

8) A vitézség körülményeiről; «*vitézség*» alatt itt s még számos más helyen nem a személyes bátorság, vitézség, hanem «*hadművészet*», a «*harcvezetés tudománya*» értendő.

9) Azaz gondosan kidolgoztam.

10) Vitézség — lásd a 8. jegyzetet.

11) Itt: gondolatait, jeles mondásait, tantételeit.

12) Rövid, tömör, össze nem fűzött észrevételek, elmélkedések.

13) E szerző rövidségéért és tömörségéért inkább...

14) Livius ugyanis részletesebben ír a hadi dolgokról, mint Tacitus; hátránya azonban, hogy gyakran pártállást foglal Scipio mellett s Hannibal ellen.

hallottam, olvastam elegyedve.¹⁾ Fáradtam ugyan rajta, hogy jó-magyarul írjam,²⁾ véghez vihetttem-e, te ítéleted legyen rajta, én azért sem dicséretet nem kívánok, sem gyaláztattúl nem félek, jó indulatból és jó végre cselekedtem. Caterum,³⁾ ha úgy lenne is, miként Jeremiás mondja: *Audivi contumelias multorum et terrorem.*⁴⁾ Ugyan azért consolálom⁵⁾ magamat azzal, quia Dominus mecum est, quasi bellator fortis.⁶⁾

Én senkit tanítani nem kívánok, hanem magam tanulni, azért, olvasó barátom, ha tetszik itten valami jónak, olvasd, és a szerint munkálkodjál is Istenünknek s hazánknek és urunknak⁷⁾ hasznára és magad becsületire.

II.

Dedicatio.⁸⁾

Magyar vitézeknek diesősséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek umbrái,⁹⁾ az kik egyik világ szegeletiről az másakra vitézséggel a magyarokat, és egyik tengertől a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kívánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek,

¹⁾ Ezek a Centuriák.

²⁾ A magyar próza Zrínyi idejében alig volt művelve; de Zrínyi Pázmány Péter jeles iskolájában növekedve, a magyar prózának is mestere volt. Előadása néha remek, néha azonban darabos; hátránya a sok latin kifejezés, melyet azonban akkor még mellőzni nem lehetett; a nyelv még nem volt elég gazdag, hogy a számos, nagyobbára idegen, tudományos fogalom tisztán magyarul kifejeztessék; különben pedig európaszerte divatban volt latin kifejezéseket elegyíteni a nemzeti nyelvekbe.

³⁾ Egyébiránt.

⁴⁾ Hallottam sokaknak meggyaláztatását és rémületét.

⁵⁾ Vigasztalom.

⁶⁾ Hogy velem van az Úr, mint erős harczos.

⁷⁾ T. i. királyunknak.

⁸⁾ Míg az előbbiben Zrínyi munkáinak keletkezését magyarázza s azok kiadását mintegy okadatolja, e második előszó a följánlás, melylyel olvasóira *hatni* kíván. Ehhez képest nyelvezete is emelkedettebb, művésziesebb.

⁹⁾ Árnjai.

hogy én elmulassam¹⁾ az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még éjszakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne aludjál, ne keresd a gyönyörűséget; látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel, és jantalan való fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk, és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyugodalmomban.²⁾ De szerencsétlen én, hogy nem lehet az én meentségem oly nyilván önálok, mint az ő rettenetes vitézségek és számlálhatatlan érdemek én-nálam, mert bizonyynyal okkal panaszolkodhatnám nekik a szerencsére, nem azért, hogy egyszer hazánkat magassan felvitte, most mind alább-alább szállítja: azért nincs mit panaszolkodnunk, tudván hogy ez a világi törvény, hogy a ki benne született, annak halála is következék, és ez az Istennek akaratja. Sokáig volt dicsőséggel a szerencsének felső kerekén a magyar fatum,³⁾ ha most alább szállott, nem szokatlan dolog történt rajta ebben az világban. Hanem azon panaszolkodnám a szerencsére, hogy evvel a geniummal,⁴⁾ evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végzetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz, és nem fordította volt orcáját ötőlők, hanem rettenetessé tette volt azoknak, a kik most unalommal néznek reánk, és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talám⁵⁾ akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinációjából,⁶⁾ dicsősséges foglalatosságokat, és ez is az magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem más-sal is, de serénységgel. De mire való lesz a most, hogy ne aludjam, hogy ne henyéljek? talám inkább ez az idő olyat kíván. Mire való hogy ne szánjam véretem, ne szánjam életemet? Miért kívánjam tehát haláloamat? Kit váltok s kit szabadítok meg véle? Kevés az

¹⁾ Hogy figyelembe ne vegyem.

²⁾ T. i. nyugodalmamból.

³⁾ Sors, végzet.

⁴⁾ Lásd 71. lap 8. jegyzet.

⁵⁾ Talán.

⁶⁾ Hajlamából.

én életem ilyen nagy csorbát felépíteni, de még kevesebb halálom. Hát mit tegyek? Él az Istennek szent lelke, hogy mindenikére kész vagyok, csak uramnak, hazámnak szolgálatjára legyen. Maradjon ez ebben. Mit csináljak tehát, ha nem aluszom? Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fottáig jó hírrel megmaradandó cselekedeteketek mind általolvastam, azokból mind tanultam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mind ezekre oztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét irtam. Imé (munkámat) az ti dicsőséges árnyékoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedíálom!

III.

Az olvasónak.¹⁾

Szereti a holló a maga fiát, az majom is majomkölykét; az emberek közt is minden szereti a maga elméjét,²⁾ és fáradságának munkáját. Én is elmémnek ezt a születését mikor megláttam nem utáltam meg, hanem a mint lehetett, rendben fogtam. Három részre osztottam. Első: generális egynehány discursust contineál vitézségről, de elegyített moralitással. Másik C. Tacitus vitézségről való sententiáira való aphorismusokbul áll. Harmadik az én experienciámból, mind penig tanulásombul öszveszedett hadi tudományokbul vagyon. Az kinek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinációja vagyon, talám meg nem gyalázza munkámat; a kinek nincsen, kérem ne is vegye kezében könyvemet, mert az olyan többet talál corrigálni valót, mint tanulni. Én senkit nem akarok evvel tanítani, hanem magam tanulni; fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarul irjam, véghez vihettem-e, az te ítéleted rajta. Ezért én sem gyalázattul nem félek, sem dicséretet nem kívánók. Mert kevés dicséret csak tudni ezeket, hanem megcselekedni nagy: hazája

¹⁾ Ez előszó tulajdonkép a legrövidebb kivonata az I. alattinak, s valószínűleg később készült.

²⁾ Elméjének gyümölcsét.

szolgálatjára fordítani még nagyobb. Adja Isten, hogy minden fáradozhassék abban és hasznossan.

Az te jó barátod
*G. Zríni Miklós.*¹⁾

¹⁾ A Zrínyiek családnéve helyesen írva valóban Zríni, és nem Zrínyi; Zrínyi magát mindenkor Zríni-nek írta és sohasem Zrínyi-nek; de az előbbi annyira átment a történetírásba, a közhasználatba, hogy a helyes írásmód reánk nézve tulajdonkép idegen.

SORS BONA, NIHIL ALIUD.

NE BÁNTSD A MAGYART.

AZ TÖRÖK ÁFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG

AVAGY

AZ TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE ELLEN VALÓ ANTIDOTUM.

AZ TÖRÖK AFIUM²⁾ ELLEN VALÓ ORVOSSÁG,
AVAGY AZ TÖRÖKNEK MAGYARRAL VALÓ BÉKESSÉGE ELLEN
VALÓ ANTIDOTUM.³⁾ A)

Evvel az irással mutattatik meg, hogy fegyver kell s jó, országunkban; miképen s hogy kelljen azt rendelni, tartani; és más sok particularitását is feltaláljuk könnyen, ha akarjuk. Volenti nihil difficile.⁴⁾

Nemo me impune lacessit.⁵⁾

Dulce et decorum est pro patria mori; mors et fugacem persequitur virum; dulcius est pro patria vivere.⁶⁾

Cyrus király, mikor Cresusra⁷⁾ Sardis városát vitatta⁸⁾ volna, azt írja a historia, a városnak megvételekor egy vitéz magára a Cresus királyra akadván, s nem tudván ki légyen, meg akarja vala ölni; Cresus király fia, a ki egész életében néma vala, és soha egy szót azelőtt nem szólhatott vala, ott találkozáván akkor lenni az atyja mellett, látván veszedelmét atyjának, megszólala a vitézhez, mondván neki: Ne bánts d a királt. Valyon nem hasonló-e az én mostani felkiáltásom, édes Nemzetem, te hozzád? Látok egy rette-

1) Jó szerencse, semmi más!

2) Opium, török maszlag.

3) Ellenszer, ellenméreg.

4) Az akarónak mi sem nehéz.

5) Senki engem büntetlenül nem ingerel.

6) Édes és dicsőséges a hazáért meghalni; a halál utoléri a gyávát is de édesebb a hazáért élni.

7) Cresus, a lydo-phrygiai birodalom dúsgazdagságáról hírneves királya, a Thymbra melletti csatában Cyrus persa serege által megveretvén, fővárosában, Sardesben, keresett menedéket; de Cyrus ide is követte és ostrom alá fogta.

8) Vívta, ostromolta.

netes sárkánt,¹⁾ mely méreggel dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát;²⁾ én csaknem mint egy néma, kinek semmi professiom³⁾ a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal, ha kiáltásommal elijeszthetném ezt a dühös sárkánt, kiáltván: *Ne bántsát a magyart*. Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkinek ne keseredjék meg szive romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon?⁴⁾ egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, ime üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé tudománt tészek előtted,⁵⁾ nagy Isten, mindent a kit tudok kikiáltok, hogy éntülem elaluvásomért nemzetem vérért ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezekhiel prophétával: Venientem gladium nisi annunciauerit speculator, animarum quae perierint sanguinem⁶⁾ de manu ejus requiret Dominus.⁷⁾

De mi dolog ez, magyarok, hogy nem csak az őrállótok jelenését⁸⁾ hallván, hanem magatok szemével a veszedelmet látjátok, s mégis fel nem serkentek mély álmotokból? Ugy hallom, a tengerimedve oly bátorságos és gond nélkül való a menykő félelmétől, hogy mikor legjobban dörög is az ég, a mentül magassabb kősziklára felhág és ott édesden aluszik. Avagy talám ilyen securitással⁹⁾ vattok ti is? Ugy vagyon. Az borostyánfának is írják a naturalisták¹⁰⁾ menykő ellen való bizodalmit; ugy vagyon, azért is

¹⁾ Ez a sárkány a török.

²⁾ Az országot. Magyarország nagyobb része ekkor a töröknek hódolt s Erdély is teljesen török fenhatóság alatt állott.

³⁾ Adományom.

⁴⁾ A Horovitz-példányban: ne adjon.

⁵⁾ Kinyilvánítom előtted.

⁶⁾ A Dessewffy-példányban: sanguinem illorum.

⁷⁾ Ha az őrálló a közeledő kardot (fegyvert, veszedelmet) meg nem jelenti, a fegyver által elveszettek vérért az ő kezéből kéri számon az Úr.

⁸⁾ Jelentését.

⁹⁾ Ilyen biztossággan érzitek magatokat.

¹⁰⁾ Természetbúvárok. A borostyánfa a rómaiaknál Apollónak volt szentelve s a győzelmen kívül a szabadság és *biztosság* jelképe volt.

attuk magunkat ennek a laurusnak¹⁾ árnyéka alá, hogy megmaradhassunk. De félek rajta, hogy a Fatum ennek a nemes ágnak az erejét megtompította csak a mi veszedelmünkre is, vagy hogy hervad belső titkos okokból gyökere. Ha azért okvetetlen bizodalmat nem találunk csak a mezitelen reménségben, szükséges hogy oltalmat nézzünk magunknak magunk emberségében és vigyázásunkban Isten után. A pacsirták példája adjon okot nekünk a mi magunk bizodalmasában,²⁾ mely ha nem lesz, héjában remélnjük szomszédoktól s más idegen barátinktól segítséget. De még az Istentől is tunyául kérni segítséget, vétek és bolondság, a mint böles Demosthenes néha mondja vala: Nam non modo Deus, sed ne amicus quidem rogandus est, ut dormitanti cuiquam aut desidi praesidio sit.³⁾ Magyarok, tinéktek szólok. Ez a rettenetes sárkány, a török, Váradot, Jenőt tőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rab-ságra vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélt, koronánk-nak egy legszebbik boglárát, felpredálta, zavarta, fejedelmét el-tiporta,⁴⁾ gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt. Kérdezkedjete mostan egymástul, kit illet ez a veszély, kit fenyeget ez a háboru? Ha feltaláljuk azt tiszta elménkkal, hogy ez nem mi nyavalyánk, ámbár hallgassunk,⁵⁾ bizzuk másoknak discretiójára⁶⁾ oltalmunkat. De ha az oktalan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölyköknek elviteleért készek a halált szenyvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsősséges magyar vérnek maradéki vagyunk, az mi atyánk-fiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, házánkért meg kell indulnunk, halálra is ha kívántatik mennünk, mégis legalább boszut ezen a dühödt eben állanunk. Talám nagyon oly gondolatja némelynek, hogy a ki megesett, megesett, orvosol-

¹⁾ Borostyánfának. Itt Zrínyi az osztrák uralkodó házat érti.

²⁾ T. i. *saját erőnk*ből igyekezzünk fölemelkedni, nem idegen segítség-gel. Ez Zrínyi egyik főeszméje a török háborúra nézve, s ezt később bővebben kifejti.

³⁾ Mert nem hogy az Istent, de még a barátot sem szabad kérni arra, hogy az alvónak vagy renyhének segítségére legyen.

⁴⁾ II. Rákóczy Györgyöt.

⁵⁾ Ám hallgassunk.

⁶⁾ Jóakarására.

hatatlan dolog már, de megszűnik ez a dühödt eb ezután, mert Rákócit kívánsága szerint elvesztette, Erdélt megalázta, Magyarországot megijesztette, elég az neki. Hivságnak hívása ez az gondolat; forgassuk elő a historiákat, és megtaláljuk hogy miolta az kaspiai barlangok közül kijött a török dühös nemzet, keresztyén vérnek patakul folyása soha meg nem állott. Mert:

Regi frenis nequit
Et ira, et ardens hostis, et victoria,
Gladiusque felix, cujus infecti semel
Vecors libido est.⁶⁾

Nem használ itt senkinek az ártatlanság, nem a türés s együgyűség, annál később az török azt rontani, mentül maga kára nélkül cselekedheti jobban azt. Több száz esztendejénél már, hogy a frigynek árnyéka minket nem nyugotott,²⁾ hanem rontott, és ez alatt ugyan megromlánk; Erdélt az adózás s az alázatosság meg nem mentette, hanem ez az elhítel megrontotta.

Gondolom, hogy itt mondja valaki:³⁾ mind igaz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Ugy vagy az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk; de viszont ez a gondolkodás is nem kicsint árt nekünk, valaminthogy régenten görögöknek ártott, mikor a persiaiakkal conferáltak⁴⁾ a magok erejét, ez a gondolkodás igen mélyen vala ő nálok begyűkerezve, úgy annyira, hogy mikor a persiaiak valamelyik részére Görögországnak hadat indítottak volna, az többi görögök szerencséseseknek tartják vala magokat, ha azonban békével maradhatnak vala. Így lévén,⁵⁾ persiaiak a görögöket mind elgázolák,

1) Féket nem vetsz zabolával

Haragnak, ellenség dühének és diadalmnak,
S győztes kardnak sem, melynek bolond kívánsága,
Hogy vérrel festessék.

2) Dessewffy példányában: hogy a frigynek neve alatt minket nem nyugodtat.

3) Zrínyi igen gyakran szokta a szavai ellen netán fölhozható ellenvetéseket maga föltenni s rögtön meg is czáfolni.

4) Összehasonlították.

5) Dessewffy példányában: Így lévén azért a dolog, a persiaiak...

míg az elkerülhetetlen kételenség avagy desperatio¹⁾ ugy annyira görögök szívét nem keményítette volna, hogy Xerxes király ellen, a mely annyi száz ezer embert hoz vala, kevés ezerrel ellentállának, és annyira megverék azt a számlálhatatlan sokaságot, hogy szégyennel gyalázattal kelle a királynak visszafutni.

Ha azért ez a kételenség, szükség, fatalis necessitas²⁾ meg-orvoslotta görögökben szíveknek³⁾ légyságát és tunyaságát, miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben igyünk, nem csinál egy férfit gondolkodást szívünkben, hogy avagy megoltalmazzuk magunkat, avagy vitéz módra haljunk meg? Præstat mori uti leonem, quam vivere sicut asinum.⁴⁾ Aesopus azt mondja vala egy fabulájában,⁵⁾ hogy a nyulak megunakodván életektől, mivelhogy minden állatoknál félénkebbek volnának, és csak szaladásban volna minden securitások,⁶⁾ azt végezek magokban, hogy egy nagy tóban egyszersmind neki rugaszkodván belé ölnék magokat; történék azonban, hogy mikor már a tóhoz érkeztek volna, a parton lévő békák megijedvén a nyulaktól, a tóban beszök-dösének, kit meglátván egy öreg nyul, így kiálta fel a többinek: megálljatok, nyulak; mi azért megyünk vala a tóban veszni, hogy azt tudtuk, nincs nálunknál félénkebb állat; de imé, látjuk, a békák még nálunknál is félénkebbek, mert mielőttünk ugrának be a tóban; azért ne öljük még meg magunkat az egyszer. Által kell minékünk esnünk a mi szerencsénken,⁷⁾ ha megmaradást kívánunk, és úgy vessünk számot, hogy minékünk magunknak.⁸⁾ Mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, a ki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse⁹⁾ a maga békességes voltát a mi vesze-

1) Kétségbeesés.

2) Végzetes kényszerűség.

3) Dessewffy-példány: görögök szívének...

4) Jobb meghalni oroszlánként, semmint élni szamárként.

5) Meséjében.

6) Biztosságuk.

7) A Bonis-Pogány és a Horovicz-példányban, mint itt, szerencsénken, a mikor is e szó alatt *válság*, sors, végzet értendő; a régi magyarok mindig így értették a «szerencse» szót. A Dessewffy-példányban ujabkori változtatással: a mi szerencsétlenségünkön áll.

8) Ugyanott: tulajdon magunknak.

9) Kockáztassa, fölcserélje.

delmünkkel. A vízben haló embertül fél a hajóban ülő is, hogy ötet is be ne vonja magával.

De vizsgáljuk közelébb minden remélhető segítségüket.

Lengyel egyik szomszédunk; de ettől nem várhatunk semmi segítséget, mert ő maga is ez elmúlt hadakozásában megerőtlenedett, mert most is muszkátul békével nem hagyattatik, mert Svécziátul¹⁾ nem oly securus²⁾ hogy más gondolatokat csinálhasson, mert a tatárnak szomszédságában vagyon, mert a kozákkal nem úgy componálta³⁾ dolgait hogy bizodalmas legyen benne, mert a törökkel békessége vagyon, és (a mint ők mondják) ugyan beneficiumokkal is obstringálta⁴⁾ török a lengyeleket ez elmúlt hadakozásokban a tatár segítségével, mert ennek a respublicának⁵⁾ nincsen igyekezeti sem az új jó hirnek, sem az országoknak keresésére, sem adquisitiójára,⁶⁾ hanem a maga békével való maradására. Lengyelben azért nincs mit reménlenünk.

Német a másik szomszédunk. Ki kell itt választanunk a többitül a mi kegyelmes urunkat királyunkat, a ki kétség nélkül minden igyekezetével azon vagyon, hogy minket mint sajátját oltalmazzon, noha sok hadakozási alkalmasént megemésztették az ő tárházait és hæreditarium országit;⁷⁾ noha most sem bizonyos Svécia igyekezetitül, a melyek új tumultusokat az imperiumban kezdenek,⁸⁾ noha a francuz⁹⁾ királytul, régi antagonistátul¹⁰⁾ tartani kell; noha az imperiumbeli electorok¹¹⁾ is nem oly egyirányu sinceritással¹²⁾ vannak ő Felségéhez az mint kívántatnék; noha

¹⁾ Svédországtól.

²⁾ Biztos.

³⁾ Rendezte.

⁴⁾ Jótéteményekkel (t. i. a tatárokat segítségül küldte) lekötölte.

⁵⁾ Itt nem köztársaság, hanem állam értelemben.

⁶⁾ Megszerzésére.

⁷⁾ Örökös tartományait.

⁸⁾ Új zavarokat támasztanak a német birodalomban.

⁹⁾ Francia király (XIV. Lajos); Zrínyi (valamint más egykorú írók is) a francziát következetesen *francuz*-nak írja.

¹⁰⁾ Régi ellenféltől, versenytárstól.

¹¹⁾ Római, vagyis német birodalmi választófejedelmek.

¹²⁾ Őszinteséggel, nyíltszívűséggel.

spanyor¹⁾ királyt is, ha súlyosodni kezd a hadakozás az portugalusokkal, nem hadhatja segítség nélkül úgy mint atyjafiát. Hanem szóljunk in genere az német nemzetről és az imperiumról.²⁾ Azért azt tudjuk-e, hogy a német nemzet maga veszedelmével megcserélje a békeséget és boldogságot, melyben otthon vagyon? azt tudjuk-e, hogy a magyar névnek oly obligatussá,³⁾ hogy egy ilyen nagy bestiával⁴⁾ mint a török, kockára vesse a maga securitását? hogy elfelejtette a régi hunnusoknak Atillával és azután is más magyaroknak Németországban való rablását és pusztítását? hogy kívánja a magyaroknak ismég oly talpra állását, a kitül azután is tartani kelljen? hogy a mi kegyelmes urunknak is, az császárnak, szeressenek annyi hatalmát és accessióját⁵⁾ látni, kitül a magok libertását⁶⁾ azután féltetni kelljen magoknak? És ha szintén ad is segítséget, az mint elhiszem hogy ad is valamit, hogy az vagy derekas legyen vagy continuálandó,⁷⁾ hogy az elegendendő lészen megmaradásunkra, hogy az a mi nehézségünk nélkül lészen, hogy az ha nyér mit, magának ne akarja tartani azt, hogy az in tempore⁸⁾ legyen, a kit rákháton mondanak a magyarok hogy jár: alig hihetem.

Olasz a harmadik szomszéd; de ennek távullétele, a tengernek közinkben való vetése, a sok urakra és heregekre való eloszlása az országnak s különb mindeniknek interesse,⁹⁾ nem hagy minekünk nagy reménséget vetnünk az onnan való segítségben, noha én elhittem, hogy azok a fő urak és fejedelmek el nem mulatják ugyan úgy, ha mitőlünk látnak jó igyekezetet és ugyan valóságos operátiót, mind pénzzel, mind néppel, mind tanácssal megsegítenek.

Spanyor nemzetnek messzesége, Luzitániában való belé keve-

¹⁾ Spanyol; a régi magyaroknál többnyire így írva.

²⁾ A német nemzetről és birodalomról általánosságban.

³⁾ Annyira lekötöztetettje.

⁴⁾ Vadállattal.

⁵⁾ Hatalmát s hatalmának növekedését.

⁶⁾ Szabadságát.

⁷⁾ Folyton tartó, állandó.

⁸⁾ Hogy az (t. i. a segítség) kellő időben megjelenjen.

⁹⁾ A fejedelmek külön-érdeke, mely közös működést kizár.

redése¹⁾ s hadakozása minden tovább való discursusokat egyszerre elmetesz; nem kell arról többet szólnunk.

Francuz nemzetről van mit mondanunk. Ez a nemzet bizonyára hadakozó, dicsősséges, hatalmas, de az is nyilván vagyon, mikor nem magának keres s nem magának hadakozik, nem igen sok jót várhatni tőle. A mi magyar historiánk két példát mutat felőlök; egyik mikor Nápoly alatt Zsigmond király a harcot a francuzok miatt elveszté,²⁾ az másik a pápai árultatást.³⁾ Egyikből sem csinálhatunk magunknak felőlök kíváncsi emlékezetet. Ahoz, a francuz ha győzedelmes, eltűrhetetlen, ha nyomorodott, semmire kellő.⁴⁾

Muszkát nem számlálom, mert álomhoz hasonló discursus volna inkább hogyses valósághoz; noha tudom, hogy némely nagy emberek, nem tudom kicsodás reménségeket csináltak magoknak,⁵⁾ de az mint fön írák, sem reménlhetjük, sem nem kívánhatjuk. Az ő országok messze, az ő népek goromba, az ő hadakozások semmirekellő, vitézségek nevetséges, politikájok ostoba, birodalmok tyrannis; kinek kelljen hát az ő segítségek! ⁶⁾

Anglia csaknem más világ, más természet, más hadakozás, nincs olyra sem szükségünk, sem kívánhatjuk? **B)**

Im az keresztyénséget mind előszémlálánk, s nyilván látjuk,

¹⁾ A portugall ügyre való beavatkozása.

²⁾ Zsigmond király 1396 szeptember 28-án 70—80,000-nyi szövetséges haddal állott Bajazit szultán 200,000 főnyi seregével szemben. A francziák saját kívánságukra, 12,000 főnyi seregökkel első harcvezonalba állítottak, de a török hadakozási móddal ismeretlenek lévén, súlyos veszteséggel visszaverettek, a mi az egész magyar sereg vereségét idézte elő.

³⁾ Zrínyi itt a francia és vallón zsoldosok 1660-ik évi lázadására céloz, mely Pápát majdnem a török kezébe juttatta. A vallonok szintén francia (franco-belga) eredetűek. E lázadás részleteit a Hadtörténelmi Közlemények 1888-ik évfolyamának egy czikke (485—489. lap) tartalmazza.

⁴⁾ Ez utolsó mondat az Afiom némely (censura alatt megjelent) kiadásában hiányzik. Így az 1790. évi marosvásárhelyi kiadásban is.

⁵⁾ Hogy kik e nagy emberek akikre Zrínyi céloz, nem biztos. De tekintettel azon körülményre, hogy Oroszország és a törökök közt az összeütközés már ekkor gyakori volt, bizonyos, hogy voltak főurak (köztük II. Rákóczy György erdélyi fejedelem), kik a török ellen az orosz szövetség eszméjét fölvetették.

⁶⁾ E kemény bírálat az érintett kiadásban szintén törölve van.

ezeztől sem lehet a segítség úgy, hogy a legyen fundamentoma ¹⁾ az mi szabadulásunknak. De engedjük meg, lehessen, engedjük meg, sok idegen népek jöjjenek segítségünkre, de ha idegenen fog állani a hadakozásnak administratiója, ²⁾ bizonyára semmit nem bizakodhatunk. Mert forgassuk fel a historiákat, és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben, és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas ³⁾ veszedelmek az idegenektől estek; holott ⁴⁾ avagy nem érzették úgy nyavalyánkat, avagy a kéntelenség nem erőltette őket a szerencsétletésre ⁵⁾ mint a magyart. Mert a kinek nem borja, nem nyalja, és a magyar nemzet a Magyarországgal egyenlő természetet visel; valaki idegen jön belé, avagy nem tud, avagy nincs szerencséje az operáláshoz. ⁶⁾ Menjünk példákra; és bár csak Mátyás király halála után való historiát rumináljunk, ⁷⁾ meglátjuk, hogy Felsi Lénárd, Rogendorff, Joachim Brandeburgi herceg operációi, ⁸⁾ kik talám másutt vitéz generálisok voltak, országunkban haszontalanul multak el ⁹⁾; meglátjuk, a sok várak s erősségek megadásában az idegeneket vétkeseknek lenni. Mert Budát megtartja vala Nádasdi Tamás zultán Szulimán ellen, ha az idegenek nem kényszerítik vala a feladásra, kik miatt csaknem maga is rosszul jára; ¹⁰⁾ meglátjuk amaz vitézlő

¹⁾ Hogy az legyen alapja.

²⁾ Itt: a háború vezetése.

³⁾ Nagyobb.

⁴⁾ Mert.

⁵⁾ Törekvésre, kockáztatásra; hogy t. i. kedvező eredményt érjenek el.

⁶⁾ Hadműködéshez, hadviseléshez.

⁷⁾ Vizsgáljuk.

⁸⁾ Itt: hadműveletei.

⁹⁾ Nálunk semmi eredményt sem értek el. Fels Lénárd és Rogendorf Budát ostromolták; előbbi eredmény nélkül volt kénytelen elvonulni, utóbbi pedig Izebella királynő hadai és Szulejmán ellenében 1541-ben súlyos vereséget szenvedett s megsebesülván, a Csalóközbe menekült, hol Somorján meghalt. Buda ekkor került végleg török kézre. 1542 tavaszán Ferdinánd Brandenburgi Joachim alatt nagy sereget küldött Buda visszavételére, de a hadjárat a vezér gyámoltalansága miatt sikertelen maradt.

¹⁰⁾ Midőn Szulejmán Budát 1529-ben ostrom alá fogta, a várparancsnokot, Nádasdy Tamást, a német őrség megkötözte, elzárta s a vár kapuit megnyitotta. Nádasdy csak nehezen szabadult el János király táborába.

urat Losoncit Tömösvárral együtt veszni az idegenek miatt¹⁾; idegen volt Aldana, ki Lippát,²⁾ idegen volt Liscanus és Salamanca, kik Esztergamot gyalázatosan feladák;³⁾ idegenek miatt vitéz Nyári Pálnak is Egret meg kelle adni,⁴⁾ Tata idegenek miatt vészett,⁵⁾ Pápa idegen nép miatt,⁶⁾ s vele együtt törökké lőn; Kosztaniczát Horvátországban egy Kranicz⁷⁾ veszté el. Székes-Fejérvár is így vesze idegen miatt,⁸⁾ Erdődöt, Gyórt, Klisszát, Kanizsát idegenek árulák el. Tekintsük meg, Koczianer expedíciójában mint jára,⁹⁾ tekintsük Basta, Svendi Lázár, Belgiojosa, Kolaldo, Bukoy,¹⁰⁾ Roszburm,¹¹⁾ Montenegro, Ekenperger, Hardek hadakozását: bizonyára semmi jónkra nem voltak. Tekintsük Erasmus Tajfl harcát, ki nem csak szerencsétlenül, de egész keresztyén nemzetnek olyan gyalázatjára volt, hogy soha eleget rajta nem bánkódhatunk,¹²⁾ holott azt írja Istvánfi, egy messzely vajon vagy mézen

¹⁾ Losonezyt a föllázadt spanyol és cseh zsoldosok kényszerítették Temesvár átadására 1552-ben; hogy életét mikép veszté ez alkalommal, közismert dolog.

²⁾ Aldana spanyol kapitány a török elől Lippáról gyáván megfutott. A hadi törvényszék Bécsben halálra ítélte, de azután kegyelmet kapott.

³⁾ Lascano Márton és Salamanca; a vár az 1543. évi ostromnál mindennel bőven el volt látva; de a spanyol kapitányok kincseiket akarván megmenteni, a várat augusztus 10-én földadták.

⁴⁾ A német és vallon őrség Nyáry Pált s a főbb tiszteket elfogta s a várat földadta. Nyáry török fogságba kerülván, a mezőkeresztesi csata alatt szabadult meg.

⁵⁾ Tatát Tasso Hannibál 300 olaszszal és 300 némettel védte 1543-ban de Fehérvár elestének hírére harcz nélkül gyáván földadta; később Komáromban hadtörvényszékieleg lefejeztetett.

⁶⁾ 1593-ban.

⁷⁾ A Dessewffy-példányban: Krajucz.

⁸⁾ Diskau Otto német dandára és Tournier Fülöp olasz ezrede képeztek helyőrségét 1543 szept. 1-én, midőn a töröknek földadatott, olykép, hogy a kapitány Varkócs György egy kirohanásnál kizáratott.

⁹⁾ Itt Katzianer 1537-ik évi eszéki hadjárata van értve, melyen Katzianer és a főbb vezérek gyáván megfutottak. Katzianer börtönre vettett s később Zrínyi Miklós, a szigetvári, ütötte őt le.

¹⁰⁾ Buquoi.

¹¹⁾ Ruszwurm.

¹²⁾ A palásti csatában, 1552 augusztus 11-én a Teuffel által vezényelt sereg csúf vereséget szenvedett. Itt esett el az utolsó harczoló főpap, Sbar-

árulnak vala egy németet a törökök. Nézze meg Joniust, a ki Istvánfinak nem hiszen. De nem láttunk viszont ennyi sok dicsősséges más operatiókat, avagy szállott váraknak megsegítését, avagy török földön vitéz progressusokat; ¹⁾ és ha melyek voltak is talám néha, egy április szeléhez hasonlók voltak azok a segítségek, melyek oly nagy dicsekedéssel hazánkban jöttek nyáron, s aratás után ősszel, jól megrabolván országunkat, visszamentek s magunkat magunknak hattak; kinek nagyobb bizonyosságát a ki látni akarja, nézze meg Istvánfiban XXVIII. részében vége felé, és több sok más helyeken. ²⁾

Ne adja Isten azt, hogy az én pennám az idegen nemzeteknek akármelyikéről is igyekezzék gyalázatokat írnia: nem az én célom az, mert tudom minden nemzetnek maga dicsősségét elegendőképpen mindennap historiákkal is bizonyítani; de azt concludálni ³⁾ kívánom, hogy mi magyarok ne tegyünk fundamentomot ⁴⁾ senki vitézségében, hanem míg Isten ép kezet lábat adott kinek kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségességek principaliter, hanem accessorie, ⁵⁾ segítségképpen, mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy mint mi. Tehát következik abból, hogy senki olyan serényen is nem nyul az orvossághoz, mint minékünk kellene nyulnunk, főképpen ha az az orvosság veszedelemmel jár. C)

Itt talám valaki engemet megszólít s kérdi tőlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? mit tanácslasz? könnyű akárkinek is deklamálni, predikálni, de orvosság kell a betegnek, flas-trom a sebnek. Én arra rövideden felelek, meg is duplázom kiáltáso-

dellati, váczí püspök. A győztes Ali pasa Teuffelt Konstantinápolyba küldötte, hol nevét és rangját megtagadván, zsákban a Bosporusba fojtatott.

¹⁾ Szerencsés hadműveleteket.

²⁾ Zrínyi előszeretettel hivatkozik Istvánffy «Historiarum de rebus Ungaricis» czimű, Pázmány által sajtó alá rendezett történeti művére, mely 1490-től 1609-ig terjed s a mohácsi vésztől 1609-ig terjedő időszakra fontos kútforrás.

³⁾ Mint következtetést kivonni.

⁴⁾ Ne építsünk, ne bízzunk, ne számítsunk.

⁵⁾ Ne támaszkodjunk főképpen és első sorban az idegenekre, hanem azok hadait csak mint kisegítő, támogató erőt vegyük igénybe.

mat: *Fegyver, fegyver, fegyver* kívántatik, és jó vitézi resolutio!¹⁾ ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur aliud medium.²⁾ Elfussunk? nincs hová, sohun³⁾ másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyheztessen belé: az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum vel moriendum est.⁴⁾

De miért kelljen elvesznünk avagy kétségben esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Avagy külömb compositióból⁵⁾ vagyon-e az mi ellenségünk felépítve? vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? ⁶⁾ Nincsen-e Istennek hatalmában Hunyadi győzedelmeit, Mátyás király dicsősségeit kezünkben ismég ujjonnan megvirágoztatni? De ugy, ha minnyájan egy szívvvel egy lélekkel, segítségül híván Istennek szent nevét, körmosen nyulunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért. A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való⁷⁾ vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség⁸⁾ szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsősségnek hívnak. Minékünk pedig magyaroknak nem csak dicsősségünk, de a megmaradásunk is abban vagyon.⁹⁾ Nem vakmerőségre hívok senkit, nem habahur-

¹⁾ Bátor elhatározás.

²⁾ Mert más mód nincsen.

³⁾ A «sehol» régi alakja.

⁴⁾ Itt győznötök, vagy halnotok kell.

⁵⁾ Anyagból.

⁶⁾ Zrínyi Miklós bár apai őseire nézve horvát származású volt, soha sem tekintette magát másnak mint magyarnak. Testvérét, Zrínyi Pétert, egy ízben így jellemezte: «Jó horvát, mert jó magyar».

⁷⁾ Szakadatlan, szünet nélküli.

⁸⁾ Zrínyinél szokásos fordulat, mely előadását sokszor ékessé, zengzetessé teszi.

⁹⁾ Az előbbi tulajdonoktól függ.

jául¹⁾ kívánom az mi nemes resolúciónkat,²⁾ hanem okosságnak mértékletességével és állhatatos szívünknek megkeményítésével akarnám hogy előállanánk erre a nemzetünknek utolsó szükségére és a szerencse-bírónak utolsó sententia-kimondására. Én is Catóval mondom azt, magyarok: Scilicet res aspera est, sed vos non timetis eam. Imo vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet Diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam saepe in maximis periculis servavere. Non votis, neque suspiriis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt; ubi socordia te atque ignaviae tradideris, nequicquam Deos implores; irati infestique sunt (Sallust. Catil. cap. LII).³⁾

Szántson, vessen, boronáljon, arasson és sok dolgot vigyen véghez a gazda ember ha élni akar cselédestül. Nam Dii laboribus omnia vendunt.⁴⁾ Hát mennyivel inkább minékünk, kik veszedelemben vagyunk, az egész lelkünknek applicatióját,⁵⁾ minden testünknek fáradságát fordítanunk kell az mi utolsó veszélyünknek eltávoztatására; mert egyébiránt⁶⁾ kinek szántunk, kinek vessünk, kinek arassunk, kinek neveljük édes magzatinkat, ha securitásunkra⁷⁾ most gondot nem viselünk; majd a pogányé leszen az, a ki most miénk, és csak öt esztendőt avagy kettőt sem ígérhetünk magunknak, ha nem provideálunk.⁸⁾ De ismét itt nekem mondhatja valaki: Jó volna a hadakozás, ha kívánt successusokat,⁹⁾

¹⁾ Meggondolatlanul, könnyelműen; a «hebehurgya» régi alakja.

²⁾ Elhatározásunkat.

³⁾ Ugyanis a dolog komoly; de ti nem féltetek attól. Vagy biz igen is féltetek: de elméteknek (jellemeteknek) tehetetlensége és lágyága miatt egyik a másikra várakozván, késedelmeztek, bízván a halhatatlan istenekben, kik e hazát a legnagyobb veszélyek közt is megtartották. De nem könyörgésekkel és asszonyi sohajtásokkal szerezhető meg az istenek segítsége. Éberséggel, tevékenységgel, bölcs megfontolással minden dolga szerencsésen halad; de ha tehetetlenségbe, tünységbe merültél, hasztalan könyörögsz az istenekhez; azok ingerültek és haragosak irántad.

⁴⁾ Mert az istenek mindent munkáért adnak.

⁵⁾ Tevékenységét.

⁶⁾ Különben.

⁷⁾ Biztosságunkra.

⁸⁾ Ha előrelátóan nem gondoskodunk.

⁹⁾ Eredményeket.

remélhetnénk magunknak: de azt sokszor próbáltuk, soha nem nyertünk véle, mindenkor markunkban szakadt.

Én arra így felelek: Mig az mi *militaris disciplinánk* in flore volt,¹⁾ Corvinusok alatt és más vitéz királyok alatt, nem igaz az hogy markunkban szakadott volna soha is szándékunk. Teliek²⁾ a historiák a mi magyar nemzetünknek dicsősségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának egy szegelete sincs, a ki az mi eleinkről³⁾ becsülettel ne szólna; soha muzulman⁴⁾ vér nagyobb folyásokkal nem folyt mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését⁵⁾ úgy nem késlette mint mi magyarok. De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, mert: *Dedecori est fortuna prior*,⁶⁾ olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha előljönének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismérhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kívül mivel hasonlítjuk mi magunkat azokhoz? és bizonyára mondhatnák nekünk: *Vox quidem vox Jacob, manus autem Esau*.⁷⁾ Csufsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek penig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? a vitézségnek *disciplinája*⁸⁾ meg nem tartásáért, a részszegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért, és ezer ilyen vétünkért. Én nem hizelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugságommal dicsérjelek, mert a profétaként: *Popule meus, qui te beatum prædicant, ipsi te decipiunt*; ⁹⁾ hanem im megmondom magadnak fogyatkozásodat, olyan szívvvel és szándékkal hogy, megismervén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, refor-

¹⁾ Mig a mi (magyar) hadművészetünk virágzásban volt. Mint a «vitézség» (lásd 72. lap 8. jegyzet) úgy a «*militaris disciplina*» is kétféle értelemben fordul Zrínyinél elő: 1. mint katonai fegyelem általában, 2. mint hadművészet, hadtudomány, ellentétben a fejletlen nyers hadakozással. Leggyakrabban azonban mint e két fogalom összege.

²⁾ A Dessewffy-példányban: teljesek.

³⁾ Elődeinkről.

⁴⁾ A Dessewffy-péld. muszurmány.

⁵⁾ A török világbirodalom megalakulását.

⁶⁾ Előbbi szerencsénk (dicsőségünk) most gyalázatunkra van.

⁷⁾ A hang ugyan Jákobé, de a kéz Ezsau keze.

⁸⁾ Katonai fegyelem és harczkészség. Lásd a korábbi megjegyzést.

⁹⁾ Én népem, a kik boldognak hírdetnek, azok megcsalnak téged.

máld ¹⁾ vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hídd segitségedre a Jehovát, resolváld ²⁾ magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének, és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen. Ha azért a magunk fogyatkozásit megismerjük elébb, könynyebben az orvosságot is fellelhetjük azután. Vizsgáljuk meg hát micsoda formájú hadakozások voltak azok, kik nem succedáltak, ³⁾ és mi formán estek.

Ihon az igaz relatio : ⁴⁾

Mikor meghallottuk hogy a török nagy készüllettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de későn tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat, seregeket kezdtünk gyűjteni. De micsodás seregeket, micsoda hadakat? régi látott, hallott vitézekből ⁵⁾ állott-e valyon ez a sereg? bizonyára nem, hanem mentül rosszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyűlt öszve a mi sipolásinkra. Ismég, ki volt ennek hadnagya? ⁶⁾ ugyancsak szintén ilyen, vagy a ki még jobban megelőzte a többi részegséggel, garázdasággal, kevélységgel, a ki a maga vitézsége rudimentáit ⁷⁾ vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy sop-

¹⁾ Vétkezd le.

²⁾ Oldd fel, szabadítsd meg.

³⁾ Melyek nem sikerültek.

⁴⁾ Ime azok igaz előadása.

⁵⁾ Tapasztalt, kipróbált, hírneves vitézekből.

⁶⁾ A *«hadnagy»* kifejezés Zrínyinél majd mindig kisebb vagy nagyobb, de *nem önálló* csapat parancsnokát jelenti; nagyobb seregnél az alparancsnokokat, alvezéreket, szintén hadnagyoknak hívja. A hadnagy tehát lehet egy 10—20 főből, de esetleg egy több száz vagy ezer főből álló csapat parancsnoka is.

Ellentétben evvel a *«kapitány»* mindig *önálló*, harczintézkedésekre jogosított parancsnokot jelent. A hadsereg fővezére tehát ép úgy kapitány, mint egy kisebb, néhány száz főből álló, de elkülönítve, önállóan működő csapat parancsnoka (országos kapitány, ezeres kapitány stb.).

Ez általános értelmezéstől azonban Zrínyi némelykor eltér, s a hadnagy alatt is önálló vezért ért; teszi pedig azt leginkább azon munkáknál, melyek a *«Tábori kis tracta»* megkezdése után irattak: itt ugyanis határozottan kimondja, hogy *«hadnagy»*-nak (értsd a *hadak nagyjának*) a *«főgenerális»* — tehát a fővezér volna helyesebben nevezendő. Lásd a *«Tábori kis tracta»* 4. pontját s a hozzá tartozó jegyzetet.

⁷⁾ Próbáit, első kísérleteit.

roni kalmárokon, vagy más szabad városok s szegény polgárok kárán végezte el; a ki nem a jó hírért, névért s becsületért, hazájához való szeretetiért iratta be magát a hadakozásban, hanem hogy jobban ezeket az ott fen megírt virtusokat¹⁾ szabadabbul űzhesse; a ki hogy jobban valami boszuját valamely falura, vagy nemesemberre tölthesse, kívánt hadi emberré lenni, hogy evvel a titulussal²⁾ mind módot, mind mentséget vétkének, mind impunitást³⁾ találjon. Így azért nem sereg, nem hadakozáshoz való készület s becsület volt ez, nem szegény hazánkhoz s jó lélekből származott igyekezet, hanem farsangolás, bordély és ha még mi rosszabb nevet is tudnánk találni ennyi megfeszlett erkölcsnek. Régenten amaz nagy Hannibálnak vitéz hadát Campania, egy olaszországi gyönyörűséges tartomány, a maga gyönyörűségével elvesztegette, ellanyhitotta és elerőtlenítette; nincs a mi magyarinknak szüksége Campaniára; elébb hogysen a hadban jövünk, készen vagyunk immár, elvesztegetve, eltunyulva: Diis hominibusque invisí.⁴⁾ Nem kell minekünk oly nagy ellenség mint a török; egy canicula melege, egy februariusnak szele, egy éjszakának virasztása, egy napnak koplalása megrontja a hadainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi köz hadaink; de mivel jobb ennél a nemesség? mivel jobb az uri rend? Bizonyára mind egy bordában szűttek vagyunk, egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csúfolhatja. A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussal⁵⁾ mint a magyar, maga annak bizonyítására, conservatiójára,⁶⁾ látja Isten, semmit nem cselekszik; ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, ha ugyan derekassan látni hallani akarnak (az mint ők mondják), egy magyar ur udvarában beállanak és szerződnek: ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét arany-

1) Itt ellentétes értelemben véve: erőszakoskodásokat, hatalmaskodásokat.

2) Ez alatt a jogczím alatt.

3) Büntetlen maradást.

4) Isten és emberek előtt gyűlöltek.

5) Czínével.

6) Megőrzésére, fentartására.

nyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcizfrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal ¹⁾ pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely külömb vala amaz lacedemoniai asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paist ada végtére neki ezen szókkal: aut cum hoc, aut in hoc, ²⁾ azaz: avagy ezt hozd haza tisztességesen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem megyen ugyan, hanem egy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván tanul, vagy papságra adja magát, Isten tudja micsoda indulatbul. Az urfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság, mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kőborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; oztán ha a husz esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell, ha tizen volnának is egy familiából; senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz szarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják oztán a generállisságot, és ugyan ezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb. **D)**

Oh egek! oh Isten! mért hoztál ki minket Scitiából, ³⁾ holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az Campaniában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk roszasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panaszkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyuljunk az remediumokhoz ⁴⁾ ha vagyon; s vagyon is pedig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam ⁵⁾, ugyan mindazonáltal, ha kérde: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: *a magyart kívánom*. Miért?

¹⁾ Lóding = tölténytáska illetőleg lőporzacskó tartására szolgáló vállszíj (cartouche); ennek azon időben csak az alja készült bőrből, a felső lapja bársonyból, selyemből, vagy más finom szövetből, skófiummal kivarrrva.

²⁾ Vagy evvel, vagy ebben.

³⁾ Ismét egy bizonyíték, mennyire magyarnak tartá magát Zrínyi, hogy még őseit is a magyarok közt keresi.

⁴⁾ Orvosságokhoz.

⁵⁾ Hátrányosan lefestettem, hibáit kimutattam.

azért, mert ez legalkalmatossabb, legerősebb, leggyorsabb és, ha akarja, legvitézebb nemzetség. Kétszáz esztendeje leszen immár,¹⁾ hogy a magyar törökkel harczol; hányszor a török császárok személyek szerint sok száz ezer emberekkel jöttek országunkban, csak az egy szultán Szulimánnak is, ki legvitézebb császár vala az ottomán nemzetben, öt expeditiója volt, de mégis Isten nem hagyott mindnyájunknak elveszni; az mi veszett is, többire békesség alatt s frigynek színe alatt vesz, hogysem hadakozásban. Azért *magyart* kívánok oltalmamra, nem indust, nem garamantát, sem olaszt, sem németet, sem spanyort. Csak jobbitsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára *militarem disciplinam*:²⁾ egy nemzetenél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk hogy ily semminek tartott minket. Szükséges volna ugyan, hogy ezt a hadi tudományt bővebben megexplicálnám³⁾ de mivel arra most nincs nekem intencióm hogy particulariter examináljam,⁴⁾ in genere⁵⁾ mondok valamit a mit én tudok, hogy a mely talentomot Isten énneken adott, ne ássam el haszontalanul a földben.⁶⁾ Ezelőtt is penig irtam egy kis tractatust,⁷⁾ kinek neve Vitéz Hadnagy,⁸⁾ de csak magamnál tartom, mert én nem látok olyat, ki gyönyörködnék az olvasásban, maga bizony

¹⁾ Ez természetesen csak úgy általánosságban mondva, mert a török harczok az Áfium irásakor már mintegy harmadfélszáz év óta folytak.

²⁾ Rendszeres hadviselést és az evvel járó katonai fegyelmet. Lásd a 92. lapon az 1. jegyzetet.

³⁾ Megmagyaráznám.

⁴⁾ Nincs szándékomban az, hogy a hadművészetről, a rendszeres hadviselésről és a katonai fegyelemlről részletesen értekezem.

⁵⁾ Általánosságban.

⁶⁾ E szavak mutatják, mennyire érzi Zrínyi annak szükségét, hogy a magyarok a hadművészet elveit elsajátítsák; de mivel munkáinak most való kiadását időszerűnek nem tartja, addig is némely nélkülözhetlen dolgokat mégis el szándékozik mondani.

⁷⁾ Zrínyi a kisebb munkákat általában *discursusoknak* = értekezéseknek, a nagyobbakat, kivált ha azok tudományos fejtegetés jellegével bírnak *tractatusoknak*, a terjedelmes és inkább politikai tartalmú emlékiratokat *oktatásoknak* nevezi.

⁸⁾ Lásd erre vonatkozólag az «Előszó»-ban foglaltakat.

semmiből úgy ember nem tanulhat, mint abból.¹⁾ Én nem praetendálok annyit tudni,²⁾ hogy mindeneket tanithassak, mert az én experientiám³⁾ kicsiny és csak egynéhány csatából áll, de olvastam s hallottam annyit, hogy némelyeknél, úgy gondolom, többet tudok. Azoknak irom azért eztet, hogy, a mint mondtam, talentomomat el ne rejtsem, hanem a ki hasznát veheti, vegye, a ki nem, lássa legalább bennem a jó kívánságot. Minnyájunknak kell ehez szólnunk, mert mikor ég a ház, mindentől jó néven vétetik, ha vizet hoz oltani; mennyivel inkább most szükséges a segítség, a jó tanács és a jó operatio!⁴⁾

I. Szükséges azért hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó vitzől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának⁵⁾ megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az hogy minden particularis⁶⁾ embernek legyen fegyver házábanál, noha annak is úgy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy armádát⁷⁾ lábon készen, a ki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen a hová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja⁸⁾ a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólnom. **E)**

II. Ennek az armádának számát determinative nem mondhatni⁹⁾ minden időkre, mert néha nagyobb a szükség, néha kisebb; ha azokban az üdőkben volnánk, mint eddig voltunk, hogy nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás¹⁰⁾, hanem békességnek homálya, a ki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék: tehát én azt

¹⁾ Itt az indokolás, hogy miért nem tartja munkái kiadását időszertűnek.

²⁾ Nem állítom, hogy annyit tudok.

³⁾ Tapasztalásom.

⁴⁾ Helyes cselekvés.

⁵⁾ Utódjainak, maradékainak.

⁶⁾ Magán embernek; értsd: minden köznemesnek.

⁷⁾ Hadsereget.

⁸⁾ Alapja, eszköze, módja.

⁹⁾ Határozottan meg nem állapíthatni.

¹⁰⁾ Háború.

mondom, az ilyen időben szükséges volna, hogy a magyar nemzet tartana négy ezer gyalogot, nyolcz ezer lovast.¹⁾ Tudom hogy lesz olyan, a ki talám megneveti ezt az én tanácsomat ez iránt, hogy a lovast többnek mondtam az gyalognál, holott a gyalog az ereje a hadakozásnak, ő viszi, ő tartja a várakat, a sánczokat, és jobbára őrajta fordul minden operatió.²⁾ Ugy vagy, én is megvallom mind ezeket, és a gyalogság a hadban a valóság,³⁾ és a mint a régi generálisok mondták, a gyalogság keze, a lovasság lába a hadakozásnak; de én azért mondtam, ha békességes idő volna mint eddig, akkor nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképpen való meglöpés és pusztítás, a kinek az gyalogságot nem opponálhatnánk mindenfelé,⁴⁾ hanem a lovast hamar elküldhetnénk valahová szükség volna. Másodszor azt mondom, a töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagy, lovasból áll, és arra kell czéloznunk hogy annak ellene állhassunk. Harmadszor: az ország hosszú s keskeny,⁵⁾ a gyalog lehetetlen dolog, mindenütt accurrálhasson.⁶⁾ Negyedszer: Magyarország jobbára mezőség, a gyalog mezőn nem subsistálhat⁷⁾ a könnyű lovas ellen még most, míg jobban rendben nem hozzuk magunkat.⁸⁾ **F)**

III. Ez az armáda szükséges, hogy elegendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék;⁹⁾ oly fizetése legyen penig a vitéznek, hogy azzal becsületesen óról óra beérje, magát ruház-

1) Zrínyi e katonai fejtegetéseivel a megjegyzésekben bővebben foglalkozunk.

2) Hadművelet.

3) Szójáték, mely Zrínyinél igen gyakori; értelme: a gyalogság a hadseregben a legfontosabb fegyvernem.

4) Nem állíthatnánk mindenütt és elég gyorsan az ellenség elébe.

5) Itt Zrínyi Magyarországnak a török hódoltságon még kívül eső, a király közvetlen fenhatósága alá tartozó részét érti. Lásd bővebben a megjegyzésekben.

6) Idejekorán, gyorsan megjelenhessen.

7) Magát fenn nem tarthatja.

8) A portyázó vállalatokra és rablókalandokra ugyanis a török kiválóan könnyű lovasságot használt; ez ellenében a gyalogság sík terepen, nyílt küzdelemben szembe nem szállhatott, annál kevésbbé, mert szervezetlen s önálló működésre alkalmatlan volt.

9) Minden szükségessel ellátassék.

hassa, fegyverezhesse és eledelére elég legyen neki. Mert én azt az armádát örökösnek akarom lenni, tehát arrul kell tennünk, a vitézlő nép, fogyatkozása miatt,¹⁾ ne kényszerítették kóborlani, lopni s kijárni, ne szökni kételenségből; azért abban ily limitatiót kellene observálni.²⁾ Először: minden embernek fegyvert jót s hivataljához valót³⁾ adni neki, minden készületivel, szerszámaival; ehez jó erős posztót, ha lehetne gyalogságnak kéket, lovasnak verest ruházatjára, dolmányra, nadrágra s mentére, süvegére elegendendőt. Ehez ismég hétről hétre vagy lisztet vagy kenyeret és sót, minden hónapra a lovasnak abrakot, szénát. Ezt így disponálván,⁴⁾ kevés pénz kellene főképpen gyalognak szükségére, de mindazonáltal kellene, mert ingyen senki nem szolgál örömet, hanem nyereségért, előmenetelért, becsületért; azért annyit kell pénzt is rendelni, hogy meg is érjék véle, örömet is találjunk embert fizetésünkre, ne is legyen felettébb.⁵⁾ A lovasnak sokkal több kell lovára nézve. Ismég azt is akarnám, hogy minden zászló aljának egy kincstartója volna, és hogy legalább nyolczadik részét ne adnák meg pénzből a vitéznek, hanem ott deponáltatnék,⁶⁾ mert ha mind oda adjuk is neki, mind elkölti, de ha in conservatorio⁷⁾ lesz, egynehány esztendőre ha meggyülekezik neki, sok szükségét érhetné be vele, azonban ha rab-ság, ha betegség, ha sebek megnyomnák, volna mit elővenni. **G)**

IV. *Disciplina militaris.* Itt énnékem Istenemet kell kérnem, engedje meg az ő szent nevéért nem csak kimondhatnom az mit tudok, kívánok, hanem persvadeálnom⁸⁾ is az én magyarimnak, hogy erre applicálják⁹⁾ magokat minden tehetségekkel, kívánságokkal s akarataikkal. S ha ezt én véghez viszem, bizonyos vagyok benne, el nem nyél a pogány eb egyszersmind, hanem még egyszer talpra áll a magyar.

¹⁾ Mivel szükségletei ki nem elégítettnek s így hiányt szenved.

²⁾ Azért azt következőképen kellene meghatározni.

³⁾ Alkalmazásának megfelelőt: könnyűt, nehezet.

⁴⁾ Szükségeit így kielégítvén.

⁵⁾ Fölöttébb nagy a kiadás.

⁶⁾ Megőriztetnék.

⁷⁾ Megőrizve, megtakarítva.

⁸⁾ Meggyőznöm is az én magyarjaimat.

⁹⁾ Erre adják magokat, ezt sajátítsák el.

Szükséges hogy régiek autoritássával támogassam discursusomat; ¹⁾ kik között az egész historicusok consensusból ²⁾ nem talállok jobb mestert mint a Vegetius ³⁾ volt, ki Valentinianus császár parancsolatjára ira vitézlő praeceptumokat, ⁴⁾ a kire én nem relegálom ⁵⁾ az én magyarimat, hanem im ez kis beszédet magamévá teszem itten. Így mond azért ő:

In ⁶⁾ omni praelio non tam multitudo et virtus indocta, sed ars et exercitium solent praestare victoriam; nulla enim alia re vide-

¹⁾ Hogy előadásomat a régiek tekintélyével támogassam.

²⁾ A történészek megegyező véleménye szerint.

³⁾ *Flavius Vegetius Renatus* a negyedik század végével élt Kr. u. s nagy művét «De re militari libri quinque» (Öt könyv a hadügyről) mint Zrínyi is említi, II. Valentinian főhívására írta s annak ajánlotta. Munkájában fölhasználja a régebbi katonai írók műveit, valamint a hadügyi rendelkezéseket, melyeket Augustus, Traján és Hadrián tettek. Első könyve a sereg-szervezésről és kiképezésről, második a római legióról s annak alkalmazásáról szól; a harmadik a kiváló hadi tetteket sorolja fel, a negyedik a támadás és védelem, az ötödik a hajózás és a tengeri harc szabályait állapítja meg.

Vegetius az első katonai író, ki a hadművészet minden ágáról rendszeres munkát írt, a rómaiak hadművészetének legtökéletesebb képét nyújtja s különösen gazdag bölcs tanácsokban, hadművészeti elvekben, melyek munkáját örök értékűvé teszik.

⁴⁾ Hadművészeti elveket, katonai tanácsokat, szabályokat.

⁵⁾ Nem utalom.

⁶⁾ Minden harcban nem annyira a tömeg és tudatlan vitézség, mint inkább a művészet és a gyakorlás szokta a győzelmet megszerezni. Mert a rómaiak, mint látjuk, nem egyéb dologgal, mint a harcban való gyakorlottságukkal, hadművészetökkel és háborúban való edzettségökkel hódíták meg a világot. Mert mit ért volna a gallusok sokasága ellen a rómaiak csekély száma? Mikép mertek volna megmérkőzni a magas, vállas germánokkal, ők a törpék? Nyilvánvaló, hogy ezek mind számban, mind testi erőben felülhaladták a mieinket. Az afrikaiak cselei s gazdagsága a miénkhez nem vala hasonlítható. Senki sem kételkedhetett abban, hogy a görögök hadművészettel és eszélyességgel bennünket meg ne győztek volna. De mindezeknél többet használt nekünk, hogy ügyes ujonczokat válogattunk, hogy hadi szabályokat állítottunk föl s tanítottunk, a fegyelmet naponkinti gyakorlás által megszilárdítottuk, mindazt, a mi a háborúban elő szokott fordulni, a tábori gyakorlatoknál megismertettük, ez ismereteket fentartottuk, a tunyaságot legyőztük. A hadi tudomány ugyanis növeli a bátorságot, mert senki sem fél azt megtenni, a miről tudja (bízik magában), hogy jól megtanulta. Mert

mus Populum Romanum sibi orbem subjecisse terrarum, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, usuque militiæ. Quid enim adversus Gallorum multitudinem paucitas Romanorum valuisset? quid adversus Germanorum proceritatem brevitás potuisset audere? His pares quidam non tantum numero, sed etiam viribus corporis nostris præstitisse manifestum est. Afrorum dolis atque divitiis semper impares fuimus. Græcorum artibus prudentiaque nos vinci nemo unquam dubitavit; sed adversus omnia profuit tyronem solertem eligere, jus (ut ita dixerim) armorum docere, disciplinam quotidiano exercitio roborare, quæcumque enim evenire in acie atque in præliis solent, omnia in campestri meditatione pernoscere, tenere, indesides vindicare. Scientia enim rei bellicæ nutrit audaciam; nemo facere metuit, quod se bene didicisse confidit. Et enim in certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promitior est; rudis et indocta multitudo exposita est semper ad cædem. Si quis igitur pugna publica superare barbaros cupit, in Divinitatis nutu, dispositione Imperatoris invicti reparentur ex tyronibus legiones, votis auribus petat. Intra id breve enim temporis spatium juniores diligenter electi, et exercitati quotidie, non solum mane, sed etiam post meridiem, omni armorum disciplina, vel arte bellandi veteres

a harczt küzdelmében a kisebb, de gyakorlott sereg alkalmasabb a győzelem kivívására; a tudatlan és gyakorlatlan tömeg ellenben mindig ki van téve a veszélynek, hogy leveretik. Ha tehát valaki nyílt küzdelemben a barbarokat le akarja győzni, az minden erejéből arra törekedjék, hogy az istenek akaratából és a császárok rendeletéből az újoncz legiók győzhetetlenekké váljanak. Rövid idő alatt ugyanis a szorgosan megválogatott ifjak, kik naponta, nemcsak reggel, de délután is, a fegyvergyakorlatok minden nemében, valamint a harczt művészetében is gyakoroltatnak, ama kipróbált harczosokkal, kik a világot meghódították, könnyen egyenlőkké válnak. Ne indítsa meg az császári felségedet, hogy a régi jó szokás, mely erejében (érenyben) volt, megváltozott; mert azon bölcsesség és szerencse a te örököd, hogy a haza javára mind új dolgokat találj ki, mind a régieket helyreállítsad. Minden munka nehéznek tetszik, mielőtt azt megpróbáljuk. Egyébként ha gyakorlott és eszes férfiakra bízatik a katonák kiválogatása, hamar létesíthető egy háborúra alkalmas sereg s az gyorsan betanítható; mert mindent véghez visz a szerénység és ügyesség, s nem is a hosszú szolgálati idő, sem az évek nagy száma a hadművészethez nem kívántatik, hanem a szüntelen való meggon-dolt gyakorlás. Akármennyi sebet nyert is, a gyakorlatlan katona mindig újoncz marad. Nem hiszem, hogy valaki kétségbe vonná, miszerint katonai

illos milites, qui orbem terrarum integrum subegerunt, facile coequabunt. Nec enim moveatur Cæsaream, Tuam Majestatem, quod olim consuetudo sit mutata quæ viguit, sed hujus provisionis et felicitatis est perennitas Tua, ut pro salute Reipublicae et nova excogites, et antiqua restituas. Omne opus difficile videtur antequam tentas. Ceterum si exercitati et prudentes viri, delectis apponatur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari, et diligenter institui; quidvis enim efficit solertia, neque longitudo ætatis, aut annorum numerus ad artem bellicam tradet, sed continua exercitationis meditatio. Post quanta vulneris stipendia inexercitatus miles semper erit tyro. Nunquam credo potuisse dubitari aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub dio et calore nutritur, solis patiens, umbræ negligens, balnearum nescia, deliciarum ignara, simplicis animi, parvo contenta, duratis ad omnem laborum tolerantiam membris, cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est; et nescio etiam quomodo minus timeat mortem, qui minus deliciarum novit in vita.

Nunc qua ætate miles eligi conveniat, exploremus.

Equidem si antiqua consuetudo servanda est, incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat; non enim tan-

szolgálatra legalkalmasabb a paraszti ember, ki a szabad ég alatt a forróságban nő fel, a nap hevét tűri, az árnyékkal nem törődik, a fürdőkre nem vágyik, a gyönyöröket nem ismeri, egyszerű észjárású, kevésssel megelégedett, minden munkára izmos tagokkal bír, ki szokva van a szántáshoz, az árok-ásáshoz, teherhordozáshoz s mindezt mezei megszokásból könnyen megteszi; és a harcokban nem tudom mi módon, de kevésbbé fél az a haláltól, ki kevesebb gyönyört ismer az életben.

És most kutassuk, mily korbéli katonákat kell kiválasztani.

Mindenki tudja, ha ugyan a régi szokás megtartandó, hogy a felserdülő ifjakat kell a katonai pályára ösztönözni. Mert nemcsak hamarabb, de alaposabban is elsajátítják azt, a mit az ifjoknak tanulni kell. Azután a katonai serénységet, az ugrást, futást előbb kell megkísérteni, mielőtt a test a korral nehézkesebbé kezd lenni; a gyorsaság ugyanis az, mi a gyakorlat hozzájárulásával edzett katonát teremti. Azért ifjakat kell kiválasztani, a mint azt Sallustius is mondja. Mert az ifjú, mihelyt a hadi élet fáradalmait elviselheti, a táborban, a szüntelen való munka által válik valódi katonává. Mert jobb ha az ifjú, ki katonává gyakoroltatik, azon tűnődik, hogy a harcra ideje még nem jött el, semmint ha azon bánkódik, hogy már elmúlt. Mert nem csekély, vagy könnyű a hadi mesterség; akár a lovas, akár a nyilas

tum celerius, sed etiam perfectius imbibuntur, quæ discuntur a pueris. Deinde militaris alacritas, saltus et cursus ante tentandus est quam corpus ætate pigrescat; velocitas enim est, quæ percepto exercitio strenuum efficit bellatorem; adolescentes legendi sunt, sicut ait Sallustius. Nam primum juvenus simul ac belli patiens erat, in castris per laboris usum militiam discebat; melius enim est, ut exercitatus juvenis causetur ætatem nondum advenisse pugnandi, quam doleat præterisse. Neque enim parva aut levis ars videtur armorum esse; sive equitem, sive peditem sagittarium velis imbuiere; sive scutatam armaturæ numeros, omnesque gestus docere, ne locum deserat, ne ordines turbet; ne missile destinato ictu magnis viribus jaciat, ut fossam ducere, sudes scienter figere norit, tractare scutum et obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter instituto tyroni pugnare adversum quoslibet hostes in acie formido non erit, sed voluptas. Sed qui delectum acturus est, vehementer advertat, ut ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant officium bellatoris. Namque non tantum in hominibus, sed etiam in equis et canibus virtus multis declaratur indiciis. Sit ergo adolescens martio operi deputandus, vigilan-

gyalog dolgát, akár a paizsszal való bánást s mindezek mozdulatait akarod megtanítani; hogy az ujoncz helyét el ne hagyja, hogy a rendet meg ne zavarja, hogy a hajító dárdát a meghatározott irányban nagy erővel sújtsa, hogy sánczot ásni, karót vágni tudjon, hogy tudja a paizsot kezelni, a nyíllakat oldalhajlással kikerülni, a vágást eszélyesen elhárítani, s bátran nekirohanni. Az így betanított ifjúnak a harcban bárminő ellenséggel küzdeni nem borzalom, hanem gyönyörűség. Hanem a ki a választást eszközzi, különösen vigyázzon, hogy azt a szemek, az arc, a testalkat szerint s egész viselkedése után indulva, azokat válassza, kik a katonai hivatásra képesek. Mert nemcsak az embernél, de még a lovaknál és kutyáknál is sok jel elárulja a természetet. A katonasághoz kiválasztandó ifjú legyen élénk szemű, egyenes fejtartású, széles mellű, izmos vállú; hosszú karok, erős ujjak, kis has, vékony csontok, nem fölösleges hússal terhelt lábikrák és lábak, hanem olyanok, melyek erős izmokból állanak. Ha e jelek az ujonczban megvannak, ne sokat törődj a magassággal; hasznosabb ugyanis, hogy a katonák erősek legyenek, mintsem nagyok. Következik, hogy kutassuk, milyen mesterségű ujonczok veendők fel, s melyek utasítandók el. Halászhok, madarászok, czukrászhok, takácsok és — úgy vélem — azok, kik asszonyi dolgokkal foglal-

tibus oculis, cervice erecta, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris et pedibus non superflua carne distentis, sed nervorum duritia collectis. Cum hæc signa in tyrone deprehenderis, proceritatem non magnopere desideres; utilius est enim fortes milites esse, quam grandes. Sequitur, ut cujus artis tyrones vel eligendi vel penitus respuendi sunt, indagemus. Piscatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnesque qui aliquid tractasse videntur ad Gynæcea pertinens, longe arbitror pellendos esse a castris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, et cervorum aprorumque venatores convenit assumere in societatem militiæ.

Et hoc est, in quo totius salus militiæ et reipublicæ vertitur ut tyrones non tantum corporibus, sed etiam animis præstantissimi eligantur. Vires regni et Romani nominis fundamentum in prima delectorum examinatione consistunt. Nec leve putetur hoc officium, aut passim, aut quibuscunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum in Sertorio præcipue constat esse laudatum. Juventus enim, cui defensio provinciarum, cui committenda bellorum fortuna est, et genere, si copia suppetat, et moribus debet excellere; honestas enim idoneum reddet mili-

kozna, messze elüzendők a tábortól. A kovácsokat, mészárosokat, bognárokat, szarvas- és vaddisznó-vadászokat illő a katonák közé fölvenni.

A mitől pedig nemcsak a katonaság, de az egész hazának boldogsága függ, az, hogy ujoncokból oly ifjak vétessenek föl, kik nemcsak testre, de lélekre is legkitünőbbek. Az állam és a római név dicsőségének alapja az ujoncok első megvizsgálása. Nem is könnyű e dolog, vagy közönséges s mindenkire rábízható, s a régieknél e képesség Sertorius erényei között kiváltképpen dicsértetett. Az ifjúságnak ugyanis, kikre a tartományok védelme s a háborúk szerencséje bízatik, ha a sereget szolgáltattja, erkölcsökben is ki kell tűnni, s a tisztesség a katona egyik főkelléke. A becsületérzés, mely őt a futástól eltiltja, győzővé teszi. Mit használ, ha a gyáva gyakoroltatik? Ha több zsoldért meg is marad a hadszolgálatban, a hadsereg háborúban még sem lesz jó, melynek ujonczeit a kiválasztó felületesen vizsgálta meg, és a mint a tapasztalásból tudjuk, ez volt az oka sok vereségnek, melyet az ellenségtől szenvedtünk. Midőn hosszú a béke, az ujoncok hanyagabbul és gondatlanabbul válogattatnak meg, a tisztességesebbek pedig polgári foglalkozást űznek. Midőn a vagyonosabbak ajánlottai, kegy és színlelés útján bevételnek, olyanok jutnak a hadsereghez, kiket uraik megvetnek. A nagy férfiakra tehát azon kötelesség háramlik, hogy az ifjakat nagy szorgalommal

tem. Verecundia, dum prohibet fugere, facit esse victorem. Quid enim prodest, si exerceatur ignavus? Si pluribus stipendiis mereatur in castris, nunquam exercitus profecit tempore belli, cujus in probandis tyronibus claudicavit elector. Et quantum usu et experimentis cognovimus, hinc tot ab hostibus ubique illatæ sunt clades. Dum longa pax militem negligentius incuriosiusque legit; dum honestiores quique civilia sectantur officia; dum possessoribus addicti tyrones per gratiam aut dissimulationem probantur, tales sociantur armis, quales domini habere fastidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos convenit eligi juniores. Sed hujus rei usum dissimulatio longæ securitatis abolevit. Primi Lacedæmonii experimenta pugnarum, de eventibus colligendo rem militarem, quam virtute sola vel certe felicitate creditur contineri: ad disciplinæ pueritiæque studia revocarunt, ac magistros armorum juventutem suam, usum varietatemque pugnandi præceperunt edocere. O viros summa admiratione laudandos, qui eam artem præcipue voluerunt, sine qua aliæ artes esse non possunt. Horum sequentes instituta Romani, martii operis præcepta et usu retinuerunt, et literis prodiderunt. Quantum in præliis Lacedæmoniorum disciplina profuerit (ut omittam cæteros) Xanthippi declaratur

válaszszák meg. Ennek gyakorlatát azonban a hosszabb színleges biztosság kivette a szokásból. A lacedæmoniak (spártaiak) voltak az elsők, kik a harcokban szerzett tapasztalatok után rendezték a hadügyet, melyről azt hiszik, hogy az csak vitézség és szerencse dolga, s azt az ifjak tanulmánya és gyakorlata tárgyává tették és a hadi tanítómestereknek megparancsolták, hogy a gyermekeket a fegyverek használatára és a harc különféle módjaira megtanítsák. Oh, bámulatra méltó férfiak, kik azt a mesterséget kívánták leginkább gyakoroltatni, mely nélkül semmi más mesterség nem virágozhatik. Ezeknek intézményeit követvén a rómaiak, a hadművészet szabályait nemcsak gyakorlatban tartották, de írásban is megörökítették. Hogy mily hasznos volt a lacedæmoniaknak a hadművészet tudása, mutatja (hogy a többiről ne is szóljak) Xantippus példája, ki Attilius Regulust s a karthagoiakon sokszor győzelmes római hadsereget nem erővel és vitézséggel, hanem a hadművészet segítségével megverte, harczvonalait szétűzte, harczosait elfogta, leigázta; egy ütközetben győzedelmeskedvén, a hadjáratot befejezte. Az Itáliába induló Hannibal sem mellőzte a lacedæmoniak tanácsát, s bár számra, valamint erőre kisebb volt, oly sok consult és légiot pusztított el.

A ki tehát békességet óhajt, az készítse elő a háborút; a ki győzelemre vágyik, az tanítsa katonáit szorgalmasan, a ki jó sikert óhajt, ezt ne a vé-

exemplo, qui Atilium Regulum Romanumque exercitum, sæpe victorem cum Carthaginensibus, non virtute, sed artis fere solo auxilio, prostratis exercitibus, cepit ac domuit, unoque congressu triumphans, bellum omne confecit. Necminus Hannibal, petiturus Italiam, Lacedæmonium doctorem quæsivit armorum, cujus monitis tot consules, tantasque legiones, inferior numero ac viribus, interemit.

Ergo qui desiderat pacem, præparet bellum, qui victoriam cupit, militem imbuat diligenter, qui secundos optat eventus, dimicet arte, non casu. Nemo provocare, nemo audet offendere, qui intelligit superiorem fore si pugnet. Tempore hyemis sub tegulis ac scandulis, quæ si deessent, certe cannis, ulma et culmo et portus tegebantur ad equites, et quædam veluti basilicæ ad pedites, in quibus tempestate vel vento, ære turbato sub tecto armis erudiebantur exercitus; cæteris autem hybernis diebus, si nives pluviaeque cessarunt, exerceri cogebantur in campo, ne intermissa consuetudine, animi militum debilitarentur et corpora; sylvam cædere, portare onera, transilire fossas, natare in mari sive flumine, pleno gradu ambulare vel currere etiam armatos cum sarcinis suis frequentissime convenit, ut quotidiani laboris usu in pace, difficilis non videatur in bello. Sive ergo legio fuerit, sive auxilia, exercentur assidue. Nam quemadmodum bene exercitatus miles præ-

letlentől, hanem saját művészetétől várja. Senki azt kihívni, vagy megsérteni nem merészli, kiről tudja, hogy harc esetén általa meggyőzetik. Télen cseréppel vagy zsindelyel, ezek nem létében náddal, vesszővel vagy szalmával födött helyeken gyakoroltak a katonák; a lovasok színekben, a gyalogok épületekben; a gyakorlatokat esőben, viharban és szélvész idején is fedél alatt folytatván. Egyéb téli napokon pedig, ha a hó és eső megszűnt, a szabadban kényszerítették gyakorolni, nehogy e szokást elhagyva, a katonaság teste s lelke elpuhuljon. Erdőt vágni, terheket hordani, árkokat átugrálni, tengerben és folyóban úszni, gyorslépésben és futva járni, még fegyveresen és terhekkal is, hogy a fáradalmaknak békében mindennap való gyakorlása által, a háború nehézség ne tessen. Akár legiobeli (római polgár), akár segélyhadhoz tartozó (szövétséges) legyen a katona, folyton gyakoroltassék. Mert a mily mértékben vágjuk a jól begyakorolt katona a háborúra, a tanulatlan (gyakorlatlan) ép úgy fél tőle. Végül tudnunk kell azt is, hogy a harcban a gyakorlat többet ér, mint az erő; mert ha a hadművészet eltörtetik, a paraszt miben sem különbözik a katonától.

lium cupit, ita formidat indoctus. Postremo sciendum est, in pugna usum amplius prodesse, quam vires; nam si doctrina cesset armorum, nihil paganus distat a milite. **H)**

Bizonyára ebben a discursusban¹⁾ jól megláthatjuk, hogy ha nem tudom mennyi hadaink lesznek is és micsodás bátor szivüek, de ha nem tanítottott nép, nem tudós,²⁾ csak semmi haszna lesz; mert nem csak abban áll a tudomány s a hadi mesterség, hogy a vitéz vetekedjék akármiképpen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párducz gyorsabb, az oroszlyán serényebb, mégis az ember mindeniket meggyőzi okossággal; lovat, ökröt, elefántot a maga szolgálatjára kényszerít, melyet meg nem cselekedhetnék, ha csak erejében s bátorságában biznék, hanem okossággal. Hát mennyivel inkább kívántatik embernek ember ellen az okosság; főképpen minékünk olyan ember ellen mint a török, a ki nem erővel, nem vitézséggel győzött eddig bennünket, hanem ravaszsággal, sokasággal. Ha azért azé a hadi győzelem a kinél nagyobb a hadi mesterség, nem kell kételkednünk, hogy miénk nem lesz, ha derekassan magunkat hozzá applicáljuk.³⁾ Mert igaz, a török ravasz, igaz hogy disciplinatus;⁴⁾ mindazonáltal az ő hadi tudománya nem oly perfectioban⁵⁾ vagyon, hogy jobb ne lehetne; hanem mikor magánál roszaabbat talál, bizonyos, hogy minor virtus cedit majori.⁶⁾ Jobbnak kell hát lennünk, vitézebbnek is, tanultabbaknak is, ha a törököt meg akarjuk verni; mert ha ő több is, semmit nem indulok azon,⁷⁾ ha mi jobbak leszünk. Én tudom micsodás impedimentuma⁸⁾ vagyon, hogy ezt a perfectiót⁹⁾ érhesse, magyar nemzetnek. Egyik az: hogy nem bizik magában

¹⁾ Értekezésben.

²⁾ Képzett.

³⁾ Ha derekasan hozzálátunk, a hadi mesterség, a hadi tudomány elsajátításához.

⁴⁾ Fegyelmezett, gyakorolt.

⁵⁾ Tökéletes.

⁶⁾ A kisebb erő enged a nagyobbknak.

⁷⁾ Mit sem törődöm avval.

⁸⁾ Akadály.

⁹⁾ Tökéletességet.

hogy abban a rendben hozhassa állapotját s disciplináját¹⁾ a kiben a régi rómaiak, a kikről szól Vegetius. Másik az : hogy a mi szabadságunkat annyira tágan értjük, hogy akármely hajducska is vagy katona²⁾ nem igen hadja magát venni örömet az ilyen oskolában vagy disciplinában,³⁾ holott neki nagy servitusnak⁴⁾ tezik a jó rend s rabságnak a regula, viszont, nem tartván semmi szebb titult mint szabad legény nevet. Harmadszor : hogy ez az igyekezett particularis⁵⁾ embertől sem urtul nem lehet, s azért lehetetlen. De én ezekre mind háromra könnyen megfelelek.

Elsőben : a mi a kételkedést illeti, e csak tunyaságbul vagyon, s mivel nincs elegendő kedvünk s applicatiónk⁶⁾ hozzá, lehetetlennek gondoljuk igyekezetünket. Valyon kik voltak a rómaiak ? kik voltak a régi macedonok ? nem oly emberek-e mint mi ? Mégis Vegetiust előhivom.⁷⁾ In⁸⁾ delectu atque exercitatione tyronum si quis diligens existere velit, ad antiquam virtutis imitationem facile corroborare poterit exercitum ; neque enim degeneravit in

¹⁾ Hadügyét.

²⁾ Hajdú vagy katona. Zrínyi, mint kortársai általában a szatmári békéig, *hajdú* alatt mindig gyalogost, *katona* alatt lovast ért ; a kettőt együtt *vitézeknek* hívja.

³⁾ Nem hagyja magát fegyelmezni.

⁴⁾ Nagy szolgálmánynak, nehéz áldozatnak.

⁵⁾ Magán embertől, egyes úrtól.

⁶⁾ Hajlamunk, alkalmazkodó képességünk.

⁷⁾ E részben ismét Vegetiusra hivatkozom.

⁸⁾ Ha valaki az ujjonczok megválasztásában és begyakorlásában szorgos akar lenni, a régiek vitézségének követésében könnyen megerősítheti a sereget ; mert sem az emberekből a hadakozásra való hajlam ki nem veszett, sem a föld, mely lacedaemoniakat, áthenieket és marsusokat szült, ki nem fáradott, hanem a béke hosszú biztossága az embereket részint kényelemszeretőkké tette, részint polgári foglalkozásra utalta. Így a hadi dolgokat előbb elhanyagolni látjuk, azután velők csak színleg foglalkoznak, s végül egészen feledékenységre mennek. S ki sem fog azon csodálkozni, mi megtörtént, hogy az első puni háború után a huszonnégy évi s még azontúli béke a győző rómaiakat a henyeség és a fegyvertől való elszokás által úgy meggyöngyöztette, hogy a második háborúban Hannibálnak ellenállni képtelenek valának. Így azután annyi vezér, annyi consul és sereg elvesztése után csak akkor jutottak ismét győzelemre, midőn a gyakorlat őket újból megtanította. Az ifjakat tehát folyton kell szedni és gyakorolni ; kevesebbe kerül saját ifjainkat hadban gyakorolni, mint idegeneket zsoldba fogadni.

hominibus martius calor, nec effoetæ sunt terræ, quæ Lacedæmonios, quæ Athenienses, quæ Marsos progenuere, sed longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia. Ita cura rei militaris primo negligentius agi, postea dissimulari, ad postremum olim in oblivionem perducta cognoscitur. Nec aliquis hoc superiore ætate accidisse miretur, cum post primum Punicum bellum viginti quatuor circuli et quod excurrit, annorum pax ita Romanos illos ubique victores, otio et armorum desvetudine enervavit, ut secundo bello Punico Hannibali pares esse non possent. Tot itaque ducibus, tot consulibus, tot exercitiibus amissis, tum demumque ad victoriam pervenerunt, cum usum exercitiumque militare perdiscere potuerint. Semper ergo legendi et exercendi sunt iuniores; vilius enim constat erudire armis suorum, quam alienos mercede conducere.

Ime nem lehetetlen hanem könnyű ha akarjuk; vagyon népünk, vagyon módunk, vagyon alkalmatosságunk; az elszánt akarat kell, nem kell semmi más; nem kell a népfogadásban csak a reménségre néznünk, nem csak a katonaságra a mint most vagyon. A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, de ha nincsen, a porbul kell előállatnunk hadi népünket; ez jobb amaz el-tunyult nemesnél, és jobb amaz udvarokban nyalakodó részegeskedő katonánál, jobb annál is, a ki végbeli név alatt, semmit nem tud egyebet, hanem falurul falura quártélyozni, kóborlani, lopni, szegény embert nyomorgatni. A kinek ilyen élete volt, távul kell tüle futni, rühös juh az ilyen, a többit is megrühösitené; jobb azért ama jó ifju pogár legény, mert annak is némelyike rosz, sőt roszabb a többinél. Könnyen megisméri a kinek esze vagyon, az ábrázatjárul, a termetéről, a vidámságáról az olyat a ki jó, a ki még a paraszt munkában el nem gyöttrődött s kedve vagyon hozzá. A Nagy Sándor népe ilyenbül állott; im mit ír Arianus historicus¹⁾ felöle, midőn Sándort szólni hozzájok introducálja:²⁾ Philippus pater vos errantes ac vagos, rerum omnium inopes, plerosque etiam pellibus amictos pastores, pro quibus cum Illiricis, Triballis, Thra-

¹⁾ Nicomédiai Arrianus Kr. u. a 2-ik században élt s maga is tapasztalt jeles hadvezér volt. Főműve, mely Nagy Sándor hadjáratait tartalmazza, a régi történelmi munkák egyik legjelesebbike s Nagy Sándor idejére fő-kútforrás.

²⁾ Midőn Sándornak hozzájok intézett beszédét imigyen kezdi meg.

cibusque finitimis continue pugnabatis, in tutelam ac fidem suam recepit, ex montibus asperis in plana et culta deduxit, pro pellibus clamides ornatas ferre dedit, armis instruxit, rem militarem docuit ut non magis locorum monimentis ac situ contra finitimos, quam armis et virtute vestra tuti essetis.¹⁾

Vagyon bizonyára országunkban jó és elég nép, ha erre ilyenképpen viselünk gondot, és kiválasztván, megfogadjuk, jól megtanítjuk jó tudós tisztviselők által. Ugy vagyon, abbul is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink,²⁾ kiknek ugyan számossan kellene lenni, a kik a hadi regulákra taníthatnák a népet. De én ebben ezt tanácslom az én magyarimnak: fogadjanak egy ideig idegeneket más nemzetekből. Erre legjobban dicsérném az Scotiából jött jó officéereket,³⁾ a mely nemzet vitéz, hű, állhatatos, tűrő, szenyvedő, idegen országokban örömet szolgált; dicsérném a németeket is, de nem a mi szomszédinkat Styriából, Austriából, hanem az Imperiumbelieket,⁴⁾ a kik ama régi jó nemzetöktől még nem degeneráltak;⁵⁾ dicsérném az helvetiosokat⁶⁾ is, ha kaphatnánk, noha nehéz volna ilyen találni; dicsérném az niderlandiakat,⁷⁾ hollandiakat a kik tanultak, és az olaszt is a ki az német hadakban forgott. Tudom, hogy itt valaki azt fogja mondani: Ugyan rá jöttél, barátom, az idegen nemzet segítségére, kit azelőtt igen oppugnáltál.⁸⁾ De nem érti az a barátom a dolgot; én a hadi népet magyarbul akarom csinálni, de

¹⁾ Atyám Fülöp titeket, bizonytalanul kóborlókat, kik mindenben szűkölködtek s kik közül a legtöbbben juhok bőrével ruházkodó pásztorok valátok, kik még e javakért is szomszédjaitokkal, az illirekkel, tribállokkal és thrákokkal folytonos harczban álltatok, védelmébe és hűségébe fogadott; a kopár hegyekről a termékeny sík mezőkre lehozott, vállaitokra a bőr helyett ékes ruházatot adott, fegyverrel ellátott, hadakozni megtanított, hogy biztosságtokat ezután nem csupán a helyek rejtekeiben, hanem fegyvereitekben és vitézségtekben is megtaláljátok.

²⁾ Tisztjeink.

³⁾ Tisztteket.

⁴⁾ A német birodalombelieket.

⁵⁾ Még el nem fajúltak.

⁶⁾ Svájcziaikat.

⁷⁾ Belgákat.

⁸⁾ A minek azelőtt annyira ellensége voltál.

mivel a hosszú békesség elszoktatta nemzetünket a disciplinától,¹⁾ kell mestereket találnunk, kik által ismég in usum jöhessünk az elfelejtett reguláknak;²⁾ azért nem szégyen attul tanulni a ki többet tud, szégyen megkötni tudatlanságban magát s nem tanulni. Egy nemzet sincs ez világon, aki ha szüksége vagy az ilyen állapotra, szégyenlje maga szolgálatjára fogadni a jó hadi praëptorokat;³⁾ a mint nem szégyenlették a vitéz Carthagobeliek Xantipust megfogadni a rómaiak ellen; nem szégyenli francuz király svaicereket, scotiaiakat arra végre tartani; nem szégyenli most portugallus a francuzokat hinnie és magához édesgetni; nem szégyenli muszka ezen szerint német tisztviselőket felkeresni.

Mert én nem kívánok egyebet, hanem csak jó tisztviselőket; nem azért pedig, hogy ő scotus, hogy ő német vagy francuz, hanem azért, hogy hadakban forgott, látott, hallott, tanult. Mivel hogy magyarnak hadakozása nem volt, nincs is ily embere. De mihelt a magyar megtanul, nem kívánok osztán ilyent is másutt keresni; minthogy Mátyás király idejében nem keresett a magyar másutt tisztviselőt, hanem Magyarországbán. Báthori István lengyel király idejében ilyenképpen; ő is Magyarországból szerzette a jó tisztviselőket; Báthori Zsigmond idejében is nem volt szűki a jó magyar tisztviselőnek; ilyen volt Király Albert, Borbély György és sok más vitéz kapitány; csak Bethlen Gábor idejében is és azután nem volt semmi fogyatkozásunk ezekből; de most nincs ugyan; az okát megmondtam miért, de az orvosságát is megmondtam, hozzá nyulhatunk, ha akarunk. Találunk is pedig jó officéereket, csak akarjuk s megnyissuk erszényünket, mindenfelől magok jőnek hozzánk az idegenek ha ezt cselekedszük. **I)**

Másik impedimentuma⁴⁾ a mi igyekezetünknek, a mint mondtam, a felettébb való szabadságnak vélekedése. Azt tartják a mi magyarink: non bene de toto libertas venditur auro.⁵⁾ Igaz bizonyára az, nincs a szabadságnál szebb dolog, de viszont, a ki az

¹⁾ A hadi dolgoktól, a katonai gyakorlattól.

²⁾ Az elfelejtett hadi szabályok, katonai gyakorlatok ismét használatba jöjjenek.

³⁾ Katonai oktatókat.

⁴⁾ Akadály.

⁵⁾ A szabadság még aranyért sincs jól eladva.

ilyen militaris disciplinát¹⁾ szabadsággal ellenkező dolognak tartja, vagy bolond vagy tunya, rosz és rest. Mert én azt valloim és assecuráloim²⁾ az én magyarimat, hogy ha jó militaris disciplinát instituálnak,³⁾ semmi ez világon nem leszen, a mi az ő libertásokot jobban megtartsa s conserválja,⁴⁾ mint az. A mely hajdu vagy katona nem akar belé állani ebben az oskolában, ne törődjél rajta, hadd ott, hidd el hogy rosz, hidd el hogy tunya és röst; ő a szabadságnak vesztését obtendálja,⁵⁾ s penig a dologtul fél, fél a strázsátul, fél a harcztul, tudniillik szabad akar lenni attul, szabad akar lenni prédálni, szabad részegeskedni, szabad urat hadnagyot válogatni, ott hadni ha elunja; ez az ő szabadsága. Én penig azt mondom, valámig ez a szabadság a köz rendben Magyarországbán leszen, addig jót ne reménljünk a mi dolgainkból; aboleálni⁶⁾ kell nekünk minden erőnkkel a szabad legénységet, a mely semmire nem jó, sem országának, sem urának, sem magának; a ki vitézkedni akar, álljon be az megmutatott hadi rendben, a ki nem akar legyen ur, legyen fő ember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabad legény ne legyen, mert ez corrupálja⁷⁾ a többit is. Azért mutatók módot hogy az országban militia instituáltassék,⁸⁾ hogy a kinek kedve vagyon hozzá, álljon oda s ne hazudjon hogy nincs hová menni emberséget tanulni. **K)**

Harmadik részben azt mondom, hogy ezt senki egyes ur vagy generális végben nem viheti; kicsoda tehát: *az egész ország!* s az egész nemzetünknek unanimis consensussa⁹⁾ kellek erre. Mi haszna egy vármegye vagy bár egy Dunán innen levő vagy tul való föld, vagy Tisza melyéke, vagy Erdély végezne ilyent magánossan, ha a másik meg nem tartaná? Minnyájunknak kell a kik magyarok, horvátok vagyunk ebben concurrálnunk,¹⁰⁾ s ezt a militaris disci-

¹⁾ Itt: katonai fegyelmet.

²⁾ Biztosítom.

³⁾ Katonai fegyelmet a maga nemesebb értelmében meghonosítanak.

⁴⁾ Mi szabadságunkat jobban megóvjá.

⁵⁾ Veti okúl, hangoztatja.

⁶⁾ Kiküszöböl, kiirtani.

⁷⁾ Megrontja.

⁸⁾ Hadsereg szerveztessék.

⁹⁾ Egyértelmű beleegyezése.

¹⁰⁾ Hozzájárulunk.

plinát¹⁾ megszabnunk, kit törvényképpen tartsunk nagy sacramentum²⁾ módjára, mert ehez sok dolog szükséges, a kit nem is jó volna mind papirosra tennem,³⁾ nem is lehetne, de meg lehet, ha minnyájan egyet akarunk. Azt mondják: Pecunia est nervus belli;⁴⁾ ezt is meg kell találnunk, penig fogyatkozhatatlanképpen, annyit a mennyi szükség. Valaki azt mondja talám, hogy nincsen, én penig azt mondom, hogy vagyon. Mikor Mahumet török császár Constantinápoly ellen készült volna, sohol nem találának az görögök költséget kivel hadat s segítséget fogadhattak volna, de mikor a törökök megvették vala a várost, annyi kénecet találának benne, hogy az egész török hadnak, annyi sok ezer embernek elég vala töltözésére.⁵⁾ Ne járjunk mi is így; mert ha a török Magyarországot mind megveszi, bizony talál ő benne ezüstöt, aranyat, rezet, vasat és mindent. Vegyük elő valahun vagyon, ha az oltáron is, még annyival inkább, mert az Isten nevéért akarunk vele élni, mint az Dávid elvette Panem propositionis.⁶⁾ Igaz, hogy a magyar nemzet nem oly pénzes mint egyéb más nemzetek; de találunk ha akarjuk minnyájan, és Istenünkért, hazánkért, feleségünkért, gyermekünkért keressük elő ládáinkban minnyájan, deputáljuk minden proventusinknak⁷⁾ egyik elegendő részét arra, s hadjunk békét egy sokáig⁸⁾ a pompának s vendégségnek, a kerteknek és más haszontalan épületeknek, a prémies köntösnek, az ezüst kupáknak és más haszontalan czifraságnak; csináljunk pragmatikát⁹⁾ mindenünkről, reformáljuk¹⁰⁾ magunkat elsőben, kik elei vagyunk az országnak, azután az alattunk valókat. **L)**

¹⁾ Hadi rendet.

²⁾ Szentség.

³⁾ Itt Zrínyi óvatossága nyilvánul; nem akarja még mindazt elmondani, a mi szíven fekszik, mert az időt alkalmasnak nem tartja. Az ügyet tartja szem előtt, s mellőz mindent, mi annak ártalmára lehetne. Később a «Siralmas Panasz»-ban eszméit szabadabban adja elő.

⁴⁾ Pénz a háború lelke.

⁵⁾ Kielégítésére, megjutalmazására.

⁶⁾ Az ígéret kenyérét.

⁷⁾ Rendeljük, adjuk minden jövedelmeinknek

⁸⁾ Egy ideig.

⁹⁾ Vessünk számot önmagunkkal.

¹⁰⁾ Alakítsuk át. *csináljunk*

Íme tolláltam a három difficultást¹⁾ a hadi szerzésben s disciplinálásban ; mi tarthat meg attul, hogy ne nyuljunk hozzá ? Semmi, elhiggyétek, ha akarjuk ; akarnunk kell pedig, ha megmaradást kívánunk.

De ez az én dispositiom,²⁾ a mint feljebb is megmondtam, ez a had csak tizenkét ezer emberből áll, tudniaillik olyan praesuppositummal,³⁾ hogy békességes időben, olyanban mint eddig voltunk. Immár azt is megmondom, miképpen kellene hasznát vennünk. Mivel úgy mondtam, hogy együtt tartassék egy táborban ez a had : a végbeli fizetésen való népet azzal nem intendálok cassálni,⁴⁾ sőt azokat is kívánom disciplinálni⁵⁾ és fizetni szintén mint a többi ; hanem az lenne a dandára,⁶⁾ az a fundamentoma⁷⁾ a többi széllyel való végbeli fizetett rendnek. A végbelit fizeti a király, fizesse az ország a derekát. Ha azért a török csak apró csatákkal vesztegeti országunkat, annak a végbeli, ha jó fizetése lészen, ellent állhat, ha nem áll, bizonyára a generálisok rosszasága lészen. Ha a török csak egy basaságbul igyekezik és gyülekezik, úgy is a generálisok hivatalja, hogy ők megtudják azt jó szorgalmatos kémek által ; és csatákkal gyűjtse arra össze⁸⁾ a generális a maga hadát és végeit, álljon ellent neki ; ha nem elegendő, más szomszéd generálissától kérjen segítséget.

Ha a török nem csak egy basaságbul, hanem az egész budai vezérség indul, annál inkább megtudhatják azt a generálisok, s az a ki felé vagyon a zendülés, recurráljon segítségért a derék magyar

¹⁾ Íme elhárítottam a három főbb nehézséget ; t. i. bebizonyítottam, hogy e nehézségek könnyen legyőzhetők.

²⁾ Itt : tervem.

³⁾ Előleges föltevással.

⁴⁾ Nem vélem megszüntetni.

⁵⁾ Szervezni, fegyelmezni.

⁶⁾ Dandára. Ez régente a sereg zömét, főcsapatát jelentette. Így találjuk Pázmány «Kalauzá»-ban a következőt : «De ezek tsatázó martalékok, jer, mennyünk a dandárra». Zrínyi itt részint ilyen, részint «*tartalék*» értelemben használja.

⁷⁾ Itt : törzscsapata, illetőleg derékhada, zöme ; mint azt a következő szavak bizonyítják.

⁸⁾ Tartóztatasa föl az ellenséget, ha kell harczzal, míg a csapatok összegyülekeznek.

táborhoz,¹⁾ kinek magyar generálissa legyen; az osztán a jó exercitatus²⁾ hadával menjen oda a hová kelletik, avagy küldjön a mennyi kelletik segítséget. Mivelhogy penig ha nem tudom mi-csodás vigyázás vagy dispositio³⁾ legyen is, nem lehet ugyan, hogy mikor a víz árad, valahol be ne szakaszsza a töltést: a török is, a ki oly elegyes a mi végházainkkal, hogy nehol beljebb is van vára országunkban a magunkénál is, nem lehet ugyan hogy kárt ne tegyen hazánkban: ennek más remediumot⁴⁾ nem mondok, hanem arczulsapásért kettőt és hármát is adni. Mert valamig mi erre nem resolváljuk magunkat,⁵⁾ szintén oly békességben leszünk mint eddig voltunk; mindenben impune⁶⁾ ment el eddig a török, mi penig, mint a lánczon kötött s tartott ebek voltunk, és ha ki valaha leódozta magát, tehát mindjárt a magyar volt lator, a magyar piszkáló, a magyar békességrontó.⁷⁾ Elhídje penig akármely magistratus⁸⁾ is, hogy a fizetelenség s a boszuság megszagattatja a vas lánczot is a férfi emberrel, nem csak a disciplinát.⁹⁾

Ha ezt a rendet hozzuk országunkban, azt tanácslom, hogy azt a hódultságot kit megoltalmazhatunk a török ellen, kit békeség alatt elvett tőlünk, elvegyük a töröktől; mert mire való volna ez a hadtartás, provisio,¹⁰⁾ nehéz és dispendiosus¹¹⁾ fáradság, ha jobbára az egész ország hódult és ha csak abban akarunk maradni, a várainkat békességben ugyan meg nem veszi, sem veheti: tehát szükséges hogy a hódulástul a falukat megfogjuk, és felét annak kit a töröknek fizetett a polgár, contribuálja¹²⁾ a mi hadunknak eltartására. Ezekben, ugy vagyon, én mind sok s mind nagy diffi-

¹⁾ Kérjen segítséget a (tervezett) főszeregtől, derékhadtól, tartaléktól.

²⁾ Jól begyakorolt.

³⁾ Bármily előrelátó intézkedés.

⁴⁾ Orvosságot.

⁵⁾ Erre magunkat el nem határozzuk.

⁶⁾ Büntetlenül, felelősségre vonás nélkül.

⁷⁾ Itt Zrínyi kiváltképen saját keserű tapasztalataira ezélez; Kanizsa első ízben megkísérlett elfoglalására, stb.

⁸⁾ Hatóság, felsőség.

⁹⁾ Itt: tilalmat.

¹⁰⁾ Előrelátás, gondoskodás.

¹¹⁾ Költséges.

¹²⁾ Fizesse, adja.

cultást¹⁾ látok, de meg nem kell ijednünk azoktól, igyekeznünk kell hogy tolláljuk²⁾ minden erőnkkel. Soha egy nagy dolog sem lett meg, sem ezután nem leszen difficultás nélkül. Tudom ismég, hogy ezek a provisiók³⁾ s rendelések, a megnyitott és declarált hadakozásban⁴⁾ nem elegendendők; de én ezt grádicsul csináltam a másokra. Ha békességben ennyi hadaink tanult volna, könnyebben ehez többet csinálhatnánk, hogysen a semmihez, mert ezek közt sok tanult aljos rendü vitézt⁵⁾ találunk, a kik több hadnak fogadására, oktatására elegendendők volnának. Ha vármegyéket, ha hajdukat, ha földnépét akárminéműt akarunk felvenni,⁶⁾ mindjárt tisztviselőket a tanult hadbul elővehetünk, s taníthatjuk hadainkat, mert ismét oda térek a hol voltam: az tudatlan, semmirekellő, a tanult, jó. Ime még egy appendixet⁷⁾ macedoniai historiából mondok:

Macedones, qui per totum ætatis spatium semper in rebus arduis et periculis versati erant, et sub Philippo morantes frequenter victoriam consecuti, ad summam fortitudinem ita provecti erant, prudentia et rei militaris cognitione longe omnibus præstantes, tyronibus pugnam retractantibus, amarissimis verbis ignavia exprobrata, ipsi in unum coacti, contentis primum clypeis, hostes, qui jam se vicisse arbitrabantur, exceperunt, Ephialteque et multis aliis interfectis, reliquos in urbem fugere compulerunt.⁸⁾

¹⁾ Nehézséget.

²⁾ Elhárítsuk, elfordítsuk.

³⁾ Gondoskodások.

⁴⁾ Megizent, nyílt háborúban.

⁵⁾ Altisztet.

⁶⁾ Fegyverbe szólítani; a mostani értelemben mozgósítani, fölkelésre hívni.

⁷⁾ Toldalékot.

⁸⁾ A macedonok, kik azon időszakban (Fülöp idejében) nehéz és veszedelmes dolgokban gyakorlottak valának és Fülöp uralkodása alatt gyakorta győzedelmeskedtek, s így nagy erőre és ügyességre jutottak s másokat úgy okosságban mint a had művészetében messze fölülmúltak, a harctól tartózkodó ujczecoknak gyávaságukat gyalázó szavakkal szemökre vetvén, egybe gyülekeztek, pajzsaiikat összetartották s így fogadták az ellenséget, mely már győzelmének biztos tudatában volt. Ekkor azután Ephialtest és sok mást leöltek, a többit pedig a városba visszaűzték.

Ha azért hadakozás volna, nem tiz, tizenkét ezer embert kellene felfegyvereznünk, *hanem az egész nemzetünket* jó módjával, mert az olasz példa beszéd mondja : La forza cagala regione adesso : erő ellen erő kell, és ha nem is számmal, de virtussal,¹⁾ vitézséggel meg kell előznünk ellenségünket. Azért mindegy annak a consideratiója,²⁾ akár kicsin s akár nagy hadat akarunk tartani, disciplina alá kell vennünk.³⁾ Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik,⁴⁾ avval tartatik is és conserváltatik ;⁵⁾ valamely ország fegyverrel nyeretik, fegyverrel is oltalmaztatik az. Minekünk magyaroknak valamink vagyon, fegyverrel nyertett az a mi eleinktől, ugy tartaték eddig, és nincs kérdés már abban, ezután is ugy kell megtartatni ; a békeség, a frigy, a csendes élet haszontalan gondolkodás nékünk, kárunkkal megtanultuk ; az mi első politicánk fegyver volt, most is annak kell lenni, mert mi egyébhez elégedetlenek volnánk, s ha a vitézséget megtudjuk, más subtilitásokat in ratione status mi megismerhetünk ;⁶⁾ oly nemzettel is van dolgunk, a ki mi nálunknál ravaszabb, több, álnokabb, s ha az fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül ; héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktől messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménségek lehet, és a veszedelmet nem olyan közlül látják mint mi, öltözenek biborban, bársonyban, kamukában :⁷⁾ mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverdereknél,⁷⁾ pánczérnál, egy szóval vasnál és fegyvernél. Tudom lesznek olyanok, a kik minden erőnket igyekezetünket csekélnék és szükségésnél alább-

¹⁾ Itt : hadi képzettséggel.

²⁾ A fölötte való értekezésre, a megfontolásra nézve mindegy akár. . .

³⁾ Szerveznünk, kiképeznünk, fegyelmeznünk kell azt.

⁴⁾ Életbelépttetetik.

⁵⁾ Megőriztetik, megóvatik.

⁶⁾ Ha a hadművészetet általában elsajátítottuk, más finomabb megkülönböztetésekkel is megismerkedünk e dologban ; t. i. jobban behatolhatunk a hadi tudományok, a hadművészet titkaiba.

⁷⁾ Kamuka = damaszok szövet ; régente díszöltönyöknél, zászlóknál, legtöbbször arannyal áttörve, vagy hímezve használtatott.

⁸⁾ Mellvért.

valónak fogják tartani annyi száz ezer török ellen, annyi hadiszer-
szám és álguk ellen, de én azoknak megfelelek. Az én tanácsom
az, hogy a mi hadakozásunknak solidum fundamentomat¹⁾ ves-
sünk, kit ha megcselekeszünk, könnyen reá építhetünk a mit aka-
runk. Ismét semmi kétséget abban nem tehetünk, hogy ha ily
dispositióval leszünk,²⁾ segítséget eleget másoktól is találunk; mert
természet szerint való ratiókból³⁾ is vagy, hogy ha kit lát ember
serénkedni a maga dolgában, inkább ad segítséget olyannak, hogy-
sem a tünynak, az maga securitásával⁴⁾ nem gondolónak és
restnek. Mert ha mi csak zsebben tesszük a kezünket, senki nem
gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segítséget, azt fogják
szólani felőlünk: *Querunt gentem, cum qua cadant*; ⁵⁾ s magok
közt pedig azt: *Fatis accede, Diisque, et cole felices, miseros fuge*.⁶⁾
Tehát bölcsen Xenophon mondotta, hogy a kinek fegyvere készen
vagy, és resolutiója,⁷⁾ azt nyeri vele, hogy sok barátokat talál,
ellenséget avagy keveset avagy senkit, holott azoknak barátságára
az kik ők is szolgálhatnak, minden örömet adj, hogy őtőlök
is várhasanak valamikor segítséget. Azért az én fundamentomom⁸⁾
békeséges időben tizenkét ezer ember, holott hadakozás ha lenne,
(az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint), legalább annyi
gyalog, ugymint 12 ezer, és lovas is annyi legyen *pro fundamento*.⁹⁾
Ehez, a mint mondtam, az egész nemzetünket fegyverezve vegyük
rendben, legyen elegendő ágyunk és mindenféle hadi szer-
számunk. Ha így lesz dolgunk, felelek életemig, az idegeneknél is
elegendő segítséget találunk. Sőt ha úgy volna is, hogy nem
találnánk, csak a magunk erejével is annyit tehetünk a mennyi
elég lenne oltalmunkra; és ha nyáron szemben nem szállhatunk

¹⁾ Szilárd alapot.

²⁾ Ha hadügyünket ily módon rendezzük.

³⁾ Természetes észjárás szerint való dolog, hogy

⁴⁾ Biztosságával.

⁵⁾ Keresnek népet, melylyel együtt elveszszenek.

⁶⁾ Kérd a sorsot és az isteneket, tiszteld a szerencséseket s kerülj a
gyámoltalanokat.

⁷⁾ Szilárd elhatározása (hogy magát megvédelmezi).

⁸⁾ Az én tervezetem alapja.

⁹⁾ Ennyi legyen t. i. a mindenkör készen álló működő sereg.

is mezőben ellenségünkkel, télen legalább jó progressusokat¹⁾ remélhetünk, mikor a török visszazáll, nyáron pedig in defensionis termino²⁾ maradjunk. Bizonyára alább hagy a pogány, s azt a frigyet, a kit mi vérünkkel vásárlunk tőle, ő fogja mi tőlünk kérni. Tekintsünk csak a mostani nyomorult állapotunkra, és jól consideráljuk.³⁾ Most ha valami csak megrebben is a török részéről, futunk ide s tova, vizeken által, havasokon által, ki imide ki amoda, minden remediumunk⁴⁾ csak a másoktól való segítségkoldulás, nincs magunknak népünk kivel occurálhassunk⁵⁾ a veszedelemnek, nincs egy emberünk a kit hova tehetnénk. **M)**

Boldog Isten, hiszem nagy vilitas⁶⁾ ez; s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat. Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; fussunk ki az országbul ha eztet resteljük. Ugy hallom Braziliában elég pusztaság van; kérjünk spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy coloniát,⁷⁾ legyünk polgárrá. De ha ki bizik Istenében, szereti hazáját, legyen egy csep magyar vér benne, kiáltson fel az égben az Istenhez, énekelje velem ez Debora énekét: Qui sponte offertis de Israel animas vestras ad periculum, benedicite Domine; nova bella elegit Dominus, et portas hostium ipse subvertit. Cor meum diligit principes Israel, qui propria voluntate offertis vos discrimini, benedicite Domine. Amen, Amen, Amen.)⁸⁾

¹⁾ Jó eredményeket.

²⁾ Védekező állapotban.

³⁾ Fontoljuk meg.

⁴⁾ Minden orvosságunk.

⁵⁾ Szembeszállhassunk.

⁶⁾ Alávalóság, hitványság.

⁷⁾ Gyarmatot.

⁸⁾ A kik Izrael fiaiból önként ajánljátok lelkeiteket a veszélynek, áldjátok az Urat; új háborút kíván az Úr, s az ellenség kapuit maga rontotta le. Szereti szívem Izrael jeleseit, kik önként ajánljátok magatokat a vészre; áldjátok az Urat. Úgy legyen.

MEGJEGYZÉSEK AZ «ÁFIUM»-HOZ.

A) Zrínyi Miklós e jeles munkájának megjelenési ideje az 1661-ik vagy 1662-ik év. Irodalomtörténeti megbízható adat erre nézve nincsen, az Áfium szövegéből azonban kétségtelen, hogy a mű Nagy-Várad elvesztése után íratott, s azon körülmény, hogy Zrínyi Kemény János szomorú sorsáról meg nem emlékszik, s hogy a Montecuccolival az 1661-iki hadjárat tárgyában folyt vita hatása észre nem vehető: arra látszik mutatni, hogy a munka még Kemény halála előtt, tehát 1661 végén vagy az 1662-ik év január havában jött létre.

Az eszmék, melyeket Zrínyi az Áfiumban közöl már rég forrtak lelkében, s a biztosság, melylyel a magyar hadügy átalakítására vonatkozó javaslatait előadja, meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy e nagy terv minden részlete tisztán állott előtte. A közvetlen okot az irat kibocsátására egyrészt Nagy-Várad elvesztése s evvel a török hatalomnak mód nélkül való terjeszkedése, másrészt a bécsi kormány azon tilalma szolgáltatta, hogy Kanizsát elfoglalni nem szabad. Zrínyi tisztán látta ez eseményekből, hogy a török a hódoltsággal be nem elégszik s hatalmi körének tágítására minden alkalmat fölhasznál; de látta azt is, hogy a bécsi kormány e terjeszkedésnek gátat vetni vagy nem tud, vagy nem akar; még annyi férfiaság sincs e kormányban, hogy a nyilvánvaló sérelemért elégtételt szerezzen, s midőn helyette ezt más akarja megtenni, midőn Zrínyi Nagy-Váradért cserébe Kanizsát akarja a töröktől elvenni, a kormány föltartóztatja a sujtásra emelt kart, s a férfias megtorlást lehetetlenné teszi. Pedig Zrínyi vállalata nem sérti a békét, mert ő nem ágyúkkal akarja bevenni Kanizsát, mint azt Nagy-Váraddal a török tevé, hanem megengedett módon, karddal kezében, indult Kanizsa elfoglalására.

Most már nem lehetett Zrínyi kétségben az iránt, hogy a bécsi kormánynak Magyarország érdekei iránt érdeke nincs, hogy tőle a nemzet mit sem remélhet; ép úgy nem lehetett többé Erdélyre sem számítani, mely már majd teljesen török fenhatóság alatt állott.

Elérkezettnek véli tehát a cselekvés időpontját, s míg egyrészt Új-Zrínyivár fölépítésével háborúra ingerli a törököt, másrészt a magyar nemzet összeségéhez fordul, hogy a veszélyt elébe tárva, eddig tanusított közönyéből fölrázza, a török iga levetésére ösztönözze. Bebizonyítva azt, hogy segélyt a magyar sem a királytól, sem Erdélytől, sem a külföldtől nem várhat, s hogy egyedül önmagára van utalva, kimutatja Zrínyi egyszersmind azt is, hogy a magyar nemzet — ha csak akarja — önmaga is elég erős, s megfelelő katonai intézmények létesítésével nemcsak hogy a török további terjeszkedését meggátolhatja, de idővel a törököt ki is űzheti.

Az Áftum ennél fogva részben politikai szózat, részben pedig hadtudományi szempontból fölötte becses katonai emlékirat, mely bennünket az ország akkori hadi viszonyainak fölismerésére vezet, egyszersmind pedig föltárja előttünk a Zrínyi katonai lángesze által alkotott terv egy részét, mely bennünket még most is bámulatra ragad, s Zrínyi államférfiúi mély belátásáról, s országkormányzói, valamint katonai szervezői tehetségéről fényes tanuságot tesz.

B) Miután Zrínyi a bevezetésben a magyar nemzetet az öt vögenyészettel fenyegető veszély nagyságára és nyilvánvalóságára figyelmeztette, s önfentartása érdekében a küzdelem elfogadására, megkezdésére serkentette, szokott modorában fölteszi az ellenvetéseket, melyeket honfiai részéről valószínűeknek tart.

Az első ellenvetésre, hogy talán erőnk nem elegendő, bebizonyítja — különösen a görögökre hivatkozva, — hogy a nemzet ereje a szükséggel, a veszéllyel arányosan nő, s elébe tartja a kényszerítő szükségletet, hogy az élet-halál harczot előbb-utóbb meg kell vívni, s az elől kitérni nem lehet.

Ekkor felel azután Zrínyi azoknak, kik minden reménységöket a külföldben helyezik. Fejtegetései itt az általános politikai helyzet felől való bő és pontos tájékozásról tanuskodnak. Mert a helyzet az olivai béke megkötése után valóban olyan volt, mint a minőnek Zrínyi festi.

A lengyelek Báthory István halála után Zsigmond svéd herceget

választották királylyá, ki alatt rövid időre a két nagy északi birodalom egyesült. De ez csak rövid ideig tartott; Svédország csakhamar elszakadt s a két birodalom közt 1600-ban egy hosszú küzdelem tört ki, mely csak 1660-ban, az olivai békében, ért végett. Lengyelország elvesztette e harcban Livlandot és Poroszországot. Lengyelország és Svédország közt azonban a viszony továbbra is feszült maradt, s így nem érezhette magát elég «securus»-nak. Nem sokkal előbb, 1654-ben, tört ki a Chmjelnizky által vezetett kozák forradalom; mivel pedig a kozákok az oroszokhoz csatlakoztak, a háború az oroszokkal és a kozákokkal állandó volt, s csak 1667-ben nyert befejezést, amikor a lengyelek Szmolenszket, Kiewet, s a Dnjeper vidéket veszítették el. A török hatalom a lengyeleket leginkább a tatárok által kötötte le; néha szövetségben állottak ugyan, mint II. Rákóczy György szerencsétlen hadjárata idején, de többször ellenséges lábon, mi később egy nagy nyílt háborúra vezetett. Lengyelország általában hanyatlófélben volt már, s jól mondja Zrínyi, hogy örült ha békében hagyták.

Németországot a harminczéves háború annyira kimerítette volt, hogy tetemes segély — legalább egyelőre — onnét várható nem vala. A császári méltóság üres cím volt inkább mint hatalom, s a dynastiától Németország annyira elidegenedett, hogy I. Lipót császár választása már erőlködésekbe került. A leghátrányosabb oldala azonban az esetleges német segítségnek az volt, hogy a német rendek az adandó segélyen mindig hónapokig tanácskoztak, legtöbbször addig, míg a veszély elmúlt, s a segélyre többé szükség nem volt.

Olaszország ez időben már annyira szét volt darabolva, hogy egységes erő kifejtésre kptelenné vált. A régente hatalmas Genua, Velence, Nápoly, Milanó, Mantua alig birták önmagokat a spanyol-francia-török-osztrák támadásoktól megvédeni, nemhogy a magyarokat segíthették volna.

Spanyolország már a távolságnál fogva alig jöhetett számba; a spanyoloktól eddig csak zsoldosokat és tiszteket kaptunk, de mint Zrínyi később kifejti, nem nagy örömünk telhetett bennök.

Franciaország mindig beleavatkozott ugyan a török, s később a magyar ügyekbe is, de e beavatkozást soha se vette komolyan; a török háború csak kaland volt számára, s a francziák emelkedőfélben levő hatalma inkább a Habsburg-dynastia ellen készülődött,

semhogy azt segíteni komolyan hajlandó lett volna. A magyaroknak később is csak akkor nyújtott némi jelentéktelen segílyt XIV. Lajos, amidőn evvel az osztrák háznak árthatott.

Legsajátságosabb azonban Zrínyi véleménye az *oroszokról*. Hogy honnét ered e kíméletlen, lesújtó vélekedés, azt megmagyarázni másként alig lehet, mint hogy a hírek Oroszországról csak gyéren, s nagyobbára Lengyelországon át érkeztek, s a lengyelek ellenséges indulata folytán a valónál sötétebb színezetet nyertek. Igaz, hogy az ország belseje korántsem nyújtotta a civilizált államok képét; néhány főurat, bojárt és knyázt kivéve az egész népesség egy óriási rabszolga tömeg volt, mely sem a nemesség, sem a polgárság intézményeivel nem birt, s papjai által sem vezettetett a művelődés felé. A lengyelek kiűzése után trónra emelt Romanow Mihálynak az oroszok a legkorlátlanabb teljhatalmat adták, s ebből fia, Alexei, mit sem engedett. De ha az országban zsarnok uralom alatt barbár állapotok voltak is: az orosz politika ostobának, az orosz vitézség nevetségesnek még sem volt, még Nagy Péter czár előtt sem, mondható; a számos fegyveres erővel végrehajtott hódítás, mely az országot észak és kelet felé máris óriásilag kiterjesztette, s nyugot és dél felé is mindinkább tért foglalt, e fölfogásnak ellent mond.

C) Amidőn Zrínyi a károkat fölsorolja, melyeket Magyarország az idegenek által szenvedett, nem akarja — amit különben maga is mond — az idegeneket általában ócsárolni; ő csak előadja a rideg, el nem tagadható tényeket, s levonja belőlük a következtetést, hogy az idegenek segítségére nem számíthatunk, sőt jobb ha azt nem keressük, mert általuk csak még nagyobb károkat vallunk.

De nem indokolja Zrínyi, hogy ez honnét jő, nem mondja meg, mikép magyarázandó.

Hogy az idegenek Magyarországnak mindenkor, amikor mint vezérek, zsoldos tisztek és zsoldos legénység szolgálatot tettek, aránytalanul több kárt okozának, mint hasznot, azt a XVI. és XVII. század hadi viszonyai magyarázzák meg.

A svédektől eltekintve, egész Európában a török volt az egyedüli, ki számos, jól szervezett, a vallási fanatizmus által is egyesített és erősített *nemzeti hadsereggel* rendelkezett; e hatalom volt az, mely mindig nagy erővel lépvén föl, határozott célokat követett, mely a célok elérése után az elfoglaltakat szívósan és erélylyel meg-

védellemezni kész és képes is volt. A többi európai államokban a harminczéves háborúig a zsoldos-rendszer, a condottieri-rendszer, a legrosszabb formájában volt uralkodó. Vezérek, tisztok és zsoldosok csak a pénzt, a háború zavaaraiban szerezhető zsákmányt tartották szem előtt, hogy ezek árán magoknak jólétet, ocsmány gyönyöröket szerezzenek. Emellett vitézséget csak akkor tanusítottak, ha saját nyomorúlt életöket kelle védelmezni, míg hitről, becsületről, hazaszeretetről, s a halálíg menő áldozatkészségről még csak homályos fogalmakkal sem bírtak.

Ha most e gyűlevész népekkel, melyek ezenkívül pénz hiánya miatt a császári kormány által mindig csak kisebb számmal fogadtattak, szembe állítjuk a vallási lelkesedéstől áthatott, mindent tűrő, mindent nélkülöző, s a halált bátran megvető török harczosokat: úgy nem kell bővebb magyarázat arra, hogy az idegen spanyol, olasz, német, vallon stb. zsoldosok a török ellen semmikép sem boldogultak.

A XVII. században a condottieri vezérek helyére a methodikus hadviselés emberei, a legénység helyére a harminczéves háború alatt elvadult, rablásban és fosztogatásban növekedett császári csapatok léptek, s így a cserével nem sokat nyertünk.

Európa összes népei közt a magyar volt az, mely a törökkel vitézségre, bátorságra egyenlő volt, kit a harczban ugyanazon elszántság jellemzett, kinél a vallási fanatizmust a hazaszeretet lángja bőven pótolta, s ki ezenfelül a török hadviselési módot, hadi szokásokat stb. valamennyi európai nép közt legjobban ismerte.

Ez az oka, hogy valódi sikereket a török ellen mindig csak a magyar tudott kivívni.

D) Elszomorító, sötét kép az, melyet Zrínyi a korabeli viszonyokról, a magyar katonaságról, a magyar nemességről nyújt.

A történelemből tudjuk, hogy a magyar főnemesség a mohácsi vész után pártküzdelmekben emészttvén föl erejét, az ország a török ellen nagyobb erő kifejtésére képtelenné vált. A XVI. század azonban mégis gazdag dicsőséges hadi eseményekben, mert a magyar köznemesség még romlatlan, a hazaszeretet, a hadi dicsőség iránti fogékonyság még él benne. Azt hinnők, hogy a folyton tartó küzdelem a magyarok e kiváló tulajdonságait csak növelhette, s hogy a végek örökösön fegyverben álló, harczokban edzett hősök által védelmeztetnek, kik az ország belsejében élő magyarságból egészít-

tetvén ki, az egész nemzet egy nagy táborot képez, bent harcra készülő, a határon harcot folytató vitézek táborát. Mily más a kép, melyet Zrínyi leírása nyújt! És sajnós ugyan, de e kép hű. A főnemesség a XVII. században sem vált jobbá; sőt a pártharczokhoz még a vallási küzdelem is járult, s így ők, az ország elei, a haza boldogságával törődni rá nem értek. A köznemesség pedig időközben elfajult. Minél inkább terjedt a török hódoltság területe, annál inkább szaporodott a birtokaiból kiszorított nemesség, melynek a katonai szolgálat ezentúl kenyérkeresetévé válik. Nem vesztethetvén többé semmit, közönyössé lesz a honvédelem iránt; ha ő mindenét veszttette, miért ne veszítse el a többi is? A nemesebb tulajdonságokat egymásután vetkezi le, összeelegyül a pórokból, várjobbágyakból, s a harcok szüneteiben a császári seregből elbocsátott vagy egyébként elcsapott zsoldosokból álló végbeli katonasággal, de nem javítja azt, hanem magához hasonlóvá, azaz még rosszabbá teszi.

Igy süllyed fokról fokra lefelé, s nagyon is megérdemli a kemény ostromozást, mely Zrínyi e soraiban foglaltatik.

E) A császári hadsereg ez időben, egész a XVIII. század elejéig, *nem volt állandó*. Az ezredek időről-időre a szükséghez képest állítottak föl, s mihelyt reájok szükség nem volt, elbocsáttattak; de sőt az is rendes dolog volt, hogy a csapatok a tél beálltával elbocsáttattak, s tavasszal ismét kiegészítették. Kivételt csupán a várak csekély számú helyőrségei, s némely elkerülhetlenül szükséges csapatok képeztek, melyek állandóan szolgálatban tartattak; bár nagyobbára hitelben, mert a császári hadipénztár gyakrabban volt üresen, mint telve. A legénység részben toborzott önkéntesekből, részben a katonáskodást mesterségből folytató zsoldosokból állott.

A magyar csapatok némely főurak és a vármegyék katonaságából szintén csak szükség esetén, s csak a szükség idejére állítottak föl, részint fölkelő nemesekből, részint önkéntesen szolgálatra ajánlkozó nemesekből és pórokból, nem ritkán pedig fogadott zsoldosokból egészítettetvén ki.

Midőn tehát Zrínyi Miklós *állandó hadsereg* fölállítását sürgeti, *új eszmét* pendít meg, mely gyakorlati alkalmazást eddig csak a töröknél és a svédeknél nyert.

Megelőzi tehát eszméjével a kormányt, mely e téren a kezdeményezésre természetszerűleg hivatott volt, sőt megelőzi egész

Európát, mivel állandó, minden időben harczra kész hadsereg ez időben egy államban sem volt.

De nem is volt az állandó hadseregre egyetlen államnak sem oly nagy szüksége, mint Magyarországnak. Más államokban volt nagy valóságos béke, vagy valóságos háború időszak; a béke idején elbocsáthatták hadseregeiket, háborúveszély idején elég idejük volt azt újból összegyűjteni, kiegészíteni. Magyarországon azonban sem béke, sem háború nem volt. A török megszállva tartotta az ország nagy részét, melyet kénye-kedve szerint zsarolt, pusztított; de ez még nem volt elég; bár a két állam közt békeszerződés létezett, ez nem jelentette a teljes békét, csak azt, hogy esetleges vállalatainál ágyúkat egyik fél sem használhat; gyalogságával és különösen lovaságával tehát mindegyik tetszés szerint dúlhatott a másik területén; mivel pedig mindkét terület magyar volt, akár a török, akár a király csapatai dúltak, a pusztítás mindig a magyart érte.

Mivel pedig a kezdeményező majd mindig a török volt, ki e mellett néha — különféle ürügyek alatt — nagyobb vállalatoktól sem tartózkodott, s egyik várat, palánkot a másik után kerítette hatalmába, e tűrhetlen, s a magyar nemzetet valóságban végpusztulással fenyegető állapotot valóban csakis egy állandó, minden időben teljes számú és harczkész sereg szüntethette volna meg, mely képes leendett arra, hogy a határokat sikerrel megvédelmezze, a török betöréseknek és foglalásoknak gátat vessen és a törököt a béke tisztelben tartására kényszerítse.

Zrínyi Miklós eszméje tehát nem csupán általános katonai szempontból volt helyes és üdvös, de valóban «megmaradásunknak fundamentuma» vala, egyszersmind pedig az egyedüli mód, hogy Magyarország nemzeti önállása és függetlensége biztosíttassék.

Vaksággal kellett Magyarország államférfiainak és rendjeinek sujtva lenni, hogy e javaslat horderejét, fontosságát be nem látták, melynek megvalósítása nemcsak az országot szabadíthatja vala meg, de lehetetlenné teszi a bekövetkezett politikai elnyomatást, fölöslegessé a Zrínyi-család drámáját, a Thököly- és Rákóczi-fölkeléseket, s megőrzi Magyarország számára a magyar nemzeti hadsereget, melyet azután 1715-ben (az állandó katonaságot rendszeresítő VIII. t. cz.) kezéből kiadván, a katonai önállóságtól beláthatlan időkre megfosztatott.

F) Zrínyi igen szépen indokolja itt, miért kívánja a fölállítandó s kivált az akkori «homályos» békére számított állandó hadseregben a nagyobb számú lovasság szervezését. A védelem tervezetét Zrínyi hátrább adja, s itt csak annyit említ föl, amennyi a fegyvernemek arányának megállapítására szükséges. Hogy a 4000 gyalog és 8000 lovas valóban elégséges lett volna-e azon feladatra, melyet a béke idején is fennálló hadseregnek Zrínyi országvédő tervében kijelölt, annak katonai megbíráására elegendő támpontunk nincs. Tekintve, hogy a megvédendő országgrész határai Kanizsától Esztergomnak, Ipoly-Ságnak, Rima-Szombatnak, s innét Ónodnak, Szatmárnak közel 600 kilométert tettek, ez erő nekünk, még végbeli hadak tekintetbe vétele mellett is, igen csekélynek tűnik föl. Zrínyi vélekedését azonban, ki az országot, a törököt, s e védő harcok jellegét kitűnően ismerte, azt hisszük bátran el lehet fogadni, két dolog különös figyelemre méltatása mellett: Először, hogy a szervezendő sereg az eddigieknél aránytalanul jobbnak van tervezve, másodsor pedig, hogy Zrínyi biztosan számíthatott a török vállalkozó kedvének azonnali csökkenésére, mihelyt egy-két derekas lezékéből megérti, hogy a magyar határait megvédeni akarja is, tudja is.

G) E sorokban Zrínyi a felállítandó hadsereg belső szervezetének csak főbb elveit adja elő, míg az erre vonatkozó részletek, ameddig általa kidolgoztattak, a «Tábori kis tractá»-ban találhatók föl.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez elvek, melyek az azon időszakban uralkodóktól merőben eltérők, kiváló fontosságúak, s a sereg katonai hasznavehetőségét nagy mértékben fokozhatták volna.

Legfontosabbak közülök, hogy a sereg fegyverrel, ruházattal — még pedig egyenruhával — élelemmel és ló táppal az ország, tehát a kincstár által láttassék el, még pedig *jó minőségben és elegendő mennyiségben*. Ezen a sereg fegyelmét és hasznavehetőségét egyedül biztosító eszme Zrínyi után csak hosszú időre fogadtatott el, s a XVIII. századtól kezdve általános.

Nem kevésbé jelentős Zrínyi azon követelése, hogy a katona *elégséges fizetéssel*, még pedig — a mint szavaiból kitetszik — *hórólóra előlegesen* láttassék el, mely őt a mindennapi gond alól fölmentse és számára mintegy jutalmat is képezzen.

Azon javaslata pedig, hogy a katonák fizetéséből egy rész

visszatartatván, számukra megőriztessék s gyűjtessék, első halvány eszméje az *állami ellátásnak*; Zrínyi érzi, hogy a katona jogot szerez arra, hogy betegség, megsebesülés vagy szolgálatképtelenség esetére sorsa biztosítva legyen s koldúlni, lopni ne kényteleníttessék. Ez is egyike azon eszméknek, melyekkel Zrínyi korát oly messze megelőzi s ez emberies gondolkozása a kortól, melyben élt, élesen elüt.

H) Zrínyi, midőn Vegetius e tételét magáévá teszi, a hadkiegészítés módjára, a hadi tudományok elsajátítására s a hadművészet gyakorlására csak általános útmutatásokat akar adni s kétségtelen, hogy szándéka volt erre vonatkozólag még részletesebben is nyilatkozni. E szándékát a «Vitéz hadnagy»-ban s a megkezdett, de be nem fejezett «Tábori kis tractát»-ban részben végre is hajtotta s nagy kár, hogy nem hagyott reánk többet. Nemcsak egy katonai lángész gondolkozását ismertük volna meg, de megismertük volna fejtegetéseiből az akkori hadügy minden részletét is, s a XVII. századbeli magyar hadak szervezése, kiképezése s belélete felől bizonyára hű és teljes képet nyerünk vala.

I) Az állandó, képzett és fegyelmezett magyar nemzeti hadsereg létesülése ellen fölmerülő nehézségek tárgyalásánál Zrínyi kezdetben biztatólag jár el; biztatja a magyart, hogy meg van hozzá minden, s nem hiányzik semmi, csak a szilárd, erős akarat, hogy ily sereget létesítsünk. Van anyag is; ha a köznemes tunya, elfajult, a katonáskodást mesterségből folytató garázda, részeges zsoldos helyett vegyük inkább a parasztot, a fiatal «pógár legényt», ki még el nem romlott, nevelhető, képezhető. De már midőn a tisztekre kerül a sor, a biztatás elakad. A másfél század óta harcban álló, hírneves vitéz magyar nemzet nem tud tiszteket előállítani s legióakaróbb fia kénytelen idegeneket ajánlani, kik a minden nemzetek közt legharcziasabb magyar nemzet köznépét hadtudományra, hadművészetre tanítsák, mindenek fölött pedig fegyelmezzék, mert e háborús béke, e békés háború, melyben a főszerepet nem a magyar viszi, hanem az idegen, elszoktatta, elidegenítette, közönyössé tette a magyart a hadügyek iránt.

E közöny a hadügyek, a katonai dolgok iránt nemhogy megszűnt volna, de sőt mivel a bécsi kormánynak érdekében állott az, hogy a magyar — múltját elfeledve — harcziás tulajdonait levet-

kezze s a vezető szerepet a németnek engedje át, I. Lipót idejében már oly nagy volt, hogy azt Zrínyi ékesszólása sem volt képes megtörni; a magyar tehát továbbra is közönyös maradt, a vezetést teljesen másoknak, idegeneknek engedte át, fiai nem törekedtek a katonai pályára s azok, kik arra léptek, megelégedtek az alsóbb tiszti fokozatokkal, magasabb állásokra, intéző befolyásra nem vágytak, nem igyekeztek, a mint nem vágnak, nem igyekeznek ma sem.

Zrínyi Miklósban megvolt a jóakarát, s az eljárás, melyet ajánl, teljesen egyezik avval, a mit Mátyás király már előbb követett. Mert Mátyás is idegeneket alkalmazott előbb állandó hadseregében, de ép úgy, mint Zrínyi ajánlja, *csak addig*, míg a magyar a hadi tudományokat, a hadművészetet megtanulta; azon túl kizárólag *magyarokat* alkalmazott. «De mihelt a magyar megtanúl, nem kívánok osztán ilyent is másutt keresni.» A mint helyes is, hogy a magyar nemzeti hadseregben a tiszti helyeket csak *magyarok* töltsék be, mert a magyar csapat magyar tisztekkel legalább is kétszer, de tán tízszer annyit ér, mint ha vezetői idegenekből állanak.

K) Gyönyörű a mód, melylyel Zrínyi itt a katonai fegyelem védelmére kel, a mint kimutatja, hogy a valódi szabadság a katonai fegyelemmel nem hogy ellenkeznék, de sőt a nemzet szabadságát mi sem oltalmazza meg jobban, mint egy jól képzett s mindenek-fölött *jól fegyelmezett* hadsereg.

A katonai fegyelem sohasem kívánta a szolgaságot, hanem a saját akaratnak jobb meggyőződésből eredő önkéntes alárendelését a katonai előljáró akarata alá, hogy azáltal az összegész java előmozdítottassék. Zrínyi igen jól ismerte a fegyelem fontosságát, jól tudta, hogy e nélkül csapatot sikerrel alkalmazni nem lehet; nem is hagy el soha egy alkalmat sem, hogy a fegyelem fontosságát, nélkülözhetlenségét ne hangsúlyozza.

L) Két fontos dolgot tartalmaz e tétel:

Az első, hogy védelméről a nemzet maga tartozik gondoskodni; még pedig a *nemzet összesége*. Tehát nem egyedül a király, a főpapok vagy a főnemesség, vagy a nemesi rend általában, hanem az egész ország, az egész nemzet.

Indirect támadás ez a rendi alkotmány ellen, s talán éppen ez

okozza, hogy Zrínyi a fölvetett eszmétől hirtelen eltér; nem részletezi, nem magyarázza, mert hisz eszméi ellentétben állanak a közfelfogással, de sőt a kormány felfogásával is, mely abszolút kormányzati irányánál fogva már a rendi alkotmányt is eltörölni óhajtáná, nemhogy a nemességnek, a magyar nép összességének a közügyek — és ezek között épen a hadügyek — intézésére befolyást engedjen. Ezért elhallgat: «Nem is jó volna mind papírosra tennem, nem is lehet».

Áttér a költség kérdésére, s evvel a másik nem kevésbé fontos dologra, mely pedig az első eszmének csak folytatása, következménye. «De találunk, ha akarjuk, mindnyájan» — t. i. pénzt a hadsereg felállítására, fentartására; vagyis: járuljunk közadóval mindnyájan, *nemesek és nem-nemesek*, a hadsereg költségeihez.

A politikai természetű akadályok mellett talán ez volt egyik fő akadály annak, hogy Zrínyi tervei megvalósíttassanak; nyúljon mindenki a zsebébe s adja ide fölöslegét, még pedig nemcsak egyszer, áldozatkép, de állandóan, mert a hadsereg is állandó; fizessen a nemes hadi adót. Még gondolatnak is rettenetes lehetett ez eszme ama korban s bizony csoda, hogy föltalálóját örültnek nem nyilvánították.

Pedig nem volt az, csak szellemének röpte volt gyorsabb, megelőzte korát, s a XVII. század közepén ajánlotta azt, a mi (a Rákóczi-fölkelés rövid időszakától eltekintve, a mikor úgy a fejedelem mint a pártján álló nemesség hadi adót fizettek) csak két század múltán valósult meg.

M) Az itt előadottak képezik az «Áfium»-nak katonai szempontból legfigyelemre méltóbb részét, a mennyiben itt előadja Zrínyi a tervet is, hogy mikép véli a szervezendő hadsereget fölhasználni.

A terv *első része* az olyan félig békés, félig háborús állapotra vonatkozik, a melyben az ország az időben volt, s a melyben a sereg fő feladata a török rablásait, foglalásait s terjeszkedését megakadályozni.

Nyilvánvaló, hogy Zrínyi a védelemre itt három vonalat képzel: Az *első vonalat* a végbeli erődök, palánkok képezik, melyek helyőrsége, ha — Zrínyi terve szerint — jól fizettetik, jól fölszerel-
tetik s ellátatják, a török kisebb beütéseit, rablókalandjait maga is képes megakadályozni. A *második vonalat* a kerületek főkapitányai

által alkalmas helyen készen tartandó tartalékok képezik; ezek a belső, támadással nem fenyegetett várak helyőrségeiből, továbbá a főkapitány rendelkezésére álló s esetleg a megyei csapatokból alakítandók, s alkalmazásuk akkor következik be, ha a török nagyobb vállalatot tervezvén, egy egész elajet csapataival tör be. A főkapitány tartson a várbeli csapatokkal állandó összeköttetést, tudósíttassa magát minden mozgalomról, s vezesse csapatait idejekorán oda, hol az ellenállásra szükség van. A *harmadik vonal* végre maga a tervezett 12,000 főnyi állandó hadsereg, melynek magyar parancsnoka van, s mely egy alkalmas, jól megválasztott központi állásban készen és együtt tartatván, nemcsak gyorsan jelenik meg a fenyegetett ponton, de képzettségénél, gyakorlottságánál fogva a kedvező döntést előidézni képes legyen.

Ez a védelmi rendszer, mely katonai szempontból annyira kifogástalan, hogy majdnem kételyt támaszt bennünk, vajjon csakugyan a XVII. században, csakugyan Zrínyi írta-e azt, vagy csak neki tulajdonítatik? Mert e terv nem azon század s még kevésbé a következő század, hanem a jelenkor hadművészeti elveire vall, melyekkel teljesen egyezik.

De ez csak a passiv védekezésről szól, s Zrínyi siet is kiegészíteni, utalván arra, miszerint a támadás egyszerű visszautasítása magában még nem elegendő, s ismerve a török jellemét, figyelmeztet, hogy a védekezés akkor lesz még tökéletesebb, ha támadást támadással, foglalást foglalással viszonzunk, ha «egy arczúlcsapásért kettőt, hármat is adunk»; mert hiszen ha csak békében akarunk maradni, minek akkor a sereg, minek a költekezés? Ne csak védekezzünk tehát, de támadjunk is és igyekezzünk foglalás által költségeink egy részét is behozni.

Ime a tevékeny, támadással egybekötött védelem tervezete, mely bármely modern hadművészeti tankönyvben is helyet foglalhatna.

Mindez azonban csak ideiglenes, átmeneti dolog, s csak az esetre szolgál, ha e kétes állapot még egy időre fentartatik.

Ha azonban nyílt háború tör ki, akkor ez állandó hadsereg először is rögtön 24,000 főre emelendő, ágyúkkal és minden szükséglettel felszerelendő, s ez képezze magyát az *egész nemzet összességéből* alakítandó nagy hadseregnek, mely azután a törökkel bát-

ran és sikerre való kilátással mérkőzhetik meg. Ha pedig ezt nem teheti, ha a török még nagyobb sereggel jön : akkor szorítkozzék a magyar sereg nyáron a védelemre, télen pedig foglaljon minél nagyobb teret, szorítsa a törököt minél szűkebb körre, s nemcsak ki fogja őt űzni, de sőt még benne hasznos szövetségesre is lel.

Nagyszerű eszme ez, mely megvalósítását csak a nagy francia forradalom idején lelte, midőn a francia nemzet, hogy ellenségeit területéről kiűzze, egész összességében kelt föl. Azóta az eszme mindinkább tért foglalt s ma Európa minden államában uralkodó.

De Zrínyi Miklós ezt már a XVII. század közepén hirdette, már akkor kijelentette, hogy a nemzet megmaradásra csak akkor számíthat, ha nagy vész idején minden fiát fegyverbe öltözteti ; mert senki a magyart sikeresebben meg nem védheti, senki az elpusztulástól meg nem mentheti, mint a magyar nemzet maga.

Ha nem akarja : ám vetkezze le a vitéz nevet, költözködjék Brazíliába s legyen kalmárrá.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETÉRŐL VALÓ
ELMÉLKEDÉSEK.

MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETÉRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉSEK. A)

Matthias Rex Corvinus.
Victrices, aquilæ, atque acies, quas maximus orbis
Obstupuit, vires obstupere meas.¹⁾

Az dicsősséges királyoknak életek és vitéz cselekedetei nem csak csinálnak az íróknak kívánságot az ő dicséreteket írnia, de sőt nevelnek benne ékessen szólást. Az Nagy Sándor élete hány ékes beszédű historiáiról elméket csinált,²⁾ Julius császár³⁾ vitéz serénysége hány panegyristát⁴⁾ talált. Ezen szerint más fő királyoknak is, kinek kinek maga országában való magaviselése fő elméket az írásra indított. És noha a mi magyar nemzetünk mindenkoron inkább vitézségnek cselekedetiben gyönyörködött, hogysen a maga dicsősségének leírásában fáradozott volna: mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünk is indított jó írókat, a kik elégségesek voltak a magyar jó nevet örök feledékenységből dicsőségre és világra kihozni. Ha azért most ékessen író historicusink⁵⁾ nincsenek, nem tulajdoníthatjuk nemzetünk íráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s ujak nincsenek, kik indítanának új elméket,⁶⁾ és nevezetes okokat adná-

¹⁾ Hollós Mátyás király. A győző sasok (értsd itt a római hadi jelvényt) és fegyverek, miket megbámúlt a nagy világ, erőimet megbénítják.

²⁾ Hány történetíró buzdított ékes előadásra (tetteinek dicséretére).

³⁾ Julius Cæsar. Zrínyi — bár tévesen — de következetesen Julius *császárt* ír Julius Cæsar helyett, holott «Cæsar» a Julia nemzetség családneve volt, s később a trónörökös czíme, míg a császár értelmezés — a legfőbb világi hatalom megjelölésére — sokkal későbbi.

⁴⁾ Magasztalást, dicséneket zengőt.

⁵⁾ Történetíróink.

⁶⁾ Indítáának új elméket a dicséretre s magasztalásra.

nak az ékessen való írásra; holott annak a dicsősséges királynak halála után ha lettek volna mások is olyanok, az mi gyönyörűség pennánk,¹⁾ Istvánfink nem csak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszolkodásokkal historiáját, hanem talált volna más örvendetesb stilust, kivel Quintus Curtiust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyaránt járt volna vélek; mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik seculumban²⁾ születik Fenix,³⁾ és sok száz esztendeig kell fáradozni a természetnek, meddig formálhat oly embert, a ki világ s országok megbotránkozásának⁴⁾ gyógyítója legyen s maga nemzetének megvilágosítója. Ilyen vala a mi jó Mátyás királyunk, a ki mellé avagy igen kevés avagy senki keresztyén királyok közül, kik utána voltak, ne álljon hasonlóságért, mert bizony megocsúsodik érdeme⁵⁾ Mátyás mellett, s elvész tündöklősege, mint a csillagoknak nap támadásán. De mivel-hogy a természet ezen az ő alkotmányán sokat fáradt, hihető hogy meg is fáradt: mikor nyugszik meg másnak építésére, nem tudom. De legalább az mi időnkben inkább kívánható, hogysen remélhető gondolat. Én az ő királyi erkölceiben gyönyörködven, ezen a két héten magam mulatságáért jedzésben venni akarom az elmélkedésre való dolgait, úgy hogy ha nem láthatjuk sohun Mátyás királt,⁶⁾ lássam elmémben az ő dicséretre méltó dolgait, a ki a sincsen boldogság nélkül.⁷⁾ Az én pennám meg fog akadozni Mátyás király nemzetsége számlálásában: eleget versengettek már az historicusok abban. Bonfinius romaiaktúl s régi tündöklő Corvinusoktól hozza ki a genealogiát, el is hittem hogy úgy vagyon; a magyar írók pedig nem egyeznek vele ebben, hanem hogy Zsig-

¹⁾ Ékessen író történészünk. Zrínyi nagyon szerette Istvánffy történelmi művét s szívesen idézi. Lásd a 2. jegyzetet a 89. lapon.

²⁾ Században.

³⁾ Phönix, a régi görögök csodamadara, mely minden 500 évben fészken elégett atyja hamvaiból kel életre.

⁴⁾ Megbomlásának.

⁵⁾ Megkisebbedik, elhomályosodik érdeme.

⁶⁾ Király, királ, váltakozva fordul elő minden kéziratban.

⁷⁾ Értsd: az elmélkedés, a dicséretre méltó dolgok látása nincs élvezet nélkül, t. i. élvezetet szerez.

mond királytul és egy bujér asszontul való volna, nem törvényes házasságbul, hanem szerelem gerjedéséből.¹⁾ Ha így volna is, nem volna mind ebben mit szégyenleni. Nagy Sándor ugyan bánta hogy Fülep király fiának mondják vala, inkább akarta (magát) rendetlen Lycaeus Jupiter²⁾ fiának mondattatni, hogysem igaz házasságból szállani. Amaz erős vitézségű Hercules, a ki ez világot betöltötte szép neve zengésével, ki fia volt? Jupiteré, Alcmenából. Sok száz másnak, vitéz nevű fő embereknek eredetét nem tudjuk, fabulákkal támogatván tudatlanságunkat. Így ha Hunyadi János is régi seculumokban lett volna, ennek is Jupitert atyjául adták volna,³⁾ vélvén a régiek, hogy csaknem lehetetlen embertől fajozni annak, kinek jó cselekedetei nagyobbak más embereknek rendinél. Hunyadi Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég-e az? Mutasson ilyen apát s ilyen fiat nekem egy historicus, a ki ezer esztendőre fonja is némely királynak genealogiáját.⁴⁾ Szép és ékes dolog, régi nemzetségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, de csak olyankor, mikor mindazokban is mocsok nem találkozott, a kik a genealogiát formálják;⁵⁾ és úgy is oztán nem másra használ eleink tündöklősege nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fátylánál

¹⁾ Hunyadi János eredete a magyar történetírók által a legkülönbélebb módon adatik elő, s evvel kapcsolatban a hollókérdés is különfélekép magyaráztatik. Bonfin Hunyadiat a Woyk Buthi fiának nevezi, ennek eredetét azonban a rómaiakig viszi, őt Marcus Valerius Corvustól származtatván (ennek őse a gallokon egy holló segítségével nyert győzelmet), kinek ivadéka vitték a Corvin nevet Dáciába. A Zsigmond királytól és az erdélyi bojár leánytól való származás Heltai Gáspár krónikája nyomán terjedt el, valamint a gyűrűt ellopó holló meséje is. Voltak, kik Zsigmond törvényes fiának, mások, kik Hollós János fiának, Scaliger nemzetségből származónak stb. állítják. Teleki az adatokat összehasonlítván, elfogadja Bonfintól, hogy Hunyadi a Woyk Buthi fia, de tagadja akár a római, akár a lengyel származást, valamint a születés törvénytelségét is.

²⁾ Tulajdonképp Jupiter Ammon fiának; e czélből kereste föl a Jupiter Ammon oazist. A lyciaiak Apollót tisztelték, s az Athén közelében levő Lycæum is, hol Aristoteles tanított, Apollónak volt szentelve.

³⁾ A mint hogy Bonfin meg is tette, a mennyiben a Corvin-családot Jupitertől eredőnek mondta; természetesen csak hízlegésből Mátyás iránt és utánzási hajlamból.

⁴⁾ Nemzetségének leszármazási lajstromát.

⁵⁾ T. i. az utódok, az ivadékok.

futjuk a mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi sem az mi cselekedetink; ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mindjárt minden ember meglát: ha rosszul, ugy sem kerülhetjük újjal való ránk mutatást. Az ki azért rossz és henylő, s elfajzott régi jó eleitől, jobb volna neki, nem volna nevezetes az ő eleinek neve, mert annak világossága miatt el nem bujhatik ugy, mint ha csak közrendű ember volna. Egyébiránt igazán mondhatni, mit Ulysses mondott Aiaxnak: *Et genus et proavus, et quæ non fecimus ipsi, vix ea nostra puto.*¹⁾ Azért Hunyadi János Mátyásnak tartott világosságot; annál a szép carbunculusnál látták meg Mátyást a magyarok, kit talám meg nem találtak volna oly könnyen, ha az a világosság nem lett volna. Az atyja érdemeért lén²⁾ király, a kit még királyságra valónak nem ismérték volna. De a mely világosság Mátyásnak használá, Lászlót, bátyját elrontá; Ciliei³⁾ gróf gyűlölsége, kit magában meg nem tudta emészteni, elrontá mind magát s mind azt a szép plántát, Lászlót. A gyűlölség olyan, mint a fölöttébb kénköves porral megtöltött ágyu, ha kisütöd, nem csak azt kire iránzottad, elrontja, de a pattantyúsát is. Fölötte rakva vala ez a német ur gyűlölséggel, el kellett szakadozni a maga idejében; Lászlót pedig az inculpata tutela⁴⁾ mentté teheté és teszi minden birák előtt a világon, holott a király előtt tudománt tett Ciliei grófnak hamissága felől, igazságot kért tőle, de heában, mert Ciliei grófnak szeretete⁵⁾ behomályosította a királynak mind szemét, mind igazságát. S ki tudja, ha a király szíve is nem volt-e szintén olyan gyűlölséggel teli, mint a grófé? Jobb volt tehát Lászlónak általesni ellenségén, hogysem várni Ciliei gróf levelének, kit Deszpotnak⁶⁾ irt, beteljesítését, tudniaillik, hogy két golyóbist⁷⁾ küld neki e napokban ajándékon, kivel játszhatik

¹⁾ Alig hiszem, hogy nemzetségem s ős atyám és azok, kik nem tőlem származnak, az enyémeek lennének.

²⁾ Lön.

³⁾ Ciliei, Cilliei, Cillei.

⁴⁾ A feddhetlenség, büntetlenség által nyújtott oltalom.

⁵⁾ A királynak Cillei gróf (mint gyám és nagybátya) iránt érzett szeretete.

⁶⁾ Brankovics Györgynek.

⁷⁾ Hunyadi két fiának, Lászlónak és Mátyásnak fejét.

kedve szerint. Ó Ciliei gróf, ó nemes László király! miként megcsaljátok magatokat! az a két lapda, kivel játszani akartatok, nem játékra valók voltak, az a két golyóbis nem kugli-játszani termetek; elég lett volna bizony az a két golyóbis a közép ottomannus rendben is kiütni a királyt. De az te gyülölséged, László, Ciliei gróf haláláért elveszté ezt a szép reménységet, és a kettőből csak egy lén. Mátyás megmarada a fogságban, Lászlónak hóhár¹⁾ fejét vevé. Hun van, László, a te királyi hited, kit adtál a magyaroknak, hun van legszentebb mysteriumunkra való esküvésed, kivel Lászlónak s az anyjának feleltél? talám királyságod mentté tett azoktul, ugy gondoltad te; de Hunyadi Lászlónak ártatlan vére Istennél nem ereszte feledékenységet.²⁾ Non sit bonum impio, nec prolongentur dies eius, sed quasi umbra transeant, qui non timet faciem Domini.³⁾

A királyok szava szent, legalább annak kellene lennie. Azt tudják-e a királyok, mikor a királyszavokra esküsznek, dispensálhatnak⁴⁾ azzal, az miképpen akarnak? bizonyára nem, mert a király az Isten képét a földön hordozza, az ő szava sakramentum; copijája⁵⁾ az istenségnak a királyi hatalom: ha azért a copiót ember megmocsolja, nem vétkezik-e az originális⁶⁾ ellen, nem indítja-e haragra az Istent hamisságával?

Mátyás király választásában egynehány observatio⁷⁾ jöhet előnkben; egyik az, hogy előbb hogysemmint elválaszták, egynehány nappal a pesti gyermekek csoportonként kiáltják vala Mátyás király nevét; heában ellenzették ezt a kiáltást az ellenkező urak, mert annál inkább kiáltják vala. Itt mondhatjuk ám: Domine, abscondisti ea a sapientibus, et revelasti parvulis.⁸⁾ Sokszor csudálkoztam magamban a historiák olvasásában, honnan lehet az, hogy néha nagy történeteket az emberek és a község⁹⁾ közönségessen

¹⁾ Hóhár; a régiek mindkét alakot használták.

²⁾ Nem ment feledékenységbe.

³⁾ Ne legyen boldog a gonosz s napjai meg ne hosszabbíttassanak, hanem pusztuljon, mint az árnyék, mely féli az Úr színét.

⁴⁾ Rendelkezhetnek.

⁵⁾ Hasonmása.

⁶⁾ Az eredeti (az istenség) ellen.

⁷⁾ Észrevétel.

⁸⁾ Uram, elrejtéd őket a bölcsék elől, s feltárod a kisdedek előtt.

⁹⁾ Közönség, nép.

előbb tudják meg, hogysem történnek jóval is. Római historicusok azt írják, hogy az nap a mely nap Perseus ellen azt a nagy győzelmet nyerének, Rómában hire lőn közönségesen, holott meszszebb volt husz ezer stadiumnál.¹⁾

Portugalliában, előbb, hogysem mostani János királt, az ki akkor Dux Bragantiae²⁾ vala, választották volna, egynehány esztendővel egy manifestum³⁾ jött ki az egész Európában széllel: de jure Ducis Bragantiae in regnum Lusitaniae,⁴⁾ penig még akkor sem öneki, sem senkinek eszében az a változás nem vala; és nem is mehetének soha végére a királyok minden hatalmasságokkal, hogy honnan származott légyen. Az utolsó mantuai herczegnek előbb hogysem megholt is, előbb hogysem beteg is volt, elhiresedik halála azon szerint, a mint előbb hire vala. Mantuai hadnak⁵⁾ előbb hire volt, hogysem meg is gondolta volna a császár. Mi okokbul legyenek ezek, senki nem tudja, és sem philosophiánk, sem theologiánk⁶⁾ nem ér addig, hogy ezt meg tudnák fejteni. Így Mátyás királynak is választását előbb vigadták meg, hogysem lett. Talám a magyarországi genius,⁷⁾ a ki akkor hatalmassabb volt a többinél, valamely láttat által hirdettette ki az emberekkel. Talám az Isten azt a kiáltást is grádicsnak csinálta a választásra, s ez az argumentum⁸⁾ is használt a visszavonó urak között: vox populi vox Dei.⁹⁾

Másik observatio ebben a választásban az, hogy fegyveres kézzel, erőhatalommal lén meg; nem csak kénynyel lett király volt ez, hanem in manu forti.¹⁰⁾ Bárd, kerék, akasztófa lett volna jutalma az ellenkezőknek. Ugyanis ha másképpen lett volna, az

¹⁾ Aemilius Paulus győzelme Pydna mellett Kr. e. 168-ban. Egy stadium 125 római lépés; huszezer stádium = 500 mfd.

²⁾ Braganzai herczeg.

³⁾ Nyilatkozat, kiáltvány.

⁴⁾ A Braganzai herczeg jogáról Luzitánia (Portugallia) uralmára.

⁵⁾ A Mantua elleni hadjáratnak 1630-ban, melyben a császár, II. Ferdinánd, hadai Mantuát bevették és feldúlták.

⁶⁾ Sem bölcsészeti, sem hittudományunk ezt meg nem magyarázza.

⁷⁾ Nemtő.

⁸⁾ Erős ok, bizonyíték.

⁹⁾ A nép szava, Isten szava; közmondás.

¹⁰⁾ Erős kézzel, erőszakkal.

német arany nem hatta volna a maga practicáit vissza.¹⁾ Friderik császár, de hány más *prætensor*²⁾ lett volna az országban is; hányan voltak kik vesztegettek minden erejeket rajta, hogy ne menjen elő Mátyás? Gara László palatinus, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, Lindvai Bánfi Pál. De az Istennek keze volt itt, nem szenvedett *contradictiót*.³⁾ Nézd meg Saul király mit cselekedett, mikor nem akarnak vala neki engedelmessek lenni. Példának nem kell azért ezt tartani minden időben, mert nem jó volna ha szabad országban ily móddal kellene mindenkor királt választani. De az mi Mátyás királyunkat minden ember oly indulatu ifjunak esmérte, és annyi érdeműnek az atyját, hogy nem lehet abban villongás, hanem csak a gonoszoktul, tehát azoknak megzabolázására jó volt a félelem, a kivel bár máskor is éljen a magyar, ha Mátyás királyra találhat, mert a szabadságnak sérülését a király jó volta helyére hozná. *Nusquam libertas gratior extat quam sub rege pio.*⁴⁾ De a fejedelem választását Isten magának tartotta, avval ajándékozá ő az ő szolgálit kiket szeret, avval is rontja kiket gyűlöl. Isten a magyarokat azzal a választással megáldotta volt, s nem kell tulajdonítanunk emberi tanácsnak. Igaz hogy Szilágyi Mihály fáradott több Corvinus-szerető urakkal; de ki adta ezt a reménséget Szilágyi szívében, hogy véghez vihesse? ki adott neki méltóságot, erőt, hatalmat a dolognak végben vitelére? Különb méltóságu emberek voltak akkor Magyarországon: a nádorispán, az erdélyi vajda; de az Isten Szilágyit választotta eszköznek, ő szívet, ő bátorságot adott neki, ő Pogyebírádi cseh királynak a szívet Mátyás szabadtására alkalmaztatta, a hol rab volt. Ihon ez az, kit *Ecclesiastes*⁵⁾ mond: *Quod de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum.*⁶⁾

Mihánt az országnak botját⁷⁾ kezében vette Mátyás, és nem is

¹⁾ Ha t. i. a Hunyadi-párt nem ily erővel lép föl, a német párt aranyai, vesztegetése, aligha maradnak el.

²⁾ Trónkövetelő.

³⁾ Nem tűrt ellenmondást.

⁴⁾ A szabadság soha sem kedvesebb, mint jó király alatt.

⁵⁾ Salamon egyik könyvének görög czíme az ó-testamentumból.

⁶⁾ Néha a börtönből és a lánczokból lépnek a trónra.

⁷⁾ Királyi. pálcáját, jogarát; jelképileg: kormányát.

szoríthatta volt jól is össze a markát, mindjárt oly három ellensége és hada támadta, az ki mindenik elnyelni gondolta országostul. Két világbíró császár, német és török, harmadik a Giskra, cseh, maga országában, kit nehéz volt kivesztetni, mint a nyüvet a rothadt sebből. Nosza most, vitéz király, lássuk, vagy-e olyan mint Hercules, Jupiter fia, a ki bölcsőben még két sárkánt (t. i. kigyót) ölt meg egyszeremind, mindenik kezével egyet. De a te állapotod annál is nehezebb volt, mert mindenik kezedre egy ellenség jutott: az harmadikat mire számlálod? az áruló szolgálodat. Tedd hozzá országodnak szegénységét, tárházadnak ürességét és a közönséges tébolyodást az országban ilyen nagy ellenségnek félelmétől: mit fogsz csinálni, hová fogsz kapni? Nagy Simon nagy harccal győztetik meg,¹⁾ szabadon fut a te vitéz sereged a német előtt, Vas vármegye füstöt vetett, füstölög: távolról is megláthatod.

De mit érne az arany ha a tűzben füstté lenne, mire való volna a kormányos, ha csak jó időben tudna hajókázni? Ezeket a confusiókat,²⁾ a háborúságokat a Fatum³⁾ mind Mátyás szerencséjére hozta és fundálta, ne impune laudibus et immortalitate coronetur.⁴⁾ Azért öszveszedi a király minden elméjét, minden erejét, amnestiát⁵⁾ és tiszteket ígér az árulóinak s magához hódítja. Rá küldi ugyan ismét Nagy Simont és gróf Szent-Györgyi Zsigmondot, a ki az előbbeni harcban ellensége volt, a római császárra, kit meg is vert:

Reddidit amissum fugiens Germanus honorem,
Dum pro te fortis militat ipse Deus.⁶⁾

s kirázza a császárnak a kevély német gondolatokat a fejéből; félni kezd a ki azelőtt ijesztett, fél a maga prédájátul, kit házában tar-

¹⁾ A Garay- és Ujlaki-párt által megkoronázott Frigyes csapatai betörték az országba; Mátyás király Simon macsói bánt küldé ellenök, de az ápril 7-diki körmendi csatában vereséget szenvedett. Ez az az ütközet, mely után Nagy Simon serege megtizedeltetését kérte.

²⁾ Zavarokat, szerencsétlenségeket.

³⁾ Sors, végzet.

⁴⁾ Nehogy érdemetlenül (veszély nélkül) dicséretekkal és halhatatlansággal koronáztassék.

⁵⁾ Bűnbocsánatot.

⁶⁾ Futásával a német, visszaadta az elveszített hírnevet.
Mert a hatalmas Isten harczol melletted.

tott, ugymint az koronát; ¹⁾ örömet ellenne nála nélkül, ha tisztelességgel lehetne, gondolja hogy a miatt lesz neki romlása, ha sokáig lesz nála. De a király magnanimitása ²⁾ megmenti ettől a félelemtől; a császárnak kalácsot vét a torkában, mint Aeneas a Cerberusnak, ³⁾ hetvenezer aranyat vét néki, ⁴⁾ kivel a fősvény szemét befedte. Másfelől Rozgoni Sebestyén a cseheket sok likjából kiűzi, de király nélkül Giskrát nem veheti ki; rá megyen a király minden birodalmából, hadából s erejéből, de a ki nagyobb, az ő szelédíthetetlen elméjét megszelédíti, s tolvajoknak kapitányából magának hűvet csinál és állhatatos vitéz embert. Más király addig várta volna, hogy kezébe kaphassa, hogy harcolhatott volna széllal városokrul városokra triumphusban; de a mi királyunk ilyen hiúságos gondolatokat nem gondolt: az ki az közönséges jónak szolgálatjára volt, inkább kívánta, hogysem a maga magános dicséretét. ⁵⁾ Tacfarinással közeljebb volt Tiberius császár (Tacit. Annal. Libr. II. 52.), ⁶⁾ Crassus is Spartacussal ⁷⁾ hogysem a mi királyunk Giskrával, holott külön ember vala Giskra, és huszonhárom esztendeig egész Magyarország Hunyadi Jánossal egyetemben ki nem tudták űzni az országból.

Harmadik felől megüté az országot a török. Hali bég, az ki akkor hires hadviselő basa vala, két uttal megpróbálá a király szerencsését, egyszer Száva s Duna között, másszor Erdélyben. ⁸⁾

¹⁾ A magyar szent korona Mátyás trónraléptekor III. Frigyes birtokában volt.

²⁾ Nagylelkűsége.

³⁾ Aeneas, Trójából menekülve, mielőtt Latiumba érkezett, fölkereste a Sybillát, ki őt az alvilágba kísérte; ennek őre, Cerberus, a háromfejű kutya, visszajövet szét akarta őt tépni, de Aeneas előkészített jó falatot vetvén a torkába, szerencsésen elment mellette s visszatérve Latiumban letelepedett, hol utódai Róma alapítói lettek.

⁴⁾ Váltásádjul a koronáért.

⁵⁾ Zrínyi itt Mátyás azon tényét dicsőíti, hogy a háborút a csehek ellen a végletekig nem vitte, hanem Giskra ajánlatát elfogadván, vele békét kötött s hadaival együtt szolgálatába fogadta.

⁶⁾ Tacfarinas a numidiai fölkelők vezére volt, ki hét évig küzdött Tiberius csapatai ellen (Kr. u. 17—24.).

⁷⁾ Spartacus ama nagy gladiator- és rabszolgalázadás vezetője volt, mely Kr. e. 73-ban kitört s két év múlva Crassus által elfojtatott.

⁸⁾ Az 1463-dik évi török háború.

De drágán megvette volna oda nem mentét, mert mind hada s mind maga gyalázatosan jára, az prédát, maga vitézeinek felét, és az egész tisztességét oda hagyá, s e lén is méltó oka írnya a maga császáranak, hogy a magyar királynak csak az esztendői ifjak, de vitézsége, de bölcsesége, de szerencséje érettek és vastagok, és hogy se ne szégyenelje kijövetelét, se el ne mulassa ¹⁾ a maga személye szerint, ha akarja hogy a muszulmán birodalom ez a gyermek miatt hátra ne maradjon. Az király cselekedettel megbizonyítá Hali bég levelét, mert rá mene Jajcára, a kinek erőssége minden másnak lehetetlenséget csinált volna a megvételben, csak Mátyásnak nem; azért magyar módra hozzá nyulván, könnyen megvevé, török császárnak örök gyalázatjára és boszuságára. Kinek megtorlására és visszavételére eljőve ugyan Mahomet császár nagy készüllettel, ²⁾ megszállá Jajcát, erőssen ostromlá. De nem aluvá el a király annak oltalmát, mint azelőtt a császár, rá indítá hadát, Szapolyai Imrét (kit akkor Imre deáknak hívnak vala) ereszté előttök. Verd meg ha mered, császár, ezt a deákot, nézd szemben a király hadát, ha oly rettenetes vagy, az mint kívánsz láttatni. De nem kívánja Mahomet aztat, azt tudá, valahol magyar sereget halla, hogy mindenütt ott van a király, kit szemben nézni nem jónak tartott. Elkele Jajca alól mint a füst, ott hagyá sátorait, álguyit, ott sok gazdagságát. Kicsoda ijesztette el? Az Isten, a ki Mátyás király nevének oly rettenetességet engede, hogy meg nem meri vala várni senki mezőben, ugy annyira, hogy még a kis leánzók is köz énekkel éneklik vala akkor Mahomet császárrul:

Mikor magyar király zászlóját látá,
Jó lovának száját futni bocsátá.

Fugit impius nemine persequente.³⁾

Egy botlásodat, jó király, az én pennám el nem titkolhatja; fölettébb nagy volt: mert háladatlanság volt.

Arra tanítja a discretio ⁴⁾ a historicusokat, hogy a nagy feje-

¹⁾ El ne mulassza; Zrínyi és kortársai legtöbbször a régi «mulassa» alakot használják.

²⁾ Az 1464-dik évi török háború.

³⁾ Fut a gonosz, ha senki sem üldözi is.

⁴⁾ Tartózkodás.

delmek fogyatkozásait mikor írjuk, ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut virtutes imperfectas ; ¹⁾ de miként írhatjuk az háladatlanságot virtusnak ? Megbocsáss, jó király, nagy vétek volt Szilágyi Mihályt megfogatnod ²⁾ s ki tudja, mit csináltak volna néki, ha az ő szakácsa meg nem szabadította volna Szilágyi Mihályt, a ki olyan hived volt, atyádfia volt, országnak hű gubernatora ³⁾ volt, és hogy te király vagy, az ő munkája volt. Lehet-e ennél nagyobb háladatlanság. Tudniaillik (a többi rosz királyoknak szokások szerint) nem szenyvedhetted szemed előtt ezt az embert, kinek te annyival voltál adós, és nem téríthetted meg felét is adóságodnak. Tehát azért kell gyűlölni velünk jótett barátinkat, hogy jól tettek velünk ? az ő jelenlételek vagy látások veri tehát az mi szívünket, s azért ha nem fizethetünk nekik, gyűlöljük ? Most látom, igazat mondott Cornelius Tacitus : Beneficia eousque læta et accepta sunt, donec remunerari posse videntur, quando multum antevenere, pro gratia odium redditur. ⁴⁾

Bizony nagy mocsok a háladatlanság, a királyi paláston sok szépséget sötétít be. Neked penig, király, az Fátum nagy könnyebb-séget szerzett, és el akarta veled kerültetni az Atilla gyalázatos vétkét, ki az öcsesét Budát megölte ; az Romulus istentelenségét, ki Remust agyonverte ; más kegyetlensége elvette tőled bátyádat, a Lászlót. Magad uralkodol, magad vagy király : ez, az kit nem szenyvedhetsz melletted, szolgád, hived, tutorod, nem társod, leteszi ő a præceptorságot, mihánt kimensz az ifjak esztendejéből,

²⁾ Hanem mint tökéletlen erényeket.

¹⁾ A hiányjel két kéziratban megvan, a Dessewffy példányban azonban hiányzik ; de vannak még más hiányok, melyek az összes kéziratokban jelezvék. Itt véletlenül megvan az értelem, s a szövegből a hiányt nem érezzük ki ; de mivel a hiány a kéziratok egy részében jelezve van, nem tartottuk magunkat följogosítva arra, hogy a hiányjelet kivesszük, a mint hogy Zrínyi munkáiban a szöveg eredetiségét sehol sem törlés, sem hozzátétel által meg nem bontottuk, sőt a Kazinczy-Toldy kiadás *nyilvánvaló* hiányainak kijavítása s bebizonyított kihagyásainak pótlása által csak tökéletesebbé tettük.

³⁾ Kormányzója.

⁴⁾ A jótétemények addig kedvesek és öröndetesek, míg úgy látszik, hogy viszonzozhatók, — de ha sok más (t. i. korábbi jótétemény) előzte meg, akkor hála helyett gyűlöletet támasztanak.

az ő fátumja közel van immár: török miatt rendeltetett az ő halála. De nehéz az öreg emberek darabos elméjeket szenyvedni az ifjaknak. Bizony szó fér Szilágyihoz is; mert ha ifju volt is a király, nem kell vala ugy mint más ifjuval neki bánni: az oroszán soha nem lehet oly kölyök, hogy a körme ki nem tetszik, sem a királyok oly ifjak, hogy örömet parancsoltassanak magoknak; veszedelmes értetlenül vélek bánni: az ő tanácsinak¹⁾ ne csak eszek legyen a tanácsnak mivoltára, hanem annak módjával való előhozására és véghez vitelére. Olvassa minden, a ki Szilágyi képében királyoknak assistál, ezt a mit mond Gramondus in historia Galliae.²⁾ *Odere Reges quos metuunt, prima quoque occasione abdicaturi, non virtutis, non habita ratione natalium, qua ipsi saepe fatum accelerant.*³⁾ Ki tudja, ha nem az Isten büntetése-e az, és ezen a nagy háladatlanságon való boszúállása, hogy Mátyás király Zvornik alól szintén olyan kissebbséggel elszálljon és fusson, mint az előtt Mahomet császár Jajca alól? ⁴⁾ Az Istennek az ő büntetése sokféle; feltisztelte ugyan az királt és megdicsőítette egy világ-bíró császárnak szaladásával, de ime ez a háladatlansága után szintén avval is még megkisebbíté. Ott hagyá azért a király ágyúit, ott sátorait, és elfuta csak az üres hírére Mahomet császárnak. Tudniaillik, a vitézkedő fejedelmeknek, a hadviselőknek alázatja nem mindenkor egy irányú: néha ijesztnek, néha félnek. A hír a hadakozásban nagy momentum,⁵⁾ néha hamis hír rettentéseket csinál a táborban, néha magok között is a hadak között támad a hír, semmi bizonyos eredet.⁶⁾ Ne ereszse a hadviselő ember füle

¹⁾ Tanácsosainak.

²⁾ Gramond Bertalan, Gallia történetében. Gabriel de Barthelémi, seigneur de Gramont ou Gramond. (1590—1654.) *Historiarum Galliae ab excessu Henric IV. libri decem octo.* 1643. Egy kiadása Budán, 1753. — E munka a XVII. században közkézen forgott s Zrínyi előszeretettel idézi, bár nem volt jelentékeny s a francia irodalom rohamos fejlődése ezen — még latin nyelven írt — munkát kiszorította.

³⁾ Gyűlölik a királyok azokat, kiktől félnek, s kiktől — nem tekintve sem az erényt, sem a származást — a legelső alkalommal lemondanak, mivel ők gyakran a sorsot előzik meg.

⁴⁾ Ugyancsak az 1464-dik évi török hadjáratban.

⁵⁾ Fontos tényező.

⁶⁾ Csonka mondat; hiányzik: be nem bizonyítható, ki nem tudható.

mellett hivságossan menni akármely hírt is, se hamissat, se igazat; ¹⁾ ha igaz, gondolkodjék az orvosságárúl, s miként állhat ellene annak a valóságnak; ha hamis, azon legyen, hogy a hada között csillapítsa el mentül jobb formán lehet. Fama bellum constat, et saepe etiam, quod falso creditum est, veri vicem obtinuit.²⁾ Itten az én ítéletem szerint mind török császár mind magyar király vétkeztek a hadi regulák ellen; ³⁾ mert mikor császár Jajcát, király Zvornikot megszállá, által kell vala látni elébb mindeniknek, hogy segítségére jön az ellenség; és ha olyan resolútióval ⁴⁾ oda nem ment, hogy megverekedjék véle, hivságos dolog volt csak oda menni is. Más az, mire valók voltak a kémek, mire valók a csaták, ⁵⁾ ha nem arra, hogy az ellenségről hírt halljunk bizonyosan, és ne minden bizontalan szón kelljen megrezzenünk, és mintegy darvagnak elrepülnünk. Imre deák sebe csinálá azt a bolond hírt, ⁶⁾ és semmi más fundamentom nélkül miért kellett ezt elhinni? Készült ugyan a császár, s talám jött is, de miért nem kellett mértékben venni és számban az időt, mikor érkezhetik, mikor nem: hanem legutolsó félelemig ott maradni, akkor ágyú nélkül tábori eszköz nélkül és tisztesség nélkül elszaladni. Így van, mikor nem assistál ⁷⁾ az, a ki bátorságot oszt.⁸⁾ C) Svehla is otthon pártot ütött, de mint a gomba egy éjjel nő, más éjjel semmivé lész.⁹⁾ Quaesivi locum impii, sed non est.¹⁰⁾ Köszönje az ország a király

¹⁾ Más szóval: igyekezzék a vezér a hírek felől magának mindig bizonyosságot szerezni; megfontolatlanúl, megbírálatlanúl ne hagyjon semmi értesítést, mely az ellenségről szól. A kutatás eredményéhez képest azután: ha igaz...

²⁾ Hírből áll a háború, s gyakran, mint tévesen hitték, az igazság látogatával bír. V. ö. az 1. aphorismával.

³⁾ A hadművészet szabályai ellen.

⁴⁾ Elhatározással.

⁵⁾ Itt *csapat* (portyázó csapatok, kémlelő járőrök) értelemben, mint az régi iratokban gyakori. Nyelvtört.Szótár. I. 388.

⁶⁾ Szapolyai Imre megsebesülésekor keletkezett ez, s katonáinak félnékesége terjesztette a bolond hírt.

⁷⁾ Segít.

⁸⁾ T. i. az Isten.

⁹⁾ A király ugyanis gyors és határozott föllépésével a Swehla lázadást gyorsan elfojtotta.

¹⁰⁾ Kerestem fészket a gonosznak, de nincs.

serénységének, a mely semmi kicsint el nem mulatott: úgy Dobse király¹⁾ idejében Svehlából Giskra lehetett volna. Szikrából lesz a nagy tűz, azt kell eloltani meddig szikra, azután héában.²⁾

Erdély és Moldva felütik magokat, a király szerencsésjének ellen mernek rúgni: bolondok, nem jól gondolták meg a végét. Nehéz az alattavalónak igazságos királya ellen támadni, a király méltósága csak maga is eloszlathatja a bolond s pártolkodó felhőket. Erdély adónak nagyságát veszi okul, de roszul. Szükséges királynak az adó, főképpen az olyan királynak mint Mátyás volt. Neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt.³⁾ Ez a király sem bolond épületekre, sem eszelyös költséges vendégségekre, sem bolondok gazdagítására nem költötte az ország jövedelmét, hanem hazája megmaradására, dicsőítésére és öregbülésére. Kicsoda nem kívánná maga értékével segíteni az ilyen királt? Ugyan nehéz külömb helyre nézni a szegénységnek munkáját s vérét hogy megyen; s e miatt szoktak mindenkor az országok megzöndölni, mikor az ő értékeket a királyok torkon verve⁴⁾ kiveszik s nincs láttatja, avvagy ha van is, olyan, a ki a községet desperátióra⁵⁾ indítja, holott abból a jövedelemből egynehány rosz gazdagul meg az Isten és az emberek ellenére. Moldvának kevesebb oka a pártolásra, azért nagyobb ostroma is; mert megzabálott a jó szerencsében, nem ülhet vesztég székében, azért mondják: Raro simul hominibus bonam fortunam bonamque mentem dari.⁶⁾ Mikor ember felettébb nagygyá akarja csinálni állapotját, elvesztegeti. Impone felicitati tuæ frenos;⁷⁾ azt mondja az okosság: nagy bölcsesség az, ki célt tud tenni maga kívánságának.

Ezekben ismét a király sérénységét observálhatjuk; nem hagyott a pártolásnak üdöt hogy nagyobbra terjedjen: mindjárt reá

¹⁾ II. Ulászló.

²⁾ Ha föllobbant, hiába fáradunk eloltásán.

³⁾ A népek nyugalma hadsereg nélkül, hadsereg zsold nélkül és zsold adók nélkül nem lehetséges.

⁴⁾ Erőszakkal, kényszerrel.

⁵⁾ A köznépet kétségbeesésre viszi.

⁶⁾ Az embereknél ész és jó szerencse ritkán járnak együtt.

⁷⁾ Zabolázd meg (mérsékelj) szerencsédet.

ment az eredetében. Második observatio, hogy ennek a királynak nem csak egy mestersége volt a dolgoknak véghezvitelében. Moldva fegyver nélkül nem szelédülhetett meg, fegyverrel büntette. Erdély megesméré vétkét: megkegyelmeze néki, egynehányat számkivetésben hajta, de ezek közül is egynehány a király könnyűségében bizván, a terminusnapra ki nem mene.¹⁾ Az király hóhér kezében adatá őket, a hol tanultak a többi, hogy nem kell király kegyelmességével és törvényével jádzeni. Isten előtt sem lehet nagyobb bűn, mint praesumptio de misericordia divina.²⁾ Harmadik observatio a király serénsége az moldvaiak ellen való harcban: más király elfutott volna a helyből, ő megvárta vitéz módra, meg is verte,³⁾ a király is sebbe esék, de avval jár az: virtus vulnere viret.⁴⁾

Cseh királyra s országára támad a had ennekutánna; ösztönözték erre a királyt a római pápa s római császár: religio volt praetextus alatt.⁵⁾ Nem tudom miképpen kell dicsérnünk azt az expeditiót:⁶⁾ igazságáról nem, annál inkább nem szükségéről. Az mostani világ (hogy ne nevezzek egy fejedelmet is) mikor szünt akar adni a maga hadakozásának, religiót obtendál;⁷⁾ de hun vagon az az egész keresztyének regulájában vagy Krisztus urunk tanításában, hogy fegyverrel kell eretneket, törököt az mi hitünkre hoznunk? Sohol bizonyára én azt fel nem találom, de találom azt, hogy békességessen, türéssel, szenyvedéssel szenyvedjünk mindent. Az mi hitünk más vért nem akar ontatni, hanem az maga fiaét az Isten dicsőségére. Ha sok sz. embereknek exhortatióját⁸⁾ az török, az eretnecség ellen látjuk; ha sok sz. prédikációkat, kiket azok ellen való gyujtásunkra csináltak; ha Isten féltő papáknak keresztes hadak támasztását, kik között az mi szent Capistránusunkat: ne ítéljük azokból, hogy a Mahumet, vagy Calvinus János,

¹⁾ A király előtt a meghatározott időben meg nem jelent.

²⁾ Vakmerő bizakodás az Isten irgalmasságában.

³⁾ Ez a győzelem nem volt oly tökéletes, s a moldvai ügy a következő évben inkább diplomatiiai úton nyert megoldást.

⁴⁾ A vitézség sebekkel ékeskedik.

⁵⁾ Hitvédelem volt a háború jogcíme.

⁶⁾ Vállalatot.

⁷⁾ A hitet adja ürügyül.

⁸⁾ Buzdító szózatát.

vagy Luther Márton hite megbántására és semmivé-tételére cselekedték ezeket, sem hogy erőszakkal más tévelygőket a mi hitünkre hozzunk: külömb professiója ¹⁾ vagy az katholika hitnek, az ő geniumja ²⁾ idegen a háborúságtól; sz. Péternek nem vala szabad a maga oltalmaért is kardoskodni. Vannak más okok, és méltók, kik kényszerítenek az török ellen, religiön kívül is, fegyvert fognunk, és mások ellen is, a kik reánk tusakodnak, akár azok a mi hitünkön legyenek, akár ne: de csak csupán a religio titulus alatt rá menni valamely szomszédunkra vagy keresztyén fejedelemlere, nem hiszem hogy sem Isten előtt volna ez az ok kedves, sem emberek előtt elegendő. **D)**

Nem vala László királynak oka Murát császár ellen ³⁾ fegyvert fogni, mikor megesküött vala neki sz. evangeliumra a békeség megtartására; de Eugenius pápa Julianus cardinál ⁴⁾ által elhité, hogy bizvást, léleksérelem nélkül megbonthatja, kire ő is dispensálá. ⁵⁾ De másképpen értette az Isten, mert nem akará hogy jó vége legyen annak a kötés bontásának, a kiből az ő szent neve héában vétetett, és emberek dispensatiója ⁶⁾ alá vettetett. Az Isten nem azért küldte annak a szép hierarchiának képét, ugymint religiót, közinkben, hogy azzal az emberi társaságokra rendelt és minden nemzetektől tartatott regulákat megbontsuk; azaz: ok nélkül és csak religiönak színe alatt valakire támadni nem jó, nem Isten kedve szerint való; ismég, ha szövetséget vetünk ellenségünkkel, azt megbontani, hit titulus alatt, bűn és nagy vétek. De ezt a mostani világban lévő papjaink másképpen értik, holott éjjel nappal szegény országunkban zelusnak neve ⁷⁾ alatt lutheránusok s kálvinisták ellen declamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltnak, nem mezeitelen ⁸⁾ igazságnak okaival és az Istentől rendelt instructióval, ⁹⁾ hanem haraggal, gyűlöléssel, s ha ötőlök lehetne, tűzzel-vassal.

¹⁾ Különb a tanítása.

²⁾ Itt: szelleme.

³⁾ I. Ulászlónak, II. Murad ellen.

⁴⁾ Césarini Julián bibornok.

⁵⁾ Az eskü megszegésére följogosítja.

⁶⁾ Rendelkezése.

⁷⁾ Vallásos buzgalom színe, örve.

⁸⁾ Leplezetlen, tiszta.

⁹⁾ Isten tanítása szerint.

Nincsen talán *charitas*¹⁾ benne, avagy ha van is, besötétített az gyűlölségtől és a magok *passiójátul*; ²⁾ azért nem isteni zelusz, hanem lábok alól felszedett *ambitio*,³⁾ kivel magok javát s nem az Isten dicsősségét keresik, kivel Krisztus urunk *intentióját*, *fundációját* és *testamentomát* elrontják.⁴⁾ Nem szólok azért in *genere*⁵⁾ a papokról, mert ha ilyenek vannak országunkban, jók is találkoznak, a kik magok példájával, szent életével és zelusával csaknem égne az Isten szolgálatjában és felebarátunk szeretetében; a kik ha egy kevésse megsebesedett kezet vagy lábat látnak, nem mindjárt kívánják elválni s az ebeknek vetni, hanem lágy orvosságokkal fáradoznak a gyógyulásán; ⁶⁾ az kik ha egy veszett juhot⁷⁾ hallanak, utánna indulnak s fáradoznak az megtalálásában, a többit elhagyván addig.⁸⁾ De én igen messze menék a *propositumról*: ⁹⁾ okot adott reá Mátyás király hadakozásának az csehekre nem elegendő titulusa,¹⁰⁾ kivel király lévén más királyra ment, és azt a kardot, kit az Isten, kezében igazságnak tételére tett, olyan könnyen mások hitegetésére kirántott és vérbe bocsátott, nem lévén semmi nagyobb oka a csehekre (főképpen a királyra, ki vele annyi jót tett, és a kinek ő ve¹¹⁾ volt) támadni, hanem a pápa és császár persvásiói¹²⁾ és ígéreti, kiket azután is ők meg nem tartának. De a királynak ugyan nem vala káros, holott evvel a szép szünnel¹³⁾ ugyan sokat nyere, Morvát, Silésiát, Lusa-

1) Itt: malaszt, isteni kegyelem.

2) Szenvedélyétől.

3) Aljas nagyravagyás.

4) Szándoka és hagyománya (vagyis: tanításai) ellenére tesznek, alkotását (az egyházat és vallást) megromtják.

5) Még sem szólok általánosságban.

6) Értelme: A más vallásúakat, vagy hitőkben gyöngéket nem tüzzel-vassal pusztítani, hanem szelid jóindulattal megtéríteni, megerősíteni igyekeznek.

7) E helyett: juhról.

8) Jézus tanítása a juhról. (Lukács Ev. 15. 1—7.)

9) Messze eltértem tervemtől, tárgyamtól.

10) Czíme, oka.

11) Veje.

12) Rábeszélései.

13) Szép szerivel. — «De . . . szünnel», ezen mondat a Horovitz és BonisPogány-féle példányban hiányzik.

tiát.¹⁾ Nézze meg minden ember, már ha igazán volt-e religio²⁾ ennek a hadnak czélja, holott a vége országoknak nyeresége s accessiója.³⁾ Azonban meddig Hussitákra a király hadakozék, az török eljárja dolgában,⁴⁾ sok ezer lelket elvive fogságban, Sabáczt megépíté, tudniaillik: ⁵⁾ Delirant Reges, plectuntur Achivi.⁶⁾

Ennekutánna az esztergomi érsek⁷⁾ sok fő urakkal,⁸⁾ sok vármegyékkel⁹⁾ az királytól elpártolkodék; királyt¹⁰⁾ választának magoknak bolondában. Magahittül cselekedének, nem gondolván meg, hogy az a fej, a ki koronát hordozott, nem könnyen fosztatik meg pártolkodással; de ők is a jó szerencsében és a király familiaritásában¹¹⁾ elbízták magokat. Az érsek, a kinek a többinél okosabbnak kell vala lenni, megtébolyodék.¹²⁾ Homo sanctus in sapientia manet sicut sol, nam stultus sicut luna mutatur.¹³⁾ Űtet a király mint az atyját böcsülte, mint sz. szerzetűt observálta,¹⁴⁾ de ugyanaz vala az oka az ő tébolyodásának. Fortuna quem nimium

¹⁾ Az 1479-diki olmücsi béke szerint oly föltétellel jutottak életfogytiglan Mátyás birtokába, hogy a csehek azt halála után visszaválthassák. — Lusatia (Alsó- és Felső-Laustitz) a westphali béke óta a szász királysághoz tartozik.

²⁾ A vallás volt-e.

³⁾ Szerzése, szaporodása.

⁴⁾ Míg Mátyás Csehországban hadakozott, a boszniai törökök Magyarországra törtek, s különösen Vas- és Zalamegyében nagy pusztításokat vittek véghez.

⁵⁾ Tanulság.

⁶⁾ Esztelenkednek a királyok, bűnhődik a nép.

⁷⁾ Vitéz János.

⁸⁾ Különösen: Czezinge János (Janus Pannonius), Ujlaky Miklós, Rozgonyi Rajnald, Szapolyai Imre stb.

⁹⁾ Kilencz vármegyét kivéve, a többi mind részt vett az összeküvésben.

¹⁰⁾ IV. Kázmér lengyel király másodszülött fiát: Kázmért, 1471-ben.

¹¹⁾ Barátságában, jóindulatában; itt talán: a királylyal való gyakori érintkezésök, együttlétök folytán.

¹²⁾ Nem szó szerint, hanem: elvesztette fejét, esztelenségekre ragadtatta magát.

¹³⁾ A szent ember állandó a bölcseségben, mint a nap, mert csak a bolond változékony, miként a hold.

¹⁴⁾ Tiszteletben tartotta.

fovet, stultum facit.¹⁾ Azt tudták²⁾ akkor a pártos urak, hogy elég ennek a hamisságnak megigazulására, ha érsek léssen köztök vagy fejek.

Az érsek is hasonlót gondolt, de bolondul, tudja a világ mire rendeltetett az Istentől a papság³⁾ semmi közök ez világ politicus administratiójában,⁴⁾ honnan lött,⁵⁾ a magok ambítiója s a fejedelmeknek felettébb való szelédsége avagy negligentiája⁶⁾ tulajdonít nem igazsággal magának.⁷⁾ Látta az mi időnk, most is látja ennek hasznát, avagy igazán hogy megmondjam, ártalmát, holott most a papság (némelyekről szólok, nem mindenekről) első fundamentumját a maga conditiójának tartja,⁸⁾ hogy tapodhassa s gázolhassa az politicus administratióval együtt a világi urakat. Látja ezt Lengyelország, kinek annak is érseke első volt svékusnak meghódolni.⁹⁾ És látni fogja azután is minden ország, a ki ezt az abusust¹⁰⁾ a clerusban megengedi. Nem ez volt a mi sz. István királyunknak intentumja,¹¹⁾ de mi az ő szent gondolatjával abutálunk,¹²⁾ a ki bár ne volna inkább, hanem minden rend tartaná magát hivataljához. Nem exclamálna¹³⁾ Francuzország annak az okos elméjű Bartholomæus Gramondusnak szája által, ha ezek a felülmondott dolgok úgy nem volnának, mondván ő de clero (folio 188): Flexi in abusum antiqui ritus, ut pessime distributi

¹⁾ A kinek a szerenese igen kedvez, azt esztelenné teszi. Vagyis: a szerenese elvakít.

²⁾ Hitték.

³⁾ T. i. Isten szolgálatára s az egyház kormányzatára. — A hiány jelzése minden kéziratban megvan.

⁴⁾ Kormányzatához.

⁵⁾ S a mennyiben van, azt...

⁶⁾ Elnézése (túlkapásaik iránt).

⁷⁾ Szerezte meg jogtalanul.

⁸⁾ Azt tartja főföltételnek.

⁹⁾ Báthori István halála után a gnezeni érsek volt az, ki Zamojszky Jánossal együtt Zsigmond svéd hercegnek a lengyel koronát megszerezte, legkivált azért, mert Zsigmond a katholicismus minden módon való terjesztését ígérte.

¹⁰⁾ Visszaélést.

¹¹⁾ Célzata.

¹²⁾ Visszaélünk.

¹³⁾ Jajdúlna föl.

obventus Ecclesiae populi sudor et sanguis, nempe in venatica, in luxum, in armorum vana et lubrica, in augmentum gentis suae: quadrigas, ephebos, nobiles, equos phaleratos, auream suppellectilem, ceteraque id genus Episcopis esse ad nauseam, per ingetes sumptus, dum frigore riget, dum inedia extinguitur pauper, cujus sanguine saturantur. Hinc haëreticis scandalum et Romanæ sedis contemptum esse, ire in ruinam Ecclesiam etc.¹⁾ De hagyjunk ennek most békét, térjünk a discursusunkra.²⁾ A conspiratio³⁾ király ellen nagy volt, és minden más szívet elijeszthetett volna a királyn kívül, ő csak egyedül kívánatos materiának⁴⁾ gondoló az ő halhatatlan nevének öregbülésére. Az magyarok Kazimir királynak fiát, ugyan azt is Kazimért, az országban béhozák, magyar királynak nevezék; de az igaz király rá mène és beszorítá Trencsinben minden hadastúl ezt az éjszakai⁵⁾ királyt. A honnan a magyarok elállának a lengyelektől: az érseket szép szóval magához egyesíté a király, és igérettel, tudta hogy a fősvénység fundálta⁶⁾ a szívét és ambitio.⁷⁾ Fumo saturentur qui fumo vescuntur.⁸⁾ Így csaknem egy szempillantásban minden, mind az a machina⁹⁾ oda lön. Köszönöm a király serénységének. Remedium exstinguendis bellis civilibus optimum est Regis praesentia: quod etsi ratio Majestatis convincit maxime, probant in dies eventus, nunquam maiore rebellibus metu, quam ubi poenae repositendae instare Regem audiunt

¹⁾ A régi erkölcsös szokások visszaéléssékké lettek: hogy az egyház jövedelmei, a nép verejtéke és vére, a legrosszabbul használtattak fel, úgy mint vadászatokra, fényűzésre, kétes és hiábavaló fegyverekre, családok gazdagítására: úgy hogy a püspökök négyes fogatokban, apródokban, udvari nemesekben, aranytól tündöklő házieszközökben s más ily félékben az undorig bővelkednek, óriási költségen, míg a szegény, kinek vérén lakmároznak, a hidegtől dermed meg, s éhségtől pusztul el. Innen ered az eretnekek megbotránkozása s a római szék megvettetése, ezért megy tönkre az egyház. (Hist. Gall. Lib. III.)

²⁾ Elmélkedésünk tárgyára.

³⁾ Összeesküvés.

⁴⁾ Anyagnak; itt inkább alkalomnak.

⁵⁾ Éjszaki.

⁶⁾ Töltötte meg.

⁷⁾ Nagyravágyás. Altalában is, de különösen Vitézét.

⁸⁾ Füsttel telnek el, kik füsttel táplálkoznak.

⁹⁾ Machinatio: fondorlat, ravasz mesterkedés.

(Barth. Gram.).¹⁾ Kazimir Lengyelországban szalada szégyenvallva, a hada nem sokára ugyan azzal a mocskokkal utánna lézenge és szállankozék, kiből a polgár is eleget vere agyon. Így jár a ki községnek szavára indul. A község avagy a favor populi²⁾ szintén olyan mint a tenger: néha zavaros, néha csendes, az mint a szelek engedik, nincs abban bizonyosság. Pietro Maffei szavait referálok. .

. (Hiányzanak a kéziratban).³⁾

Azért itt a lengyel királynak értelmét megszólhatni, a ki oly könnyen ezeknek a megháborodott uraknak szavára belé ereszté magát ebben a tengerben, a kiből naufragium⁴⁾ nélkül ki nem mehet. Mátyás király penig elvégezvén ennek a tragœdiának első actusát és a többit, az utolsóra jöve, az érseket nyakon kapatá s fogságban küldé: nem menthette meg a szentséges character,⁵⁾ holott inquinálta⁶⁾ az árultatás. Tudta jól király, hogy ennek az actusnak utolsónak kell lenni, mert előbb magának tett volna kárt.⁷⁾ Aliquando ipsi Reges necessitati parcent, et temporari quan-

¹⁾ A polgárháborúk megszüntetésére legjobb orvosszer a király jelenléte, mert ha a felség tekintélye legjobban meggyőz is, — a mindennapi tapasztalat bizonyítja — soha sem félnek jobban a lázadók, mint ha azt hallják, hogy a király büntet.

²⁾ A nép kegye.

³⁾ Giovanni Pietro Maffei (1635—1903), genuai tanár és történetíró. Legnevezetesebb munkája: *Historiarum Iudicarum Libri. XVI.* (Kiad. 1589. és 1593.) Ennek XVI. könyvében a 347. oldalon foglaltatik azon mondat, melyet Zrínyi e helyen valószínűleg idézett: Qui se pelago committant, iis famen, sitim, jacture, ærumnæ, omnia incommoda esse debere proposita. Quæ si contingent, non ita mōs cadendum, quasi ea nunquam eventura existimavint. (A kik magokat a tengerre bízzák, azok el kell hogy készülve legyenek éhségre, szomjúságra, kárvallásra, nyomorúságra és minden alkalmatlanságra. Melyek ha megesnek, így nem fognak akkép történni, mint ha soha meg nem történendőknek hittük volna).

⁴⁾ Hajótörés.

⁵⁾ Egyházférfiúi jelleg.

⁶⁾ Bemocskolta.

⁷⁾ Hogy Vitézt csak akkor vetette fogságra, midőn már az összeesküvést teljesen semmivé tette. Ha előbb elzáratta volna, maga vallhatta volna kárát.

doque serviunt.¹⁾ Elereszteté végtére, de ő teli gyalázattal s haraggal hamar meghala.²⁾

Sic eat, o superi, quando pietasque fidesque
Destituunt, moresque malos sperare relictum est.³⁾

Ismég feltámada lengyel király, a fiával Lászlóval,⁴⁾ cseh királylyal, kik nagy országos két hadat öszvehozván, Braszlót⁵⁾ megszállák. De a magyar király előbb, noha kevés néppel ugyan, jóval belé szálla, a hol sehol semmit nem tehetének néki csehek és lengyelek, ő pedig viszontag számtalan rabot fogata úgy annyira, hogy elijedének a magyar szerencsétül, Lengyelországban lett károktól (Kinizsi Pál és Szapolyai István által) és az éhségtül: békeséget kérének tőle, oda engedvén néki Morvát, Silésiát, Lusátiát, és hogy csehországi királyság titulussával ő is éljen.⁶⁾

Méltó itt a király mesterséges vitézségén⁷⁾ megállapodni, és elménkben vennünk, hogy miképpen tudta ő az alkalmatos időket megválasztani minden állapotra és történetre. Ebben a hadban néki ereje nem vala, kívül szemben⁸⁾ megharczolhatott volna, azért soha semmiképpen ki nem hagyá magát venni a mezőre: eleget mesterkedék⁹⁾ hogy kicsalhassa, néha futásnak tettetivel, néha boszus kihivatallal, néha dücsösségnek képével: de ennek az okos hadviselőnek a vala az ő feltett czélja, hogy az ellenséget onnan¹⁰⁾ kiuntassa és kiehéztesse, azért nem akara az ellenség tanácsán járni, sem az ő kedvéért s boszuságáért bolondságot a maga

¹⁾ Néha a királyok is engednek a szükségnek, és az időviszonyok előtt meghajolnak.

²⁾ 1472 aug. 8., négy havi fogság után.

³⁾ Így legyen ez, oh Istenek, ha a kegyelet és hűség kihalnak, és semmi sem marad hátra, mint rossz erkölcsöket remélni.

⁴⁾ A későbbi II. Ulászló magyar király.

⁵⁾ Boroszlót.

⁶⁾ 1419. július 21. Olmützben kötött béke pontjai.

⁷⁾ Hadi tudományán.

⁸⁾ Szemtől szemben, nyílt csatában.

⁹⁾ T. i. az ellenség.

¹⁰⁾ Boroszló körüli táborból.

igyekezetinek elfordításával ¹⁾ cselekedni. Jut jól eszemben Fabius Maximus, ²⁾ jut ama másik római hadnagy, kit Pyrrhus király harcra ki akarván venni: Gyere ki egyem ³⁾ a mezőre ha vitéz vagy: a vala válasza: Sőt ha te vagy vitéz, végy ki innen ellenemre, hogy kimenjek a mezőre veled harcolni. ⁴⁾ Jut ismét Julius császár, ⁵⁾ a kinél senki jobban nem tudta a hadi állapotokat s tanácsokat változtatni, mert néha, hol kellett, oly vakmerőn méggyen vala az ellenségre, néha, mikor ismét más szüksége volt, úgy besánczolta magát, hogy senki ki nem vájhatta. Ha Pompejus Magnus a legutolsó harczon nem követi vala a népnek zendülését, a ki harcot kiáltnak vala, s a maga fején és okosságán járt volna, nem kellett volna szaladni s bujdosni s halálnak helyt válogatni országul országra; Julius császár nem tehetett volna neki semmit, el kellett volna hadni, holott elfogyott volt élése. Az mi szerencsétlen Lajos ⁶⁾ királyunk nem tudta azt a hadi mesterséget, sem az ő hada: azt tudja vala, hogy nincs a hadakozásban több mester-ség az ütközetnél, azért most is sohajtjuk akkori romlásunkat. Non licet in bello bis peccare. ⁷⁾ Mátyás király azért mint akármelyik régi hadnagyok közül, tudá különböztetni a maga actióit: ⁸⁾ a minek mikor ideje volt, akkor vette elő. **E)**

Magyarországban lengyelekre mint egy vakmerő rájok mene, és rájok vitta Trencsént. ⁹⁾ Braszlóban ki nem mutatá mint egy

¹⁾ Tervétől eltérve.

²⁾ Quintus Fabius Maximus Cunctator, római hadvezér, ki ezen (a késedelmező) melléknevét ügyes hadműveleteitől nyerte, melyekkel, a túlerejű ellenséggel (Hannibállal) az ütközetet soha el nem fogadta, azt kifárasztani igyekezett.

³⁾ Egyem = nohát, ugyan. Régi magyar kifejezés.

⁴⁾ Rómának Pyrrhus elleni háborújában, 279-ben, Pyrrhus legyőzte ugyan a rómaiakat, de azok Sulpicius consul alatt a táborban vitézül ellenállottak s Pyrrhus végre is kénytelen volt Tarentba visszamenni.

⁵⁾ Julius Cæsar.

⁶⁾ II. Lajos.

⁷⁾ Nem szabad a háborúban ugyanazt a hibát kétszer elkövetni.

⁸⁾ Hadműveleteit.

⁹⁾ A magyar királyllyá választott Kázmért húszezer emberével Trencsénbe szorítá, hol teljesen hatalmában voltak, de kegyelemből elbocsátotta őket.

félénk magát a mezőre; eleget nevetkezék és csúfolódék ellene az ellenség, de avval nem gondola, az ő igyekezetét véghez vivé okosan és emberül. Ismét más elmélkedésünk is lehet ennek a hadnak folyásában, mert a király sok mesterséggel élt az ellenség ellen; untalan csatákat ¹⁾ ereszte széllel a zsákmányosira, és avval úgy elfogyatá az ellenséget, hogy mind tornyok s mind tömlöczök rakva valának vele, egynehány ezer volt az: azért az ellenség ettől igen megfélemlék.

Második mestersége a királynak a diversio; ²⁾ a ki ezzel tud élni, bizony nagy hasznait veszi. Szapolyai István, Kinizsi Pál dúlja vala Lengyelországot bizvást, senki nem vala oltalmazója; tudta jól az király, hogy az ilyen kárra és hirre az ellenség el fog menni hazája segítségére, aminthogy nem is hibáza, s ez kényszeríté őket békességet csinálni. Nem kell akárminémü kicsin dolgot maga eleiben venni, hanem derekast, mert ellenséged nem indul meg akárminémü kicsin kárért, főképpen ha az, a mihez kezdett, nagyobb állapatu és érdemü.

Hannibal Olaszországban hozta a hadat rómaiak ellen, és senki onnan ki nem tudta vetni; Scipio viszont bémene Afrikában, sőt indítá hadát Carthago ellen, kitők el nem állhatának, hanem Hannibált visszahívák. Azért minden hadnagy elhigye, hogy az diversio legmesterségessebb vitézség mindennél: a ki okossan él avval, nem hibálhat.

Harmadik mestersége a királynak, hogy ő nem volt oly felfuvalkodott, hogy szégyenlette volna a jó szót és ajándékot osztani a kinek kellett, és noha nyert póre volt már az ellenségnek annyi nyomorúságában, mindazonáltal ő sok szép ajándékokat küldé az ellenség táborában a főurakhoz, a kivel magához kapcsolá sziveket azoknak, és azok oztán az két királynál jó prókatori valának az Mátyásnak, úgy hogy mindenképpen az ő kedvére szólának az királyoknál.

Negyedik observatio: ³⁾ miképpen a király, hogy annival inkább kivesse az ellenségnek reménségét szívéből, nagy theatru-

¹⁾ Régi kifejezés: csapatokat, portyázó különítményeket.

²⁾ Mellékhadművelet az ellenség erőinek megosztására, figyelmének más irányban való lekötésére.

³⁾ Észrevétel.

mokat csináltata a város mellett, a hol ő nagy vendégségeket és tánczokat szereztetett. Hihető, hogy nem a maga gyönyörködéséért, mert Mátyás király nem olyan természetű volt, hanem az ellenség boszontására, a ki éjjel nappal láthatja vala ezt a vigasságot, holott ő éhezik s koplal vala. Azért az is használt a Mátyás intentiójára nem keveset, gondolván az ellenség, ha a magyarok ilyen könnyen jutnak a hadakozáshoz, vendégséggel s tánczczal, meddig mi azokat kiuntatjuk, minnyájan éhel meghalunk addig. Így cselekedett László király ¹⁾ is, a ki Krakkót mikor megszállá, mind már elfogya élése, mesterséget gondola: egy jókora halmot mind meghinte liszttel feljűl; mikor az ellenség követői bejöttek volna a táborban, meglátták a halmot, és ugyan lisztnek gondolák, mert sok ember áll vala környűle zsákokkal, mintha osztani akarták volna, azért az ellenség megesalatkozván, megadák a várost. Csaknem hasonló vala ez a lengyelek dolga most is.

Otödször, lássuk a királynak serénységét. Mikor a három király ²⁾ békességesen öszvejöttek egymással való tractálásra, mely serényen viselé magát a mi királyunk; ötet sem a szép szó, sem harag, sem ijesztés ki nem tudá verni a maga prätensiójának ³⁾ elhagyásából, s noha mindeniknek megadja vala a becsületet felettébb is, ugyan a maga intentióját végbenvivé bátran, ugy annyira, hogy a Mátyás mind a két királytól sem fél vala, amazok pedig tartani kezdtek volt már a háboruságos szivétül. Tanuljon ebből minden ember, ne fogjon lágyon senki a dolgában, hanem keze lába legyen az actiónak, a kit ember cselekeszik, mert ha csak lassu és negédesen operál, ⁴⁾ semmi jutalmát nem vészi.

Qui timide petit, docet negare.⁵⁾

Hatodszor, méltó observálnunk azt is, hogy a Mátyás király megvendéglé a több királyokat. Mely nagy volt az ő providentiája, ⁶⁾

¹⁾ Ulászló Lokjetek (IV. Ulászló) lengyel király; a lengyel birodalom újbóli egyesítője; meghalt 1333.

²⁾ Mátyás, Kázmér és Ulászló.

³⁾ Követelései.

⁴⁾ Működik.

⁵⁾ Ki félve kér, megtagadni tanít.

⁶⁾ Előrelátása.

hogy oly méltóságossan tarthatta őket és királyi módra ; hihető hogy még otthon is meggondolta ő eztet, és arra való készülete is volt, és nem kellett akkor oztán kétfelé kapni, sem futkozni, keresvén pohárszékeket, pohárokat és egyebet kölcsön másoktól. Azt írja a historia, hogy semmi hijja nem volt a három király tartására való méltóságnak. Ezek mind méltóságra való grádicsok, a kit Mátyás el nem mulatott, sem más király sem mulatja el, a ki olyan lészen mint Mátyás. **F)**

Sabácztot közép télen szállá meg a király,¹⁾ oly resolútióval,²⁾ vagy ott meghal vagy megvész. A ki ilyen resolútióval megyen a hadban, nem jön szegényvallással vissza ; harmincz nap alatt megvevé stratagémával :³⁾ elmentté tette vala magát, de fele hadának ott marada titkon ; a törökök néki örülvén a király elmenetelének, pusztán hagyák az tulsó bástyákat, csak mind a király felé néztek, azért neki menének tul ostromnak a magyarok,⁴⁾ a király is visszatérvén, könnyen megvevék. Tanuljon itt minden kapitány az törökök szerencsétlenségén, ne hagyja el a vigyázást, az őrzést ; ha elmegyen is az ellenség, ne járjon úgy mint sabácziai és régen trójaiak a fa lóval. Mindenkor álnokságot kell gondolni az ellenségről, és így meg nem csalattatik. Turpe est dicere : non putaram.⁵⁾ Hogy télen szállotta meg Sabácztot, a sines mysterium⁶⁾ nélkül ; tudniillik tudta jól, hogy akkor a török öszve nem gyülekezik, nem is mehet könnyen segítségére ; jó azért oly időt választani a vitézkedésre, az kit az ellenség meg sem gondolna és néki alkalmatlan. **G)**

Az király megházasodék,⁷⁾ neapolisi királynak⁸⁾ leányát, Beatrixet, hozatá el magának. Mivelhogy az Isten magának tartotta a nagy emberek házasságát, nem szólhatni hozzá ; a mint mondják az olaszok : Nozze e magistrato dal cielo è destinato.⁹⁾ Egyébiránt

¹⁾ 1475-ben.

²⁾ Elhatározással.

³⁾ Hadi csellel.

⁴⁾ Az ott maradt fél-had a tulsó oldalról támadta meg a várat.

⁵⁾ Csunya dolog azt mondani : nem hittem volna.

⁶⁾ Rejtett ok.

⁷⁾ 1476. decz. 22.

⁸⁾ Ferdinandnak, mindkét Sicília és Aragonia királyának.

⁹⁾ Házasságok az égből köttetnek.

a magyarok sententiája ¹⁾ sem volna rossz : messze komaságot, közel házasságot, kell keresni. ²⁾ A tanulságok alkalmatlansági igen galibások, de a királyok házasulásában veszedelmessek is, holott menyekzőkre, pompára való apparatusok kiszíjják az országoknak értékeit. Tedd hozzá, hogy éppen minnyájoknak oda fordul a szorgalmatossága, s oda vész esze, semmit mást akkor ember nem cselekedhetik, legfőképpen a vőlegényeknek az ő máshová való serénységek megtompul. Mind megteljesedék ez a király házasságában : mert megszámlálhatatlan költséggel kelle meglenni, véghetetlen fáradsággal kelle a királynét elhozni. Eszben vevé ezt Ali bég, és el nem aluvá az alkalmatosságot, ³⁾ és ha Mátyás király szerencséjére nem talált volna, meg kell vallani, hogy alkalmatos időt választott volt magának a kártételre. De noha a királynak másuva fordult vala elméje, az ő szerencséje, a ki holtig vele vala, most sem hagyá el, mert az ő fő hadviselő alattavalói, ugymint ama híres neves urak, deszpot, ⁴⁾ és Jaksich Dömötör, és sok mások, utánna menének az töröknek, a prédát visszanyerék, magokat vesztére vágák, Skender béget megölik, Ali bég alig szalada. ⁵⁾ Ugyan nem leve azért nagy kár nélkül ez a menyekzői actus, mert azonban török császár nagy rablást tétete Horvátországban és Dalmatiában, másodszor ismét Erdélyben, a honnan negyvenezer lelket a pogányok elvevének, harmadszor Vég-Szendró környül való kastélyokat is a török elégeté. Így azért, a mint feljül megírtam, bizonyítja a historia.

Véghez vivén a király a házasságot, nem nyughatik, de a német császárra való boszuság annyira eltöltötte vala a szüvét, hogy magával sem birhata. Mesterkedék ugyan a Bonfinius előszámolni az okait ennek a háboruságnak, de maga is megvallja, hogy hivságossan. Azt mondja a bölcsesség : Coelum sursum, terra deorsum, cor

¹⁾ Közmondása.

²⁾ Zrínyi evvel úgy látszik azt akarja mondani : Jobb lett volna a királynak menyasszonyt közelebb, tán ép a hazában keresni, s a nápolyi királyt inkább csak komának hívni.

³⁾ Mialatt Mátyás menyegzői ünnepségeit tartá, a törökök Radul oláh vajda által segítve, beütöttek a Moldvába, s 70,000 foglyot vittek magukkal.

⁴⁾ Brankovics, a Hunyadi-ház korábbi ellenségének, Györgynek, fia.

⁵⁾ Alig hogy el tudott menekülni. Szójátékkal — mint Zrínyi gyakran szokta — adva.

autem Regis inscrutabile.¹⁾ Ki lesz tehát a ki általláthatja annak okait, hogy sem ez a dicsősségre termett király, tudván hogy méltóbb hadakozása lehetne a török pogány ellen, sőt inkább szükséges, mégis hátrahagyván aztat, sőt elszennyvedvén a nagy károkat, kiket a hadakozások alatt Ali bég Dalmatiában tett, húszezer embert belőle elvivén, ismét más had Szegedéig rabolván az országot, harmincezer lelket vivének el; mégis inkább mene a német császárra. Hihető bizony, hogy nem kicsin ok volt, sem penig egy, mert valamint a nagy hajókat nem evedzhetik evedzővel, szintén ugy a nagy országos dolgok nem indulhatnak egy okkal, hanem sokkal.²⁾ Bizonyos hogy a császár sok boszut téssen vala néki, és hogy, noha fiának hívá vala a királt, ugyan gyűlöli vala azért és irégyli vala tündöklő vitéz hírét. Tehát a mint nec laurus sine strepitu ardet, nec vir magnus impune injuriari se permittit,³⁾ a királynak nem lehetne elszennyvedni egy boszúját, a mint a Bonfinius írja. Adjuk hozzá azt is, hogy a két fejedelemnek természete éppen különböző vala. Ugyan is

Non bene dissimiles inter se fœdera jungunt.⁴⁾

Német és magyar fő sohasem lehet egy fő (ugymond Bonfin): «Matthias enim suapte natura liberalis et magnificus, laudis plus æquo cupidus, et appetentissimus honoris, cui summa animi magnitudo, et promptus ad pericula præclaraque facinora semper erat animus: contra Fridericus Imperator, non modo parcus et frugi, sed avarus, et plus pecuniarum quam honoris appetens; ad magna Christianæ Reipublicæ, vel sua vel aliena culpa, animum nunquam extulit. Ille bellicosus et inediæ tolerantissimus; hic otii et quietis amator, quin et plus æquo negligens, desidiosus et tardus. Ille clarissimorum principum æmulator, semper cum antiquorum laude certavit; hic invidus quandoque habitus, nobilia aliorum facinora intercept, in pace bellum, in bello pacem optare solitus fuit, et

¹⁾ Az ég magas, a föld alacsony, a királyok szíve pedig kipuhathatlan.

²⁾ Ismét egy szójáték.

³⁾ A mint a babér nem ég el zajtalanúl, úgy a nagy férfiú nem tűrel sértést büntetlenül.

⁴⁾ Az egyenlőtlenek nem kötnek jól szövetséget egymással.

nullam in utroque constantiam retinere. Illi liberum ingenium, Mars apertus, animus ad pacem bellumque perfacilis: huic arte, consilio, calliditate et pro iudicio cuncta suo gerere placuit, et nihil consiliis amicorum tribuere, demum ad utrumque difficilis. Illius vita lautissima, apparatus persicus, et usurpata ex vino animi relaxatio, neque humanarum inimicus voluptatum; huius cultus modicus, continentissimus fuit animus, inimicus crapularum, quin et semper abstemius, hydropotesque perpetuus, solitudinis et contemplationis amator. Illum sales, ioci et amicorum consuetudo nimis oblectavit: hunc vita recondita, severa, tristis et a suorum consuetudine admodum aliena. Rex denique præ ingenii probitate facile cuncta remittere, omnia quidem absumere, ut e regno nihil imminuat, plus honorem quam pecuniam amare, præterea lætus, hilaris et iucundus, ac ad omnia promptus: Imperator pertinacia omnia perpeti, et jacturam parvi facere, adversarium obstinatione defatigare, malle omnia perdere, quam unum nummum ex arca promere, pecuniis potius quam amicis parcere, sperare cunctando instaurari omnia, et a rigiditate solitudineque sua non recedere. Par utrique religio, par quoque superstitio astronomorum, mathematicarumque vanitatum, quibus ambo se se nimis obnoxios non diffitebantur. Sed Cæsar in sacris multo magis assiduus, ac divinæ nimis deditus contemplationi.»¹⁾ Ha egyéb ok nem volna is, de az az elméknek

¹⁾ Mátyás ugyanis természettől fogva bőkezű és méltóságos, mértéken felül dicsvágyó és megtiszteltetésre igen törekvő, benne a lelki nagyság igen nagy, veszélyes és kitűnő tettekre mindig kész volt; ellenben Frigyes császár nem csak takarékos és egyszerű, hanem fukar, és inkább pénz- mint dicsvágyó; a nagy keresztény állam javára, a maga vagy más hibájából soha sem buzgólkodott. Amaz harcziás és igen edzett; emez a restség, nyugalom kedvelője, sőt kelleténél is hanyagabb, tunya és késedelmes. Amaz a leghíresebb fejedelmek példáját követő mindig az ősök dicsőségével vetélkedett: emez írigynek tartott, mások jeles tetteinek útjába állott, békében háborút, háborúban békét szokott volt óhajtani, s egyikben sem lenni álhatatos. Az világos ész, sasszemű vezér, békére és háborúra egyaránt alkalmas szellem: ez csel-, ármány- és ravaszsággal és mindent csak saját belátása szerint cselekedni szeretett, semmit sem adva barátai tanácsaira, végre mindkettőre (békére és háborúra) alkalmatlan. Annak élete vidám, perzsa kényelemmel, és lelkének derűt merítve a borból, nem lévén ellensége az emberi gyönyöröknek sem; ennek életmódja szerény, lelke önmegtartóztató volt, ellensége a márnak, sőt mindig bornemissza és örökös vizivő,

hasonlatlansága indíthat egyenletlenséget két szomszéd fejedelemben. Ebből a descriptióból ¹⁾ minden ember eszében veheti a mi királyunknak mennyi számtalan királyi virtusi ²⁾ valának, a kik ötet tündöklővé tettek és mindenek felett dicséretessé. Nem csak egy lelki jószág teszi az embert fényessé. Nem is lehet oly virtus ez világon, az ki csak maga felemelje és érdemessé tegye az embert, sokaknak kell ottan concurrálni; ³⁾ az egeket nem csak egy csillag fenyesíti, és a kit mi tejesütnak hívunk, nem egyéb, hanem sok apró és láthatatlan csillagoknak összevgyülése és világossága. Mikor azért sok ilyen lelki jó egy emberben férkezik, nem lehet az setétségben, az ő virtusának világossága előmutatja ötet, az mint a mi jó királyunkat minden időben, cselekedetben és hasonlatosságban megmutatja. Hogy Bonfinius nagyobb áhitatosságot tulajdonít a császárnak, szüntelenebb isteni szolgálatot, én elhittem azt is csak azért cselekedte, ne tota comparatione vilescat Cæsar ⁴⁾ az olvasóknak, és hogy ennyi keserűség után adjon a császárnak valamit, a kivel édesedjék császári méltóságos hire neve. De bizon az én ítéletem szerint avval nem kevélykedhetik császár a király felett, mert az untalan való szentegyházakról szentegyházakra való járás, misehallás, gyónás, processiókkal való kerülés, spítálok látogatása, unta-

az egyedüllét és szemlélődés barátja. — Azt az élvezek, tréfák és barátainak társasága rendkívül mulattatta; ezt pedig a titokzatos, komoly, szomorú és övéitől elvonult élet. Végre a király jellemének nemességénél fogva kész mindent megbocsátani, és mindent fölvenni, hogy az ország rövidséget ne szenvedjen; jobban szerette a tisztességet, mint a pénzt, ezenkívül jókedvű, derült és víg, és mindent könnyűséggel végezett. A császár makacssággal tűrt el mindent, a veszteségre nem sokat nézve, az ellenfelet megátalkodottsággal fárasztá ki, inkább akarva mindent elveszteni, mint egy fillért pénzládájából elővenni; inkább kímélte a pénzt, mint barátait, s azt remélte, hogy tétlen várakozással minden jó karba lesz hozható, és ridegségét s magányát el nem hagyá. Egyenlő volt mindkettőnél a vallás, egyenlő a csillagjósokban és a mennyiségtan hiábavalóságaiban való babonás hite, melyeknek hogy mindketten teljesen alá vannak vetve, nem kételkedtek. De a császár a vallásos dolgokban sokkal fáradhatatlanabb, és a szent szemlélődésekben odaadóbb volt.

¹⁾ Leírásból.

²⁾ Erényei.

³⁾ Versenyezni, hozzájárulni.

⁴⁾ Hogy a császár az egész összehasonlításban ne legyen a hitványabb.

lan papokkal való s barátokkal társaság, emberek társaságától való megvonás és Szt. Atyák könyve olvasása,¹⁾ meg kell vallani, hogy nem nézhetjük másképen, hanem áhítatosságnak; de azt is nem tagadhatni ugyan, hogy ezek az áhítatosságok inkább illenek alacsonyabb rendű embereknek, hogysem királyoknak és nagy állapotú uraknak. Az mi hitünknek buzgó szereteti az Isten, hogy a királyok szolgálják őtet az igazságnak egyenlő osztásával, maga országoknak szorgalmatos gondja viselésével, az ő nevének dicséretére nézendő nagy actiókkal, pogányok romlásával s a maga félelmével: hogysem a mikor ők aljossal áhítatosságokat keresnek, koldusok lábait mosásák, papokkal társalkodnak, kalastromokban beszorúlnak, s untalan kezeket hordozván az olvasót, semmi más dicséretre méltót nem cselekednek. — Ezek az áhítatosságok inkább vannak ama melancholiai inclinációból²⁾ és az nagy dolgoktól való félelemből, hogysem isteni szeretetből és igaz buzgóságból.

Méltó elmélnünk és megállapodnunk egy kevésse a király tanácskozásán: hogyha jó-e Ausztriára menni haddal avagy nem. Báthori István nem javallá, sőt épen ellenző sententiát³⁾ ada erre a hadakozásra, sok jó okokat előállatván, kik között egy méltó gondolkodásra; így mond vala: «Si Austria potieris, quando nihil virtuti fortunæque Corvinæ obstare potest, mihi crede, raro, heu nimis raro te tua videbit Hungaria, ea tanquam vidua deseretur, et illa ditabitur: utinam me vanum audiat augurem, nostrum Dominum ac Regem Australes eripient».⁴⁾ Igazán nagy punctum,⁵⁾ és nem tudom mimódon felelhetni meg neki; mert kettő a consequentiája,⁶⁾ egyik: az ország király távollétével megkárosodik és árvájúl marad, másik: hogy a király Bécsben lakván, ellágyúl természetében és

¹⁾ Eszavak «és szt. Atyák könyve olvasása» a Kazinczy-kiadásban hiányzanak, de a kéziratokban meg vannak.

²⁾ Búskomorságra való hajlamból.

³⁾ Véleményt, szavazatot.

⁴⁾ Ha Ausztriát elfoglalod, hiszen a Corvin vitézségnek és szerencsének semmi sem állhat ellent, hidd el nekem, ritkán, hej igen ritkán fog látni téged Magyarországod, özvegyként el lesz hagyatva, amaz fog gyarapodni; bár hamis jók lennék, el fogják ragadni urunkat és királyunkat az osztrákok.

⁵⁾ Mondat, ok.

⁶⁾ Következménye.

megtompúl vitézségében, mint Hannibál Capuában,¹⁾ Nagy Sándor Babyloniában.²⁾ De ezeket a nagy okokat a király kívánsága, világ-bíró császár ellen hadakozni, kicsinné tette és semmivé.

Meghallá azért a többi urak ítéletét is, kik között Kinizsi Pál ellentmonda Báthori Istvánnak, és refutálá³⁾ okait, csak a maga vitéz bátorságától viseltetvén és nagy szívetől.⁴⁾ Itt azt kell mondanom, hogy egy mélységes tanácskozásban nem jó a vakmerő szívű embereket hallani, mert a bizonyos, hogy ők soha nem fognak mondani hogy ne, hanem mindenkor: neki. Maga a tanácskozásban nem úgy kell. *Lingua in consilio valet, in certamine dextra.*⁵⁾ De mindazonáltal egy ilyen bátor szavu és szívű ember mint Kinizsi Pál, ha szólhat tanácsban, a többit is a maga sententiájára⁶⁾ hozhatja könnyen, a jó okoknak veszedelmes elbomlásával.

A király legutolsó volt a maga sententia-mondásában. Én azt nem javallom, hogy a király a maga voxát⁷⁾ kimondja a tanácsban, mert ha legelőször szól, bizonyosan senki utánna a tanácsban ellenkezőt nem mond, ha utólszor, ugy is a maga voxára kényszeríti tért azokat is, kik először szólottak. Legjobb tehát hallgassa meg minnyájokat, és figyelmetesen szenvedje *pro et contra* való disputációkat,⁸⁾ ne *concludáljon*⁹⁾ ott semmit, hanem magába tartsa a *conclusiót*; a mikor akarja, akkor tegye világosságra a maga szándékját: így az ő tanácsának is megmarad libertása,¹⁰⁾ a végezetnek sem hiresedik el végezése, a mint szokott más tanácskozásokban lenni. **H)**

¹⁾ Pars pro toto. Nem maga Hannibal, hanem katonái voltak azok, kik Capuában, midőn 216. Kr. e. ott téli szálláson voltak, a jó élethez hozzászokva elpuhultak, s ezzel okozói lettek Hannibál vereségeinek.

²⁾ Nagy Sándor győzelmes hadjáratai után, melyekben egész Indiáig hatolt, Babylonba vonúlt nyugodni, hol is folytonosan dőzsölván, magát ez által teljesen tönkre téve, 32 éves korában (323. Kr. e.) meghalt.

³⁾ Megezáfolta.

⁴⁾ Egyébre nem hallgatván, mint saját vitézségére és nagy szívére.

⁵⁾ A tanácsban a nyelv, a harczbán a kar számít.

⁶⁾ Véleményére.

⁷⁾ Szavazatát.

⁸⁾ A vitatkozást, az érveket mellette és ellene.

⁹⁾ Határozzon.

¹⁰⁾ Az ő gondolkodásának is megmarad szabadsága.

Rámene azért a király Ausztriára, és azt erősen megrablá, sok városokat benne megveve, Bécsset megszállá, és ha hamar követek a császártól nagy alázatossággal, hízkelkedéssel, ígérettel el nem érkeztek volna, oda lett volna akkor az egész Ausztria. De király azoktól megenyhődék, végeze a követekkel, hogy bizonyos terminusra, bizonyos summa pénzt¹⁾ a császár neki letegyen, addig a király a megvett városokat birná, a császár a koronát és praetensióját eleresztené.²⁾ Így azért meglén ismét az szövetség; a király itt is megmutatta nagy magnanimitását,³⁾ mert noha nem vala a végezésben az, ugyan a császárnak a megvett városokat visszaadá, és Ausztriát épen visszaereszté.

Az király a császárt úgy mint fegyverrel meggyőzé, úgy királyi méltóságos generositással⁴⁾ is akará. De a császár hamissággal felele neki, az ígéretekben semmit meg nem állá: ez lén oztán méltóbb boszuja a királynak az elsőnél, kivel magára a császár bút, veszedelmet és gyalázatot hozá.

De velenczések is a szokott adójokat meg nem adák, sem a pápa; kin az király megháborodék, és észbe kezdé magát venni, hogy a keresztyén fejedelmek, a kik az ő paizsa alatt ülnek vala békekességben, el akarják vala hadni csak magát a török hatalmasága ellen. Azért a király is másképen gondolkodék, és ő is elhagyá Dalmátiának oltalmát, hanem csak a maga határait őrzé; velenczések magoknak maradának. «Itaque ex Illyrici finibus, quos dispositis oppidatim stationibus tuebatur, legiones ob impensarum gravitatem et Italorum ignaviam avaritiamque revocavit, suas tantum provincias curavit.⁵⁾ Bonfinius szavait repetáltam. De megadák az árát velenczések, mert oly két csapással megnyomorítá őket a török,⁶⁾ hogy soha olyan nyavalyájok azelőtt nem volt. Itt volna

¹⁾ 150,000 aranyat.

²⁾ A cseh koronáról s arra valamint Magyarországra való igényéről lemond. 1477 decz. 7-iki gmundeni béke.

³⁾ Nagylelkűségét.

⁴⁾ Bőkezűséggel.

⁵⁾ Tehát az illyr határokról, melyeket a városokban szétoztott őrseregekkel védett, csapatait a költségek terhes volta és az olaszok részvétlensége és fősvénysége miatt visszahívta, és csak a saját tartományait biztosítá.

⁶⁾ 1478 június 15-én elesett a szövetséges Croja s azután Skutari (Albániában), mi által Velence befolyása a Balkánon megszűnt.

helyem és alkalmatosságom, hogy invectivákat ¹⁾ csinálhatnék a keresztyén fejedelmekre, hogy Magyarország s annak elpusztulását mindenkor úgy negligálák, ²⁾ holott a volt kapuja és grádicsa a török veszedelemnek; de ők egymásra kis boszuságért is inkább hadakozának.

Bella geri placuit nullos habitura triumphos,⁵⁾

hogysem a szomszéd háznak tüzet oltották volna el. De az Isten őket megverte és vakította. Jupiter quem perdere vult, dementat.⁴⁾ Látja most ⁵⁾ mind az egész világ, hogy a magyar nyavalyája nem csak magáé, hanem közönséges, holott a török rá jöhet Bécsre, mikor akarja, rá velenczések országára mikor szereti. Cyprus oda van,⁶⁾ Candia halódik; ⁷⁾ mit fogsz azután mondani, Sicilia, hozzá, talám nem juthat neked ebben a tűzben? Ne ne vess bár, Olaszország. Barbarossa ⁸⁾ egy villamás volt, a ki a dörgések és mennykövek előtt mutatja meg magát. De te, Spanyolország, sem menekedtél meg úgy a maurusoktól, hogy még egyszer nyakadban ne jöhessenek. Carolus Quintus ⁹⁾ fáradtsága semmivé lett, Tunis és Algier nem a te devotiódban ¹⁰⁾ van, Afrika melletted olálkodik, azt mondod-e nem félsz tüle? Nem okos vagy, az te eleid is azt mondták azelőtt, de hiuságossan, mert sok száz esztendeig oly ígát vetettek a nyakokban, kinek kék helyei most megismerszenek nyakatokon. De ezek hagyján; az én propositumom ¹¹⁾ nem ez. Ezt mindazonáltal meg akarom mondani, kit a Bonfinius mond, hogy

¹⁾ Pirongatásokat, szemrehányásokat.

²⁾ Elhanyagolták, semmibe se vették.

³⁾ Inkább viseltek ők hadakat dicsónélküli véggel. (Lucanus, Phars. I. 12.)

⁴⁾ A kit Jupiter el akar veszteni, annak elveszi az esztét.

⁵⁾ T. i. az író idejében.

⁶⁾ 1571-ben, Famagusta bevételén Cyprus török kézre jutott.

⁷⁾ Ez időben pusztítá azt tűzzel vassal a török, míg végre 1669-ben teljesen leigázta.

⁸⁾ I. (Rötszakálú) Frigyes német császár a hohenzolauer házból, uralkodott 1152—1190, ki Olaszország ellen hat hadjáratot vezetett.

⁹⁾ V. Károly német császár a Habsburg házból, (1521—1556), ki Tunist és Algirt elfoglalta.

¹⁰⁾ Hatalmad alatt.

¹¹⁾ Tervem, tárgyam.

ha a német császár a magyar nemzettel olyan módon Mátyás király alatt törökre egyenlőképpen ment volna, bizony nem csak által üzték volna a tengeren, de a mint Lucanus mondja:

Subiuga jam Xerxes, iam Barbarus esset Araxes,
Et gens si qua iacet nascenti conscia Nilo.¹⁾

Hogy a két elme nem egyezhetett, Isten dolga. Most mikor nem csak római császárság s magyar királyság vagyon egyben kapcsolva, de Csehország, de sok más *prærogativa*,²⁾ remélhetünk-e mi jobb időket, nem tudom; de bizony *apparentiája*³⁾ semmi nincsen. Vagyon ugyan *remediumja*, de nehéz az embereknek általkodása miatt. Ha a mi urunknak alattavaló magyar nemzethez való *diffidentiait*⁴⁾ nem nevelnék, sőt kigyomlálnák a rossz tanácsok, kik között mind német s magyar vagyon, de rossz; ha el nem hitetnék vele, hogy nem bir másképpen a magyarral, hanem mikor nyomorult; ha viszont nemzetünket annyi kétségben hajon fogva nem húznák és, ha ugyan akarhatja ellen is, régi jó állapotra fel igyekeznének emelni: kész volna a dolog, örülhetne a keresztyénség, nem telnék tovább az otthomán hold. De valamint lehetetlen a szeleknek fújását a tenger háboruságára meggátolni, így lehetetlen a fejedelmek tanácsátul az ilyen rossz elméjű tanácslókat eltiltani.

Nem veszik azok eszekben, mit ír Justus Lipsius a maga aranyas könyvecskéjében: *De politica administratione*:⁵⁾ avagy ha vészik is, elfüleklik.⁶⁾ *Non sequatur princeps illum qui dicit: eo munitiores reges, quo illi, quibus imperitant, nequiores sint, nam patientiores servitutis arbitrantur, quos non deceat nisi esse servos.*⁷⁾

¹⁾ Xerxes már, s Araxes a barbár volna igában,

Es minden nemzet, mely a Nil forrása körül van.

(Lucanus, *Phars.* I. 19, 20.)

²⁾ Előjog, hatalom.

³⁾ Látszatja.

⁴⁾ Bizalmatlanságát.

⁵⁾ A politikai kormányzatról.

⁶⁾ Nem hallgatnak rá.

⁷⁾ Ne kövesse a király azt, ki mondja: annál erősebbek a királyok, minél hitványabbak azok, kiken uralkodnak, mert ismeretes dolog, hogy azok a türelmesebb szolgák, kiknek nem is való másoknak lenni, mint szolgáknak.

Ismét ugyan ott: Errat profecto, nam pessimus quisque asperime rectorem patitur. Contra boni, mites et obnoxii, metuentes magis, quam metuendi, et facile imperium in bonos.¹⁾ Elég ez eddig, többet tudnék mondani, ha használna. Sed et hoc vanitas est.²⁾

Mátyás király csehországi királylyal újabb szövetséget szerze, nem akará sok ellenséggel magát megterhelni felettébb. Nem ravasz, hanem böles a török proverbiumja:³⁾ ha tiz ellenséged van, a kilenczezel békélj meg, a tizedikkel hadakozzál. Mátyás királynak más nagyobb ellenséggel való hadakozásra gondja volt, azért szövetséget szerze egygyel, hogy szabadabb legyen az másikkal. Az király azért nem szenyvedheté tovább a romai császár hitetlenségét és szavának meg nem állását, holott kit ígértek vala a követei, semmit sem állá meg benne; igen nagy készüllettel lén reá⁴⁾ és Ausztriára,⁵⁾ s maga akara magának executiót⁶⁾ tenni vitéz kardjával. De azonban a török császár is, mint az ólálkodó éh farkas, látván a királynak messze voltát, Sléziában való hosszú gyüleseit, rá küldé országára, és azt igen megraboltatá és dulatá, harmincz-ezer lelket belőle elvive. Nossza most, magyar király, megválík állandó szíved, helyen van-e bátorságod: két világbiró császár ellenséged, elég volna egy is hogy elnyelne. Tudniillik a Hercules nem vétetett istenek számában, meddig a sok fejü hydrával meg nem harczola; így az mi dicsősséges királyunk is, míg a két császár erejét egyszersmind meg nem próbálá, nem nyughaték meg. Az ő élete merő bátorság volt, és minden gondolatja vitézség, az ő elméjében és szájában mindenkor ama hires romai generálisnak szava vala: Audendo agendoque res hungara crevit, non segnibus consiliis, quae timidi cauta vocant.⁷⁾ Utánna indula a töröknek, Jaiczáig úzé, de

¹⁾ Bizonyynyal téved, mert a legrosszabb legkeservesebben tűri a kormányt. Ellenben a jók szelidek és engedelmesek; inkább ők félnek, mint sem ő tőlök kellene félni, és könnyű a jók felett az uralom.

²⁾ De ez is hiábavaló.

³⁾ Közmondása.

⁴⁾ Nagy készüllettel támadt reá.

⁵⁾ 1480-ban.

⁶⁾ Végrehajtást.

⁷⁾ Merészség éz tevékenység által emelkedett fel a magyar ügy, nem meddő tanácsok által, miket a félénkek óvatosságnak neveznek.

el nem érheté, hanem kiválogata tizenhatezer lovast, a kik vissza nyerék a prädát, Verbaszint Bosznában megvevék, és sok szántalant a törökben levágának.¹⁾ Így álla azért boszut a király egy császáron. A másikkal mit csinála osztán, im megmondom.

Nagy kéntelenségét írja Bonfinius a királynak német császár ellen való hadakozására, csaknem üstökén fogva vonattatott reá, holott önéki mind okai mind kedve nagyobb volt a török ellen való harczolásra,²⁾ de a császár minden igyekezetiben meggátolá; és mikor legutólszor a török had után ment volna a király, és azokat megveré Bosznában, azonban a császár Győr felé küldé hadait, és az országot erőssen pusztittatá, és máskor is, valamit akara a király cselekedni, mindjárt amaz hátul megént megüté az országot. Azért által akara esni rajta, és elvetni az koczkát avagy haura avagy vakra; de a császár egynéhányszor ezt a hadi felyhőt elbabonázá magáruul, mert ujonnan a pápa követei és maga követei is által a királynak minden satisfactiót³⁾ ígére, de nem azzal az elmével hogy megállja, mert mihánt a király elhagyá vala, amaz semmi ígéretiben meg nem álla. Azért a király megszállá Hamburgot,⁴⁾ kit megveve, azután renddel renddel az ausztriai városokat, kik mind fejet hajtának neki. Végre Bécsset a császári lakóhelt elvoná tüle.⁵⁾ Sok volna mind ebben a hadakozásban való történetekről való observatiókat⁶⁾ írnom, mert hosszú is vala és sok történetek valának; mivel én hadi observatiókat mostan nem ex professo⁷⁾ írom, elhagyom azért; a ki örömet látná, tekéntheti a historiát, ottan meglátja a király vitézségét, szorgosságát és hadakban való fáradhatatlanságát, kiket ő mind ugy cselekeszik valamint más emberek valami kedves mulatságot. Tanulhat innen minden nemű hivatalu ember, hogy a maga dolgaihoz ne nyögve, ne megunva nyuljon, hanem jó vig

¹⁾ Verbászt, az 1481-ik évi hadjáratban.

²⁾ A Dessewffy-példányban *hadakozásra*.

³⁾ Elégtételt.

⁴⁾ Hainburgot.

⁵⁾ Mátyás király 1485 június 1-én, miután a külvárosokat már márczius 17-én elfoglalta volt, s ez idő óta a belvárost körülzárva tartván kiéhezette, Bécsbe diadallal bevonúlt.

⁶⁾ Elmélkedéseket.

⁷⁾ Hivatásszerűleg; most, ez alkalommal, nem ez a czélom.

kedvvel és teljes applicatióval.¹⁾ Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapotjában nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet tészon fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiből untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz. Így a ki vitézséget űz, a szünetlen operatióban ²⁾ fáradjon és gyönyörködjék, az ő vége és célja nem más lévén az jó hírnél névnel, és arra menendő mediumok operatiójában.³⁾ Így a ki egyházi ember, ne hájon ki az ő circulusából,⁴⁾ az isteni szolgálat az ő feltett célja, ennek prætexusában ⁵⁾ ne keverjen minden világi dolgot. Így azért a mi királyunk is gyönyörűségül vevé minden hadi fáradságait, nem csuda volt tehát, hogy soha meg nem uná, hanem halála órájáig vitézségben fáradozék, szintén mint régenten Archimedes a maga figuráinak ⁶⁾ contemplatiojában életének utolsó fuallásáig ⁷⁾ marada.

Az ilyen király csinál maga alattavalóiból is vitézeket, a maga példájával felserkenti az aluvókat és felébreszti a szunnyadókat, az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek minden nemű és rendű emberek, ugymint Kinizsi Pál, a ki molnárból lett fő hadviselő ember, és más sok alacsony rendű emberekből fő hadnagygyá.⁸⁾ Mátyás király uralkodásában azért nem vala szükség régi neveknek és emlékezeteknek ohajtásával dicsérni és kívánni cselekedetét, holott az ő országában mind Hectorok, mind Ajaxok, mind Achillesek,⁹⁾ és minden régi dicsőségeknek követői, sőt meghaladói találkoznak.

¹⁾ Odaadással.

²⁾ Hadi cselekedetekben.

³⁾ Az azt célzó eszközök felhasználásában.

⁴⁾ Köréből.

⁵⁾ Czége alá.

⁶⁾ Mértani alakzatainak.

⁷⁾ Utolsó fuallásáig, utolsó lehelletéig. Midőn a rómaiak Kr. e. 212-ben Marcellus alatt Syrakust elfoglalták, Archimedes a piacon ült s a porban mértani alakokat rajzolt botjával; a reá támadó római katonáktól ekkor sem életét, hanem köreit féltette, mondván: «Nolite turbare circulos meos!» Meg ne zavarjátok körvonalaimat!

⁸⁾ Főbb vezérekké.

⁹⁾ A trójai háború hősei.

Nem hagyta királynak sokáig ebben a hadakozásában is a török nyugodalmát, mert Erdélyt keményen rablá Ali bég; és noha személye szerint nem lehetett ottan, az ő szerencsége ugyan el nem hagyta; mert Báthori István és Kinizsi Pál ott megharcolának a törökkel, és veszteig verék.¹⁾ Másodszor ismét ugyan Kinizsi Pál és Dóczi Péter máshun megverék a törököt Magyarországon.²⁾ Horvátországban harmadszor ama nagy emlékeztető Wuk deszpota és Bernardi Frankopán.³⁾ És nem csak Magyarországot töltte meg dicsőséggel ennek valahová méggen a királynak fátumja,⁴⁾ hanem a magyar szabalyja mindenütt dicséretet és jó hirt nevet hagyta. Szintén Neapolis országra is ada segítséget király az ipának török ellen, oda küldte Magyar Balázst két ezer magyarral,⁵⁾ az ki Hidiruntumot⁶⁾ a töröknek kezéből gyorsan kicsapá. Így azért a király hadakozék a két császár ellen egyenlő szerencsével és készséggel.

Observálok a többi között a Bécs megszállásában, hogy a király felettébb nagy bátorsággal, de még nagyobb veszedelemmel személye szerint forgolódott a bástyáknak kerülésében és megvizsgálásában. Az ilyen vakmerőség hadi fővezérekben nem kívánatos, s nem is dicséretes; egy puskapattanás elrontja életével az egész hadának, s országának szerencsáját; azért nem a királyok tisztí az, noha a maga népének bátorítására mutathat ugyan néha több confidentiát⁷⁾ is hogysen vagyon. Azt írja Plutarchus, hogy egyszer egy generális, midőn böcsülletes hadakozásai után haza tért volna, és mikor számot adna a Respublica előtt⁸⁾ a maga dolgairól és cselekedeteiről, egy más értetlenebb hadviselő gyűlölségből ellene támadva szóval, és mond vala néki: Az mint látom, barátom, te igen

¹⁾ 1479-ben, a kenyérmezei csatában.

²⁾ Kinizsi és Dóczi hadjárata 1482-ben volt, de ezt megelőzte Kinizsi aldnai hadjárata 1481-ben.

³⁾ E hadjárat szintén megelőzte az előbbi s 1481-ben volt. Frankopán = Frangepán.

⁴⁾ Végzete, itt inkább szerencsége.

⁵⁾ 1480-ban egy 20,000 főnyi török sereg betört Olaszországba s Otrantot aug. 11-én elfoglalta. Mátyás Magyar Balázst küldte ipa segítségére, ki Otrantot ostrom alá fogta s 1481 aug. 10-én visszavette.

⁶⁾ Otrantót.

⁷⁾ Önbizalmat.

⁸⁾ E szavak «Respublica előtt» a Kazinczy-kiadásban kihagyva.

nagy securitással¹⁾ hadakoztál, holott fegyver miatt még körömsölést sem látni rajtad ennyi időtül fogva, én pedig, mikor ugyan ebben a hadban valék, nézd, mennyi becsülletes sebeket vettem fel hazámért, s nem kéméllettem magamat úgy, mint látom, hogy te kémélletted. Így felele néki a másik: Barátom, értetlenül szólsz; az én Respublicám nem azért küldött engemet, hogy én magam harczolásával magamnak hirt szerezzek az aljos emberek között hanem azért, hogy ezzel a haddal, kit az én kezem és okosságomra bizott, meggyőzzem és megverjem az ellenséget, kit én meg is cselekedtem, az mint magad is látod. Mind ennyi idő hadakozásimban is történt egyszer egy ostromlásnak rendelésén, hogy egy ellenség dárdája mellettem esék és csak meg nem sebessite, és én csak egyedül ezt a történetet minden cselekedetim között szégyenlek és bánok, a többivel mind kérkedhetem.

Ebből tanulhat minden hadviselő, főképpen a ki legfőbb, hogy a maga személye szerencsétlétése nem dicséret, hanem véték. Ugyan azért nem mondom, hogy ne legyenek olyan occasiók,²⁾ a kikben a fő generálisoknak félre kell tenni azt az respectust³⁾ a kit mondtunk, hanem magoknak személyek szerint elől kell állani a hadnak bátorítására, melynél semmi inkább a hadakat nem bátorítja. Julius császár, Nagy Sándor és egyebek nem minden harcban elsőek voltak, hanem csak mikor az ő személyek mutatása szükséges volt a harczon, és mikor immár de summa rerum agitur.⁴⁾ J)

Ebben a hadakozásban a király, noha ilyen nagy gondjai valának, semmit el nem mulata, a ki csudára méltó, a ki országának megmaradására való lett volna avagy ékesítésére. Mert lengyel királyt, kinek alattvalói az országban tolvajságokkal háborgatják vala a földet, megfenyegeté és megijeszté, úgy hogy elég volt neki az; az törököket nagy csapásokkal egynehány izben megrontá; az csehekkel megbékéllék az országon kívül. Belől pedig nem számolom az épületeket széllal az országban, nem a nagy költségeit, az

¹⁾ Jól biztosítva magadat.

²⁾ Alkalmak.

³⁾ Tekintetet, — az életök biztosságára valót.

⁴⁾ Midőn döntő pillanatok következtek be, midőn minden kockán állott.

sok számtalan idegen emberekre való gondviselését, követeknek becsületes tartását, mert ezt haszontalan volna kicsiny írásban foglalni, hanem országának securitására nézendő dolgokat considerá-lom: ¹⁾ úgy mint, tiszteknek érdemes distributióját, ²⁾ törvényeknek fundatióját, ³⁾ városoknak erősítését, nemzetének fényesülését, és az barbariesnek ⁴⁾ elromlását, igazságnak mindenütt administra-tióját. ⁵⁾ Ezek a dolgok nem minden királyoknak adatnak, és leg-főképpen azoknak soha sem, a kik a magok országát s alattavaló nemzetét nem tiszta szívből szeretik és nem gyönyörködnek benne, mint Mátyás király.

Ha az mi *seculumunk* ⁶⁾ előállana most, valyon mivel tudna a jó administratióról kérkedni? elhittem hogy annak prókátora ⁷⁾ azt mondaná: Igenis, megérdemli a dicséretet a mostani idő is; mert mind a feljül megszámolt dolgokban is szorgalmatosan forgatja magát, csak az egy törvények szabásával avagy articulusok formálá-sával, ⁸⁾ a kikben mindenek találkoznak, mind securitás, s mind ékesség, mind authoritás ⁹⁾ mind minden. Ó hívságoknak hívsága! törvényszabással, articulusok írásával megtölteni nem csak a köny-veket, de majd már bibliothekákat ¹⁰⁾ is, azokat osztán meg nem tartani, hanem még nevetkezni róla. Ez ám egyik látatlan veszély, a ki már régtől fogva rontja országunkat, ez ám a jel, hogy utolsó romlásunk nem messze vagy, holott magunk confundáljuk magun-kat a sok törvénnyel. Olvassuk meg azt a két lineát, mit Gramon-dus írt, talám szintén ilyen állapotban lévén Francuzország is:

Haud dicere pigebit in transitu, non egere Galliam novis legi-bus, quas Regni Comitia, quas Reges dicant; quid enim aliud est legem constituere, statim pravo usu abrogandam, quam nomen

¹⁾ Tekintem.

²⁾ Tisztségeknek, állásoknak, érdemesek részére való adományozását.

³⁾ Alkotását, készítését.

⁴⁾ Műveletlenségnek.

⁵⁾ Kormányzását, uralmát.

⁶⁾ Századunk, időnk.

⁷⁾ Ügyvéde, védője.

⁸⁾ Törvényczikkek szerkesztésével.

⁹⁾ Tekintély.

¹⁰⁾ Könyvtáarakat.

Regium, quod prae se fert, habere in ludibrium? Quos autores legum agnoscimus, iidem saepe subversores sunt ordinationum; volumina habemus ad nauseam, adhuc patimur leges quotidie novas. Paucis saepe remediis et levioribus curabis morbum, quem multitudo procuret et auget. Ita quae tuemur legibus, per leges amittimus: qui cibis ingurgitatur, decrescit alimento, adeo moderatione valemus. Certe melius consuleretur Gallia penuria legum, quae facilius observarentur, quod planius innotescerent. Legum mole obruitur pupillus anxieque invalentes aut abrogatos iudicio iudicat omnes, ut legibus laborare dici possit perinde ac malis.¹⁾

Csinála ugyan Mátyás király törvényeket, de nem annyi sokaságot, hanem keveset jót, azokat erőssen maga is megtartá, s másokkal is megtartatá: de most az mi időnk nem az megtartásban, hanem a sok articuluscsinálásban fáradoz. Agendi tempore consultando perdimus.²⁾ Penig amott a török, erőssen rabolja az országot és nyilván tanít, hogy ense scinditur calamus;³⁾ más felől a ki hatalmas, törvényünket gázolja, azaz nem a darázsnek, hanem a nyomorult légynek csinálják a pókok hálójokat. Nevetség gyűlésünk, csufság pörlésünk, s haszontalan törvényünk.

Hadi tudományát és militaris disciplináját a ki tudni akarja ennek a királynak, olvassa meg Bonfiniust; én itt többet nem mondok, hanem csak azt, hogy a királyokban semminemű mesterség

¹⁾ Alig lehet melleleg mondani, hogy Galliának nincs szüksége törvényekre, miket a kormányzat s a királyok hoznak; mert mi más az, törvényt hozni, mely az ellenkező gyakorlat által mindjárt megszünnend, mint a királyok nevét, melyet czégül visel, gúny tárgyává tenni? Kiket a törvények szerzőiül ismerünk, ugyanazok forgatják fel gyakran annak rendelkezéseit; az undorodásig vannak már kötettszámra törvényeink, s mégis türjünk mindennap újabbakat. — Gyakran kevés és gyöngébb orvosszerekkel is meg fogod gyógyítani a betegséget, melyet az orvosszerek sokasága előmozdítana és növelne. — Így a mit a törvényekkel védünk, a törvények által veszítjük el: a ki tele tömi magát étellel, az táplálkozás által fogy (vagyis: nem táplál a mohó evés), tehát a mérsékletesség tesz egészséggé. Bizonynyal jobban kormányoztatnék Gallia kevesebb törvénynyel, melyeket jobban megtartának, mivel jobban ismernék. A törvények súlya elnyomja a véden-
czet, s töprengve ítéli el a tehetetleneket és jog nélkülieket, úgy hogy azt lehet mondani, inkább a törvény, mint a gonoszság által szenvednek.

²⁾ A tett idején tanácskozva elveszünk.

³⁾ Az irónádat karddal vágják.

kezze, nem oly szükséges, mint bene imperare, jól parancsolni; ha ezt a mesterséget tudja, mindent tud. Így a hadi generálisokban is ez a mesterség elegendő, ha semmit többet nem tudnak is; qui bene imperat, bene obeditur.¹⁾ A disciplina militaris²⁾ abban áll, tudni miből áll az, és tudni parancsolni a szerint.

Régenten Iphicratest³⁾ kérdezte egy valaki: Ki vagy te, hogy ily nagyra tartod magadat? micsodás rendű, nagy vitézség nevű vagy-e? lovas-e?⁴⁾ gyalog-e? könnyű, nehéz fegyverű-e? Az lön felelete ettől az nagy generálistul: Egyik sem vagyok egyem⁵⁾ ezek közül, hanem a vagyok, a ki mindezeknek tudok parancsolni. Másik punctumot itt azt considerálok, hogy soha Mátyás király oly dolgokat végben nem vitt volna, ha ő rendtartást magában nem csinált volna és disciplinát; az nélkül a had nem had, hanem confusio.⁶⁾ Mi magyarok bizony már azt sem tudjuk micsoda a disciplina, mi az oka? hogy⁷⁾ megholt Mátyás király. **K)** De a vitézlő (rend) állapotjáról más tractatusomban eleget szóltam, oda referálok magamat.⁸⁾ Továbbá azt írják az krónikák, hogy Mátyás király halála előtt csaknem az egész Ázsia és Európabeli fejedelmektől vala követség nála, kik mind barátságot és békességet kérének tőle, ugy annyira, hogy ő is mondhatja vala az mit Lucanus Pompejusról írt vala:

Pars mundi mihi nulla vacat, sed tota tenetur,
Terra meis quocunque iacet sub sole tropheis.⁹⁾

De szintén ugy nem örülhete neki sokáig, mint Nagy Sándor, az kinél az egész világi követek harmad nappal halála előtt öszvegyülnének. Így van ez világi dicsőség, így benne való reménség; mikor az üveg legfényesebb, eltörik. Mindazonáltal ez a szomorú

¹⁾ A ki jól parancsol, annak jól engedelmeskednek.

²⁾ Itt: katonai fegyelem.

³⁾ Az atheniek egyik legkitünőbb hadvezére; élt 395 körül Kr. e.

⁴⁾ A Kazinczy-kiadásban hiányzik.

⁵⁾ Ugyan.

⁶⁾ Zűrzavar.

⁷⁾ Mióta; t. i. azóta nem tudjuk, a mióta Mátyás meghalt.

⁸⁾ Oda utalom azokat, kik ez iránt érdeklődnek. Ez a tractatus a Vitéz hadnagy és a Tábori kis trakta.

⁹⁾ A földnek egy része sem hiányzik már nekem, hanem az egész föld, bárhol feküdjék is, diadaljeleim előtt hever. (Luc. Phar. V. 583—4.)

gondolat a nagyszivű embereket a jó cselekedettől el nem ijesztheti, és senki méltán életének rövidségéről nem panaszkodhatik; mert noha nem sok, holott azokban sokat a gyermekség, sokat betegség, sokat az éjszaka haszontalanul elvon, mindazonáltal az a kevés esztendő a ki feljül marad, elégséges sok és szép dolgoknak véghezvitelére. Sándor kevés esztendők alatt világi monarchává lett, Julius császár kicsiny ideig világbiró rómaiakat maga alá hajtá, Atila kevés esztendeig világ egyik végéről a másikig győzedelmessen jára, sok nemzeteket elronta, magának s nemzetének Pannoniában királyságot építe, a ki mai napig is vagyon.¹⁾ És noha Sándor ennél több dolgokat vive véghez, mert csak elnyargalá a földet, mint egy villamás, az mint Lucanus írja:

..... Macedon fines, latebrasque suorum
Deseruit, victasque Patri despexit Athenas:
Perque Asiæ populos fatis urgentibus actus,
Humana cum strage ruit, gladiumque per omnes
Exegit gentes, ignotos miscuit amnes,
Persarum Eufraten, Indorum sanguine Gangem.
Terrarum fatale malum, fulmenque, quod omnes
Percuteret pariter populos et sidus iniquum
Gentibus. Oceano classes inferre parabat
Exteriore mari, non illi flamma, nec undæ,
Nec sterilis Libyæ, nec Syrticus obstitit Ammon;
Isset in occasus, mundi devesa secutus,
Ambissetque polos, Nilumque ab fonte bibisset:
Ocurrat suprema dies, naturaque solum
Hunc potuit finem vesano ponere regi:
Qui secum invidia, qua totum ceperat orbem,
Abstulit imperium, nulloque hærede relicto,
Totius fati lacerandas præbuit urbes,
Sed cecidit Babylone sua Parthisque verendus.²⁾

De Atilának fáradsága hasznossabb vala, mert amannak az ő győzedelmei, országlásai holta után mind füstben menének, ez mara-

¹⁾ Zrínyi itt a hunn-avar-magyar folytonosság álláspontjára helyezkedik, s kortársaival együtt már Attilát tekinté Magyarország első megalapítójának, bár ez nyilvánvaló tévedés, mert a hunnok és avarok uralma marandóbb nyom nélkül enyészett el s Magyarország alapítója nem Attila, hanem Árpád.

²⁾ A Macedon (N. Sándor) határait, s övéinek zúgjait oda hagyta, s kicsinyelte atyjának győzelmét Athen fölött, s a sürgető végzetek által Ázsia

dandó és örökös királyságot csinál a magyarnak,¹⁾ ha mi is úgy continuálnánk, mint a régi jó magyarok kezdték. Tamburlán²⁾ hadakozása hasonló volt Sándoréhoz, az is mint egy gomba a földnek erőtetéséből egy éjjel nagyot nő, más éjjel elrothad, így nem lén haszna, hogy Bajazet török császárt kalitkában hordoztatta, mert holta után semmi nem marada több a rendelkezésében a nevénél, a ki az is lágyan állhat. Ezeket azért hozom elő, hogy kényszerítsem az emberek elméjét jó cselekedetekre, és untalan arra való applicatiójára; mert lehet jól applicálnunk életünket, hogy ne légyen haszontalan, ha igyekezünk azon. Egyébiránt tagadhatatlan ama böles Hypokrates aphorismusa: *Ars longa, vita brevis, occasio praeceps.*³⁾

Ilyen állapotjában azért meghala a vitéz Mátyás király,⁴⁾ kinek sok csudálói, kevés követői voltak, maradának. Bizvást boldog életűnek mondhatjuk, kinek ennyi testi és lelki jókat és szerencsét az Isten ada. Holott nemzetsége minden familiánál régiebb vala, Corvinusoktól,⁵⁾ szerencséje minden világi akkori királyoknak szerencsáját meghaladá, élete sem hosszú,⁶⁾ sem rövid. Nem rövid, mert annyi dolgot vive véghez, két császárt, két királt megzaboláz-

népein hajtatra keresztülrontott, embereket leterítve, és kardját átalverte minden nemzeteken, ismeretlen folyókat elegyített, az Eufratest perzsák, a Gangest indusok vérével. Az országok végzetes veszedelme és villáma, mely minden nemzetet egyaránt levert, és a népek baljós csillaga. Készült hajóhadakat vinni az Oceánra, a külső tengerre, nem volt neki gát, sem láng, sem hullám, sem Lybia pusztája, sem a syriai Humon. Elment volna egész a nap nyugvóhelyéig, követve a lehajló eget, s megkerülte volna a sarkokat, s a Nilust forrásából itta volna: eljött a végső nap, és csak a természet tudá határt vetni az iszonyú királynak, aki irigységből, melylyel az egész világot elfoglalta, uralmát is elvitte magával, s nem hagyva örökös, odaveté városait marczangolni a sorsnak. De Babyloniában halt meg a parthusok tisztelete közt.

¹⁾ Lásd a fentebbi megjegyzést Attilára nézve.

²⁾ Tamerlán v. Timur-Lenk.

³⁾ A művészet hosszú, az élet rövid, az alkalom rohan.

⁴⁾ 1490 április 6-án, Virágvasárnapon, Bécsben.

⁵⁾ Azon kissé merész családja szerint, mely családját egy hasonnevi ősrómai családtól származtatta le. Lásd az 1. jegyzetet a 137. lapon.

⁶⁾ E két szó «sem hosszú» a Kazinczy-kiadásban hiányzik, de a kéziratokban megvan.

hata, velencei respublicát adóztatá, és ez egész világot jó hírével nevével betölté; nem hosszú, mert ő sok betegséget nem láta, az ki együtt (jár) a vénséggel, az mint mondják: *Time senectutem, non enim venit sola*; ¹⁾ az ifjaknak *contemptus*ából ²⁾ nem juta, a mint a vén emberek szoktak testi és lelki erőtlenségek miatt ifjaknak csak unalomul lenni. *Decedit gloria viro decrepito, recurritque tandem exacto aetas circulo infantiam*; huc illustribus viris saepe descensus; ³⁾ és nem látá szerencsének változását gonoszabbra, mint minden lát a ki sokáig él; minden szerencsétlenségeket a *Fatum* az ő életében megtarta és gátolta, hogy annál nagyobb veszedelemmel országunkra ereszhesse holta után. A mint meg is lén, s bizony csaknem erről a királyról mondhatnánk: *Debeas vel non nasci, vel vivere semper*. ⁴⁾ Egy német *historicus* azt írja, hogy az ő halálának oka a harag volt, holott valami rossz figéért úgy megharaguvék, hogy meghala belé. Hitetlen eb, ugatsz a megholt oroszlanra, de nem ártasz neki; hallani láttatom az ő árnyékát, így beszélve: *Nullam mihi iniuriam, sicut ne diis quidem hi qui aras evertunt*. ⁵⁾ Ugass és ugassanak többen is veled, miként ismérhetnék másként, hogy ebek vattok. *Bonus improbis non vulneratur verbis*. ⁶⁾ Azt írja *Bonfinius*, hogy való hogy a figéért megharagutt, de már akkor beteg volt, és nem az az ok fektette le; meg kell bizony haragudni embernek, a kinek érzékenysége vagyon, kinek haragja nincs, más embersége sincs, a harag, a szerelem emberben szokott lenni, aut *Deus aut lapis est*, ⁷⁾ a kiben nincs. De minden halálnak okát találják az emberek, és az Istennek elszánt akaratját hiúságossan magyarázzák. *Omnis caro foenum, et gloria eius sicut flos campi*; ⁸⁾ így rendelte az Isten, hogy így nagy adóval adózzunk a természetnek.

¹⁾ Félj az öregségtől, mert nem jön egyedül.

²⁾ Megvetéséből.

³⁾ A törődött embert elhagyja a dicsőség; megtéve pályafutását, visszatér a gyermekkor; ide jutnak gyakran a jeles emberek.

⁴⁾ Vagy soha sem kellett volna születned, vagy örökké élned.

⁵⁾ Nem ártasz nekem, mint nem ártanak az isteneknek az oltárgatók.

⁶⁾ A jót nem sértik a gonosznak szavai.

⁷⁾ Vagy Isten, vagy kődarab az.

⁸⁾ Minden, a ki húsból van, olyan mint a fű (mely elszárad, szénává válik), és dicsősége mint a mezők virága.

Nehéz passus, de ha ugyan jól értjük, az okossággal és az szükségnek elkerülhetetlenségével ugyan meggondolhatjuk, hogy nehézség nélkül megyünk által rajta; *mors ultima pœna est, non metuenda viris.*¹⁾ Ennek a királynak jóval is előbb a szava elfogya halálánál, avagy hogy maga szólni nem akara. Hihető, nagy készülettel volt ez a nagy lélek az Isten eleiben. *Momento paratur æternitas felix aut infortunata, qualem sibi quisque procurat.*²⁾ De az ő szájából soha az Isten neve el nem fogya; ha mit ítélt ember az örökségről, nem ok nélkül mondhatjuk, hogy Isten magához vette lelkét, holott az ő bajnokja volt a földön, soha nem is vont volna kardot keresztyén ellen, ha az okvetetlen szükség nem kényszerítette volna. Egynehány nappal azután megéke Bécs városa, mint Turnus veszedelme után Ardea. Talám ennek a királynak nagy *geniusa*³⁾ nem szenvedhette az ő halálát valami boszú nélkül, avagy onnan kezdte el az ország több veszedelmét, mintha immár nem kellenének többé ezek, elhalván Mátyás király. Így cselekedett *Carolus Quintus*⁴⁾ *geniusa* is; mihánt a császár kiszállta a hajóból, az ki ötet hozta az tengeren által utólszor *post regnorum resignationem*,⁵⁾ azt írja *Famianus Strada*, hogy mindjárt nagy szélvész támadta, és elburítá a hajót, *quasi non vectura amplius Cæsarem.*⁶⁾ Avagy talám, mint *Hercules*szel égett meg *Oeta*,⁷⁾ ugy ezzel a királylyal Bécs, *extremum operum.*⁸⁾

Ilyen vala azért a mi királyunk, melynek emlékezete örökéig

¹⁾ A halál az utolsó büntetés, férfiaknak nem félelmes.

²⁾ Egy pillantás határoz boldog vagy szerencsétlen örökkévalóság fölötte: a milyenről kiki gondoskodik magának.

³⁾ Védszellem.

⁴⁾ V. Károly német császár, ki, miután országait fia és fivére közt már előbb szétosztá, 1556 szept. 7-én a császári koronát is letévén, Spanyolországba, Placentiába vonúlt, s ott ájtatos visszavonultságban két évig élván, 1558-ban meghalt.

⁵⁾ Az országokról való lemondás után.

⁶⁾ Mint a mely többé nem visz császárt. *Julius Caesarról* mondják, hogy midőn erős tengeri viharban a hajónak, melyen ő is volt, kapitánya igen félt az elmerüléstől, ő büszkén biztatá: «Ne félj, *Caesart* viszed és az ő szerencsáját!»

⁷⁾ *Hercules* a hitegre szerint az *Oeta* hegyén égette el magát.

⁸⁾ Utolsó műve.

lészen a magyaroknál és kívánsága ennek a vitéz hollónak. Saskeselyüket kergetett, és azoknál magassabban járt vitézséggel, serénységgel, untalan szorgalmatos fáradtsággal. Őtet senki meg nem győzte, az ő udvara Mars oskolája volt, az ő tekintete oroszánt hasonlított, az ő állandósága és hadi tudománya mindent meghaladott, az ő jóságaért a föld jól termett, az Isten reánk kegyelmesen nézett, és az egész ország világ előtt tündöklő volt. Azért ennek mondhatni jobban, hogysen Penelopénak ama Homerus verseit:

Tua laus latum conscendit Olympum,
Sicut percelebris Regis qui numina curit,
In multisque probisque viris iura æqua ministrat.
Ipsa illi tellus nigricans prompta atque benigna,
Fert fruges segetesque, et pomis arbor onusta est,
Proveniunt pecudes et supppeditat mare pisces:
Ob rectum imperium populi sors tota beata est.¹⁾

Az királyok állapotja olyan, hogy nem az ő otthonbéli és privata operatiójokból ²⁾ tesznek ítéletet az emberek az ő jóságokról, hanem az országnak boldogságából, az alattvalók securitásából, népe vitézségéből, közönséges bőségből; viszont a hol ezekben fogyatkozás láttatik, a királyok vétkenek tulajdonittatik mind az. Nemcsak szerencsére ³⁾ esett tehát ki a Homerus szájából ama vers:

Quid quid delirant Reges, plectuntur Achivi.⁴⁾

Mert viszont minnyájoknak szunnyadtságát a fejedelem ébrékeségének kell őrzeni, minnyájok nyugodalmát az ő fáradtságának. Azért az egyiptiusok a sceptrumnak ⁵⁾ a tetején és a hegyén egy szemet csináltak, hogy tudniillik avval mutassák, minemü vigyázásban kell lenni a királynak. Lehetetlen, hogy a szem a sceptrumnak

¹⁾ Dicsőség felülmúlja a nagy Olympust, mint a legjelesebb királyé, ki tiszteletben tartja az isteneket, és ki sok és derék férfi közt méltányos igazságot szolgáltat. Maga a feketéllő föld is jóakaró és kegyes, hozvetést és gabonát, és a fa almákkal rakva van. Gyarapodnak a marhák, és a tenger bőven szolgáltatja a halat. — A jó kormányért boldog az egész nép,

²⁾ Magáncelekedeteikből.

³⁾ Esetleg, véletlenül.

⁴⁾ Bármily hibákat követnek el a királyok, a nép bűnhődik.

⁵⁾ Jogarnak.

hegyén elaludjék: így lehetetlen, hogy ha a királyok szeme aluszik, az országok kárt ne valljanak.

A több aprólék vetkek fejedelmekben nem oly observatióra valók, holott ha királyok is, de emberek; de a gondatlanság szintén gyalázattal elfecskendi azt a méltóságos trónust, a kiben Isten őket csak arra a végre tette, hogy securitást¹⁾ szerezzenek alattok valójoknak. Mátyás király is emberi gyarlóságból nem szintén vétettetik ki; néha barátság, néha mélyebb okok rá vették a vigan lakásra, néha, de ritkán, a részegségre is; a szerelem is csinált ugyan jelt életében, de királyokban kevés avagy semmi vétek az, Gramondus sententiájából, a hol de Henrico IV. Galliarum Rege²⁾ szól: Unus illi a Venere nevus, eo Regibus noxa leviores, quod populus raro opprimitur ea labe, vix sevire potest, qui amat.³⁾ Nem tudnak egy királyt is talám nevezni (a szentekről nem szölok), ha vitézséggel híres volt, ki ebben nem botlott volna meg: Dávid, Salamon, Sándor, Julius császár, Henricus IV. és az mi nagy Mátyás királyunk palástolhatták gyarlóságokat.

Egyébül én a mi királyunkban alig találnék vétket. Haragos volt, de kegyelmes is, hamar ott érte a kegyelem a haragot; noha difficile est misereri et sapere,⁴⁾ ugyan mindazonáltal benne mind a kettő volt. Az ő szerencséje mindenütt nagy volt, mert a szorgalmatossága véghetetlen, mert fáradsága untalan, mert bátorsága győzhetetlen, mert vigyázása megcsalhatatlan. Nem csuda azért, a szerencse hogy pórázon járt, és azt cselekedte vele az mit akart.⁵⁾

Nullum lumen abest, si sis prudentia, sed nos
Te facimus, Fortuna, Deam colloque locamus.⁶⁾

Ilyen állapottal volt a mi királyunk, ilyen dicsőségben meg is holt, azért az ő neve fog örökké lenni becsülettel és tisztességgel.

¹⁾ Biztosságot, nyugalmat.

²⁾ Gramond mondása szerint, a hol IV. Henrik francia királyról szól:

³⁾ Egy hiba volt benne: az érzékiség; annál enyhébb bűn a királyoknál, mert a nép ritkán nyomatik el e hibával; alig kegyetlenkedhetik, a ki szeret.

⁴⁾ Nehéz kegyelmesnek is, bölcsnek is lenni.

⁵⁾ Már t. i., hogy Mátyás vitte pórázon a szerencsét és cselekedte vele, a mit akart.

⁶⁾ Nincs hiány a fényben, csak ész legyen; mi teremtünk téged szerencse (Fortuna) s istennőként az égre helyezünk.

gel. Az mint Karnarutich az ő horvát poemájában igen gyönyörűsége sen írja :

Tko sz postenyem szpravan, na on szune umira
Vichnimu glasz szlavan: doneszsz dopira,
A Tko sirak szuarsi noszechsze szrametom
Vasz musze' glasz szkarsi; ne szpomenut potom.

és még azután egy kevésbé :

Tak da uéch ne umru nigdar nem imena
Dokle' god rike unru: i teku urimena.¹⁾

¹⁾ Zrínyi ez idézete, régi s elferdített írásjeleivel, helyenkint alig érthető s így tökéletesen nem fordítható; szabad áttételben értelme körülbelől a következő:

A ki becsülettel meghalni kész, dicső neve örök, s egekig hatol; de a ki árván, szégyennel pusztúl el, hírneve megsemmisül, senkitől sem említetvén többé.

Azután:

De a ki így kimúl, neve fenmarad, míg a folyók kiapadnak s a dal elenyészik.

MEGJEGYZÉSEK A «MÁTYÁS KIRÁLY ÉLETÉRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉSEK»-HEZ.

A) Zrínyi Miklós e másik önálló munkája korábbi eredetű, mint az Áfium; Megyeri levele, melyet Zrínyi művei elé helyeztünk, kétségtelenné teszi, hogy 1657-ben már megvolt, s mint más művei, baráti körökben szívesen olvastatott. Rokonsága a «Siralmas panasz»-szal arra mutat, hogy e két mű egy időben, vagy legalább is egymáshoz közelfekvő időben keletkezett: tehát körülbelül 1654-ben, vagy 1655-ben. A «Siralmas panasz»¹⁾ kétségtelenül felelet ama röpiratra, mely az 1655-ik évi országgyűlésen terjesztetett; így tehát 1655-ben, az országgyűlés után, s mivel Zrínyi a tanulmányokra, a szellemi munkára leginkább a téli hónapokat használta föl, mindenesetre az 1655/56-iki télen íratott. A Mátyás királyról szóló elmélkedés nézetünk szerint a «Siralmas panaszt» *megelőzte*; mert a fejtegetésekben, melyeket a «Siralmas panasz» ad, bővebb kifejtéseit, szabadabb és világosabb meghatározásait találjuk az eszméknek, melyek már a «Mátyás király»-ban is megvannak; tekintve azonban a Mátyás királynak, mint történelmi értekezésnek, önálló jellegét: semmikép sem tehető fel, hogy a «Mátyás király»-beli eszmék a «Siralmas panasz»-ból vonattak volna ki, sőt ellenkezőleg kétségtelennek tűnik föl előttünk az, hogy ez eszmék, melyek Mátyás élete tanulmányozása közben Zrínyi lelkében fölmerültek, őt hosszabb időn át foglalkoztatták, s csak később nyerték ama világosabb alakot, melyben őket a «Siralmas panasz»-ban megtaláljuk.

A Mátyás királyt Zrínyi nézetünk szerint nem azon szándékkal

¹⁾ A «Siralmas panasz», melyből a Nemzeti Múzeum kézirtára három példánnyal bír, csak a f. 1890-ik évben adatott nyomtatásban először ki a Történelmi Tárból (1890. 1—24. és 361—306. lap), hol azt Kanyaró Ferencz «Zrínyi ismeretlen munkája» czímen s érdekes megjegyzések kíséretében közölte.

írta, hogy vele nagyobb politikai hatást idézzon elő: egyszerűen történelmi tanulmánynak tekintette azt, melyet esetleg még mások követtek volna, hogy azután — összegyűjtve — külön kiadassanak. Erre mutat azon körülmény is, hogy Zrínyi maga ez értekezést kiadandó hadtudományi művei közé egyelőre fölvenni nem szándékozott, s két előszavában nem említi. Ez annál inkább megmagyarázható, mert a munkák, melyeket Zrínyi előszavaiban felsorol, s melyeket mi e kiadásban «Vitéz hadnagy» cím alatt egyesítettünk, más jellegűek. A «Mátyás király» *történelmi értekezés*, melyet a magyar nemzet egyeteme *oltrasson*, a «Vitéz hadnagy» pedig az okos és ügyes *hadvise'és szabályainak gyűjteménye*, melyből a megalkotandó magyar nemzeti hadsereg tisztjei *tanuljanak*. Az első részben történelmi, illetőleg hadtörténelmi, részben politikai tartalmú, s irányzatú, a második tisztán katonai mű.

A «Mátyás király» a hadtudományi, vagy mondjuk inkább *tisztán katonai* munkák közé sehogy sem illett volna be, s azok jegyzékéből Zrínyi ezért hagyta ki, nem pedig azért, mintha azt rejtegetni igyekezett volna. Egyáltalában mi nem tulajdonítunk ez értekezésnek oly rendkívüli fontosságot, és oly célzatosságot, amilyennek azt a Zrínyi-irodalom egy avatott művelője fölruházza, s távol vagyunk attól, hogy azt mintegy Zrínyi királyságra való törekvésének programm beszédéül tekintsük.¹⁾

Már Zrínyi hadvezéri pályájának vázolója alkalmával kifejeztük azon véleményünket, miszerint Zrínyi gondolt arra, hogy a nemzeti királyság megújítása Magyarország boldogságára válnék, s hogy nem lehetlen, miszerint Zrínyi magát hivatottnak érezte a magyar nemzet sorsát intézni. De ha Zrínyi ez irányban hatni, vagy csak előkészíteni akart is volna, hatalmas szelleme, kiváló írói tehetsége más programmbeszédet adhat vala tollára, mint ez értekezés. Ott az Áfium, ott maga a Siralmas panasz; nem sokkal emelkedettebb azok nyelvezete, nem magasabb azokban az eszmék röpte, mint a Mátyás királyban? Bár írta volna meg Zrínyi e programmbeszédet. Nemzeti irodalmunk benne valószínűleg a szónoki irály legnagyobb mesterművét bírná.

¹⁾ Kanyaró Ferencz; az idézett mű kiadásánál tett észrevételek. Lásd Tört. Tár. 1890. 283—285. lap jegyzete.

Azt azonban így is mindenki, aki Zrínyi e művét olvassa, elismerni lesz kénytelen, hogy mint történelmi értekezés kiválóan becses mű, mely szépségekben gazdag, s nemcsak «lángeszmékkel megrakott», de ami még becsesebb tulajdona, valóban igaz, önzetlen «hazafiságtól szikrázó» mű, s így nemzeti irodalmunk legértékesebb emlékeinek egyike.

E mellett a «Mátyás király» hadtudományi szempontból is értékes, mert Zrínyi Mátyás király hadvezéri tevékenységét nagy gondnal fejtegeti, s elég önálló arra, hogy nézetének — ha azt jónak tartja — még történetünk e nagy alakjával szemben is kifejezést adjon. Ez magyarázza meg egyszersmind azt, hogy bár a »Mátyás király» a tisztán katonai művek között — a «Vitéz hadnagy»-ban — helyet nem foglalhat, hadtudományi összes munkái sorozatába okvetlen föl kellett venni.

Hogy Zrínyi Miklós ez értekezésben Mátyás királylyá választását mentegeti, az csak természetes tőle, aki a királyválasztás jogát félti, hogy a nemzettől elragadják, s aki azt óhajtja, hogy bár találna a magyar oly férfiút, ki a nemzet erejét a török ellen egyesitené; aki azt kívánja, hogy a törököt a magyar saját erejéből, s ne idegen segítséggel űzze ki, aki e célra nemzeti hadsereg szervezését óhajtja, szóval: aki mindenben Mátyás király dicsőséges uralkodásának fényes időszakát sóhajtja vissza.

Ép oly természetes az is, hogy Zrínyi, kinek legfőbb eszménye a hadi dicsőségben tündöklő fejedelem, a korabeli vakbuzgóságtól megvetéssel fordul el, s gyönyörködve foglalkozik Mátyás király fényes hadi tetteivel, miket oly szívesen látna ismét megújulni.

Ha Zrínyi Mátyás királyról ír, bármikor és bármily szándékkal, másképp soha sem írhat, mert különben önmagát kellene megtagadnia. Nem kell tehát Zrínyi «Mátyás király»-ában bármely titkos célzást keresni, mert Zrínyi Mátyásról minden célzatosság nélkül is így, és csakis így írhat vala.

B) Hogy a «Mátyás király» valóban nem akart egyéb lenni, mint egyszerűen tanulmány, mondja maga Zrínyi e helyen: «Én az ő királyi erkölceiben gyönyörködve, ezen a két héten magam mulatásáért jegyzésbe venni akarom az elmélkedésre méltó dolgait..... aki nincsen boldogság (t. i. élvezet) nélkül.»

A ki életét a harcnak szentelte és élete végcéljául a vitézi jó

birnevet tekintí, annak lelkét Mátyás király története, hadjáratai, dicsősége, meg kellett hogy ragadják. E belső ösztön volt az, mely Zrínyit az értekezés megírására ösztönözte.

Mátyáson kívül a nemzeti dicsőségért rajongó Zrínyi csak Nagy Lajosról, vagy Hunyady Jánosról írhatott volna ily lelkesedéssel; de az előbbi ideje messzebb esik, s a reá vonatkozó adatok — melyekhez Zrínyi hozzáférhetett — csekélyebbek, semhogy tanulmányozásra elegendők volnának. Hunyady János közelebb esik ugyan, s mint Zrínyi, ez is egész életét a török elleni harcban töltötte el — de hadviselési módja nélkülözi azon művészetet, mely Mátyás hadműveleteit oly nevezetessé teszi. Mátyás kiemeli a magyar hadművészetet a középkori nyerseségből, s hadműveleteiben a hívatott és tudományosan képzett hadvezér lángesze nyilatkozik, mely Zrínyi bámulatának legméltóbb tárgya.

C) A mély vallásosságú Zrínyi, Mátyás király zvorniki kudarczát hajlandó kezdetben az isteni gondviselés művének, boszújának tulajdonítani. De csakhamar fölülkerekedik az eszes, a gondolkozó katona, s a kudarczot igen szépen s észszerűen megmagyarázza: A vezér ne adjon semmit a hírekre, hanem győződjék meg a valóságról; legyenek kémei, kisebb figyelő csapatai, melyek az ellenség minden mozdulátát közlik vele, s akkor nem fog soha meglepettetni. Hogy a török Zwornik fölmentését megkísérlendi, arra el kellett Mátyásnak készülvén lenni; ha nem volt, minek ment oda? Ha a fölmentésre nem számított, nem volt bölcsesség odamenni; ha számított, nem kell vala megijedni a hírtől, hanem számításba venni időt, távolságot, s vagy szembeszállni, vagy ha erre ereje s a körülmények nem kedvezők, idejekorán visszamenni, hogy az hátulás legyen, de nem menekülés.

D) Zrínyi Miklós e tételben elítéli Mátyás király csehországi vállalatát, s utal arra, hogy a török ellen hadakozni több oka lett volna.

Csodálkozunk azon, hogy Zrínyi e nagyfontosságú kérdésben nem foglal határozottabban állást, s a cseh hadjáratot *csak* azért ítéli el, mivel az a hit czíme alatt indíttatott meg; hogy nem helyezkedik a magyar nemzeti álláspontra s nem fejtí ki bővebben, miszerint Mátyás király az országra nemcsak aránytalanúl hasznosabb, de személyére aránytalanúl dicsőségesebb dolgot művel, ha fegy-

vereit nyugot helyet kelet felé fordítja. Mit eredményezhetett s mit eredményezett tényleg a cseh és osztrák hadjárat? A cseh királyság kétes dicsőségét s az akkor nem épen nagyfontosságú Bécs rövid ideig tartó birtokát. Ha Mátyás egész erejét a török ellen fordítja, biztosíthatja Magyarországot hosszú időkre, tán örökre, a török ellen, körülveheti az országot vasallus államokkal (Moldva és Oláhország, Bulgária, Szerbia, Bosznia), melyek az első támadásokat fölfoghatják, egyesítheti azok erejét a magyarokéval s így megkíméli Magyarországot ama gyászos sorstól, mely reá rövid időn bekövetkezett. Bécs bevételénél százszorta nagyobb dicsőséget szerez Mátyás, ha a magyar lobogót Konstantinápoly falaira tűzi ki.

E mellett módjában állott volna nagyobb szabású belpolitikát követni, s a mint körülbelől ugyanaz időben Franciaország francziává tétetett, Mátyás Magyarországot *magyarrá* tehetné volna. Ma nem 6—8, hanem 16 millió magyar élne e hazában, mely a művelődés terén se marad vala el, s magának Európa népei közt előkelő helyet biztosít.

E) Itt és a következőkben igazságot szolgáltat Zrínyi Mátyás hadviselési módjának. Akár helyes dolog volt a háborút megindítani, akár nem, ha megindított, akkor azt egész erővel kell folytatni.

Mátyás ezt tette is és hadvezéri tehetségeit egy háborúban sem ragyogtatta úgy, mint a cseh, illetőleg cseh-lengyel és az osztrák hadjáratokban. Meltán hasonlítja Zrínyi Mátyást Julius Caesarhoz, mert valóban kevés hadvezér van, kivált a XV—XVII. században, ki oly sok tekintetben hasonlított volna Caesarhoz. Az idő és alkalom czélszerű fölhasználásával Mátyás király majd támadólag lép föl, majd védelemre szorítkozik, majd csak portyázó hadviselést folytat. A hadviselés a hadművészet számtalan eszközei közül mindig azt választja, a mi a legezélszerűbb, a mi a sikert legjobban biztosítja. És a siker nem is marad el: a magyar fegyverek mindenkor és mindenütt dicsőséget aratnak.

F) A Zrínyi által felsorolt «observációk» között a következők veendőik különösen figyelembe:

Magatartása Boroszlónál. Míg a Kázmér elleni hadjáratban majdnem vakmerően támad, mert a helyzet reá kedvező, Boroszlónál ellenkezőleg a tiszta védelem, a mozdulatlan kitartás által győzi le

ellenfeit. Biztosítja serege számára az élelmet, de elfogja ezt minden módon az ellenségtől, míg az végső szükségre jut, s megtörténik azon a hadtörténelemben majdnem hallatlan eset, hogy a túlnyomó erejű *ostromló* sereg kéri a békét a csekély számú, bezárt és *ostromlott* seregtől. Oly fényes hadi tény ez, melyhez foghatót a legnagyobb hadvezéreknél is csak keveset találunk.

A *diversio*, a mellékhadművelet, az ellenség figyelmének és erejének más irányban való lekötésére. Míg Kázmér és Ulászló Boroszló alatt állanak, Mátyás vezérei, Szapolyai és Kinizsi, Lengyelországban dűlnak, szorongatják a királyné csapatait Krakóban, lehetetlenné teszik erőknél és hadi szükségleteknek a fősereghez való vonását. Ha nem is érte el azt, a mit Scipio Karthago fenyegetésével elért, hogy t. i. az ellenség visszamenjen, de elért többet; a támadó sereg békét ajánl s a hadjárat Mátyás szándékai szerint ér véget.

A következetesség, melyet Mátyás a tárgyalásnál mutat. A békeajánlatot elfogadja, de követeléseiből egy hajszálnyit sem enged; inkább kész a küzdelmet újból fölvenni. Így éri el célját, melyben őt egyébként még a diplomácia is, melyet személyesen és igen sikeresen vezet, támogatja.

G) A Szabács ostromára vonatkozó megjegyzésből kitűnik, hogy Zrínyi a téli hadjáratnak — kivált a török ellen — nagy barátja volt, s azt később maga is, az 1664-ik évi hadjáratban, sikerrel alkalmazta.

Ez a XVII. században szokatlan dolog volt, mert a csapatok télre vagy téli szállásokra vonultak, vagy egyszerűen elbocsáttattak. A török télre szintén visszavonult s nagyobb sereggel télen — már csak az élelmezés nehézségei miatt is — soha föl nem lépett. A tél tehát a portyázó hadviselésre, a foglalásokra, fölötte alkalmas idő volt, mert attól, hogy a megtámadott pont segélyt, fölmentést nyerjen, tartani nem kellett. Így vette meg Mátyás Szabácsot, így égette el Zrínyi az eszéki hídat s megvette volna — ha maga a fővezér — Pécsét és Kanizsát is.

Nagy kár, hogy a magyar és a Magyarországon működő császári vezérek a téli hadjárat eszméjéhez már korábban nem jutottak; a hódoltság soha se terjedt volna annyira ki, s a tél folyamán tett foglalások, a birtokba vett fontos pontok, a tavaszi hadműveleteket nagy mértékben megkönnyíthetik vala. De még Zrínyi nagy sikere sem volt képes a korabeli vezéreket meggyőzni, s Montecuc-

coli nemcsak hogy ellenezte a téli hadjáratot, de sikere után is fitymálva beszélt róla, mint oly sikerről, mely a tudomány ellenére van. Bár arathatott volna Zrínyi több ily tudományellenes diadalt!

H) Zrínyi nyilván tartózkodik határozottabb véleményt nyilvánítni a fölött, hogy az Ausztria elleni hadjárat megindítása czél-szerű volt-e vagy sem? Nem helyeselheti egészben, de megnyugszik, hogy mégis szükséges volt.

A hadi tanácskozást illetőleg Zrínyinek határozottan igaza van, hogy a fővezér — ha azt egyáltalán szükségesnek tartja — hallgassa meg alvezérei véleményét, de maga véleményt ne mondjon; fontolja meg a véleményeket és javaslatokat, melyek a tanácsban kimondattak, s azok fölött nem a tanácsban szóval, hanem elhatározásának megállapodása után a parancsok kiadásával döntsön. Egyébiránt a legjelesebb vezérek vagy soha, vagy csak igen ritkán fordultak a hadi tanácshoz, mely legtöbbször csak arra szolgál, hogy szándékunk helyességére nézve kételyeket támaszszon bennünk, melynek viszont következménye, hogy tervünket nem oly erélylyel és következetességgel hajtjuk végre, mint azt hadi tanács nélkül tettük volna.

I) Fontos hadművészeti elv az, hogy a fővezér maga soha seregének valamely kisebb vagy nagyobb részét személyesen ne vezesse, hogy harcza soha ne elegyedjék, hogy magát végső szükség nélkül komoly veszélynek soha ki ne tegye. Ámde Mátyás idejében még a személyes bátorság és vitézség szükséges kelléke volt a hadvezérnek s Mátyás aligha gyakorol oly nagy befolyást tisztjeire és katonáira, ha e tulajdonait adandó alkalommal ki nem mutatja.

Zrínyi idejében ez elvet nem kelle nagyon erősíteni, mert azon időszak tudós hadvezérei, bár más okokból, ennek teljességgel hódoltak; jeles emberek különben akkor is kitették magokat gyakran a veszélynek; hisz Gusztáv Adolf és Pappenheim egy csatában (Lützensnél) ily módon estek el, s maga Zrínyi is a vakmerő bátorságnak nem egyszer adta példáját.

Az újabb kor nagy vezéreinél is van erre példa; így Napoleon Arcole mellett és Lodinál, Károly főherczeg Aspernnél, stb.

K) A fegyelem valóban első kelléke minden hadseregnek, e nélkül a sereg nem megbízható eszköz a vezér kezében, nem hadsereg, hanem csöcselék.

Mátyás király erejének, győzelmeinek egyik fő tényezője volt a szigorú fegyelem, melyet fentartott. De volt egy más tulajdonsága is, mely pedig a királyok legszebb ékessége, a nagylelkűség. Kérlelhetlen volt azok iránt, kik rossz hajlamból vétkeztek, de nagylelkűen megbocsátott azoknak, kik csak félrevezettettek, vagy a hibát tudatlanságból követték el s annak helyrehozására a legelső alkalmat fölhasználták.

Egyáltalán Mátyás király ritka mértékben bírt mindama jeles tulajdonokkal, melyek a nagy királyt s a nagy hadvezért jellemzik. Ezért volt kora Magyarország történetének legdicőségesebb időszaka.

VITÉZ HADNAGY

ELSŐ RÉSZ.

DISCURSUSOK.¹⁾

I. A VITÉZSÉG CIRCUMSTANTIÁIRÓL.²⁾

*Quod ars militaris magnam utilitatem habeat ex studio.
Hogy az hadviselő mesterség tanulásból nagy segítséget veszen.*

Discursus Primus.

Bizonyára nagy dolog, hogy az emberek között hadakozások legyenek, és hogy így az emberi állat az maga felének veszedelmére siet; nagy dolog, hogy az egész ³⁾ mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb, becsületesebb a vitézség, és végezetre nagy csudára méltó, hogy az Élő Isten, ura mennynek földnek, legdicsőösebb nevei közé téteti azt: *Seregeknek Istene*.

Igy akarta az ő véghetetlen bölcsesége és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, a legyen becsületesebb is az emberek között. De nehéz ennek a mestersége, nehéz a tudománya; kevés van e világon, és inkább egy sincs, nem is volt, aki annyit tudna, hogy többet nem tanulhatna benne; és ha valamely cselekedetünk

¹⁾ Értekezések. Lásd a 96. lap 7. jegyzetét.

²⁾ A vitézség körülményeiről, azaz itt: *A hadművészet elveiről*. Más helyen is említettük már, hogy Zrínyi igen sokszor a *vitézség* szóval nem a személyes tulajdonságot, hanem általában *hadi tudományt*, *hadművészetet* fejez ki. Levezetés: Zrínyinél a csapatok: gyalogok vagy hajdúk, lovasok vagy katonák; az egész együtt: *vitézek*. Tehát csapat, had, katonaság = *vitézek*, az ezek alkalmazását, harcát tanító hadi tudomány, hadművészet = *vitézség*, vagyis a *vitézkedés* tudománya.

³⁾ Összes.

az mi kedvünk szerint esik, inkább mondhatjuk szerencsének és történetnek, hogyses az mi elménkből szült igyekezetnek. Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek mint egy tudományt rendben szabtak, ben vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Sokszor a helyett, hogy az emberből tudóst csináljanak, tudatlanná tészik, és az, a ki kérkedhetik, hogy éppen fejében vagyon a hadi mesterség, nem tud annyit cselekedni mint a ki soha semmit nem hallott felőle.¹⁾ Út az emberek dolgában az történt példa, de ebben is igen csalatkozunk, és a történt dolog oly rossz ítéleteket téssen a jövődőről,²⁾ hogy semmit nem végezhetünk bizonyossat. *Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap teljességgel egymással egyező.*³⁾ Ugy a hadi állapot⁴⁾ változandó, azoknak, (a kik forgatják, elméjük különböző, és szerencsések mindeneknek magános.⁵⁾ *Nincs egy dolog is a hadakozásban kinek két szünet*⁶⁾ *ne legyen, kinek két ellenkező magyarázatja ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnénk.* Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtől megvenni türéssel, vagyon sok példánk reá, miképpen a vitéz hadnagyok⁷⁾ türéssel mindent meggyőztek; és legfőképpen és az mi emlékezetünk alatt való francúz király Ludovicus XIII. Rupellát. Ha akarunk erővel, vitézséggel, vakmerőséggel, vagyon arra is példánk; meglátjuk, egy Nagy Sándor hogy maga támaszt lajtorját az ellenség bástyájára, maga mégyen fel rajta, és egyedül

¹⁾ Zrínyi itt ellenszenvét fejezi ki a módszerbe szorított hadi tudományok ellen, melyek a szellemet megkötik, s a helyett, hogy az emberből tudóst csinálnának, csak megzavarják a fejét. Elitélése ez az akkor dívó methodikus hadviselési módszernek, melynek fő képviselője az életben és az irodalomban Montecuccoli volt.

²⁾ A történt dolgokból is néha oly rossz következtetéseket vonhat az ember a jövőre nézve, hogy...

³⁾ Csak a Dessewffy-példányban volt aláhúzva, de a következőkkel együtt oly fontos hadtudományi tétel, hogy a kiemelés megérdemlik.

⁴⁾ Állapot; a Zrínyi által használt forma régente gyakori volt.

⁵⁾ Magános = individualis, egyéni.

⁶⁾ Színe, oldala,

⁷⁾ Jeles vezérek; a «hadnagy» értelmezésére lásd az Áfiumnál 93. lapon tett 6. jegyzetet.

maga ugrik bé a városban és megveszi.¹⁾ Q. Curtius szavát referálom: Jamque lævam, qua clypeum ad ictus circumferebat, lassaverat, clamantibus amicis, ut ad ipsos descenderet, stabantque excepturi, cum ille rem ausus incredibilem atque inauditam, multoque magis ad famam temeritatis quam gloriæ insignem, namque in urbem hostium plenam præcipiti saltu semet immisit.²⁾ Ihon azért ilyen jó példánk levén, jöjjön elő egy más kapitány,³⁾ kövesse a francuz király dolgát, szálljon meg egy olyan erős várost mint Rupella, elveszti hadát és becsületét; menjen más, a ki nem Nagy Sándor, cselekedje azt a kit ő cselekedett, oda lesz rontva, hogy még a neve is elvesz. Végezetre egy harc sem volt soha is, a ki maga előtt példát nem látott volna jót a maga részére,⁴⁾ még is el kellett veszni oly számtalannak. Lajos király hogy megharcozjon a törökkel, volt sok példája, miképpen a régi magyarok kevesen sokat birtak, de nem használt néki, és nem bizonyos tudomány volt az a példa: elvesze mind hadastúl szerencsétlenül.

Noha azért ez mind úgy légyen, a mint megmondtam, mindazonáltal meg kell vallanom, hogy az emberi elme mind vitézi mesterségre, mind más minden dologra sohonnan annyi segítséget nem vészen, mint a tanulásból, és a historia-olvasásból. Ezek a te hiv tanácsid, mert nem hízkelkedhetnek néked, ebben az ember megismerheti kicsin idő alatt mi történt sok esztendőök elforgásában, ott meglátja azoknak a nagy embereknek dolgokat, az kik előtted voltak, a melyek kalauzok helyett lesznek, és nem hadnak botlanod, és megmutatják a veszedelmeket, miképpen kell elkerülni. És ha

¹⁾ Nagy Sándor életírásaiban a vakmerőségig menő bátorság példái számosak. Zrínyi itt a Curtius által elbeszélte aorni hegyi vár bevételét érti, hol Nagy Sándor 700 vitéze élén a várfokra hágott s elsőnek ugrott be a városba. (Kr. e. 327.)

²⁾ Már balja, melylyel paizsát az ütések ellen körülhordozá, elbágyadt, barátjai kiabáltak, hogy szálljon le hozzájuk s ott álltak, hogy fogadják, midőn ő: hihetlen, hallatlan s inkább vakmerőségéről, mint dicsőségéről híres tettet kockáztatott meg, mert egy sebes ugrással az ellenséggel telt városba levetette magát.

³⁾ Kapitány, hadnagy, vezér. Lásd az Áfiumnál a 93. lapon tett 6. számú jegyzetet.

⁴⁾ Egy harc sem volt, melyhez hasonlót, és pedig olyat, mely sikerrel végződött, a történelemben ne találánánk.

nem egyebet is, legalább a könyvek olvasásából azt nyerheti az ember, hogy *soha nem találhatja az embert ismeretlen szerencsétlenség, a kinek immár mássát nem olvasta volna*, és nem tébolyodik meg annyira, mint az, az kinek elméjében soha az nem volt, hanem szokatlan hozzá és készületlen.¹⁾ Az ember élete oly rövid, hogy alig vihet véghez öt vagy hat derék dolgot, és mikor már kezdett szokásból²⁾ valamit tanulni az ember, akkor szűnik meg, és nem lesz tovább. Viszont azok, a kik olvasnak nem öt avagy hat dolgot, jó főzték meg elméjekben, hanem számtalant, és mindjárt készek a cselekedethez is, mihent hozzá kezdenek.³⁾ Az mi dicsősséges Mátyás királyunk alig szabadula ki csehországi királynak rabságából, ahol tanúságnak adta vala magát,⁴⁾ hogy mindjárt nagy király, nagy vitéz ember lön belőle. Így Lucullus⁵⁾ a romai, így Marchio Piscare,⁶⁾ a mely oly vitéz lön, mihent hozzá kezdett, hogy nem kételkedtek az olaszországi fejedelmek ötöt Carolus Quintusnak opponálni,⁷⁾ akkor mikor legszerencsésebb vala. Honnand ez? mert nem született velünk: a tanulásból.⁸⁾ Bánom hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon ez ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni: de mennyi igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az a ki okos.

¹⁾ Azaz: soha se lepi meg a harcznak bármely fordulata, mint meg-lepi azt, ki hadtörténelmet nem olvas, s ki előtt az ily fordulatok ismeret-lenek.

²⁾ Személyes tapasztalatból.

³⁾ Csonka mondat, kihagyásokkal, a mi Zrínyinél nem ritkaság.

⁴⁾ Alig szabadula ki... azonnal tanúságát adta annak, hogy...

⁵⁾ Lucius Licinius Lucullus, a rómaiak nagyhírű vezére, Mithridates pontusi király ellen.

⁶⁾ Helyesen: Marquis Pescara.

⁷⁾ Károly császárnak ellenébe állítani.

⁸⁾ Ismét csonka, vagy legalább csonkának tetsző, tömör mondat: Mert az ily tulajdonság nem születik velünk, mindezek e képességeket nem sze-rezhették meg másként, mint: a tanulásból.

Mely szükséges egy hadviselő emberben a szorgalmatosság, fáradtság¹⁾ és vigyázás.

Discursus Secundus.

Az szorgalmatosság, fáradtság és vigyázás nem épen elménkbeli jók; ²⁾ úgy tetszik, a testnek nagyobb része vagyon benne, és noha az ő származások elméből vagyon, mindazonáltal az cselekedetben végeződnek, és tapasztalható objectumok ³⁾ vannak körülök. Ezek az okok, a kik legközelebb vannak a véghezvitelhez, ⁴⁾ és ezek nélkül egy hadnagy ⁵⁾ lehetséges hogy böles lehet, de szerencsés soha nem; viszont nincs oly nehéz dolog, kit ezekkel meg nem győzhet, sem oly ellenkezés, kit meg nem erőltethet. ⁶⁾ Ezekkel kényszerítettik az szerencse, hogy ne fusson el előttünk; erősíttetnek magok a jó tanácsink ⁷⁾ és jobbítatnak meg a gonoszok; egy szóval, ezekkel adatik mód a dolgoknak, kiket magunkban elszántunk, végben vite-lére. Igen szükséges tehát, semmit meg nem vetni, és egy dolgot is nem semminek tartani, csak a hasznos legyen. ⁸⁾ Szükséges minden kicsin dolgot nagyak tartani, ha az akadályinkra lehet. Nem mulik el egy szempillantás, a mely ne legyen drága és nagy érdemű, ha az szükséges, és tartozunk arról a moralis sententiáról emlékez-nünk: Bonum ex perfecta causa, malum vero ex singulis defecti-bus venire potest. ⁹⁾ Hogy a gonosz legkissebb vétekből származha-tik, hogy a jó jó legyen, kívántatik hogy minden része ép és egész-séges legyen.

Szükséges, hogy a nagy veszélyekért, és a szerencse-ellenkező-sekért mindent próbáljunk, csak a ne láttassék lehetetlennek, mert akkor kell szerencsételnünk sokat, csak a ne legyen mind: mind

¹⁾ Fáradozás.

²⁾ Nem épen lelki tulajdonok.

³⁾ Tárgyak, jelenségek.

⁴⁾ Ezek — t. i. a szorgalmatosság, fáradtság és vigyázás — a tényezők, melyek minden dolog véghezvitelét leginkább befolyásolják.

⁵⁾ Vezér, csapatvezető.

⁶⁾ Sem oly akadály, ellenállás, melyet le nem küzdhet.

⁷⁾ Terveink.

⁸⁾ Ha az hasznunkra lehet.

⁹⁾ A jó tökéletes dologból, a rossz pedig egyes hibákból származik.

pedig nem kell szerencsételnünk máskor, hanem mikor kényszerítettünk.¹⁾ Ezen az occasiόν kívül²⁾ követnünk kell amaz jó orvosoknak példáját, melyek soha nem rendelnek oly orvosságot a betegnek, a kik nem volnának bizonyosok, és a kik kétségre hozzák³⁾ az ember életét. Végezetre, nem lehet elegendőképpen hinni, micsodás jók származtak mindenkor a kiváltképpen való szorgalmatosságtól, és amaz eszes nyughatatlanságtól, az mely soha semmiről el nem feledkezik, soha nem nyugszik, mindenkor munkálkodik, és végre kiszakasztja azt tövéből a ki igen oda volt ragasztva, és magával vonja el azt ki nem akar elméje szerint történni.⁴⁾

Julius császárhoz⁵⁾ nem volt ebben, ugy mint más dologban is, soha hasonló ember; soha többet nem fáradott önánál a hadban senki, többet nálánál nem vitt véghez az ő seregében, soha senki oly szorgalmatossan nem volt jelen minden cselekedetben mint ő, senki ugy a maga szándékának végét nem sokallotta,⁶⁾ és soha igyekezetibül meg nem tért, meg nem bánta, ha egyszer mire vette magát.⁷⁾ Igaz, hogy ő igen azelőtt⁸⁾ hogysen elkezdte a dolgot, jól megfontolta és mindenképpen megrostálta, és nem vak módon hágott belé a dologban, nem készült akkor a hadakozáshoz mikor immár benne volt, hanem igen azelőtt; az ő készülete mindenkor egyezett az idővel, a melyet ő általlátott meddig fog tartani. Mihánt osztán azokat véghez vitte, nem akart egy óráni időt veszteni, sem semmi alkalmatosságot, a hol dolgát előre vihette, holnapra nem hatta azt, a kit ma vihetett véghez, nem hitt másnak, hanem a maga két szemének, és maga elméjének; ő sokszor maga

¹⁾ Igen szép mondat, de nekünk ma kissé nehezebben érthető; ma így mondanánk: Szükséges, hogy nagy veszélyek és állandó balszerencse esetén mindent megpróbáljunk, hogy a sorsot javunkra fordítsuk; a dolog azonban ne legyen a lehetetlenséghez közel álló, mert akkor sokat kellene kockáztatnunk; de ha kockáztatunk is, ne kockáztassunk mindent, mert ezt csak akkor szabad tennünk, ha reá kényszerítettünk.

²⁾ Ezen az egy eseten (t. i. a kényszer esetén) kívül.

³⁾ Veszélyeztetik.

⁴⁾ Kényszeríti a sorsot, hogy a dolgok kívánata szerint történjenek.

⁵⁾ Julius Cæsarhoz. L. a korábbi megjegyzést.

⁶⁾ Soha sem türelmetlenkedett.

⁷⁾ Elhatározott szándékától soha el nem tért.

⁸⁾ Jóval előbb.

ment elő az ellenséget megismérni, és állapotját meglátni; maga járta meg a földnek a csinját,¹⁾ a hol gondolta szüksége lészen reá, és mihelyt ezeket véghez vitte ő, szörnyű próbákat csinált; mikor az occasio ²⁾ ösztönözte, folyóvizeket átaluszott és usztatott, hogy ne veszesse ³⁾ el az alkalmatosságot, hidakat keresvén; kicsin hajókon nagy tengereken általvitette magát, hogy szorgalmatosságból meg ne fogyatkozzék,⁴⁾ és inkább akarta a maga személyét veszedelemre vetni, hogysem szerencsáját, az mely alkalmatosságból ⁵⁾ állott.

Ihon a haszna egy örökös szorgalmatosságnak. De viszont, hogy sok híres embereknek dicsőssége és jó hiru neve kisebbre száll és lankad, nem más az oka, hanem a fáradságnak kisebbülése, és szorgalmatosságnak elhagyása. Ezen kisebbülés, és ez a maga-elhagyás sok okokból következik. Az első — mert valamint az aljos ⁶⁾ emberek között némelyeknek a szerencséje a ki gyorsasággal nőtt, nem nőhet örökké, hanem megfárad és megáll; mert valamint az a mely elein nyughatatlan volt és fáradott, hogy a szegénységből felvehette magát, ha osztán meggazdagult és betöltötte kedvét,⁷⁾ elhagyja azt a szorgalmatosságot, kivel vitte elől dolgát, és élni akar a maga fáradságának gyümölcsével békességesen: szintén ugy egy derék ember is, a ki a maga szivében dicsősséges véget tett célul, elhagyja magát és szorgalmatosságot, ha a maga nagy próbáit szemléli, kiket vitt véghez, a kiknek dicsősségével betöltötte ez világot, és ha elegendőséget gondol magában, az a dicsőségnek kívánsága öbenne meglágyul, és következendőkép az ő fáradsága is meglankad, és a szorgalmatossága megtompul.

Más oka is vagyon ennek a kisebbülésnek, és nem csuda ha a test, mikor idővel megnehézedik, a lelket megsulyosítja, ugy hogy nem munkálkodik a szokott erővel, a mikor az eszközök a ki által

¹⁾ A terepet, hol működni szándéka volt, maga szemlélte meg.

²⁾ Alkalom, vagyis inkább szükség.

³⁾ Mulassza.

⁴⁾ Hogy tevékenységének új teret nyisson.

⁵⁾ A kedvező alkalom kihasználásából.

⁶⁾ Alacsony sorsú; ez a szó különben a kéziratok két példányában hiányzik.

⁷⁾ Elérte célját.

dolgoz, megvesztegetődnek ¹⁾ és elfognak. Harmadik oka az betegségek, melyből azon effectusok ²⁾ származnak, sőt még ártalmassabbak, hogysem a vénségből; mert a betegség impetussal ³⁾ hozza a fájdalmakat, a melyekben nem lehetséges hogy ember magát szorgalmatosságában el nem hagyná, és mind gondokat, mind fájdalmakat egyszersmind meggyőzne. A mennyire a betegség az embert megsulyosítja, annyira is kedvetleníti minden dolgoktól; és azért mondják, hogy a három tagadhatlan dolgok közül egy, száz betegség. De lássuk meg példából a szorgalmatosságnak hasznát, és szorgalmatlanságnak kárát. Skander Bég mit nem fáradott, mit nem cselekedett a maga hazájának megmaradásáért; egy ember önálánál soha nem aludt kevesebbet mikor dolga volt, ő maga járt ahol kellett, maga istrázsált a hol szükséges volt, ő tizenöt ezer ember erejével száz ezereket megvert, hatalmas császárokat megfutamtattott, és egy szóval a nagy szorgalmatossággal pórázra kötötte a szerencsét, és a mennyire bátor szívének, annyira szorgalmatosságának köszönheti szerencséjét, hírét, nevét.

Hunyadi János a második az, melyet az én pennám soha elgedendőül nem dicsérhet. Töröké nem volnál-é most Magyarország, ha János vajda nem lett volna, és el is volna immár az te neved felejtve, ha Hunyadi szorgalmatossága nem sérénkedett volna. Mi tartóztatta meg Murath ⁴⁾ császárt, azt a vitéz török fejedelmet, a kit az ő vitézsége mennyikőnek nevezett, hogy Magyarországot el ne foglalja és magáévá ne tegye, ha nem Hunyadi János szorgalmatossága és serénysége? Ő László ⁵⁾ királynak elveszése után annyit fáradott, annyit szorgoskodott, annyit mivelt, hogy a török császárnak nem volt más haszna a győzelemben, hanem az, hogy ez világ előtt becsületet nyert magának egy hatalmas királynak veszedelmével. Nem kell számlálnom az ő hadait, ⁶⁾ mert telik a historiák az ő gondviselésével és szorgalmatosságával, elég azt mondanom, hogy minden vitéz embernek példája lehet.

¹⁾ Hiányosakká válnak.

²⁾ Azon (előbbi) hatások.

³⁾ Hirtelen, erőszakosan, rohamosan.

⁴⁾ II. Murad.

⁵⁾ I. Ulászló.

⁶⁾ Nem kell előszámálnom az ő hadjáratait, hadi tetteit.

Másfelől nézzük meg a mi Lajos ¹⁾ királyunkat a szorgalmatlanság hova tette, hogy egy hináros berekbe kellessék egy királynak veszni. Hiszem fabulához ²⁾ hasonló dolog ez, penig nem fabula, hanem igaz. Hiszem ³⁾ esztelenség, hiszem gondatlanság volt, sem maga, sem török erejét meg nem tudni, idején neki nem készülni, több segítségeit meg nem várni, hanem egy Tomori Pál személyére, mint egy Istenre mindeneket bízni, és tizszer ennyi ellenséggel megütközni, semmi elébb való praemeditatio ⁴⁾ nélkül, hanem csak mint a vak veréb magát utolsó szerencsére bízni. Ó gondatlanság! gondatlanság! Ha a hadban szabad volna bis peccare, ⁵⁾ Lajos király tudós volnál a magad káráról; ⁶⁾ de nem szabad, és oda vagy; ⁷⁾ boldog a ki másoktól tanul. Mit mondjak a Dobse királyról? ⁸⁾ bezzeg példája ez a gondatlanságnak, de mivelhogy királyunk volt, nem irok többet róla: olvassa meg a historiát a ki tudni akarja.

Hadd végezzem el beszédemet: azt mondom, a mely hadnagy ⁹⁾ szorgalmatos akar lenni, szükséges, hogy az ő lelke, szíve és kedve szabados legyen mindenféle passiótul, ¹⁰⁾ mert ha az egész erőnk alig lehet elegendő a szorgalmatosságra, miképpen lészen tehát, ha más akadékokra lészen osztva. És az is nem elég, ha minden erőnkkel munkálkodunk, ha más is van, körül gondot viselünk; egy hadnagynak sem feleségére, sem hazájára, sem más dolgokra nem kell gondot viselni, hanem szüntelen az ellenség veszedelmiről, az maga megmaradásáról gondolkodni, még álmodni is ha lehetne, mint szintén a jó agárnak a vaddal. És mikor mind így cselekszik is, mégis nem mondhatja: elegendőül van.

¹⁾ II. Lajos.

²⁾ Meséhez.

³⁾ A «hiszen» régebbi alakja.

⁴⁾ Előleges megfontolás.

⁵⁾ Kétszer vétkezni. E közmondás «háborúban nem szabad kétszer vétkezni» Montecuccoli útján vált híressé.

⁶⁾ Okultál volna a magad kárából.

⁷⁾ Hiányos mondat; helyesen: és oda vagy, ki csak egyszer is vétkezik: boldog...

⁸⁾ II. Ulászlóról, kit eme szójárása után, melylyel mindent, mit elébe tettek, jóváhagyott, így nevezték el.

⁹⁾ Vezér.

¹⁰⁾ Lelke, szíve és kedélye ment legyen minden szenvedélytől.

*Az hadakozás mesterségének nem szabhatni úgy regulákat,¹⁾ mint más dolgoknak, és az okos vitézség²⁾ leginkább abból áll, hogy az hadnagy tudja változtatni a dolgokat az mint az idő és alkalmatosság kívánja. Az olaszok azt mondják: *Diversificare.*³⁾*

Discursus tertius.

Nincs az hadakozásnak oly regulája, kit okvetetlenül megtart-hasson mindenkor a hadnagy; különböztetni kell és változtatni a dolgokat, az mint az idő és az alkalmatosság parancsolja. Azok a kapitányok,⁴⁾ a kik semmit az szerencsére nem akarnak bízni, és egy gondolatot sem vesznek szándékjokban, a mely nem bizonyosan bátorságos; az kik az ellenséget idővel és vontatással, fegyver nélkül akarják meggyőzni, és az ő botlásából magok dolgokat akarják elővinni: ezek, azt mondom, hogy néha nagy dolgokat cselekesznek, és jobban⁵⁾ viszik dolgokat végben azoknál, a kik mindent szerencsétletnek,⁶⁾ és nem kívánnak mást, hanem csak megharcolni, nem akarnak másnak fejet hajtani, hanem csak a magok bátorságoknak, keresik a veszedelmet, hogy nagyobb becsülettel győzhessenek. De valamint az elsők nem vallanak derekas károkat, sem nagy veszedelmeket az magok fogyatzkozásából,⁷⁾ viszont igen sokszor szép győzedelmeket elmulatnak,⁸⁾ és a jó szerencse nem akad kezekben a félelem miatt. Csaknem olyan időkben vagyunk most, és ilyen fejedelmek alatt. Egy kis félelem, az mely leginkább az igen okos emberekben uralkodik, az mely nem oly nagy, mint a következő jók és reménségek lehetnének, szép alkalmatosságokat elmulatott velünk az török ellen. De én nem szólok többet arról, talám csalatkozom, és kell hallgatnom C. Tacitust, ki azt

¹⁾ Szabályokat, törvényeket.

²⁾ Az okos hadviselés.

³⁾ Szó szerint: megváltoztatni, megkülönböztetni; itt átvitt értelemben alkalmazkodni.

⁴⁾ Vezérek.

⁵⁾ Biztosabban.

⁶⁾ Kockáztatnak.

⁷⁾ Hibájából.

⁸⁾ Elmulasztanak.

mondja: *abditos Principum sensus, et si quid occultius parant.*¹⁾ Szóljunk azért közönségesen, és mondom hogy a németek illy okbul sok jó alkalmatosságot elmulattak régi időkben, és nem akarták a magok sajátját szerencséltetni²⁾ mások megmaradásáért. Viszont, nincs nemzet a ki készebb volna mindent szerencsére vetni, mint a franczuz és a török; mihánt látják az ellenséget, mindjárt elvégeződött az ő tanácsok,³⁾ és készek megütközni. Szükséges erről mélyebben discurrálni,⁴⁾ és különböző regulákat tenni. Egy fejedelem, az melynek minden ereje csak az egy hadában vagyon, a melyet ha elveszt, nincs módja, hogy mást állasson talpra, ne vesse azt soha is szerencsére, és ne engedje megharcolni,⁵⁾ se ne adja oly kapitán kezében, az mely jó hirnek, névnek kívánságától felettébb ösztönöztetik; mint a mai napig is panaszkodnak a velencések *Alvianus* generálisok vakmerőségéről; egy felettébb való szerencséltetéssel elveszté tőlök szárazon való birodalmokat.⁶⁾ Penig mindazonáltal egyeznek a *historicusok* azon, hogy ha *Alvianus* oly fejedelem generálisa lett volna, az mely sokat szerencséltetett⁷⁾ volna, és többször romlott hadát talpra állithatta volna, szintén oly hires ember és hadnagy lett volna, mint akármelyik a régi nagy vitézek közül; máskor az ő jövedele csak öt száz lóval győzedelmet szerze az franczuzoknak, és csak a neve is megfutamtatta az ellenséget. Adta volna Isten, hogy *Cardinalis Julianus* és *Tomori Pál* vagy hogy *kalastromokban* maradtak volna, vagy hogy különböztetni és változtatni tudták volna a hadi értelmet,⁸⁾ és mikor nem kellett, nem harcoltak volna, hanem más módot talál-

¹⁾ A fejedelmek rejtett érzelmeit s ha valamit titokban rendelnek (nem való beszéd tárgyává tenni).

²⁾ Kockáztatni.

³⁾ Mindjárt kész az elhatározásuk.

⁴⁾ Elmélkedni.

⁵⁾ Megütközni.

⁶⁾ A *cambrai-i* liga elleni háborúban; *Alviano XII.* Lajos által *Fontanelle* melletti erős állásából kicsalatra, a *franciákat* *Agnadello* mellett megtámadta, de a csatát elvesztette s 6000 emberrel maga is fogságba került. (1509.)

⁷⁾ Itt: kockáztathatott.

⁸⁾ Alkalmazkodni tudtak volna a körülményekhez s a szerint jártak volna el.

tak volna, a mely nem lett volna oly kétséges! — Ép volnál most, ország, s nem nevetnének bennünk idegenek. Más okokból is hasznos a lassu tanács, melyben harc nélkül ellégyen az ember, mennyire lehet kár nélkül, és győzedelmet várjon erőltetés nélkül; mikor oly ellenséggel vagyon a dolog, az ki impetussal¹⁾ és hamarsággal szokott hadakozni. De az is szükség, hogy az aljos rendek²⁾ az kik effectuálják³⁾ a parancsolatot, engedelmesek legyenek, és türeldelmesek, hogy ne kellessék félni a hadnagynak,⁴⁾ hogy vonatván a hadakozást, ezek propter impatientiam,⁵⁾ és az unalom miatt, vagy valami fogyatkozás miatt, vagy el ne széledjenek,⁶⁾ vagy valami szándék ellen cselekedjenek. Példánk lehet Fabius Maximus, és mi András avagy Endre⁷⁾ királyunk, ki az Henrik császárt Magyarországából kiéheztette, azután fegyverrel is elrontá, és a német ellenségnek kárán nevet adta Vértesnek.⁸⁾ Azért az ily hadakkal, a kiket tud az ember, hogy nem késhetnek sokat, és csak a harcolás reménségén vannak,⁹⁾ nem kell soha megütközni, hanem mint az árvizet meg nem gátolhatni, hanem el kell folyni eresztetni, ugy ezeket, kiket meg nem álléthatni, el kell előlök állani, hogy magad is ellenek állván el ne rontsanak. Így lévén a dolgok, egy hadviselő hadnagynak szükséges, hogy az ő értelme világos, az ő kedve szabados¹⁰⁾ legyen, és ne kötelezze¹¹⁾ magát egy dologhoz is; szükséges ő néki változtatni a hadi dolgokat a mint az alkalmatosság engedi, és sokféle mesterséget tudni, az ő szándékának véghez viteléhez, és győzedelemnek megnyeréséhez. Ezzel a tudománynyal

¹⁾ Dühösen, elhirtelenkedve.

²⁾ Az alparancsnokok.

³⁾ Végrehajtják.

⁴⁾ Fővezérnek, harczot vezető parancsnoknak.

⁵⁾ Türemlenségből.

⁶⁾ Ez kivált a magyar csapatokra, a nemesi fölkelésre vonatkozik, melyeknél az önhatalmú szétoszlás gyakori volt.

⁷⁾ I. Endre.

⁸⁾ A Vértes hegység nevét állítólag a német lovagoknak a csata után nagy mennyiségben szerte heverő vértjeitől vette.

⁹⁾ A kikiről tudjuk, hogy nálunk soká nem időzhetnek s hogy e miatt a harczot keresik; — hogy t. a háborút mielőbb befejezhessék.

¹⁰⁾ Elhatározásában szabad, független.

¹¹⁾ Kösse.

Julius császár csudálatossá tette magát minden nemzeteknek és országoknak, változtatta az hadakozást mindeneknél ez világon jobban; ő a maga szándékait nem öntötte mind egy formában, a szorgalmatosság, a bátorság, az türes, az erő őbenne egyarányuk voltak; egyszersmind sáncokkal neki ment az ellenségnek,¹⁾ az erősebb kelőket²⁾ szerezte magának, elfoglalta a kelőket,³⁾ az kik által az ellenség élése járt, és végezetre kényszerítette őket a magok megadására, midőn elvette tőlök mind harcolásnak s mind futásnak reménségét. Ezzel az úttal ő meggyőzé Petreiust, és Affraniust, kik egy mező közepiben voltak megszállva, és ezeknek ugy el fogá minden utjokat minden felé, hogy nem lévén tovább egy folyó-viztül fél mérföldnél, szomjával holtak a népei, és megfogyatkoztak egy elementomból, melynek sohun nincsen szűki.⁴⁾ Néha ismét egyszersmind csak csupán mesztelen erővel megfutamtatta az ellenséget. Szerencsés idő nélkül⁵⁾ az ő győzedelmei holttest-halmok voltak, és embervérnek árjai, és az, ki legkegyelmesebb volt az emberek között, ugy tetszett, mintha csak a maga felének romlására teremtetett volna ez világra. Nem talállok a historiákban senkit, az ki ugy követte volna Juliust, mint Fernandez Consalvo,⁶⁾ az kit a spanolok Grand Kapitannak hittak. A hadakozásnak változtatásá-

¹⁾ Ostrom alá fogta az ellenséget.

²⁾ A terepen a fontos pontokat magának biztosította.

³⁾ Elfoglalta az útjárókat, hídakat, szorosokat. A «kelők» itt más értelemben áll, mint előbb.

⁴⁾ A 49/48-dik évi hadjárat a polgárháborúban. A Pompejus pártjához tartozó két vezér Hispániában, Herda mellett a Sioris folyó partján jutott a megjelölt helyzetbe.

⁵⁾ E három szó a kéziratokban nehezen olvasható, sőt egyben «sánc és idő nélkül» áll, ami értelem nélküli. Mi azt hisszük, hogy a «szerencsés idő nélkül» olvasás helyes és bár Toldy kiadásában kérdőjel van mellette, érthető. Azt akarja ugyanis Zrínyi mondani, hogy az idő, a viszonyok általában nem voltak kedvezők Cæsar vállalataira, de ezt ügyességével pótolta s így tömérdek győzelmeket aratott, melyek embervér árjaiba kerültek.

⁶⁾ Fernandez Gonsalvo de Cordova y Aguilar egy spanyol segélyhaddal küzdött a francziák ellen, kik a katolikus Ferdinánddal Nápoly birtokáért háborút viseltek; első fényes győzelmét 1503 április 28-án Cerignola mellett vívta ki, mely alkalommal a francia vezér, Nemours herczeg is elesett, a másodikat december 29-dikén a Garigliano mellett, mely győzelem Nápolyt Ferdinándnak biztosította.

ban én nem tudok egyet is, a ki az erőszakot úgy tutta volna alkalmaztatni, és a tűrést úgy tartani. Ezzel a két mesterséggel ő mindenkor megverte a Franczuzokat és Neapolitanum országot elnyerte túlök. Nem olvashatni hasonlót az ő tűrésre való resolútiójához Cincturánál,¹⁾ a hol a Franczuzok ötet utolsó szükségre hozták volt; azok ötet számtalan hadakkal körülvették, a döghalál más felől uralkodott az ő táborában, az éhség nyomorgatta a népet, az árvíz és esső vesztegette táborát, minden elementumok hadakoztak ellene. Mindazonáltal utóljára elébb megunták a franczuzok ötet nyomorgatni és veszedelmét lesni, hogysen ő az tűrést; és azzal a tanácsesal melylyel az ellenség ő reá hadakozott, elrontá őket. De mikor szükség volt erőszakot és vitézséget mutatni, kicsoda mutatott inkább ő nállánál? Hallattott-e valamikor vitézebb szó egy ember szájából az ő választ adásánál egy kapitánnak, az ki persvadeálni akarja vala neki,²⁾ hogy elálljon az ellenség előtt, és ne oltalmazza azt, az kit meg nem menthet veszedelem nélkül. Inkább akarja vala egyem³⁾ a halált elől szemben találni száz lépéssel a maga személyétül, hogysen hosszabbítani akarván meg életét annyira, tiz lépéssel hátrább menni az ellenség előtt.

Mondhatom amaz török szultánrul is, hogy ismérte a hadakozásoknak állapotját, az mely András Király ellen soha nem akara menni harcra, holott erőtlenebb volt, hanem sáncban tartván népét, és a Nilus vizét a magyarokra forgatván, végre kiönté őket, és gyalázatos conditiókat vétete fel avval a vitéz királyunkkal.⁴⁾ Vannak tehát oly occasiok,⁵⁾ a kikben a tűrés jó, vannak ismét olyanok, a kikben szerencsére kell biznia némely dolgokat és szerencsétetni⁶⁾ a keveset, hogy megtarthassuk a sokat, és mikor de summa rerum tractáltatik,⁷⁾ akkor szükséges hogy a kapitányok, a magok személyeket feltegyék a játékra, és meghaljanak inkább,

¹⁾ Valószínűleg Cerignola.

²⁾ Rábeszélni akarta őt.

³⁾ Egyem = ugyanis; régi magyar kifejezés.

⁴⁾ E szultán Malec-Adel volt, Szaladdin utóda és testvére; a háborút azonban ő csak tanácsával vezette, míg a végrehajtást fiai eszközölték.

⁵⁾ Körülmények.

⁶⁾ Kockáztatni.

⁷⁾ A mikor a hadjárat vagy csata döntő pillanata elérkezik.

hogy sem a győzedelmet az ellenség kezében lássák. Így cselekedék Julius császár Spanyolországban, abban a harcban, mikor az Pompeius fiai meggyőztetének. Így cselekedék sokszor Kinisi Pál, így az én jó ösöm, ama vitéz Szigethi Zrínyi Miklós, megmutatta, hogy tud meghalni mikor kívántatik, de soha ellenségtől meg nem győztetni, és megmutatta, hogy excessus virtutis,¹⁾ a mely philosophusoktól heroibus attribúáltatik,²⁾ ő benne volt mikor kellett.

Hogy egy hadviselő kapitánnak mindenkor az maga szándékának végét köll nézni és szándékának véghez vitelére minden cselekedetét igazítani.

Quartus discursus.

Egy okos hadnagy mindenkor úgy igazgassa a maga dolgait hogy azok a véghezvitelhez alkalmasok legyenek, és tudni kell azt néki, hogy ha dimidium facti qui bene cœpit habet;³⁾ nem is lesz teljességes, ha jó véget is hozzá nem ragaszt, mert: finis coronat opus.⁴⁾ És azért mindenkor oly utakat, oly módokat keressen, a kik okvetetlenül a szándékot kihozzák, és ne az olyanokat, a kik nagyobb látatot és füstöt csinálnak, mert végezetre azok fogják az dicséretet magoktól hozni; ne hadja magát ingatni oly szélről, hogy mit fog a világ mondani. Jussón eszébe a Fabius Maximus állhatatossága, mely tiporni hatta a maga nevét a római községnek, és elszenvette rágalmazását a roszaknak inkább, hogy sem a maga szándékát elhatha volna, és végéből kiállott volna, tudnia illik, hogy elfogyassa Hannibalt ütközés nélkül.⁵⁾ És ezért ugyanazon községtől végezetre nyert nevet magának Maximus, az mely soha senkinek nem adatott.⁶⁾ Az vég tehát ékesíti meg a dolgot; nyerjen az

¹⁾ Önfeláldozás.

²⁾ Mely a bölcsészek által a hősöknek tulajdonítatik.

³⁾ Félig már nyerve van. a mi jól kezdetett. II. Rákóczi Ferencz e mondatot vésette a szabadságharc megkezdésének emlékére vert érmére.

⁴⁾ Vége koronázza meg a művet.

⁵⁾ Hogy a harc elől következetesen kitérve, ily módon Hannibál hadának romlását előidézze.

⁶⁾ A «Cunctator» (óvatos, habozó, késedelmeskedő), mely név neki előbb gúnyból adatott, de később tiszteletet gerjesztett.

ember először magának annyi hirt nevet és becsületet, mennyit kíván, de ha nem követi és nem continuálja,¹⁾ nem hoz mind az is néki teljes tisztességet, hanem inkább becsületinek idétlen születését. A lánc nem egy karikából vagyon, sem kettőből, sem kevesből; sokból kell lenni, úgy lesz lánc; így a jó hír is, nem egy vagy két cselekedetből, hanem sokbul léssen, és a ki legnagyobb, jó végből. Mit használt annyi sok keresztyén vért ontanunk, annyi magyar veszedelmét látnunk, és két királyunknak is,²⁾ ha most mind aztat roszul concludáljuk,³⁾ és gyümölcsei lévén a jó fának, mesze tüle elgörgünk. Bizonyára azok az vitéz magyarok, a kik annyi vérontással Scitiából kijöttek; azok a királyok, a melyek a magok életét, mind alattokvalóért annyiszor feltették, hallották volna, hogy mi, elfajzottak, olly rosz véget csinálunk az ő szándékjoknak és magunk örökségének, nem fáradtak volna annyit; Atila Scitiában maradt volna, és az ő maradéki, nem lettek volna nemzeteknek csufjai.⁴⁾ Térjünk szónkra és mondjuk, hogy valamint a disciplina,⁵⁾ az engedelmesség és a bátorság, minden közvitéznek szükséges virtusok, úgy az okosság, hadi értelem,⁶⁾ a kikből a győzelem származik, hadnagyoknak és vezéreknek szükséges attributumok.⁷⁾ Ezekkel a conditiókkal⁸⁾ ők különböztetnek a több közvitézlő rendtől, a kiknek parancsolatot tartnak. Az merészség és az halálnak semminek tartása nem elegendő jók, nem is nyér annyi becsületet egy hadnagy,⁹⁾ a mely köziben keveredvén az ellenség hadainak minden veszedelemre veti magát, mint gyalázatot, ha azt nem cselekeszi ahol szükséges. Csufos dolog volna ha a legtündöklőbb mesterség a világon, és nemesebb minden társaságbéli dolgoknál,

¹⁾ Folytatja.

²⁾ És két királyunkét is (t. i. veszedelmét): e királyok I. Ulászló, ki Várnánál és II. Lajos, ki Mohácsnál veszett el.

³⁾ Rosszul végezzük be.

⁴⁾ Zrínyi, mint azt már más helyen is megjegyeztük, következetesen Attilát és nem Arpádot tekinti Magyarország alapítójának; e tévedése gyakrabban ismétlődik.

⁵⁾ Fegyelem.

⁶⁾ Hadi tudomány.

⁷⁾ Tulajdonságuk.

⁸⁾ Itt: tulajdonságok.

⁹⁾ Értsd mindig: vezér.

ugymint a kapitányság, avagy a hadviselés oly könnyű volna, hogy csak futni kellene az halálra és keresni a veszedelmet, hogy halhatatlanná tenné a maga nevét; könnyű áron jutnánk az örökséghez, és a régi gladiatorok méltábban prætendálhatnak azoknál, a kiknek az ő nemes lelkek feljebb járván, nagyobb értelemmel hozzá készülvén, szállítják reá az okoknak erejét elméjeből szívekre, és innen hoznak ki amaz örökségre méltó operatiókat.¹⁾

Ha a Julius császárbán nem lett volna több jó a merészségnél és annál a forró melegségnél, a ki veszedelem láttára a szívére gyülekezik, nem sötétítette volna egy csepyire is a több rómaiaknak nevét; sokan lettek volna erről a részről, a kik hasonlók lettek volna hozzá; Coriolanus, Capitolinus, Marcellus, Catilina²⁾ küszköttek volna meg véle a dicséretért. Az mesztelen merészség³⁾ nem csinálta Epaminondast első hadnagygyá Görögországban; Pelopidas és Leonidas⁴⁾ nem maradtak volna hátul az olyan resolútióban,⁵⁾ ahol hazájáért kellett meghalni, és Thuri György is meghallotta volna sok magyar vitéz hadnagyoknak becsületét és jó hírét nevét. *Tehát inkább szükséges egy hadi generálisnak a tiszta értelmű elme és okos fej, hogy sem kéz, avagy vakmerőség.* A providentia⁶⁾ az, a mely hozza a győzedelmet, és nem a bátorság. Az tanúság, az elmélkedés, az tanácskozás oktatja a hadviselő embereket, a melyről én szólok, az praxis és experientia⁷⁾ viszi véghez a dolgokat és perficiálja.⁸⁾ Ezért mondták Epaminondásról, hogy soha senki nem tudott többet és nem szólott kevesebbet; nem hogy ő gondolta volna, hogy a hallgatás valami derekas jóságos cselekedet, vagy hogy jobb az okos beszélgetésnél, hanem hogy mindenkor bizonyában valami nagy dolgot forralt a fejében, mert Thebát akarta

¹⁾ Örök emlékezetre méltó tetteket, hadműveleteket.

²⁾ Az idézetek közül csak Marcellus és Catilina estek el harcban, Coriolanus és Manlius Capitolinus halálneme hitelesen igazolva nincs.

³⁾ Egyedül a merészség.

⁴⁾ Pelopidas 364. Kr. e. Kynoskephalæ mellett esett el. Leonidas thermophilæi harca és eleste közismert dolog.

⁵⁾ Elhatározásban.

⁶⁾ Előrelátás.

⁷⁾ Gyakorlat és tapasztalat.

⁸⁾ Teljesíti.

felemelni, és elrontani Spartát, és meggyőzni azokat a görögöket, a kiket győzhetetleneknek tartott ez világ. Ilyen volt Magyarországban Svendi Lázár, ilyen volt az én őszám Zrini Miklós, ilyen volt az mi vitéz első Lajos királyunk. De hogy jobban megmutassuk az ő hadi értelmét, meg kell mondanom, hogy ez a bölcs király mindenkor oly módokat keresett az ő végének véghez viteléhez, az melyek felettébb nagyoknak tetszetek, és ugyan nagyok voltak. Ez ám az, hogy a ki idején kél, idején érkezik, ez ám az, hogy a ki mit kezd, serényen nyuljon hozzá, és ez az, a ki nem szánja az erszénynek száját megnyitnia hogy ne mondassák felőle, fősvény többet költ, a rest többet fírad. És mivelhogy ezekkel az erőködésekkel mindenkor szerencsésen vitte hadakozását véghez, azért nevezték vala őtet a magyarok ördögös Lajos királynak; ezzel a móddal tizenkilenc hadakozást vitt ő véghez mind külömb külömb ellenséggel és nemzetekkel. Több hadát küldé a szükségnél Neapolisban és az moldovai vajdák és morvaiak ellen, hogysem az szükség volt, hogy utólján reménségében meg ne csalatkozzék; személye szerint ment a velenczésekre, hogy ne fogyatkozhassék meg szándékában, és minden erejével nem szánt fíradni kicsin ellenségre is. — Az egész Discursusom concludáltatik ¹⁾ azzal, hogy az eszes hadnagy a végét nézze a szándékának, és oly eszközökkel és módokkal éljen, az kik bizonyossak a vég kihozására, és hogy több költséget vigyen magával a szükségnél, hogy ne fogyatkozzék meg abból, hanem megmaradjon neki.

Hogy tudni kell meggyőzni az ellenséget és hasznát venni az győzelemnek, hogy tudni kell alkalmas időt a hadakozáshoz megválasztani. És hogy most volna idő hozzá, hogy a törökökre hadakozhatnánk és visszanyernénk az kit elvesztettünk.

Quintus discursus.

Nem csak maga volt Hannibal a ki hasznát nem tudta venni a győzelemnek; sokan vannak a mostani időben is, az kik meg-

¹⁾ Bevégeztetik; az értekezés tanulsága, záradéka az, hogy

verni, megfutamtatni és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzedelemnek győmölcsét nem tudják megszedni. Oka ennek a véteknek kevés értelem és nem illendő okosság. Az szerencse megvetheti ugyan az ember előmenetelének ágyát csak maga is, de csak maga, más jószágos ¹⁾ cselekedetek nélkül nem viheti véghez nevést és előmenetelét, és noha nincs a kormányos mester hatalmában jó és kellemetes szeleket a maga hajójának segítségére előhozni, *vagyon mindazonáltal az ő hatalmában azokkal élni meddig tartanak* és a meddig fújnak hasznokat venni. Azok közül tehát, a kik elfeledkeznek és csakhogymeg nem tébolodnak az első szerencsének szelletin, és megállapodnak, némelyek elcsudálkoznak, és mintegy elbámulnak azon, hogy olyan szerencsések voltak, és bejuthattak a portusban ²⁾ evedzés nélkül; nem merik többször a tengerre szerencsétetni ³⁾ magokat, megelégednek azzal a mit nyertek, és nem akarják többször kockára vetni nyert neveket: — hasonlóké bizonyára a hagymázbeteges emberhez, az ki abban a forró bolondságában valami nagy árkot általugrott, de ha észére jön, néki nincs bátorsága annyira való, hogy ujabban reá vegye magát, és iszonyodik a maga próbált dolgán. Némelyek ismég élni akarnak a jókkal a kik történtek nekik, és gyönyörködni a győzedelemben, s nem veszik penig eszekben, hogy azonban az idő múlik, az occasio ⁴⁾ elrepül, a szerencse változik, az ellenség meg-elevenedik, és nem hágy nekik tovább progrediálni. ⁵⁾ Vannak ismég némelyek, az kik nem üzik a szerencsét, hanem az irégységtől való félelmekben is inkább akarnak egy kicsin becsületet békességesen birni, hogysem felgerjeszteni ezt a gonosz passiót, ⁶⁾ az mely cselekeszi, hogy inkább sopánkodják ember mások előmenetelén, hogysem a maga kárán, és még a barátinkban is gonosz kedvet szerez, ha felettébb való növésünket látják.

¹⁾ Jószágos = hasznos, erős; régi kifejezés. Itt azt jelenti, hogy a szerencséhez még általunk véghez vitt erős, a szerencsét előmozdító cselekedetek szükségesei.

²⁾ Kikötőbe; t. i. elérik céljokat.

³⁾ Kockáztatni.

⁴⁾ Alkalom.

⁵⁾ Sikereket elérni, előhaladni.

⁶⁾ Szenvedélyt.

Közönségesen a historiákban találunk mind ezekről példákat. Az görögök botlottak ilyenben gyakorta, és bizonyos dolog, hogy a salaminai ¹⁾ győzelem utat nyitott nékik Persiának veszedelmére és Ázsziának megnyerésére, ha meg tudták volna ismérni dolgokat, és el nem merültek volna a magok boldogságában. Leppantumi győzelem ²⁾ semmi több hasznot nem hozza a keresztyéneknek, hogysen mint azelőtt volt. Legtündöklőbb vizen való győzelem, ki világ kezdetitől volt, ez volt, és haszontalanul maradt; minden haszna a volt, hogy meg nem győzettettek a keresztyének; mint Aiax kérkedik vala Hector ellen: Quæritis eventum pugnae? non sum superatus ab illo.³⁾

Carolus Quintus minden tudományával és bölcseségével egyetemben bele botlék ebben a vétekben; megtévelyodott vala páviai harc után, mert ha a francuz király fogsága után rá ütött volna Francuzország határára, abban az új rettenésben nem talált volna semmi akadályt, nem hagyott volna a maga maradékinak semmi antagonistákat,⁴⁾ és maga megfizette volna magának a maga rabja sarcát.

Nem külömben aluvék el ebben az akadályban szultán Szuliman ⁵⁾ is; megverte Lajos királt, hadát magát odarontá, és nem tudta bejöni országunkban, elfoglalni azt, nem tudá a győzelemnek gyömolcsét leszedni, hanem megtért volt, semmi más hasznot magával nem vevén, hanem tisztességet és jó hirt a fején.

Hányszor megverték a magyarok a törököket, hányszor levágták az ő számlálhatatlan táborokat, és mindazonáltal nem jut még senkinek eszébe az ő országokban mélyen bé a hadakozást vinni; megelégedtünk azzal, hogy megismertettük magunkat velek; nem mentünk soha is a szerencsének végig kalauzságán, és mikor az idő alkalmas volt reá, elhattuk a hasznos tanácsot, hogy egy kis

¹⁾ Salamis.

²⁾ Lepantoi győzelem. Don Juan d'Austria az olasz-spanyol hajóhadal 1571 október 7-én fényes győzelmet vívott a török hajóhad fölött a patراسي öböl előtt; e tengeri csata a török hajóhad állomásától nevezetik lepantoinak.

³⁾ Azt kérditek, mi volt a harc vége: Nem győztem le általa.

⁴⁾ Ellenfeleket.

⁵⁾ II. Szulejmán.

ideig gyönyörködhessünk a győzelemnek. Így ők mindenkor fel-
támadtak estek után, újabb fejek nő mint az hydrának, mi penig
untalan sohajtjuk veszedelmünket. Ebből a felyül irt considera-
tiómból¹⁾ még egy hasznos elmélkedést hozok ki, és azt mondom,
hogy az üdőt megválasztani talám az hadakozásnak legnagyobb
titkaiból való dolog. Julius császár ebben is igen tanult volt. Phi-
lippus Secundus,²⁾ az kit a maga idejebeli Salamonnak hittak az
emberek, szokta vala mondani: Yo y el tempo para dos ostros,
azaz: én és az üdő más kettőre. Ennek két magyarázatja lehet;
első: hogy tudja az ember magát segiteni az szerencsétlenségben,
és forгатni, hogy leereszsze a vitorlákat, ha a szélvész öreg, és tud-
jon ne tusakodni az ellenkező fatummal,³⁾ hanem helt adni neki,
és mind ezek között is megmaradást találni. Béla király⁴⁾ ebben
példánk más kettőre, mintha az idő jó társa volna, minden gonosz-
túl megoltalmazni, de annak az üdőnek alkalmatosnak kell lenni.
Második: hogy tudni megválasztani az üdőt valami igyekezetünkre,
mert ugyan bizonyába látjuk, hogy vannak oly órák az üdőben, az
melyek szerencsések némely dologra, és ha azok elmúlnak, bár
várjuk azután visszafordulását, de heában. Egy nyelven sem mond-
hatják jobban ki eztet, mint az olaszon: *conjuntura*, mintha azt
mondaná, *conjunctio bonæ fortunæ, avagy occasionis*.⁵⁾ Hitemre,
azt a conjuncturát soha ugy meg nem lelhattük volna, és az időt a
török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben.⁶⁾
Mert hallgatok amaz köz prófétiákrul,⁷⁾ a kik mind török, s mind
keresztyén nyelveken forгатnak, hogy közel vagyon az török hitnek
romlása: azok nékem kevés impulsust adnak, jóllehet Julius csá-
szár annak is hasznát vette volna; hallgatok az egész keresztyén-
ségnek erre való kívánságáru, tudom, hogy azt mondhatják a kik

¹⁾ Megfontolásomból.

²⁾ II. Fülöp spanyol király.

³⁾ Sorssal, végzettel.

⁴⁾ IV. Béla.

⁵⁾ A jó szerencsék, a jó körülmények összetalálkozása.

⁶⁾ Ez a hely arra mutat, hogy ha nem is az összes discursusok, de az
ötödik bizonyára 1665-ben, Zrínyi halála évében, tehát a szt-gothárdi csata
után íratott. Bővebben lásd a megjegyzéseket.

⁷⁾ Jóslatokról, jövődölésekről. Ilyenek abban az időben gyakoriak
valának.

ellenzették ezt a szent resolútiót, hogy multitudo peccantium non facit legem,¹⁾ de tekintem az egész keresztyén fejedelmeknek arra való propensiójokat,²⁾ holott nem csak magok electiójából³⁾ jön az olyan akarat és kívánság, hanem szükségbűi. Velencések (az kik micsodák az több keresztyén hatalmak ellen), contribuálnának és ligában jönnének velünk,⁴⁾ és ha ezek magokon ennyi esztendeig ennyi diadalmat nyertek rajtok, mi lenne ha minnyájan egybenfognánk? ha a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul⁵⁾ basa tulsó részről rázni kezdenénk az othoman fajnak fundamentomit.⁶⁾ És az mindegy volna, mert mindenik kényszerítették a török kárára. Velencések előttök való okért, pápa hitünk terjedéséért, német azért, hogy idő és alkalmatosság vagyon rá, es ha ezt elmulatja, elrepül az a jó óra, a kiben ülünk most és gyönyörködünk, ebben az nem igen becsülletes békesség szerzésében.⁷⁾ Meg akarná persa is a régi kárait fizetni, és jövőendőkről magát assecurálni.⁸⁾

De immár is elrepült ez a fatalis coniunctura,⁹⁾ eloszlott az a szép népség, a mely nem csak ellenséggel, hanem mindenféle elementumokkal és az éhséggel is tudott harcolni; ezt a keresztyéni világ kívánságát és várakozását mind agyon veré, talám csak egy miniszternek féleken természete.¹⁰⁾ Nem kell egyem¹¹⁾ a ligáknak avagy szövetségeknek hinni, a török hatalma nagy, az esztendő szűk, az országok elszegényedtek, az szerencse állhatatlan.¹²⁾ De vajki mind másképen tudnám én ezeket replicálni,¹³⁾ és ezekből a kétséget ki-

¹⁾ A bűn azért mert sokan követik el, nem válik törvéynyé.

²⁾ Hajlamukat.

³⁾ Szabad elhatározásából.

⁴⁾ Hozzájárulnának és szövetségre lépnének velünk.

⁵⁾ E név a kéziratok egyikében sem olvasható tisztán, de kétségtelen, hogy a szultán ellen föllázadt, s a persákkal szövetségben álló Kazul anatóliai pasa értendő.

⁶⁾ Az ottomán birodalom alapjait.

⁷⁾ A vasvári béke.

⁸⁾ Biztosítani.

⁹⁾ Elrepült a kedvező alkalom, a kedvező körülmények találkozása.

¹⁰⁾ A ki a vasvári békét az uralkodónak ajánlotta.

¹¹⁾ Ugyanis.

¹²⁾ Ezt mondta valószínűleg az a miniszter a császárnak.

¹³⁾ De vajh mint tudnék én mind ezekre megfelelni.

venni; assecurálhatnánk magunkat a szövetségről és szerencséről, ha látnám, hogy lehet. Jühet annyi resolutio ¹⁾ az mi mellyünkben, de odavagyon immár mind ez, és csak okunk maradott a discurráláshoz. ²⁾ Lészen oly idő, hogy nem a magunk választásából fogunk kardot venni kezünkben, hanem akkor, a mikor az ellenségünknek leszen módja és akarata hozzá, és meg fogjuk bizonyítani kárunkkal, hogy a ki szintén nem resolutus az alkalmatosságot megragadni mikor jön, megnyomorítja ütet mikor nem hinné. Nem beszéllek én azt tartom álmot, hanem fundamentomat teszek a történt dolgokban, és mások exemplumán. ³⁾ Sokszor hoztam ezt a Corn. Tacitus sententiáját elől, esmég elől kell hoznom: Abditos principum sensus et si quid occultius parant. ⁴⁾ Szólhatunk mi a mit akarunk, de az fejedelmek kívánságát és az ő ministerinek nem vehetjük el passiójokat; ⁵⁾ könnyebb volna mondani, hogysen cselekedni aztat, és valamint lehetetlen a szeleknek utját meggátolni hogy ne jöjenek a tenger szünére, így lehetetlen az fejedelmek tanácsinak, az ő ministerek passióinak ellentállani. Marchal di Biron frankus király generálissa, ⁶⁾ nézzük, mit monda, mikor látta volna hogy a fia a hadakozásnak végét el akarja vala szakasztani: Fiam, ha a békesség meglész, te haza menj palántát ültetni, mert a te hadi szolgálatod akkor telik ki és nem lesz tovább kenyered. ⁷⁾ Ihon a miniszterek passioi mit nem cselekesznek; ⁸⁾ a fejedelmeknek, ha volna is kedvek, ezek untalan suttogásokkal elverik, noha bizony igen csudálatos, hogy azok a fennálló fejek, a kik számlálhatatlan

¹⁾ Elhatározás.

²⁾ Elmélkedésre.

³⁾ Hanem építék a történt dolgokra és mások példájára.

⁴⁾ Jelentését lásd a 205. lapon az 1.. jegyzetben.

⁵⁾ Indulatjokat.

⁶⁾ Armande de Gontaut, Biron báró; elesett 1592 július 26-án Epernay ostrománál.

⁷⁾ Azaz: Látom, nem érted a katonai mesterséget, hadd abba. Az ifjabb Biron csakugyan nem mint katona a harcztéren, hanem mint összeesküvő a vérpadon halt meg.

⁸⁾ Ez nem Bironra vonatkozik, kinek példáját, mint a ministerek cselekedeteivel *ellenkezőt*, elmélkedésébe beszötte; most folytatja az elmélkedést.

népnek parancsolnak, hagyják magokat hordoztatni mások passióján.¹⁾ Nem csak mostan történnek ilyen példák, régenten is voltak és ihon.²⁾

II. HOGY EGY HADVISELŐ EMBER A JÓ SZERENCSE NÉLKÜL SEMMI. ÉS MICSODA LEGYEN A SZERENCSE.

Az emberek munkálkodásában és tusakodásában, az melylyel minden állapaton fáradoznak és keverik ez világot, semmi sincsen bizonyos, semmi a szándéknál egyéb a mi hatalmunkban nincsen. Hanem vagyon a mi tehetségünknel feljebb való hatalom, a mely bir véggel avagy eventussal, a mely, mivelhogy véghetetlenül böles, történetből³⁾ semmit nem cselekszik. Sors avagy szerencse, a melynek annyi dolgok és történetek tulajdoníttatnak, nem más, hanem az mi elménknek szülése és operációja.⁴⁾ És nem egy az okok közül a kik által ez a világi rendelés viseltetik.

Mi felettünk igazságnak világával rendeltetnek mindenek, és az a vak istenasszony, a kinek Fortuna nevet adtak az emberek, philosophusoknak csak álma; a mi keresztyén hitünk ezt elrontotta, mert elrontotta a bálványozást. Mindazonáltal ennek a talál-mánya⁵⁾ nem haszontalan, mert a boldogtalanok a magok nyomorúságokat ennek tulajdonítják, és a nem-okosok az magok gondatlanságoknak avagy esztelenségeknek okait. Ennek a neve mindenek szájában forog. Bölcsék, köz rendek, egyiránt élnek vele. De hogy igazat mondjak, ez az hatalom a kirül szólunk, semmi nem más, hanem maga az Isten, a mennyire közbenveti istenségét a mi mind akaratumkban, mind cselekedetünkben, és a maga végére viszi a dolgokat, mind azokat a kik hasonlók, mind a kik hasonlatlanok

¹⁾ Az egész kifakadás éle — mint a katonai rész Montecuccoli ellen — e politikai rész Porcia herczeg, I. Lipót császár nagy befolyású minisztere, ellen van intézve.

²⁾ Befejezetlen mondat.

³⁾ Véletlenből.

⁴⁾ Műve.

⁵⁾ T. i. a Fortuna eszméje.

magok között. Az Isten megengedi ugyan, hogy törődjünk fáradjunk a világi állapotokon, de ő azt a véget hozza ki, a kit akar, sokszor különbözött az mi várakozásunknak és reménységünknek. Homo proponit, Deus disponit.¹⁾ Menjünk példákra. Hannibal mindent megcselekeszik, valami s az ki egy nagy hadviselő embernek tartozása, mégis meggyőztetik Scipiótól; Cicero semmit egy oratornak tisztibül el nem mulatott, mégis Milo megsententiáztatik; ²⁾ és ama nagy csudálatos tengeri tudománynyal bíró Doria András szemével szemléli urának minden armádiáját algieri portusnál tengerben veszni,³⁾ s mégis minden eszével és tengeri tudományával nem tudott segítséget hozni neki. Ithon tehát az a kit Isten hozzá teszen a dolgoknak kezdetihez, a melyek mi hatalmunkban vannak, az alkalmatosságokat kiket előnkbe ad, utakat a melyeket megcsinál és könnyebbit, akadályokat, melyeket az mi könyörgésünkért elvesz és vesz, és hogy egy szóval megmondjam, a mikor a maga hatalmasságának karját dolgainknak véghezvitelére és segítségére közbenteszi. Ezek azok a kiket mi hívunk szerencsének, ez az a Fortuna. Boldog az, az ki kaphatja.

Ennek a szerencsének lábához nem mindenkor vagyon kötve az Igazság és a szent szándékok, mert az Isten hatalmassága nem mindenkor áll ellent a hitetlen és igazság ellen való tanácsoknak. Sokszor az pogány török meggyőzi a keresztyén seregeket. Az mi dicséretes András királyunk legszerencsétlenebb volt abban a hadakozásban, a kit Isten nevére felvett, és a mikor Isten koporsóját pogány kézből ki akarta szabadítani; sem az mi romlott magyar nemzetünket nem menti meg a keresztyén név a török szabljájától. Viszont, mit olvasunk szerencsésebbnek a historiákban, mint azoknak szándékokat, a kik csak az erőszakot Istennek tartották? Sándor⁴⁾ szerencséjének semmi nem állhatott ellent több a maga halálánál; és ennek a fejedelemnek, a kinek minden busulása csak

¹⁾ Ember tervez, Isten végez.

²⁾ Milo, római államférfiú; Clodius meggyilkoltatása után pörbe fogott, s bár Cicero remekül védelmezte, mégis elítéltetett.

³⁾ Doria András a genuai hajóhaddal V. Károly császár szolgálatában Algir tervezett elfoglalásában közreműködött; ez alkalommal, 1542-ben, történt a hajóhad egy részének elsüllyedése.

⁴⁾ Macedoniai Nagy Sándor.

az volt, hogy több világ nincsen az kit meggyőzhetne és a kit meggyőzni kellene, a szerencse oly pártosa volt, hogy mindenütt fedezte vétkeit, és a bolondságit szerencsésítette. Julius császár a Fortunát leginkább a maga jóakarójának akkor ismerte, az mikor az legisten-telenebb hadat viselt a maga hazája ellen, úgy annyira, hogy nem egyéb dolga volt, hanem jöni, menni és győzedelmet nyerni hazája ellen. Atila mit nem csinála, micsoda állította meg az ő vitézségét? Tamburlán¹⁾ mit nem vitt véghez, micsodás győzedelmeket nem nyert? Ezek a világot, mint a mennykőnek szelleti, megjárták. Az otthoman nemzet, a mely az Istennek parancsolatját hamissítja, embereknek szabadságát megszegi (a melyet igazság nem cselekezik), annyi előmenetelt cselekedett²⁾ 300 esztendő alatt, hogy már nincs félni külső erőtől, hanem csak a magájétól, és attól, hogy a maga testének nagysága miatt szédelgést szenvedjen a feje.³⁾ Oka ennek a különbségnek az, hogy az Isten nem mindenkor akar csudákat csinálni, és nem bontja fel a dolgoknak rendit az emberek jámborsága miatt; és továbbá, valamint hogy szükséges a jámboroknak hiti erősítésére, hogy valaha az Isten jöjjön az ő oltalmokra: úgy illendő az ő rendelkezésének törvényéhez és uraságának könnyebbüléséhez, hogy engedjen a következő okoknak szabad folyást az magok tehetsége szerint, ez iránt, hogy az erősebb és hatalmasabb meggyőzze az erőtlenebbet és uralkodjék rajta, hogy azok a kiknek több tudományok és vitézségek vagyon, győzedelmessek legyenek magok ellenségén; mert különben bizony ő kötelezné magát arra, hogy azoknak a kiknek jó szándékjuk vagyon, bolondságokat behállózná és botlásokat helyére hozná. Mert ha csak a jámborság és ártatlanság volna ezen e világon szerencsés, számkivetve volna az okosság és emberi társaságbeli rend, erőszakot szenvedne a bölcsesség az Istentől, az ki őtet rendelte, és hogy legyen, megparancsolta. Az mi az pogányoknak és más istenteleneknek előmeneteleket⁴⁾ illeti, könnyen okát tudjuk adni. Mert ha az országok változása okait nézzük, bizonyára azok az országok,

¹⁾ Timur-Lenk, Tamerlán.

²⁾ Annyi hódítást vitt véghez.

³⁾ Nem félhet, csak belső forradalmaktól, vagy hogy a hatalom nagysága elszédíti s valamely veszedelembé ragadja.

⁴⁾ Sikereit.

a kik nagyok és rettenetessék, nem mindenkor állandósabbak; viszont miként a gyenge gyümölcsök hamarébb elvesznek és megrothadnak, és az emberben egy ép egészség jele a közel jövő betegségnek: így a birodalmak, a kik a magok hatalmának virágjában vannak, nem messze vadnak az eséstől és az magok veszedelmétől.¹⁾ Az gazdagsággal jár együtt a kényesség,²⁾ és a hatalommal a kívánság és ambíció,³⁾ s ez a két nehéz passio annyi mást szí magához, hogy nem csuda, ha az országok és birodalmok állapotjukban változnak és megfordulnak. Ebben a fatális occásióban⁴⁾ ha valaki felemeltetik, kinek szíve legyen és a ki alkalmas nagy dolgoknak véghezvitelére, és ingeniumja⁵⁾ legyen szerzésre, kész állapotot talál, és hogy úgy mondjam, vetve találja az ágyat. Az Isten megszerencséli azt az ő szándékát, és veszni hagyja azokat, az kiket az magok ambíciója meghasonlatott, a kiket a kényesség megjedzett, és ugyan az elvette tanácsokat és jó értelmeiket.⁶⁾ Nem hogy ő a gonosz szándékokat és az igazság ellen való tanácsokat magasztalni és elővinni akarná,⁷⁾ az melyek őket gonosz cselekedetre nógatják és vezérlik, a melyek az emberi társaságot vélek elbontatják, de minekutánna magok szabad akarataikból ilyen utat választottak magoknak, igazsággal benne megtarthatja és segítheti őket. Az ő igazságának törvénye az, hogy a jó cselekedetek, kiket ez világon tettek, meg legyenek fizetve ugyan ez világon, szintén miként viszont azoknak a kik rosszul cselekesznek. De mikor oztán választ valakit, hogy ez világnak vétkeit őáltala megorvosolja, avagy valamely országnak nyomorúságát megjobbítsa: akkor bizonyára ma-

¹⁾ Az okoskodás menete nem egészen tiszta a gyümölcsről szóló hasonlat közbevetése által; az egészet így véljük értelmezni: A nagy és túlhatalmas birodalmak nem állandók; mert a hatalom túltengése magában hordja az elerőtlenedés csíráját, a gyengeség pedig romlást idéz elő; így tehát: valamint az embernél a túlságos egészség a közeledő betegségnek jele, ép így a túlhatalmas államok közel állanak az eséshez, a romláshoz.

²⁾ Kényelemszeretet, elrestülés.

³⁾ Nagyratörés.

⁴⁾ Ilyen végzetes körülmények között.

⁵⁾ Természetes tehetsége.

⁶⁾ És ugyanaz (az Isten) elvette eszöket és megfosztotta őket a bölcsességtől.

⁷⁾ T. i. az Isten.

gára veszi annak a gondját; akkor ő talál néki okokat és alkalmatosságokat, hogy nagy dolgok nyúlásához szíves¹⁾ legyen, akkor ő önt az szívében bátorságot, elméjében értelmet, ő emeli fel az ő lelkének kívánságát, ő ad erőt és töredelmességet a véghezvitelhez, ő megtébolítja az ő ellenségét, és kézen fogva viszi a győzelmekre és triumphusokra.²⁾ Ez a szerencse, és nem más; az Istennek kezében nagyon annak az üstöke, oda teszi a hová akarja; nem akarja penig másuvá, hanem az ki maga is segíti magát, juvat juvantem.³⁾ Szükséges, hogy mikor valami alkalmatosságot az ember lát, nyuljon hozzá, szükséges hogy minden állapotokat, történeteket⁴⁾ az maga dolgához s javához mesterkedjék szabni. Mert valamint nem áll a hajós ember hatalmában a szükséges szeleket előállítani és hozni, hanem azokkal a kik magoktól jönnek, mesterséggel élni:⁵⁾ ugy szintén, noha egy hadviselő embernek, avagy akárkinek másnak, nem áll hatalmában jó alkalmatosságokat avagy occasiókat⁶⁾ teremteni, mindazáltal azok, a kik magoktól jönnek, kell néki mesterkedni, hogy az ő hasznára és javára legyenek, hogy az maga állapotját az időhöz szabhassa. Egy szóval, quisque suæ fortunæ faber.⁷⁾ De bővebben kell azt megmagyaráznunk, mivelhogy a legnehezebb matéria, a kin életemnek folyásában törődtem, és mivelhogy ebből csináltam is symbolumot⁸⁾ magamnak. Az feljül megírt okokból concludálhatjuk⁹⁾ azt, hogy a külső történetek kinek szerencséjéhez alkalmatosságok, sőt szükségesek,¹⁰⁾ de leginkább a szerencsének formája és alkotmánya az emberben magában kovácsoltatik. Az külső okokról azt mondhatni, hogy Stultitia unius est

¹⁾ Készséges, bátor.

²⁾ Diadalokra.

³⁾ Segíti a törekvőt.

⁴⁾ Véletlen esélyeket.

⁵⁾ Lásd ugyane hasonlatot az ötödik discursusban: «Noha nincs a kormányos mester hatalmában stb.»

⁶⁾ Alkalom.

⁷⁾ Kiki a saját szerencséjének kovácsa. Közmondás.

⁸⁾ Jelmondatot; Zrínyi jelmondata volt: «Sors bona, nihil aliud», azaz: «Jó szerencse (kell) semmi más» (hogy az ember boldoguljon).

⁹⁾ Következtethetjük.

¹⁰⁾ Hogy az ember hatalmán kívül álló véletlen esélyek szerencsáját előmozdíthatják, sőt ahhoz szükségesek is, de

felicitas alterius,¹⁾ azaz némely ember bolondsága utat vet másnak a boldogságra; mert senki ugyan nem mehet a szerencse dolgában elői, hogy másoknak bolondsága nem könnyebbitette volna; serpens nisi serpentem comederit, non fit draco.²⁾ Sokféle jószágos cselekedetek vannak; némelyek a kik nyilvánvalók, jó hírt, becslületet, tisztességet szereznek és nem sokaktól láttatnak, és ezek azok a kik az embernek szerencsét csinálnak. Bizonyára nagy hasonlatosságok vagyon ezeknek azokkal a sok sűrű csillagokkal, a kik az eget általkötötték, kiket deákul via lacteának³⁾ hínak. Ez a via lactea, avagy tejesut, sok apró csillagoknak sűrűségéből vagyon; nem látom ugyan egyiket is magánossan és különben, de együtt minnyájoknak fényességét láthatni. Szintén ugy a sok apró jószágos²⁾ cselekedet nem látszik magánossan az emberben, de az ő szerencséjének fényessége, a ki ezekből származik, mindenek szemében tündöklöklik. Dicsérte Livius Catot, hogy jó kovácsa volt az maga szerencséjének, mondván: In illo viro tantum robur corporis et animi fuit, ut quocunque loco natus esset, fortunam sibi facturum videretur,³⁾ oztán úgy concludálja: erat illi ingenium versatile.⁴⁾ Ihon hogy sokfélenek kell lenni az ember elméjének,⁵⁾ valamint sokféle csillagbul a tejesut az égen.

Még két dolgot tanultam a politicusoktól in ista materia,⁸⁾ de én egyáltalán véggel nem is javallom, nem is igazolom.⁹⁾ Egyik, hogy az igen okossok nem nyerhetnek nagy szerencsét. Másik, hogy a hazája- és ura-szeretők azok sem lehetnek igen szerencsések. Ilyen okát mondják: hogy az okossak semmit nem akarnak szeren-

¹⁾ Az egyiknek oktalansága a másiknak szerencsését képezi.

²⁾ A kigyó, mely társát föl nem falja, nem válik sárkánynyá.

³⁾ Tejútnek.

⁴⁾ Lásd a jegyzetet az 5. discursusnál; 213. lap 1. jegyzet.

⁵⁾ Abban a férfúban annyi testi és lelki erő volt, hogy bárhol született volna is, szerencsését — úgy látszik — mindenütt képes leendett megteremteni. Ez az idősebb Catora vonatkozik, kit Lucius Valerius Flaccus vont a homályból elő, s ki azután Róma legnagyobb alakjai közé emelkedett.

⁶⁾ Aztán úgy végzi: gyakorlott természetes esze volt.

⁷⁾ Sokféle jeles tulajdonságokkal kell hogy az birjon, a ki kiválni akar.

⁸⁾ Az államférfiaktól (t. i. azok életének tanulmányozásából) e tárgyban.

⁹⁾ Végül nem fogadom el, s azt másnak sem ajánlom elfogadásra.

cséltetni,¹⁾ hanem mindent okkal cselekedni, az mely mindenkor nem lehet. Az hazája- avagy ura-szeretőkről pedig azt mondják az axiomát:²⁾ *Homo qui habet cogitationes extra se, non ambulat in via quæ est pro se.*³⁾ Hájában való sententia⁴⁾ mind a kettő, mert bizony ki a szerencsét kovácsolja, nem bolondnak kell lenni; azokat az alkalmatosságokat, az kik óránként jönnek, a ki nem okos, meg nem ismeri, nem tudja a maga javához szabni. Hogy ok nélkül nem akarnak cselekedni, jól cselekeszik. Mert ha a Franciscus I. francia király, ki a harcát midőn elvesztette volna, maga is fogva esvén, azt mondta az ellenség generálisának szó közben: «Én noha ily szerencsétlenül jártam a mint látjátok, mindazonáltal ha ma ujjban megharczolnom veletek kellene, semmit azon előbbeni rendelésimből meg nem változtatnék, mivelhogy mindent jó móddal és okkal cselekedtem». Tehát én is azt mondhatom, hogy jobb jó ok és okos ok mellett vesztetni, hogysen bolondsággal nyerni; mert ha vesz is ember ok mellett, mégis ez a gyönyörűsége fenvagy, hogy okát tudja adni cselekedetinek; de ha bolondsággal nyer is, nem kérkedhetik sokat vele, mert nem az ő elméje munkája az, hanem a szerencséé. Bizonyynal azért meg kell vallanom, hogy a hadi dolgoknak okait olyan tisztán nem lehet összevesszerezni, sőt nem is szükséges keresni, mint más, hadi állapoton kívül való dologban. Quandoque noxium est consultius tractare negotia, præcipue in proelio, quo etsi consilia plurimum possunt, sæpe facto magis est opus, quam alta indagine.⁵⁾ Ezt az sententiát Bartholomæus Gramond pennája irta, IX. könyvében, folio 400.

Noha azért nem mindenkinek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehhez is okosság kell; mert az okosabb megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; a bo-

¹⁾ Kockáztatni.

²⁾ Sarktétel, alaptétel (philosophiában).

³⁾ Az ember, kinek gondolatai önmagán kívül vannak, nem követi az utat, mely őt szerencséjéhez vezet.

⁴⁾ Mondás, tétel.

⁵⁾ Az ügyeket hosszas tanácskozással tárgyalni néha veszedelmes, kivált a háborúban, a hol a megfontolás ugyan sokat tehet, de a hol gyakrabban a tette van szükség, semmint a hosszas megfontolásra.

lond egyátaljában semminek nem keresi, hanem csak a mint a magyar mondja: belé, Balázs, lovat ád Isten! Az okos hadnagy¹⁾ mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és legkissebb részét kell a szerencsére bíznia. *Kilencz része bizonyos legyen az ő feltett szándékának; a tizediket ha néha kockára kell is vetni, nincs mit tennünk*: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk; szerencsétlennünk²⁾ kell néha valamit, de keveset. Ha néha az mi szerencsétlenségünk mellett nem vesztenénk, ha a hadi okok mindenkor bizonyosok volnának,³⁾ hova volna a vitézi kenyérnél hasznosabb és jobb? De minden okaink mellett néha veszünk, minden bolondságunkkal néha nyerünk; azért unalmas,⁴⁾ súlyos a vitézi kenyér, kevés kívánja az okbúl, hanem csak azok, a kiknek a lelkek feljebb emeltettek a többinél, és nem kívánnak megnyugodni a magok testében; ezek a léleknek forróságátul ösztönöztetnek a más emberek veszedelmére.

Az másodikat mi illeti, hogy ura- s hazájaszeretők nem lehetnek nagy szerencsésűek, én azt a historiákból különben láttam és hamisnak találom, Micsoda valljon a jó szerenese? valljon denem e két dologból áll: egyik jó hirbúl névből; másik, értékből? Az régi rómaiak, az kik hazájokat szolgálták hűséggel, szorgalmatossággal, valljon szűkösek voltak-e attúl?⁵⁾ s kicsoda vagyon híresebb ez világon, mint azok, a kiknek a historia világ fottáig becsülettel említi neveket, a kiknek státuáit⁶⁾ és képeit most is csudául⁷⁾ nézzük? Egy Quintus Curtius, egy Mucius Scaevola,⁸⁾ micsoda hirt nem nyert hűsége mellett? De mit számlálom én ezeket? Mindeneknek fülében cseneg most is a jó hir, a mely a régi kapitányoknak nevét ékesíti, az melyek számlálhatatlanok. Az mi pedig az értéket illeti,

¹⁾ Vezér.

²⁾ Kockázthatnunk.

³⁾ Ha az észszel megalkotott hadi terv sikere mindenkor biztos volna.

⁴⁾ Fárasztó, kimerítő.

⁵⁾ Szűkölködtek-e azokban.

⁶⁾ Szobrait.

⁷⁾ Csodálkozva.

⁸⁾ Bár mindkettő dolga inkább a római regevilágba tartozik; Curtiusé is, ki Róma megmentésére az örvénybe ugrott s Muciusé is, ki jobb kezét Porsenna előtt a tűzbe tartotta.

hitemre, botlik abban is a jó author.¹⁾ Nem lehetett több értékek másoknak, mint azoknak, kik hazájoknak hiven szolgáltak; egy Appius, egy római senator, a maga értékével Rómától Neapolisig kövel padimentomoztatta meg az utat,²⁾ száz ezer rabja volt magának, száz millió pénze. Sokat tudnék ilyeneket számlálni, ha szükség volna, de elég a jó lectornak egy, pro reminiscencia aliorum.³⁾ Nem hallgathatom el in ista materia ⁴⁾ az nagy Henricus francziai király ⁵⁾ generositását; mikor Marchal Biron,⁶⁾ egyik generálissa, panaszképpen mondotta volna meg szűkös állapotját, így monda a király neki: Biron, vidd véghez az hadi dolgaimat a kit rád bíztam, én is a te házad dolgát véghez viszem azonnal. Oztán megparancsolá, hogy Bironnak adjanak kétszáz ezer forintot s megannyi erő jószágot. Igaz, meg kell vallanom, hogy nem minnyájan találunk Magnus Henricus ⁷⁾ idejére, sem rómaiak adakozására, mert talám most is az a világ hozna Appiusokat, Curtiusokat és Camillusokat.⁸⁾ Mit tehetünk róla, így akarta az Isten, hogy néha jó ló is hám alatt nyomorodik meg,⁹⁾ hogy a ki mit cselekeszik is, oroszkodva jusson hozzá, és hogy sokat el is hagyjon az ember a maga elméje munkáiban az irigység, félelem miatt. De az volt ezelőtt is, és mindenkor leszen, mert azt olvassuk, hogy a mi eleink is voltak ilyen tánczban, és ha mit cselekedtek is, nem akarták magoknak tulajdonítani, hanem a szerencsének, hogy az irégséget ezzel a mód-dal elkerülhessék. De mi térjünk ismét a szerencsének magyará-

¹⁾ Ama bizonyos tétel szerzője.

²⁾ Appius Claudius Cäcus, Kr. e. 312. A műút nevéől neveztetett s a római útépités remeke volt.

³⁾ Elég a jó olvasónak egy, emlékeztetőül a többire.

⁴⁾ E tárgyban.

⁵⁾ IV. Henrik.

⁶⁾ Már korábban említettük.

⁷⁾ Nagy Henrik; IV. Henriket csak kivételesen nevezik a történetsek «Nagy»-nak.

⁸⁾ Appius Claudius Cäcus, ugyanaz, ki fönt említettett; hírneves ama tette, hogy agg kora és vaksága daczára a Pyrrhussal kötendő béke ellen remek beszédben fölszólalt, minek következtében a Pyrrhus elleni háború folytatott és győzelmes befejezést nyert. Curtiusról lásd a korábbi jegyzetet. Camillus, Marcus Furius, Kr. e. 403—365. A régi Róma egyik nagy férfia.

⁹⁾ T. i. nem lesz belőle paripa.

zatjára. Az szerencse ugyan kívánja azt, hogy az ember néki tulajdonítsa jó állapotját és szerencsés történetét, és a ki néki nem tulajdonítja, megháboroszik ¹⁾ vele. Hiszem, csuda szó az, hiszem, álomhoz hasonló, s még is példája vagyon, kinek okát adni nem tudjuk. Athenasbéli Timotheus, mikor számlálta a maga respublicája előtt harczeit, győzedelmeit, kiket nyert az ellenség ellen, gyakorta beszéd közben azt mondja vala: nec in hoc fortuna partem habuit, ²⁾ hanem csak mindeniket maga bölcsességének és okosságának tulajdonított. Soha azután semminemű hadakozásában szerencséje nem vala. Ihon, ha a szerencse megharagszik, mit teszen; ihon az ki a maga okosságának sokat tulajdonít, elvesz. Non sola virtute at animo bella ad gloriam deducuntur, et si fortuna absit, periisti. ³⁾ Ezt is egy böles historicus mondja, Josephus Riccius, de bellis Germanicis. Menjünk azért conclusióra ⁴⁾ és végezzünk: Hogy a kapitány keveset bizzon szerencséjére, de annak a kevésnek úgy kívántatik Fortuna assistentiája, ⁵⁾ valamint ha mind az egész summát bizná is, és a nélkül semmi egy kapitánnak is tusakodása: ⁶⁾ Brutus ⁷⁾ a mely harczon elveszett, csudálatos dolgot kell abban observálnunk, holott maga okosabb, vitézebb kapitány vala az ellenségénél, ⁸⁾ hada jobb volt, és még is hadastul el kelle veszni, és halála előtt így exclamál vala: Te colui, virtus, ut rem, tu nomen inane es! ⁹⁾ Akkor ismerte vala meg, hogy az ész, vitézség, semmi szerencse nélkül. Csak jó szerencsét adjon hát az Isten, semmit többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hírünk-nevünk ebben foglaltatik.

¹⁾ Mindenütt így; jelentése: ellenségeskedésbe, háborúba keveredik.

²⁾ Ebben a szerencsének nem volt része.

³⁾ A háborúkat nem csupán bátorság és vitézség vezeti diadalmas végre, és ha hiányzik a szerencse, elvesztél.

⁴⁾ Fejezzük be.

⁵⁾ A szerencse által való támogatása.

⁶⁾ A nélkül eredménytelen bármely vezér küzdelme.

⁷⁾ Marcus Junius Brutus, Cæsar fogadott fia és egyik gyilkosa.

⁸⁾ Az ellenséges sereget a Philippi melletti csatában (Kr. e. 41) Antonius és Octavianus vezették; Brutus, ki Cæsar fényes hadjáratainak részese volt, mint vezér sokkal jelentékenyebb volt ellenfeleinél.

⁹⁾ Téged, vitézség, mint valóságot tiszteltelek, s íme csak üres név vagy!

MEGJEGYZÉSEK A «DISCURSUSOK»-HOZ.

Zrínyi Miklós a kisebb katonai, történelmi vagy politikai értekezéseket «discursusok»-nak szokta nevezni. A vitézségről, vagyis inkább helyesebben a vitézkedésről, a harcztól szóló öt discursuson kívül e gyűjteménybe még három van fölvéve: az Áfium, a Mátyás király — melyeket már ismerünk — és a szerencséről szóló, mely a Kazinczy-kiadásban az aphorismákhoz volt csatolva, de a melyet mi ide helyeztünk át.

E discursusok mindegyikében Zrínyi egy-egy eszmét vet föl, melyet részben elemez, részben megvilágít, mindig azon czélzattal, hogy kis értekezését az olvasóra ne csak érdekessé, hanem tanulságossá is tegye. A tételek, melyeket Zrínyi a discursusok folyamán fölállít, a következtetések, melyeket levon, föltötte becsesek s azok legnagyobb része az újabbkori hadviselés alaptörvényei közé iktatatott.

Különös figyelemre méltó dolog azonban, hogy e tételek a Zrínyi korában dívó eszmékkel ellentétesek, s hogy azok nagy része csak sokkal később, a methodikus hadviselési rendszer letűntével emelkedtek érvényre.

Megjegyzéseink az egyes discursusokhoz a következők:

Első discursus. A discursus alaptétele, hogy a katonának tanulni kell. A hadi tudományok és a hadművészet általában a hadtörténelemben gyökereznek. A ki gyakorlatilag, a harcmezéjén, tapasztalatokat nem szerezhethet, tanulmányozza a hadtörténelmet, mely a hadviselésben szerzett összes tapasztalatokat egyesítvén, a személyes tapasztalatot pótolja; de még a harcban forgó katonának is szükséges a tanulás, mert az élet sokkal rövidebb, semhogy a személyes tapasztalás maga elegendő legyen arra, hogy valaki derék csapatvezetővé, vezérre váljék.

Ne tanulmányozza tehát a katona — az akkor divatozó — tudós módszereket, mert a hadművészet merev szabályokat meg nem tűr, hanem forduljon közvetlen a hadi tudományok forrásához: a hadtörténelemhez. Ne higgye azt, hogy az eseményeket tudós szabályok szerint alakítani lehet, de a történelemtől se várja azt, hogy benne minden esetre illő példát talál. Találhat *hasonlót*, de soha *teljesen egyezőt*, mert a hadi események nemcsak idő, tér és körülmények, de a cselekvő személyek egyéni tulajdonságai szerint is alakulnak. Teljesen azonos viszonyok közt vívott harcoknál is megtörténhetik, hogy a harc eredménye egyszer győzelem, más-szor vereség, a szerint amint a vezér tulajdonságai vagy némely — alig számbavehető — tényezők különböznek.

Olvasson, tanuljon tehát a katona minél több hadtörténelmet; ennek főcélja az, hogy számos hadi helyzetet megismervén, magának katonai ítélőképességet szerezzen; akkor azután nem lepi meg semmi s váratlan fordulatoknál is el fogja találni a cselekvés helyes módját.

Csakis ez magyarázza meg, hogy némely nagy ember, alig hogy a cselekvés terére lépett, rögtön nagy hadvezérnek bizonyult. Tapasztalatból nem szerezhette tudását, hanem csak a tanulmányozásból.

Ugyanazon tanács ez, melyet Napoleon a következő szavakban ad: Lisez, relisez l'histoire d'Alexandre, d'Annibal, de César, de Gustave Adolphe, de Turenne, du prince Eugène et de Frédéric, étudiez leurs campagnes, modélez-vous sur eux, — c'est le seul moyen de devenir grand capitaine, et surprendre le secret de l'art.¹⁾

Második discursus. Itt Zrínyi a tevékenység, a fáradhatatlanság és körültekintés előnyeit fejtegeti. Ismét ugyanazon elv, melyet Napoleon emelt érvényre: «C'est l'activité qui fait la guerre.»²⁾

¹⁾ Olvassátok újra meg újra Nagy Sándor, Hannibal, Caesar, Gusztáv Adolf, Turenne, Savoyai Jenő és II. Frigyes történetét, tanulmányozzátok hadjárataikat s képezzétek magatokat ezek után; ez az egyedüli mód nagy hadvezérré lenni, az egyedüli, hogy a hadművészet titkát elsajátítsátok.

²⁾ A szakadatlan tevékenység teszi a háborút (t. i. ez a hadművészet főelve).

Ez a mód hogy minden akadályt leküzdjünk, hogy csapatainkat bármily válságos helyzetből kiragadjuk s a szerencsét arra kényszerítsük, hogy zászlóinkat kövesse. A vezér figyelme mindenre terjedjen ki, mert néha a legkisebb dolog is nagy befolyást gyakorolhat a hadműveletek lefolyására. Használjon föl minden alkalmat, mi szándékát előbbre viheti, s kockáztasson is, de *minden* csak akkor, ha erre a végső szükség kényszeríti.

A példák, melyeket felhoz, mind találók, de különösen Julius Cæsar példája, ki valóban a szünetlen tevékenység és szorgos körültekintés megtestülése volt.

Nem érdektelen Zrínyi azon tétele is, hogy a vezér szíve, lelke minden gondtól, minden szenvedélytől ment legyen, mert nagy eredményeket csak az érhet el, ki egész szívvel, egész lélekkel működik s egyedül a háború eszméjében él.

Harmadik discursus. Ez értekezés egyike a legfontosabbnak; nyílt hadizenet a methodikus hadviselés híveinek, kik a hadművészetet merev szabályok közé szorították, s azon balga hiedelemben voltak, hogy idő, tér, ellenség, szóval a hadviselésre befolyást gyakorló összes tényezők alávetik magukat a szabályoknak, melyeket alkottak; akik megvoltak győződve, hogy megtalálták a győzelem csallhatatlan receptjét s kik lenéztek, fitymáltak mindenkit, ki a háborút nem az ő bölcseségök szerint viszi. Szerintök a háború nem egyéb matematikai feladatnál, mely csak az ő képleteik szerint oldható meg, s azt másképp megoldani tudatlanság. Szégyennek tartották azt, ha valaki a tudomány (már t. i. az ő tudományuk) ellenére győzött, s készebbek voltak a háborút évekig húzni-halasztani, semmint egy bátor elhatározással az ellenséget megverni; ha e közben az ország tönkre megy, ha az ellenség feldúl, föléget egész országrészeket s rabszíjra fűz százezreket, — az semmi, csak a tudomány csorbát ne szenvedjen.

Ezeknek veti oda Zrínyi az egyszerű, de ép ezért nagyszerű elvet, mely okoskodásaikat egy csapással semmivé teszi: «Nincs a hadviselésnek oly szabálya, melyet a vezér mindenkor megtarthat; meg kell különböztetni a helyzeteket egymástól, s a hadműveleteket úgy kell intézni, a hogy azt az idő és a körülmények parancsolják».

Ugyanaz elv ismét, melyet Napoleon következő mondata fejez

ki: «Ce sont les circonstances seules, qui dominent dans la guerre». ¹⁾

Gyönyörűen fejtegeti Zrínyi a hadművészetnek e fontos törvényét és annak gyakorlati alkalmazását.

Elítéli mindenekelőtt kora tudós vezéreit, kik soha meg nem ütköznek, ha a győzelem számításaik szerint nem biztos; már pedig a háború kockázatát is követel; mert lehet ugyan, hogy a túlóvatosság megment nagyobb veszélyektől, de viszont számos jó alkalmat szalaszt az ember általa el; nagy dolgokat művelni, nagy diadalokat aratni pedig kockázat nélkül nem lehet. ²⁾

A vezérnek kell tehát kockáztatni is, de észszel; a vakmerőség a vezérben ép oly káros, mint a túlóvatosság.

Alkalmazkodni kell a körülményekhez; kitérni a harc elől, ha a kockázat nagy, még inkább pedig, ha a vereség valószínű vagy épen biztos; de viszont meg kell ragadni az alkalmat, ha az kínálkozik, s érteni kell ahhoz, hogy minden helyzet előnyét mikép lehet kiaknázni.

A támadás és védelem egyaránt hasznos a hadviselésben, de tudni kell a vezérnek, hogy mikor melyiket alkalmazza; az óvatosság is jó, a kockázat is: de mindenik a maga idejében; ha azonban a vezér a harcot elfogadta s a döntés pillanata bekövetkezik, akkor minden erőmegfeszítéssel, szükség esetén személye feláldozásával is, arra törekedjék, hogy a győzelmet seregének biztosítsa.

Negyedik discursus. Az itt foglalt oktatás inkább a magyaroknak szól; síkra kel Zrínyi az akkoriban általános vélekedés ellen, hogy a személyes bátorság és vitézség egymagában elegendő arra, hogy valaki jeles vezér legyen.

Zrínyi bebizonyítja, hogy többet ér a tiszta elme, az okos fő, minden vitézségnél. Ez elvet más helyeken is ismételve hangsúlyozza Zrínyi, mert hisz' szüntelen azon törekszik írataiban, hogy a magyarokat a hadművészet elveinek tanulására bírja, mert csak így remélheti, hogy az alkotandó sereg számára tanult, képzett tiszteket, alvezéreket nyer.

Nem kevésbé fontos azon elve is, hogy minden vállalat ele-

¹⁾ A háborúban csupán a körülmények parancsolnak.

²⁾ Lásd ugyanez elvet a Centuriákban is 35. sz. alatt.

gendő erővel indíttassék meg ; mert jó véget, sikert csak úgy remélhetünk, ha az eszközök a cél elérésére minden körülmények közt elégségesek.

Ötödik discursus. Ez értekezésnek kiváló érdeket kölcsönöz az, hogy a benne foglalt vonatkozások kétségtelenné teszik, miszerint a discursus a szt.-gothardi csata és a vaskvári béke megkötése után íratott, s így minden valószínűség szerint Zrínyi utolsó munkája.

A Zrínyi-irodalommal foglalkozó egy más munka ¹⁾ szintén ezen következtetésre jut, de más úton. Ennek szerzője ugyanis a Zrínyi által ezen és a harmadik discursusban hangoztatott *elvekből* következteti, hogy e két discursus éle Montecuccoli ellen irányúl, s mivel Zrínyi kárhoztatja azokat, kik a győzelmet kihasználni nem tudják, ismét következteti, hogy a discursus a szt.-gothárdi csata után íratott.

E nézetet nem osztjuk ; az elvek kétségtelenül a methodikus hadviselési mód ellen irányozvák, aminthogy Zrínyi összes elvei ellentétben vannak a korabeli vezérek elveivel ; de ebből nem következik, hogy Zrínyi kiváltképen Montecuccoli ellen írta e discursusokat. Írta azokat Montecuccoli és mindazon mások ellen, kik a methodismus hívei valának.

A győzelem ki nem használásáról szóló tétel sem bizonyítaná *egymagában* azt, hogy a discursus a szt.-gothárdi csata után íratott, mert e tétel teljesen egyezik Zrínyi többi elveivel, s mert Zrínyi ugyanez elvet már a Tacitus Annaleseire írt 66. aphorismában (a Kazinczy-kiadásban tévesen a másodszori 39-ik) is kimondta, mely pedig 1657 előtt készült.

Ellenben bizonyítják a munkának a sz.-gothárdi csata után készültét a 215. lap következő szavai : «*Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lehettük volna és az időt a török elleni hadakozásra, mint ebben az elmúlt esztendőben*». Csak 1664-ben, midőn a Zrínyi Miklós dicsőséges téli hadjáratának sikere által fölbuzdított német birodalmi rendek és a francziák tetemes segélyküldtek, midőn a szt.-gothárdi csatával a török első ízben vesztett nagyobb ütközetet, csak ekkor voltak meg azok a kedvező

¹⁾ Kanyaró Ferenc «Zrínyi a hadíró» című cikke (Figyelő, XXI. köt., 150—154. lap.)

conjuncturák, ekkor az alkalom, a nyert előny fölhasználásával támadásba menni át s a törököt az országból kiverni.

Ezt alapúl véve, most már valóban kétségtelen, hogy az *ötödik discursus* katonai fejtegetéseinek éle csakugyan Montecuccoli személye ellen van irányítva, ép úgy, mint ahogy a *discursus* második részében foglalt panasz a vasvári béke miatt és a kapcsolatos politikai reflexiók az ezen békét javasló Porcia herczeg és I. Lipót egyéb tanácsosai ellen emelt kemény vádak.

További bizonyítékul szolgálhat még maga a *discursus* szerkezete. A szt.-gotthárdi csata ki nem használása és a vasvári béke megkötése okot adnak Zrínyinek, hogy a győzelem kiaknázására vonatkozólag újból nyilatkozzék. Nem ír azonban *új* értekezést, hanem összekapcsolja ez elmélkedést a már érintett aphorismával, kifejti bővebben az ott mondottakat, s nem ismétli az abban már fölhozott példákat, hanem kiegészíti azokat újakkal, még pedig különös tekintettel a török háborúra.

Hogy az *ötödik discursus* a 66. aphorismának valóban mintegy folytatása, mutatja a bekezdés is; a 66. aphorismában elmondta Zrínyi Hannibál dolgát s idézte ama hírneves mondást: «győzni tudsz, Hannibál, de a győzelmet fölhasználni nem tudod»; az *ötödik discursusban* pedig — mintegy vonatkozva a már mondottakra — így kezdi: «Nemcsak maga volt Hannibál, aki hasznát nem adta venni a győzelemnek, stb.»

Ami magát a katonai elvet illeti, kétségtelenül helyes az; a győzelem magában véve még csak féleredmény, mely teljessé csak a nyomban végrehajtott üldözés által, s a győzelem adta kedvező helyzet kiaknázása, vagyis a támadásba való átmenet által válik teljessé.

Más kérdés azután az, hogy a helyzet valóban oly kedvező volt-e, hogy a támadásba való átmenet ajánlatos vagy nem? Ámde míg számosan vannak, kik Hannibál eljárását mentik, s bizonyítják, hogy az adott viszonyok közt másképp cselekedni nem lehetett: Montecuccoli eljárását nem menti senki, még a commentárjait egekig magasztaló Turpin de Crissé sem,¹⁾ s a hivatalos kiadványok is csak

¹⁾ Commentaires sur les mémoires de Montecucculi, par le comte Turpin de Crissé. Amsterdam, 1770. III. kötet.

üres szókat, ürügyeket találnak mentségére, de nem okokat. Maga Montecuccoli a vádat visszahárítja az általa egybehívott hadi tanácsra, végül pedig szokott szerénységével Hannibatra utal; miért tegye ő jobban, mint az?

Zrínyi egyébként hatalmasan érvel a mellett, hogy az alkalom valóban kedvező volt, s bánkodik, hogy talán csak egy miniszter félénk természete miatt e nagy ügy ismeretlen időkre ismét elhalasztatott.

A discursus egészben véve Zrínyi legkitünőbb hadtudományi értekezéseinek egyike.

Discursus a szerencséről.

Minden időben elismert dolog volt az, hogy a háborúban a tudományon, ügyességen, a bátorságon és vitézségen kívül a szerencsére is szükség van. Csak a methodismus hívei nem akartak e tényezővel számolni, mert ők az eredményt csakis számításaiktól várták, s inkább tétlenül veszteltek, semmint hogy valamit kockáztassanak.

Zrínyi hadtudományi írataiban gyakran foglalkozik a szerencsével, a véletlennel, melyet a háború egyik jelentékeny tényezőjének tartott, de ezen fölül még szükségesnek látta, hogy nézeteit egy külön értekezésben is kifejtse.

Elmélkedéseinek eredménye ezen a szerencséről szóló discursus. Gyönyörű a mód, ahogy Zrínyi a szerencse lényegét vallás-erkölcsi alapon megmagyarázza, ahogy kimutatja, hogy a szerencse eredete és rendeltetése isteni, hogy az istenségnek szüksége van a szerencsére azért, hogy az emberekkel való nagy és kimagyarázhatatlan terveit végrehajtsa, hogy a szerencse úgy a jóknak, a választottaknak, mint a gonoszoknak cselekedeteit is előmozdíthatja a nélkül, hogy ez által az Isten igazságosságán csorba essék. Nem kevésbé szép annak beigazolása, hogy a szerencse egymagában az ember dolgait jó végre nem viszi, hanem szükséges, hogy az ember boldogulásán, tervei sikerének biztosításán, önmaga is közreműködjék s melynek legtalálóbbs kifejezése a közmondás: Segíts magadon s megsegít az Isten is!

A szerencse tehát megfér az okossággal, sőt kívánatos, hogy a szerencsének minél kisebb része legyen dolgainkban. Szükséges,

hogy a vezér kockáztasson, de ez minél kevesebb legyen; kilencz tizedrésze legyen biztos az ő föltett szándékának, s ne maradjon több, mint egy tized a véletlenre.

Érdekes dolog, hogy az újkor legnagyobb hadvezére, Napoleon, nemcsak, hogy osztja e nézetet, de még messzebb megy: «Egy vállalat már akkor is jól van tervezve», mondja Napoleon, «ha a siker két harmada számításra és egy harmada a véletlenen alapszik. Aki a háborúban a véletlennek, a szerencsének tért engedni nem akar, annak tanácsolható, hogy inkább soha semmibe ne kezdjen.»

A bizonyítás, hogy a szerencse a hazafisággal is megfér, szintén figyelemre méltó, valamint az is, hogy oktalan dolog azt állítani valakinek, legyen az bár a legokosabb, legvitézebb ember is, hogy cselekedeteiben a szerencsének semmi része nem volt.

Az értekezés végén fölállítja Zrínyi újból a tételt, hogy a vezér a szerencsére, a véletlenre minél kevesebbet biz, de azután túlzásba esik s Brutus esetéből azon végkövetkeztetést vonja le, hogy a szerencse minden, az ész, a vitézség semmi.

Zrínyi ez utolsó tételét, sajnos, önmagával bizonyította be leg-erősebben; meg volt benne minden tulajdonság, a mit csak a legnagyobb hadvezérekben föltalálunk, s csak az hiányzott, a miben pedig oly nagyon bízott: a szerencse.

Talán előérzete sugallta neki a jelmondatot, mely végzetét tartalmazta: Sors bona, nihil aliud; csak jó szerencse kell, semmi más. Minden más megvolt, — de a jó szerencse idegen maradt hozzá.

MÁSODIK RÉSZ.

APHORISMÁK.

I. APHORISMI SUPRA C. TACITI LIBROS ANNALIUM.¹⁾

LIBER PRIMUS.²⁾

1. Fama.³⁾

Az kirúl oly hír van, hogy aluszékon, nehezen veti el magáról, ha ugyan korán kél is; kinek pedig vigyázó hire van, bizvást alhatik tíz óráig is. Így vagyon az vitézségnek dolga, és más dolgoknak is; a kit egyszer hirdetni kezd ez világ, hogy vitéz avagy vitéztelen, ugyan sokáig rajta marad az a név, bár érdemetlenül. Azért is mondják talám: Fama geruntur bella.⁴⁾ Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol és fáradhatsz azután. Nem mondom azért elegendőnek lenni, hogy egyszer és először vitézül viselheted magadat, azután vesztég ülhetsz, avagy szaladhatsz ellenséged előtt, mert noha az aluvó ember példája azt mondja, mindazonáltal vagyon különbség minden hasonlatosságban. Az jó hír olyan mint a vas láncz, a mely nem egy karikából lészen meg, sem

¹⁾ Rövid tanulmányok C. Tacitus évkönyvei fölött. — Az «aphorisma» görög szó; tulajdonkép rövid, velős mondatot jelent, s ekképen vitték át azon műfaj megjelölésére, mely valamely tudományos tárgyat egyes, össze nem függő tételekben — mindazonáltal a logikai rend megtartása mellett — röviden, magvasan összevonva tárgyal.

²⁾ Első könyv.

³⁾ Hír.

⁴⁾ Hírrrel viseltetnek a hadakozások. (Zrínyi fordítása szerint. Lásd ez aphorisma végét.)

háromból, sem tizből, hanem sokból: így egy cselekedettel nem mindjárt nyerhetsz jó hirt és nevet, sem egynehányból, hanem sokból, és ha nyersz is, s vesztetg heversz, elvész a hited, mint a vas lánczot a rozsdá megeszi; eljön egy más uj ember, az ki első cselekedetivel elfordítja rólad a világ szeméit ömagára. Köss azért karikát karikához, és úgy léssen láncz; ne bíz arra magadat: én immár megmutattam magamat ki vagyok, elég az: mert szintén azzal vesztet el magadat. Fama geruntur bella. Hitemre, úgy vagy, ha az ellenség te felőled és hadad felől sohat tart, nagy grádicscsal feljebb az te dolgoz, viszont ha semminek állit, az a confidentia sui ¹⁾ a ki öbenne vagy, vitézséget és bátorságot nevel öbenne. Megbizonyitom Corn. Tacitusból fenirt propositiómat, ²⁾ mely azt írja, hogy a rómaiak, mivel hogy kisebbültek az ő hirekben abból a hadakozásból, kit a németek ³⁾ ellen végeztenek, nem akarának nyugodni, míg talpra nem állították hireket. Ezek az ő szavai: Bellum ea tempestate nullum, nisi adversus Germanos, supererat: abolendæ magis infamiæ ob amissum cum Quintilio Varo exercitum, quam cupidine proferendi imperii, aut dignum ob proemium. Lib. I. Annal. (Cap. 3.) ⁴⁾ Szükséges azért egy hadviselő embernek elsőben is jó hirt nyerni, azután minden erővel megtartani, végre ha megcsorból szerencsétlenül, azon lenni, hogy helyére hozza. Hirrel viseltetnek a hadakozások.

¹⁾ Önbizalom.

²⁾ Tételemet.

³⁾ Értsd itt s később is a németek alatt a régi germánokat.

⁴⁾ Azon időben már más háború nem folyt, mint a germánok ellen: ez is inkább a Quintilius Varus-szal elveszett sereg miatti gyalázat lemosása végett, mint a birodalom gyarapítása iránti vágyból, vagy más érdemes nyereségért. (Évk. I. kv. 3. fejezet.) — Q. Varus seregét Kr. e. 9-ben a teutoburgi erdőben tették tönkre a Hermann, cheruski fejedelem, által vezérelt germánok.

A hivatkozásokra nézve megjegyezzük, miszerint Zrínyi Tacitus munkáinak nem csak czímeit, könyvét és fejezeteit, de a lapszámokat is idézi; miután most Tacitus műveiből számos kiadás van, s a legkevesebb ember juthat azon kiadáshoz, melyet Zrínyi használt, a lapszámokat egyszerűen elhagytuk; ez különben részben már a Toldy-Kazinczy kiadásban is így történt.

2. *Discordia propria.*¹⁾

Történik néha, hogy a te hadadban zürzavarok, támadások és egyenetlenségek esnek; mentül hamarébb lehet, csillapítsd meg és mindjárt menj az ellenségre vele; mert egyik az, hogy a te vitézid, ellenséget látván, nem gondolkodnak zürzavarokról, más az, hogy az ellenséget is készületlen találod, az mely a te hadadnak támadására elfelejtkezett s nem gondolja, hogy reá mehessen az olyan egyenetlen had. Igy szól Tacitus: *Læti, neque procul, Germani agitant, dum justitia ob amissum Augustum, post discordiis, attinemur.* Annal. L. 1. (Cap. 50.)²⁾

3. *Negligentia.*³⁾

Ha az ellenségnek vagy innepe, vagy valami más öröme vagyon, az melyben részegeskedik és gondatlan: akkor vagyon ideje, hogy rá menj: *Etenim attulerant exploratores, festam eam Germanis noctem, ac solemnibus ludicram epulis.* (Ibid.)⁴⁾

4. *Vigilantia.*⁵⁾

Messze légyen bár az ellenség, bár gondatlan, bár rossz, mind azokon azért te el ne aludjál, hanem úgy vigyázz, úgy gondolkodjál, mint ha legjobb, vitézebb és leggondosabb ellenséged volna. Az vigyázás, az szorgalmatosság a vitézségnek elementumja,⁶⁾ mint a hal viz nélkül, úgy a vitézség azok nélkül meg nem maradhat, bár ne légyen szükséges, mindazonáltal tisztességes. Bécset, Græcet, más német és olasz városokat szintén úgy őriznek, mintha a kapuja előtt volna az ellenség, maga nincs ellensége. Más az, hogy nem kell gondatlannak lenni csak az egy szokásért is. Ha békesség és

¹⁾ Szó szerint: saját egyenetlenség. — Egyenetlenkedés, zavargás a saját csapatainknál.

²⁾ Élénken és nem is távol, működtek a germánok, míg mi, az Augustus halála miatt keletkezett országos gyász, később pedig az egyenetlenségek miatt tétlenségben voltunk. (Évk. I. kv., 50. fej.)

³⁾ Gondatlanság, hanyagság.

⁴⁾ Mert a földerítők (kémek) hírül hozták, hogy a germánok azon éjjel ünnepségeket és fényes ünnepélyes lakomákat tartanak. (Ugyanott.)

⁵⁾ Éberség.

⁶⁾ Eleme, a melyben él.

félelem nélkül való időkben az te hadad nem istrázsál,¹⁾ nem vigyáz, nem fárad, vajmi nehéznek fog tetszeni neki, mikor a háborúságos és félelmes idő eljön; minden dolog újnak és szokatlannak tetszik neki. Hát mennél inkább vigyáznod kell akkor, mikor vagyon ellenséged, akár messze, akár közel légyen, arra keveset kell hajtani, mert nem egy, hanem ezer példát mutathatnék, miképen az gondatlan hadak elvesztenek. Tacitus: *Ventumque ad vicos Marsorum, et circumdatae stationes, stratis etiam tum per cubilia, propterque mensas, nullo metu, non antepositis vigiliis. Adeo cuncta incuria disiecta erant.* (Ibidem.)²⁾ Egy példát mutatok a mostaniak közzül. A mi mostani császáruk,³⁾ mikor Ratisbonában volt, gyűllést szorgáltatott. A svékusok azt a gyűllést a magok hasznáért el akarták bontani, azért a Panner egynehány ezer emberrel közel jut Ratisbonához, Kamb táján megszállította a hadat; nem félt a császártól, mert azt gondolta, hogy a császár fél őtőle, és a császár is akarva mutatta magát, hogy fél; az Duna vize is adott bátorságot Pannernek, mert nem volt hid rajta, a kin által jöhetett volna a császár hada. Császár hajókat hozata Ratisbonába olyan szín alatt, hogy Bécsbe fog alá menni rajtok, de nem arra hozatta, hanem Piccolomini⁴⁾ és az öccsét Herczeget⁵⁾ általbocsátá hajókon egynéhány ezer emberrel, és mindjárt Slangot,⁶⁾ az ki azelőtt mindenkor jó

1) Örökődik.

2) És eljutottak a marsusok falaihoz, és körülvették pihenő helyöket, kik még akkor is nyugágyaikon és asztalaik körül heverték, nem félve, nem állítva ki őrsegeket. Annyira fel volt minden bomolva a gondatlanság miatt. (Ugyanott.) — A marsusok germán népfaj valának, mely eleinte az Ems partjain, később az ország belsejében a Lippé és a Ruhr között lakott.

3) III. Ferdinánd császár és magyar király (1637—1657.) tartott Regensburgban (Ratisbonában) 1641 januárban birodalmi gyűlést, mely alkalmat Banér (Zrinyinél hibásan Panner) svéd tábornok arra akart fölhasználni, hogy a birodalmi rendeket a császárral együtt elfogja. Vállalata azonban nem sikerült, mint Zrínyi itt le is írja. — Ezen mondat, a mennyiben «mostani császárukról» beszél, Megyeri levelén kívül szintén bizonyítja, hogy Zrínyi ez aphorismákat 1657 előtt írta.

4) Piccolomini, Gallas és Aldringer neveztettek ki 1634-ben, Wallenstein letétele után, a császári hadak fővezéreivé.

5) Lipót Vilmos főhg., ki 1640-ben neveztetett ki a császári hadak generalissimuszává.

6) Slange ezredes, Banér egyik legjelesebb alparancsnoka; ő fedezte

gondos vitéz vala, Svandorfban mind népestül megnyomák, azután Kamb felé menének Pannerre; de a valami későn eszében vévén magát, és elvakarodék. És ha a mely gondatlanul találták a kvártélyban, oly gondolatlanul ment volna a császár hada előtt, mind magának, s mind hadának el kellett volna veszni, de oly vitézül és harczolva szaladott, hogy Picolomini semmit sem tehetett néki.

Vigyázz azért, ha hadnagy, ha kapitán vagy, és ne mondjad kárvallásod után, nem gondoltam volna; azzal a szégyent magadról el nem töröd, és meg nem mented magadat a kárvallástól. Mit használt Argusnak száz szeme, ha Mercurius sipjára mind elalutta őket, ebül vette hasznát.¹⁾ Végy példát az darvokról és a vadludakról, nem tészik szárnyok alá fejeket, és nem alusznak, míg istrázsát ki nem állítanak; gondold meg, hogy az ellenséged nem aluszik, hanem vigyáz, hanem gondolkodik a te károdra, essővel, hóval örömet megvereti magát, csak tenéked ártasson, és te is azt cselekednéd, ha tudnád, hogy ő gondatlan és aluszékon. Plus vigila semper, nec somno deditus esto.²⁾ Az feljül megirt Panner példáját írják a historiák, a többi között olaszúl: Conte Galiazzo Gualdo parte terra lib: 1. fol. 26.) írja Josephus Brixianus de bellis Germanicis, és Petro Angelo Pomo Saggi della historia.³⁾

5. Explorator.³⁾

Az feljül megirt két példákból, ugymint régi rómaiak, és mostani császár cselekedetéből, más tanúságot is vehetünk, azt, hogy jó kémeket tartsunk, és azon igyekezzünk, hogy az ellenség dolgait megtudhassunk. Császár kémek által tudá meg Slang és Panner gondatlanságát, és a rómaiak is az szerint. Nincsen költség, nincsen

a bekövetkezett visszavonulásnál Svandorf és Wald-Neuburgnál Banér hadát.

¹⁾ Argos Panoptes, Zeus és Niobe fia, 100 szemmel bírt, s épen ezért Hera reábizta a tehénné változtatott Io őrzését, azonban Hermes (Mercur) sipjával elaltatta s fejét levágta. — Hera ekkor Argos szemeivel a pávának farkát díszítette föl. (Ovid. Metamorph.)

²⁾ Inkább mindig örködjél, és ne add meg magad az álomnak:

³⁾ Földerítő, hírszerző, kém.

adomány hasznosabb, mint a kémekre való; ez rudja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt; bár te kincset költs rájok, de usurával ¹⁾ megfizetik néked, és ha csak egyszer megverheted az ellenséget: megfizettek immár teneked. Énnekem nincsen annyi mesterségem, hogy én elegendendőképpen dicsérhessem a kémektől való hasznót, de mivelhogy többször is kell szólnunk felőlök, hallgatok most. Az ki hadvezérő vagy, költs bőven erre, ne menjen ki az te aranyad az erszényedből sohajtva, hanem ugrálva: jusson eszedben: valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által ment végben; ²⁾ mi is Kanizsát azok árultatása miatt vesztenk.

6. Discordia inimici.³⁾

Nam spes incesserat dissidere hostem in Arminium ac Segestem. (cap. 55.) ⁴⁾

Ez az Tacitus mondása mutatja, mikor nem kell elmulatnunk az alkalmatosságot ellenségre mennünk, tudniillik, mikor egymás között egyenetlenség vagyon, akkor menj reá, mert a sok bába között el kell veszni a gyermeknek, nincs akkor az embernek másuvá esze mikor a maga felével vagyon egyenetlensége.

7. Securitas.⁵⁾

L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto. (cap. 56.) ⁶⁾

Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondolkodjál, és arrul is, miképpen visszajöhess; ne légy mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából ⁷⁾ csak menten

¹⁾ Uzsorakamattal, busásan.

²⁾ Értsd: Valamennyi vitéz cselekedet úgy ment végbe, hogy a kémek az illető parancsnokot a megtámadásra kedvező alkalom felől tudósították.

³⁾ Meghasonlás az ellenséges csapatokban.

⁴⁾ Mert reménye éledt, hogy az ellenség Arminius és Segestes pártja közt megoszlik. (55. fej.)

⁵⁾ Biztosság, biztosító intézkedések.

⁶⁾ L. Apronius hátrahagyatván az utak és folyók megvédésére. (56. fej.)

⁷⁾ Halfogó eszköz.

mégyen belé. Vaj ki sok vész el úgy, sem eleit sem utólját meg nem gondolja a dolognak. A vizeken és egyéb kelőkön ¹⁾ elég provisiót ²⁾ hagyj, hogy az ellenség hátul el ne foglalhassa, meddig te oda jársz.

S. Diversio.³⁾

Et ne bellum mole una ingrueret, Cæcinam cum quadraginta cohortibus Romanis, distrahendo hosti, per Bructeros ad flumen Amisiam mittit. (cap. 60.) ⁴⁾

Ithon mit kell cselekedni egy jó hadnagynak, mikor nagy erővel jön reá az ellenség, azaz diversiót; ez oly hasznos dolog, hogy ha máshun is nem kellene fölöle irnom, megtölteném ezt a könyvet csak evvel a materiával ⁵⁾ is. Régi mondás az: Divide et vicisti, ⁶⁾ az te ellenségedet oszd el többfelé, válaszd el egymástul, s nyertes leszesz.

Cyrusrul, amaz nagy hadviselő fejedelemről azt írják, hogy mikor egy nagy folyóvizen általment volna, bele hala egyik lova: megharaguvék a folyóvízre, és megparancsolá, hogy száz felé oszszak el, és elválaszták a folyóvizet száz felé, úgy, hogy egyéb apró marha is általmehetett rajta gázolva. ⁷⁾ Tanulj abból, kapitán, ha az te ellenséged nagy, és félsz mind egyszersmind reád jön: küdd el másfelé az ő országára a te hadadat, és így attul félvén, ő is el fogja oszlatni a maga hadát, és nem lesz oly erős. Ha az te valamelyik váradat ostromolja az ellenség, és másképpen meg nem szabadithatod: küldd el te is a te hadadat az ő várára, annak segít-

¹⁾ Átkelő helyeken, hidakon, gázlókon, szorosokon.

²⁾ Készültséget, csapatot, mely azokat megvédi.

³⁾ Megosztatás; hadművelet az ellenség ereje egy részének más irányba vonására.

⁴⁾ És hogy a háború ne törjön reá egyesült erővel, Cæcinát 40 római cohors-szal a brukterusok földjén keresztül az Amisia folyóhoz küldé, hogy az ellenség két részre oszolni kényszerüljön. (60. fejezet.)

⁵⁾ Tárgygyal.

⁶⁾ Oszd meg az ellenséget és győztél.

⁷⁾ E hagyomány valószínűleg kapcsolatos Babylon bevételével, mely alkalommal Cyrus az Eufratest elosztva, vizét más ágyba terelte s a régi medren át hatolt a városba.

ségeért elhagyja a tiedet bizonyosan (Post istum 8. Discursum locus est relinquendus 30 vel 40 linearum).¹⁾

9. Celeritas.²⁾

Sed Cattis adeo improvisus advenit (cap. 56.)³⁾

Gyorsaságot mutat ez a három szó; a gyorsaság oly szükséges a hadi állapotban, hogy talám semmi nem szükségesebb annál, azért hogy véletlen találj az te ellenségedet, azért, hogy az üdö vagy más galiba meg ne gátolja a te szándékodat. A szerencse oly állhatatlan, a világi dolog oly változó, hogy nem ígérhetünk magunknak sokáig való megmaradást egy állapotban. Diu delibera, cito fac!⁴⁾ A kit elszántál magadban, ne mulass véle, kit ma végezhetsz, ne hadd holnapra, mert egy árvíz, egy rossz idő, egy kicsin akadály közben dűlhet a te tanácsodnak, s mind elbontódik. Jussion eszedben, hogy a sólyom, - s az rárószárnyat⁵⁾ nem azért viselik a vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a publikané:⁶⁾ hanem a gyorsaságnak jelére viselik; és valamint a sólyom, a mely mihánt meglátja a prédát, nem késik, hanem mint a süvítő szél száll reá, úgy szükség a vitéznek, mihánt megfáradott az okosságban a szándék,⁷⁾ mint a sólyomnak, menni az ellenségre; ne adj időt néki, hogy híredet hallhassa, hogy az te tanácsod ellen tanácsot állíthasson, hanem nyomd meg mikor aluszik, mikor lehet. Hallottad-e: a ki madarat akar lőni, nem pengeti a keziját, és nem dobbal fogják a rókát. Julius császár nagy példa lehet; nem volt ez világon, valamint más vitézi állapotokból, úgy az gyorsaságból mássa; bizvást mondhatjuk, hogy vitézeknek rárója volt, és embereknek fénye, mert maga volt egyedül. *Hamar cselekedjél* hát, ha mire a szerencse ápolgat avagy vezet, mert vajki hamar elkedvetlenedik, ha meglátja,

¹⁾ Ez úgy látszik a nyomdának szóló utasítás: Ezen 8. elmélkedés után 30 vagy 40 sornyi hely hagyandó. Zrínyi bizonyosan még többet akart hozzá írni.

²⁾ Gyorsaság.

³⁾ De a cattusokhoz annyira váratlanul érkezett . . . (t. i. Germanicus). (56. fejezet.)

⁴⁾ Soká határozz, gyorsan cselekedjél.

⁵⁾ Gyors repüléséről nevezetes kisebb fajta sólyom-madár.

⁶⁾ Pelikáné.

⁷⁾ Gondolkodva megérlelődött a szándék.

hogy nehezen huzatod magadat utánna, és nem repülhetsz az ő szárnyaival egyiránt. Halljad ezt a verset :

Passibus ambiguis fortuna volubilis errat
Et manet in nullo certa tenaxque loco.
Sed modo leta manet, vultus modo sumit acerbos,
Et tantum constans in levitate sua est.¹⁾

10. Prævisio.²⁾

Cæsar incenso Mattio (id genti caput) aperta populatus. Ibid.³⁾

Az várakat és erősségeket, melyeket ellenség országában nyersz, jól megfontold, ha hasznos-e megtartani avagy nem, szükséges-e neked avagy akadályos; vess jó számot, ért-e avagy használ ha kezeden van. Az erősséget a ki meg akarja tartani, eszében vegye, hogy egyik részét a hadának kell megtartani, benne kell hadni, avval a hada megkissebbedik, profuntolni⁴⁾ kell gyakorta, a penig akadályára lehet, és végtére, ha az ellenség megszállja, meg kell segíteni talám szintén akkor, a mikor néked más jó alkalmatosságod volna másutt valahun valamit jót cselekedni. Mikor azért észbe veheted, hogy nem hasznos néked az erősséget tartani, rontsd el, és végy példát Germanicusról, kirül írja Tacitus: Cæsar, incenso Mattio.

11. Transfuga.⁵⁾

Tractusque in partes Inguimerus, Arminii patruus, vetere apud Romanos autoritate. Unde maior Cæsari metus. (cap. 60.)⁶⁾

¹⁾ Kétes léptekkel bolyong a röpke szerencse,
S kitartó, biztos nem marad ámde sehol,
Hanem majd vidám, majd vág fanyar arcokat ismét,
S könnyelműség az, mit soha meg nem un ő. (Ovid.)

²⁾ Előrelátás.

³⁾ Cæsar felgyújtván (lerombolván) Mattiumot (ez azon népnek főhelye) a sík földeken pusztított. (Ugyanott.)

⁴⁾ Élelmezni.

⁵⁾ Átpártolás, átszökés.

⁶⁾ Inguimerus (Ingomár) is, Arminiusnak atyái nagybátyja, ki a rómaiaknál hosszú idő óta nagy tekintélyben állott, a pártosokkal egyezkedett. Ez által a Cæsarnak nagy gondot okozott. (60. fej.)

Az a textus¹⁾ pribékekről²⁾ szól. Azon igyekezzél, ha lehet, hogy az ellenség hadnagyai közül valami híres ember hozzád jöjjön, mert az olyan az te ellenségednek tanácsát,³⁾ állapotját megmutatja, és az ellenség jobban fog félni tőled, mikor látja, hogy tudod a dolgát. Mindazáltal te, ha jó nem viselsz gondot, bizony meg is csalatkozhatol. Fide, sed cui, vide.⁴⁾ Sok gonosz történt a pribékektől, és félni kell attól igen, mert ha az ő nemzetét, hitit el meri árulni, miképpen gondolhatod te, hogy néked hű leszzen. És nem elég azt mondani: hogy nem félek tőle, mert szépen szól, esküszik, és az ellenségnél nagy vétket tett, avagy embert ölt, avagy mást valamit cselekedett; ez mind mesterség⁵⁾ lehet az te fejedre, és a tied veszélyére. De ha ugyan nem volna is, nem mehet-e ő vissza az ellenségedhez, ha az te káráddal és talám szintén a te véreddel lemossa az elébbeni vétjét? Azt mondja az olasz: fidarsi e bene, non fidarsi e meglio: jó hinni, de nem hinni még jobb. Kötve hidd komádat, azt mondja a magyar. Azért igen jó, hogy te az ellenségtől elhiteds⁶⁾ valamelyik híres hadnagyát, de mikor nálad lesz, ne biz ugy magadat reá, hogy a térdén aludjál mikor beretva van kezében; vigyázz az ő dolgára, magadban félj tőle,⁷⁾ de előtte confidentiát⁸⁾ és bátorságot mutass, hogy ne vegye észében mesterségedet.⁹⁾

12. Terror.¹⁰⁾

Permoto ad miserationem omni, qui aderat, exercitu, ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum, et sortem hominum. (cap. 61.)¹¹⁾

¹⁾ Szöveg.

²⁾ Pri-bék = fiam uram; a törökök így nevezték a törökké lett keresztényeket; tehát renegát, vagy méginkább *átpartoló*; később általában hitvány ember, gazember.

³⁾ Terveit.

⁴⁾ Bízzál, de nézd meg, kiben.

⁵⁾ Cselfogás.

⁶⁾ Elesd, elpartolásra bírd.

⁷⁾ Tarts tőle.

⁸⁾ Bizalmat.

⁹⁾ Ne vegye észre tettétedet, ravaszságodat.

¹⁰⁾ Félelem.

¹¹⁾ Az egész ott levő sereget elfogta a bánkódás a rokonokért, barátokért, végre a háború esélyei s az emberek sorsa miatt. (61. fej.)

Postea :

Aucta in hostem ira, moesti simul et infensi condebant (cap. 62.)¹⁾

Varust mind hadával együtt levágták az németek ; három esztendővel azután Germanicus²⁾ arra vitte a hadat. Nem tudom dicsérjem-e érette avagy nem, mert az olyan látatban, ahol a te hadad az ellenségnek vitézségét szemlélheti vagy eszében juttathatja, igen könnyen szíve veszhet és bátorsága. De másfelől azt mondom, hogy jól cselekedte, mert az ő hada nem új volt, nem iedt meg az olyan emlékezetben, sőt az mint írja Tacitus : aucta in hostem ira, moesti simul et infensi condebant. Meglásd azért, kapitány, ha a hadad új, ne adj eleiben oly emlékezeteket a hol megrettenhetne, ha penig régi vitézekből áll, ne félj semmit az olyantúl, még inkább bátorságot ad a te népednek, és boszuállást kíván a jó vitéz maga vééréért és társáért.

13. Locorum cognitio. Experientia.³⁾

Contra Cheruscis sueta apud paludes praelia. (cap. 64.)⁴⁾

Szükséges egy hadviselő embernek ismérni a föld csinyját, melyre kell titkon járni, minden árkot, erdőt, passust⁵⁾ szükség tudni ; in parvis rebus maximum momentum latet.⁶⁾ Ez bizonyos, hogy egy harcz sincsen, az melyekből nem láthatjuk ennek hasznát. De mivel egy ember ez egész világnak situsát⁷⁾ nem esmérheti meg és nem tudhatja, szükséges, hogy oly embereket tartson maga mellett, a kik ott a tájat tudják ; a nélkül semmire-kellő⁸⁾ minden szándékok. Más az : szükséges, hogy jó feje legyen a hadviselőnek arra,

¹⁾ Az után : Növekedett a harag az ellenség ellen, szomorúan és dühlhelelve egyszerre temették el (t. i. a 6 év előtt elesett 3 legió csontjait). (62. fej.)

²⁾ Germanicus Cæsar, Claudius Drusus Nero fia, híres római hadvezér. Szül. Kr. e. 15, meghalt mérgezés következtében Kr. u. 19.

³⁾ Helyismeret. Tapasztalat.

⁴⁾ Ellenben a cheruskok meg voltak szokva mocsarak közt harczolni. (64. fej.)

⁵⁾ Szorost.

⁶⁾ Kis dolgokban rejlik néha a legnagyobb fontosság.

⁷⁾ Fekvését, helyeit.

⁸⁾ Semmit-érő.

hogy mihánt meglátja a helt, megismerje az ő mivoltát, és tudja alkalmaztatni a maga hasznára. Minden harcban olvassuk azt, hogy ezért a dombért, azért az árokért, ama puszta házért, a szélnek, a napnak ¹⁾ megnyeréseért volt a harc. De minthogy Julius császár Commentáriusira ²⁾ akarok irni, most elhagyom ezt a materiát akkorra; csak azt mondom, hogy az ilyen tudománt nem elég theoretice ³⁾ tudni, hanem practice; ⁴⁾ azt pedig leginkább a vadászatokban tanulhatni meg. Vide in Cyro Politico.⁵⁾ Cyrusrul ír Xenophon, hogy a vadászatokban mindent tanult, és mindenkor discourált a helyekről: ha itt ellenség volna, mint kellene megkerülni, s mint lesre venni, etc.

14. Constantia. Fortitudo.⁶⁾

Quadragesimum id stipendium Cæcina parendi, aut imperitandi, habebat: secundarum ambiguarumque rerum sciens, eoque interritus. (cap. 64.)⁷⁾

¹⁾ A szél elviszi a lőporfüstöt a csapatok elől s közül, a nap kedvezően vagy kedvezőtlenül megvilágítja, a hőség által pedig elcsigázza a csapatot; a XIII--XV. században nem volt ritka dolog, hogy a felek, ha a szél, nap kedvezőtlen volt, a harcot *elhalasztották*.

²⁾ C. Julii Cæsariis Commentarii de bello Gallico. C. Julius Cæsar följegyzései a galliai háborúról. — Igen nagy kár, hogy Zrínyi ez ígéretét be nem válthatta. Cæsar mesteri hadműveletei kitünő alkalmat szolgáltatottak volna Zrínyinek arra, hogy lángeszét, katonai adományait velünk még inkább megismertesse s reánk becses örökséget hagyjon.

³⁾ Elméletileg.

⁴⁾ Gyakorlatilag.

⁵⁾ Lásd «A politicus Cyrus»-ban. Úgy látszik ezt a címet Zrínyi Xenophon Cyrusról írt művének adja, melynek valódi czíme azonban Cyropædia, vagyis: Cyrus ifjúsága, — s mely Cyrus (a birodalom-alapító) neveltetését és életét tárgyalja, okulásul az ifjabb Cyrus számára, ki később Cunaxanál (Kr. e. 401), hol Xenophon is a harcban résztvett, elesett. E csatát követte a 10,000 görög visszavonulása, melyet Xenophon, a vállalat lelke, az Anabasisban örökített meg.

⁶⁾ Kitartás (állhatatosság). Bátorság (vitézség).

⁷⁾ Cæcinának ez volt 40-ik szolgálati éve, melyeket részint alárendelt, részint önálló (parancsolói) minőségben töltött: próbált ő jó és balszerencsét, és ezért félelmet nem ismert. (64. fej.)

Kevés szóval szépen describálja ¹⁾ a mi historicusunk, ²⁾ micsodásnak kell lenni a vitéz embernek. Nem egy napi tanuság a vitézség, 40 esztendeig tanulta Cæcina, ³⁾ és előbb, hogy parancsolt volna sok parancsolatokat vitt végben és parancsoltatott magának; sokat látott, hallott, próbált, mind jó s mind gonosz szerencsékben forgott: mind ezekből oztán oly bátorságot és praxist ⁴⁾ vett, hogy akármely szerencse is véletlen nem találta. Az bizony dolog, hogy a ki úgy resolválja ⁵⁾ magát egyszer, és oztán mindenkor készen tartja azt a resolutiót, ⁶⁾ hogy véletlen ne találja a szerencse, nagy dicséretre méltó, és méltó a vitéz nevet hordozni. Mert valami vagyon a szerencsében (végzetben) iszonyú, valami a halálban rettenetes, által kell látni a vitéz embernek, és egyszer eláltalván magában, hogy nem törik el a tereh alatt, nem succumbál. ⁷⁾ Lehet oly ember, a ki nem érti a veszedelmet, és azért megyen bizvást reá, és azért mondják, hogy nem kell igen eszesnek lenni a ki vitéz ember; de én bizony más ítéletben vagyok, és annyival különbözőnek tartom a vakmerő vitézt az okostul, mint az eget a földtől. A ki bolond, a ki részeg, bűn is annak a vitéz nevet adni; mi nem csak a vitéz a ki verekedik, hanem az, a ki megveri az ellenséget és elrontja; erre penig tanács ⁸⁾ kell. Hon veszi hát a bolond a tanácsot? De szólnunk a véletlen veszedelemről. A ki jól látja a veszedelmet, és bátran jut eleiben, és mikor benne vagyon, nagy szívvel szenyvedi ⁹⁾ és nő a bátorsága, az az igaz vitéz; az kinek az elméje a veszedelemben meg nem tébolyodik és esze meg nem vész, az ki az olyan rettenetes állapotban, mint az harc, meg nem változik, nem retten a kiáltástul, nem ijed a fegyvertől, bizvást parancsol a hol szükséges, bátor orczát mutat maga vitézének, az a dicséretre méltó. Nézd

¹⁾ Leírja.

²⁾ Történetírónk (t. i. Tacitus).

³⁾ Cæcina a germániai hadjáratban mint legatus (egy legio parancsnoka) tevékeny részt vett, s gyakran működött mint önálló parancsnok is, miközben nagy hadvezéri hírnevet szerzett.

⁴⁾ Gyakorlatot.

⁵⁾ Elhatározza.

⁶⁾ Elhatározásánál állhatatosan megmarad.

⁷⁾ Nem bukik el.

⁸⁾ Gondolkodás, megfontolás.

⁹⁾ A Dessewffy-példányban «*viseli*».

mit ír Tacitus Cæcináról: *Igitur futura volvens, non aliud reperit, quam ut hostem silvis coereret* (Ibid).¹⁾ Az ő esze oly igen helyén volt, hogy még a jövőendőkről is gondolkodhatott békességessen, (bár) maga oly veszedelemben volt, hogy csaknem nyilván látta az utolsó óráját. De miért kell minekünk rómaiaknál példát resnünk, elég példánk vagyon a mi magyar és horvátországi historiánkban; Bonfinius és Istvánfi teli vitézek nevével és az ő állandóságokkal; a többi között Hunyadi János vitézeknek tüköre lehet ez állandóságoknak. Mennyiszer találta őtet a véletlen szerencse, mennyi veszedelem forgott az ő feje felett, de soha készületlen nem találta; mikor valami szerencsétlenség jött, nem tébolyodott meg az ő szíve: azt tudta volna, hogy mindenkor tanulta és régen tudta, miképpen kelljen ellentállani neki. Mikor László²⁾ király elveszett Várnánál, mikor az országnak színe azon a harczon mind elveszett, s esett: az ő szíve meg nem rettent, és az ő elméje meg nem hült; tíz ezer emberrel mit nem csinált, mit nem próbált, és addig fárasztotta a török császárt, hogy azt győzelemről futásra kényszerítette. Ez volna a vitéz. Sokat másokat a régi jó magyarokat nevezhetnék, az kik tudták az mondást: jó nevet nem nyerhet veszedelem nélkül, veszedelem nem győz állandóság nélkül; *necessitatem evitare non potest*.³⁾

15. *Prædæ aviditas*.⁴⁾

Juvit hostium aviditas, omissa cæde prædam sectantium.
(cap. 65.)⁵⁾

Ihon van jutalma a vándorló katonáknak⁶⁾ és a prédán kapdozóknak. Hiszem nyomoruság az, hogy a kit vitézséggel, vére ontásával nyer az ember: győzedelmet, az üdétlen⁷⁾ préda-kapdo-

¹⁾ Tehát a történhetőket megfontolva, nem talált más módot, mint az ellenséget az erdőben föltartóztatni. (Ugyanott.)

²⁾ I. Ulászló, 1444.

³⁾ A kényszerűséget kikerülni nem lehet.

⁴⁾ Kapzsóság a zsákmányra.

⁵⁾ Segítségül jött az ellenség kapzsósága, kik az öldöklést abbahagyva, a zsákmányra vetették magokat. (65. fej.)

⁶⁾ Talán «kóbor katonák» jobban megfelelne az itt kívánt értelemnek, melylyel Zrínyi a korabeli bolyongó zsoldosokat akarja jelezni.

⁷⁾ Idő előtti, időtlen.

zással kelljen elveszteni. Ihon a németek mint járanak, elveszték a nyereséget a fösvéynységért. Fogd meg előbb a madarat, azután mellyezd (kopaszd), vidd végben az harcztot, azután a prédát helyén találod. De tudjátok mitül történik ez a prédára esés, ti kapitányok, és micsoda az orvossága? Attól esik, hogy az nyereséget egyiránt nem osztjátok, hanem a ki mit kaphat, övéje; maga ez nem igazság. Az sz. írásban is volt a kótya-vetye, egyiránt jutott része mind annak, a ki harcztolt, mind a ki a lerakott portékát őrzötte. Ihon az orvosság: ha látják a te vitézid, hogy héjában kapdoznak, elő kell adni és egyiránt osztlik: utánna megy az ellenségnek és nem a prédának. Megadták a lajezigi ¹⁾ harcztban az árát a kapdozásnak a császár hada, mert megveré az ellenség őket, de megadták kiváltképpen azok a kapitányok, a kik voltak oka, mert a hóhár vette fejeket érette. Így járanak a mi magyarink Eger alatt Maximilián herczeg és Bátori Zsigmond alatt, maga a török császár szaladott, ha prédának nem estek volna a magyarok.²⁾

16. Visio. Somnium.³⁾

Quintilium Varum, sanguine oblitum, et paludibus emersum, cernere et audire visus est, velut vocantem. (cap. 65.)⁴⁾

Az álom sokszor Isten akaratjából vagy on, sokszor csak az étkeknek füstölgő emésztetlenségéből; akár honnan vagy on, az bizony dolog, hogy az embereknél kedves, nagy hatalma vagy on; magamról mondom, hogy sokszor jövendőkrül igazán álmodtam, sokszor az álom miatt conturbáltattam ⁵⁾ és kedvemben megváltottam. Minekünk kik keresztyének vagyunk, nem szabad az álomnak hinnünk; méltán is, mert sokszor az álom minket gonoszra vezérlene, és az Isten imádásátul is elvonna; mindazonáltal a bizonyos, hogy a lélek bennünk nem aluszik, hanem fáradoz, és sokszor az Isten mutat minékünk oly látatot, a kivel int hogy térjünk meg és

¹⁾ Lipcei (Breitenfeldi).

²⁾ A mezőkeresztesi csatában 1596 október 26-án.

³⁾ Látomány. Álom.

⁴⁾ Azt képzelte, hogy Quintilius Varust látja vérrel borítottan a mosárból kiemelkedni és hallja, hogy őt hívja. (65. fej.)

⁵⁾ Megzavartattam.

oltalmazzuk magunkat a veszedelemtől. Elég példánk vagyon a régi sz. atyáknak álmairul, kikben az Isten jelent meg Ábrahámnak, Jákobnak és másoknak.¹⁾ Immár ha az ember álmodik valamit, nem jobb-e (ha nem hiszi is) magát reflectálni arra,²⁾ mi történhetnék néki, és caute³⁾ jární? Egy harkály csicségése sokszor oly dolgot juttat az embernek eszébe, a mely ha nem lett volna, talám szerencsétlenséget talált volna; a szerént az álom is. Olvastam olyant is, hogy az Isten a lelkeket egyszersmind teremtette, és hogy azok a levegőben járnak, azok oztán a mi jövendőinket jobban látják, hogysen a mi lelkünk, a mely testi felyhővel be van homályosítva, és azok, mivel sympathiája vagyon egy léleknek a másikkal, adnak oly jelt nekünk, vagy álom által vagy valami más látat által, hogy őrizjük magunkat. Én azt nem hiszem, mindazonáltal száz példát láttam az álom jövendőjének és más csudáknak, a melyek miképpen legyenek, én azt nem tudom. Rómában sokszor előbb jött győzelemnek hire és minden particularitása,⁴⁾ hogysen a harc meg is volt; Brutusnak egy spectrum⁵⁾ jelent meg, és jövendőjét megmondotta, a ki ugyan megtörtént.⁶⁾

Én mindazáltal concludálok: ⁷⁾ az álomnak nem kell hinni, és ha nem tudom micsodás rettenetes lészen is, ne rettenjen meg a vitéz hadnagy tüle. Álom, essős idő, mind elmulik; ⁸⁾ az Istennél vagyon a jövendő, őnála a szerencse és az ember szive; ő ad szerencsét mikor akar, mikor tudja hogy jobb; legyen az ő neve dicseretes.

17.

Cæcina, comperto, vanam esse formidinem, cum tamen ne que auctoritate, ne que precibus, ne manu quidem, obsistere, aut reti-

¹⁾ Pl. Salomonnak (Királyok I. könyve. III. R. 5—14.).

²⁾ Azt tekintetbe venni.

³⁾ Óvatosan.

⁴⁾ Részlete.

⁵⁾ Kisértet.

⁶⁾ Marcus Junius Brutus, Julius Cæsar egyik gyilkosa előtt, midőn Ázsiában Antonius és Octavianus ellen hadat gyűjtött, megjelent Julius Cæsar szelleme, s megjósolá neki közeli vesztét Philippinél.

⁷⁾ Így végzem.

⁸⁾ E mondásra gr. Forgách Simon tábornok, Zrínyi katonai művének buzgó tanulmányozója s részben kiadója, gyakran hivatkozik.

nere militem quiret, proiectus in limine portæ, miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam (cap. 66.).¹⁾

Mit nem csinál, mit nem fáradoz a jó hadnagy, hogy futástúl megtartsa a vitézit; a maga testét nem kétli gátul vetni, hogy megtarthassa őket: úgy cselekedett Cæcina.

18. Vis et consilium.²⁾

Unam esse in armis salutem, sed ea consilio temperanda (cap. 67.).³⁾

Taurus fortis est et occiditur,
Elephas grandis est et occiditur,
Leo ferus est et occiditur.⁴⁾

Az ember mivel erősb a bikánál, mivel nagyobb az elefántnál, mivel fenébb az oroszlánnál? és ha az esze nem volna, a többi egyiknek sem állhatna ellene, de észszel uralkodik ez világon és az embereken is az, a kinek több van. Mikor vis et consilium egy emberbe szerkezik: boldog az és becsületes, hatalmas és rettenetes.

19. Nimia securitas.⁵⁾

Hosti, facile excidium, et paucos ac semermos cogitanti, sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina, tanto maiora offunduntur (cap. 68.).⁶⁾

¹⁾ Cæcina fölsimervén, hogy a rémület alaptalan, midőn mindazonáltal sem parancscsal, sem kéressel, még kezeivel sem birt határt vetni és a katonákat visszatarítani, végül magát a kapu küszöbére vetve, a szájalom által zárta el az utat, mert testén keresztül kellett volna gázolni. (66. fej.)

²⁾ Erő és eszély.

³⁾ Egyedül a fegyverekben van a szabadulás, de azt eszélylyel kell párosítani. (67. fej.)

⁴⁾ A bika erős, és megöletik,
Az elefánt nagy, és megöletik,
Az oroszlán vad, és megöletik.

⁵⁾ Elbizakodottság. (Túlságos önbizalom.)

⁶⁾ Az ellenségnek, mely megsemmisítésüket könnyűnek, őket kevés számúaknak s csak félig fegyverzeteknek hitte, a feléje zuduló trombitaharsogás, fegyvervillámlás minél váratlanabb volt, annál nagyobbnak tűnt fel. (68. fej.)

Bona mater malum parit filium, nimia securitas periculum.¹⁾

Hidd ²⁾ el magadat, ha szégyent akarsz vallani; be bolond az, ki az ellenséget semminek gondolja ha nyomorult is. Azt mondja a török; ha a te ellenséged olyan is mint az elefánt, annyinak tart-sad mint a legyet, ne félj tüle; ha olyan is mint a légy, ugy se vesd meg, hanem oltalmazd tüle magadat mint az elefánttól. Pogánytul szép tanuság. Az ember a ki kevésnek tartja és semminek gondolja ellenségét, mindenkor kárt vall; oka az, hogy nem szedi össze magában minden erejét, eszét és tehetségét, azt gondolja, hogy kész vert had az ő ellensége, és semmi fáradságot nem kell néki rá vesztegetni; ha oztán az ellenség egy kevésse serényebben viseli magát, mindjárt véletlenül találja, mert nem gondolta azt fölöle, és készületlen ahoz. És ihon, miként veszi magát az maga-hitt ember. Kész veszett a ki mást semminek tart. Azért kicsin ellenség ellen is, futó ellen is, minden tehetséggel harczolj, ne kelljen oztán mondanod: hiszem ki gondolta volna, meg sem gondoltam volna.

20. Victoria.³⁾

Vim, sanitatem, copias, cuncta in victoria habuere. (Ibid.)⁴⁾

Az hadnagy minden állapotját helyére hozza, minden nyomorúságát, szegénységét egy jó győzelemmel; az ad neki eszt, bátorságot, tisztességet és szüvet. Henricus III. franczia király, mikor excommunicálva ⁵⁾ volt pápától egy cardinál halála miatt,⁶⁾ kérdezte Navarræ Regem ⁷⁾ (az ki azután franciai magnus Henricus volt), hogy mi módon kelljen a pápátul absolutiót⁸⁾ nyerni? Azt felelé néki: Uram, egy jó győzelem mindent helyére hoz, és tégedet is absolvál a pápa. Ihon győzelemnek az haszna.

¹⁾ Jó anya rossz fiút szül; az elbizakodás (túlságos önbizalom) veszedelmet.

²⁾ Bíz.

³⁾ Győzelem.

⁴⁾ A győzelemben erőt, egészséget, bőséget, mindent nyertek. (U. o.)

⁵⁾ Kiátkozva.

⁶⁾ Guise Lajos herczeg, lotharingiai bibornok, kit III. Henrik 1588. decz. 13-án börtönében meggyilkoltatott.

⁷⁾ Henrik navarrai királyt, sógorát, ki később IV. Henrik név alatt franczia király lett.

⁸⁾ Földrehozást.

21.

Facta singulorum extollere; vulnera intuens, alium spe, alium gloria, cunctos alloquio et cura, sibique et praelio firmabat (cap. 71.).¹⁾

Megérdemli a vitéz a becsületet, de leginkább a győzelem után, akkor mutassa meg hadnagy, hogy nem háladatlan, hogy nem felejtí el az érdemét kinek kinek, mert azután is eszében jutván a vitézeknek, jobban viseli magát.

Finis Annalium Libri Primi.²⁾

CORNELLII TACITI ANNALIIUM LIBER SECUNDUS.³⁾

22. Constantia, fortitudo in adversis.⁴⁾

(Vide Aphor. 1.)⁵⁾

Primoque congressu fusus; reparat vires regnoque potitur (cap. 3.).⁶⁾

Az bizony⁷⁾ dolog, hogy a ki a szerencsét asszonynak nevezte (ugymint Fortuna), és hogy elől üstökös, hátul kopasz, és hogy szárnyas, és hogy egy golyóbison áll az egyik lábával, igen bölcsen csinálta azokat a találmányokat. Asszony, mert szereti a serény férfiakat, audaces fortuna juvat,⁸⁾ elől üstökös hátul kopasz, fronte capillata, post hæc occasio calva:⁹⁾ annyit teszen, hogy a ki a szerencsét üstökön nem ragadja mikor jön, mikor megyen héjában kapdozni utánna; hogy golyóbison áll, azt értsd rajta, hogy

¹⁾ Az egyeseknek hőstetteit kiemelte; a sebeket megtekintve, egyiket remény, másikat dicsőség, s mindannyit rábeszélés és gondoskodás által megerősíté a maga és a háború számára. (74. fejj.)

²⁾ Vége az évkönyvek első könyvének.

³⁾ Cornelius Tacitus Évkönyveinek második könyve.

⁴⁾ Állhatatosság, bátorság a balszerencsében.

⁵⁾ Lásd az 1. aphorismát.

⁶⁾ Az első összeütközésnél megveretvén, új erőket gyűjt s elfoglalja az országot. (3. fejj.)

⁷⁾ Bizonyos.

⁸⁾ A merészeket segíti a szerencse.

⁹⁾ Az alkalomnak homlokán üstöke van, hátrább kopasz.

nem állhat egy nyomban sokáig, elfordul (ha akarna is veszteg állani) a golyóbis a lába alatt. Et tantum constans in levitate sua est.¹⁾ Így levén a dolog, a ki vitéz és látja, hogy öfelé jön a szerencse, ne mulassa el megkapni az üstökét, mert ha hamar nem bánik vele, elveszti, vagy a szárnya magasban, vagy a lába alatt elgördül a golyóbis másfelé, hogysen te gondolnád, akkor oztán csak az ohajtás marad a szájadban haszontalanul. De bár ugy legyen is hogy hátot mutasson az embernek a szerencse, vitéz, nem kell azon megfélemleni; akkor válik meg az ő embersége, akkor vitézsége, akkor nevededik jó hire neve. Az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben esmérszik meg; akkor mutassa meg magát, hogy ő játszik a szerencsével, és nem az a vándorló asszony övéle; akkor jussanak eszébe az ő eleinek érdemei, az ő hireinek öregbülése; vesse meg a halált, az mely nem olyan szokatlan és rettenetes, mint ez az mi hitván földi testünk gondolja, mert ez egy adó, az melyet minden ember ez világon ennek ez világnak adózik. És mikor ilyen resolutiót veszen a vitéz magához, akkor az Isten nyakon fogja a szerencsét, és oda küldi neki, akkor a Fortuna, ugy mint asszony, az embert megszanja s kiveszi veszedelemből. Mindenkor reménség legyen a jó vitézben, és mindenkor proponálja magának²⁾ azt a symbolumot: ³⁾ *durabo*.⁴⁾ Veri a hab a kősziklát, de előbb mind tenger mind szél elunja verni, hogysen a meglágyulna vagy megtörnék.

Flavescent segetes cum sol volet, et mala iusto
In melius rediget tempore cuncta dies.⁵⁾

Ad jobbat az Isten, megsárgul a kalász; sokszor egy türés az te veszedelmedet jóra fordítja és helyére hozza romlott állapotodat. A veszedelmet, a szerencsétlenséget csak ugy kell tartani, miként az essőt, gonosz időt és szélvészt. Láttam egy képet egy olasz urnál, a hol nagy fergetegben és essőben egy kis evetke a farkával

¹⁾ Lásd Ovidiusnak a 9. aphorismában idézett versét.

²⁾ Állítsa maga elé.

³⁾ Jelt, jelszót.

⁴⁾ Kitartó leszek! Kitartás!

⁵⁾ A gabonák sárgulnak a múltó nappal; a kellő időben, a mi rossz volt, minden nap teszi jóvá.

befedte magát, és jó reménységben volt, oly inscriptióval: ¹⁾ *durabo*. Hát a vitéz ember, a kinek a veszedelem az ő elementumja, az ő koronája és dicsőssége, mért nem mondja aztat: Ad jobbat az Isten, örömet szenyvedek.

In eodem igne aurum rutilat et paleæ fumant: et sub eadem tribula paleæ comminuuntur, frumenta purgantur.²⁾

23.

Et quæ sibi tertium iam annum belligeranti sæva vel prospera evenissent (cap. 5.).³⁾

Az hadviselő embernek jól meg kell mindenenket gondolni, mi csoda történék az ő idejében, vagy az előttte való időkben, és mi csoda okos vagy vitéz az ő ellensége, mert az elmúltakból tehet jövődökről ítéletet. Jó a historiákat olvasni, mert valami történt ez világon, mind meg van írva; soha immár oly dolog nem történhetik, hogy máskor oly dolog nem történt volna. Nihil novum sub sole, nec valet quisquam dicere: ecce hoc recens est; iam enim præcessit in seculis quæ fuerunt ante nos,⁴⁾ ezt mondja Salamon. Mindenkor és mindenkor így leszen; de az a boldog és böcs, a ki más ember kárán tanul és nem magáén.

24. Impedimenta.⁵⁾

Longum impedimentorum agmen opportunum ad insidias, defensantibus iniquum. (Ibid.)⁶⁾

¹⁾ Felírással.

²⁾ Ugyanazon tűzben az arany fénylik, a szalma füstöl; és ugyanazon cséplő alatt a szalma összetörik, a gabona kitisztul.

³⁾ És a mit ő, a már három év óta háborúskodó, szomorút vagy szerencsét megért. (5. fej.)

⁴⁾ Semmi sem új a nap alatt, és senkinek sem jó mondani: ime ez új; mert már megelőzött azon századokban, melyek előttünk voltak. (Salamon. Prédikátor könyve I. 9. 10. Károli Gáspár fordítása szerint: 9.) . . . «és semmi nincsen új dolog a nap alatt. (10.) Vagyon valami, a miről mondhatják: Nézhetse ezt, új ez! mely immár sok száz esztendővel volt mi előttünk».

⁵⁾ Podgyász, málha.

⁶⁾ Hosszú podgyász-oszlop a lesből való támadásoknak kedvez, a védőknek alkalmatlan. (Ugyanott.)

Az sok szekér és sok bagagia,¹⁾ a mint a hadban híjják, nem egyéb, hanem csak akadály; igen jól híjja Tacitus: *Impedimenta quæ impediunt militem.*²⁾ Hiszem rút dolog az, hogy egy szegény legény, a ki egy darab kenyérrel egyébiránt *contentus*³⁾ lehetne, egy szekeret, egy kurvát, ökröt, barmot huz maga után: nem vitéz embernek való az, hanem amaz vándorló czigányoknak. Hiszem nem azért megyek az hadban, hogy minden részét testemnek jól tartsam, hanem hogy jó hirt nevet, ahoz nyereséget is, hozhassak haza; s miképpen akarod azt megnyerni, nem tudom, ha annyi galyad és szekered⁴⁾ van. Mert ha valahová hirtelen el kell menned az ellenségre, örökké csak vissza a portékára⁵⁾ ásisz, és nem hagyhatod el jó szívvvel. Más az, sokszor oly országokban jutsz, ahol szűk a kenyér, szűk a széna, abrak; miképpen mehetsz oda, mikor annyi szájat hordozsz magaddal, a kik mind enni akarnak. Ehez, ha valahol be kell sánczolni magát a hadnak, mely nagy helt kell besánczolni, nem a vitézek kedvéért, hanem a cseléd kedvéért. De oztán miképpen oltalmazod meg magadat, ha fele a hadnak cselédből áll? Végtére, jusson eszedben, mit mondott az Ajax az Ulyssesnek, az ki az Achilles fegyvereért *competált*⁶⁾ vele:

*Cur spolieris erit, non cur metuaris, ab hoste.*⁷⁾

25.

*Ut liceret cum fratre colloqui, oravit (cap. 9).*⁸⁾

Nem szabad senkinek az ellenséggel szóllani a kapitán hire nélkül; mert ha arra nem vigyáz a kapitán, rövid nap el lesz

¹⁾ Podgyász. (Bagage.)

²⁾ Terhek, melyek akadályozzák a hadat. — Magyarúl visszaadhatlan szójáték.

³⁾ Megelégedett.

⁴⁾ Régi szólásmód: sok a gallya szekere, azaz: sok fölösleges holmit hord magával.

⁵⁾ Itt: málhádra, vagyonodra.

⁶⁾ Vetélkedett.

⁷⁾ Miért fogsz kiraboltatni az ellenségtől, mert nem fél tőled?

⁸⁾ Kérte, hogy szabad legyen fivérével beszélnie. (9. fejj.)

árulva az ellenségnek; legfőképpen szállott várakban igen kell arra vigyázni.

26. Stratagema.¹⁾

Distantibus locis invecti, ut hostem diducerent (cap. 11).²⁾

Mikor az ellenség tul egy folyó vizen vagyon s te innen, és örömet hozzá mennél, de őrzi a partot, nincs jobb mód, mint sok helyen kötöztessd ³⁾ a hadadat, mert nem tudja hol kell őrzeni, és nem örömet oszlatná el a hadát. Mikor Julius császár *Commentárius*ira irunk, megmutatjuk, miképpen cselekedett ő ilyen occasióban.⁴⁾ Svédziai király, mikor Tilly elveszett, erőhatalommal ment a folyó vizen.⁵⁾ Joseph. Riccius, de *bellis Germanicis*, *Libr. V.* Fol. 326.

27.

Igitur propinquo summæ rei discrimine, explorandos militum animos ratus, quonam id modo incorruptum foret, secum agitabat. Tribunos et Centuriones læta sæpius, quam comperta, nunciare; libertorum servilia ingenia; amicis inesse adulationem; si concio vocetur, illic quoque, quæ pauci incipiant, reliquos adstrepere, penitus noscendas mentes cum secreti et incustoditi inter militares cibos, spem aut metum proferrent (cap. 12.).⁶⁾

¹⁾ Hadi fortély, hadi csel.

²⁾ Különböző pontokon szállottak (a vízbe), hogy az ellenséget több elé oszszák. (11. fej.)

³⁾ Mutasd, foglalkoztasd.

⁴⁾ Alkalommal.

⁵⁾ Gusztáv Adolf a jól védelmezett Lech folyamon való átmenetelt kierőszakolta, 1632 április 6-kán, mely alkalommal Tilly, a császári hadsereg (bajor liga) fővezére, súlyosan megsebesült, s azután április 20-dikán Ingolstadtban meghalt.

⁶⁾ Ennélfogva a döntő pillanatnak ennyire közel létében elhatározta, hogy kikémleli a katonák hangulatát, meghányta-vetette, hogyan lehetne ezt bizton megtenni. A tribúnok és centuriók gyakrabban jelentenek kellemeset, mint valót (ezt gondolta magában); a libertinusok szolgálalkúiek; a barátok hajlandók a hízeltetésre; ha gyülekezet hívatnék össze, ott is, a mit kevesen elkezdénének (mondani), a többiek helyeselnék; akkor kell megismerni legtitkosabb gondolataikat, midőn maguk közt s őrizenlenül a katonai étkezésnél nyilvánítják reményöket vagy félelmöket. (12. fej.)

Sok mesterségből áll a vitézség, nem szabhatni neki igaz mértéket az ki mindenre alkalmas legyen. Nézd miképpen kell leskődni szállásról szállásra, sátorokról sátorokra, hogy hallhassa az ember és eszében vehesse a vitézek kedvét a harcához; és igazán mondja Tacitus, hogy alig lehet másképpen végére menni. Mert a hadnagyok és más tisztviselők, hogy ne lássanak szüvetleneknek ¹⁾ lenni, gyakorta mondanak vakmerő dolgokat, a barátid és szolgálid a te kedved szerint szólnak; ha pedig mindnyájokat öszvehidod is, úgy sem mész végére akaratjoknak, mert csak az egy kezdjen valamit kiáltani, a község mindjárt utánna kiáltja azt. Tehát jó mesterséget talált Germanicus, a szállásokon hallgatózni; így cselekedett ama vitéz Gustavus Adolphus, ²⁾ így a mi (soha dicséret nélkül nem nevezendő) Mátyás királyunk.

28. Eloquentia. ³⁾

Orationem ducis secutus militum ardor (cap. 14). ⁴⁾

Semmi mesterség, semmi hatalom ugyan az emberek kedvét és akaratját nem forgathatja, mint a kapitánnak okos biztató szava; az uralkodik az emberek elméjén, az csinál utat magának mások elrejtekezett szívében. És egyébiránt is az eloquentia oly bőves dicsőiséggel, hogy nem úgy alávettetett a contemptusnak avagy a megvetésnek, mint a más tudományok; ő szeretteti magát félelemmel, ő félet magát szeretéssel, annyi villamása, a mennyi koronája vagyon; uralkodik mindenütt, becsülteti magát mindenkor. Ez által a győzedelmek, a melyek igen kétségesek voltak, vitettek véghez, ez adott szüvet vitézeknek, az melyek nyulak voltak, ez a szerencse boszuságára megbátorította a félénkeknek szívét. És hogy ne szóljak Xenophonról, Julius császárról, a kik sokat eloquentiával vittek véghez: tekintsünk az mi időnkre, meglátjuk Szkender béget, Hunyadi Jánost, és a fiát Mátyás királt, más sok magyar vitézekkel, az kiknek számlálására egy egész könyv kellene, a melyek

¹⁾ Kicsiny szívűeknek, gyáváknak.

²⁾ Gusztáv Adolf svéd király.

³⁾ Ékesszólás.

⁴⁾ A vezér szónoklatát a katonák lelkesedése kísérte. (14. fej.)

biztató szavokkal többet vittek véghez hogysen a magok karjokkal ; beszéddel csináltak utat a bátorságnak, és vitézséggel vitték végben. És bizonyára, ha meggondoljuk jól, meglátjuk hogy Istennek nagy ajándékja az, hogy mi az mi kívánságunkat és akaratunkat nem csak közölhetjük másokkal, hanem arra is erőtethetjük másokat és kénszerithetjük. De ez az eloquentia olyan, hogy nem szintén csak a szókbul áll ; elébb hogysen kijön az ember szájából, kíván hozzá való dispositiót,¹⁾ és alig mondhatjuk az meztelen szókat eloquentiának, ha nincs más hozzávaló egyező állapot. Szükséges azért, hogy a kapitán ne reszketve és halován orczával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy azt mit a nyelve mond, az orczájának színe meg ne hazudtolja. Vaj ki nagy biztatás a seregnek a kapitán serény magaviselése ; az ő homlokán látja az alattavaló kinyomtatva mind a bátorságot s mind a félelmet. Cato mikor describálja²⁾ mi-csodásnak kell lenni a vitéznek, azt mondja : kézzel, lábbal, nyelvél, torkával fáradozzék, és bátorságot mutasson. Ilyen volt Szigetben vitéz Zrini Miklós.

És kénszerittetem mondani, hogy minden dologban rosz a képmutatás és az fictio ;³⁾ de az ilyen occasiókban nem csak nem rosz, sőt inkább szükséges ; mert ha félsz is, nem kell mutatni magadat hogy félsz, hanem viszont bátorságot és fiduciát.⁴⁾ Az mely kapitány ugy dispositus,⁵⁾ sokat ígérhet magának hada felől, mert mindenre, a mire akarja, rá veheti és minden órában vitézzé csinálhatja a hadát. Observálni kell azt is, hogy noha ez a virtus,⁶⁾ eloquentia, olyan hatalmasul az emberek szívében uralkodik, mindazonáltal nem tartós. Mikor azért a kapitán szép szavával a hadat persvadeálja,⁷⁾ és látja hogy kívánják a harczt, ne mulasson sokáig, hanem míg meleg a vas, addig verje, míg el nem mulik az kedvek, addig serénykedjék ; mert végtére a mely szók megmelegítik az ember vérét avagy öszvegyüjtik, az idő eloszlatja és meghűti. Mert

¹⁾ Hangulatot.

²⁾ Leírja.

³⁾ Ámítás.

⁴⁾ Bizakodást, önbizalmat.

⁵⁾ Erre alkalmas, ezt tudja.

⁶⁾ Erény, tulajdonság.

⁷⁾ Rábeszéli.

nézd, mit mond tovább C. Tacitus: Sic accensos. et praelium poscentes, in campum ducit (cap. 16).¹⁾

29.

Intentus paratusque miles, ut ordo agminis in aciem adsisteret (cap. 16).²⁾

Kétség, jobb-e a harczon állva várni az ellenséget, vagy gyorsasággal reá menni; sok exemplumot láttunk mind pro s mind contra. Olvassuk hogy Pompeius Magnus, mikor Julius császárral megharczott volna, megparancsolá a hadának, hogy állva várnák az ellenséget, mások pedig³⁾ csaknem futást mentek Pompeius hadára, és ez volt egyik oka a Pompeius veszedelmének. Másfelől látjuk, hogy a török, tatár gyakorta azért romlik, hogy futást mégyen az ellenségre a mely vesztég állva várja. Nem tudom miképpen definiálni,⁴⁾ azt mondom, hogy egy tanúságbul is nem csinálhatunk generalis regulát⁵⁾ a vitézi dologban, és ebben sem lehet. Egy kapitán ne ragaszkodjék egy dologhoz, gondolván, okvetetlenül az úgy lesz, mert megcsalja magát, hanem különböztesse és változtassa a maga elméjét az mint a hely és az idő kívánja. Ha az ellenség olyan, hogy az ő hatalma első furiában avagy impetusban áll,⁶⁾ a bizony dolog, hogy jobb állva várnod, quia nullum violentum durable,⁷⁾ állj vesztég és tarts meg az első ütközetet, meglankad az ereje és serénysége, azután könnyen bánhatsz vele. Ha pedig az ellenség rendesebb náladnál, s tanultabb, vitézebb náladnál, jó olyankor adni motust⁸⁾ a seregnek; ugyan futást menj rá, csak ne messzéről, hogy erődet el ne fogyasd míg rá gyüsz, mert a futás a vért az emberben meguítja és megmelegíti, és erőt is ad, erősebben is

¹⁾ Az így feltüzelteteket és harczravágyókat a (Idisiaviso) mezőre vezette. (16. fejj.)

²⁾ Vigyázott és készen volt a legénység, hogy a menetalakzataból csata-rendbe fejlődhessék. (16. fejj.)

³⁾ T. i. Caesar csapatai.

⁴⁾ Meghatározni, megmagyarázni.

⁵⁾ Általános szabályt.

⁶⁾ Ha az ellenség első dühében van, s ebből eredő tüzzel tör reád.

⁷⁾ Mert semmi, a mi heves, nem tartós.

⁸⁾ Megindítani, mozgásba hozni, tűzbe hozni.

ütközhetik az ellenséggel, adván az motust, impetust¹⁾ és erőt. Az görögök Sándor képét úgy írják,²⁾ hogy térden áll és várja az ellenséget, Homerus pedig Achillest gyorsnak írja,³⁾ és mikor megölte is Hectort, azt írja, hogy futott reá maga.

30. Victoria.⁴⁾

Magna ea victoria, neque cruenta nobis fuit (cap. 18).⁵⁾

Minden győzelem jó és nagy, de az mely az mi akaratunk (szerint) és vérontás nélkül⁶⁾ meglehet, legjobb és szebb és dicsőségesebb.

31. Nimia securitas.⁷⁾

Repertis inter spolia eorum catenis, quas in Romanos, ut non dubio eventu portaverant. Ibid. (cap. 18).⁸⁾

Hidd el magadat ha szégyent akarsz vallani. Megmondtuk már azelőtt, hogy nem jó az ellenséget semminek tartani, nem úgy kell menni a harczra, mint a madarászásra táskával, hanem észszel, kézzel és bátorsággal.

32. Triumphus.⁹⁾

Haud perinde Germanos vulnera, luctus, excidia, quam ea species dolore et ira adfecit. Ibid. (cap. 19).¹⁰⁾

Ki volna az, a kinek nem fájna a szive, ki volna a ki inkább nem kívánná halálát, hogysem látni az ellenséget a magad vérén

¹⁾ Adván (a futás) felindulást, erélyt, hevességet és erőt.

²⁾ Rajzolják (képet írni).

³⁾ Rendes jelzője Homérnál: a gyorslábú.

⁴⁾ Győzelem.

⁵⁾ Az a győzelem nagy volt, és nekünk nem is sok vérbe került. (18. fej.)

⁶⁾ Ertsd: nagy vagy fölösleges vérontás nélkül.

⁷⁾ Elbizakodottság. Lásd a 19. aphorismát.

⁸⁾ A zsákmány között lánczokat találtak, melyeket — a kimenetelről nem is kételkedve — a rómaiak részére hoztak. (Ugyanott.)

⁹⁾ Diadal. — Diadalmaskodás a legyőzött ellenség rovására.

¹⁰⁾ A germánokat sebeik, a gyász és pusztulás alig töltötték el annyira fájdalommal és haraggal, mint azon látvány (t. i. hogy a harczmezőn a csata után az ellenség fegyvereiből a legyőzött nemzetek neveivel diszítve diadaljelt állítottak föl). Ugyanott. (19. fej.)

tombolni, hurezolni társaidat pórázon és belőlök triumphust ¹⁾ csinálni? Bizony keserves láttat, mikor az ellenség nevet és örvendez a mi kárunkon. Az Isten mikor rettenetessen fenyegetni akar bennünket, azt mondja, hogy mikor immár teljességgel megnyomorít az ellenség bennünket: ego autem irridebo te et subsannabo tibi.²⁾

33

Nihil ex iis Cæsari incognitum: consilia, locos, prompta, occulta noverat, astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Ibid. (cap. 20).³⁾

Mind tudni kell a kapitánnak az ellenség dolgát, még a gondolatját is ha lehet által kell látni, hogy tudhassa az ellenségre fordítani az ő mesterségét; ez penig kémek által és rabok ⁴⁾ által lesz meg. Egy szóval, éjjel nappal gondolkodjál, mit cselekedhetnél az ellenségnek, és az ellenség tenéked, és gondold meg hogy az ellenség is oly gondolatban van, és azt is, hogy őrizzed magadat attul ahol látod hogy ellenséged árthat.

34. Locus ducis.⁵⁾

Quod arduum, sibi. Ibid. 2.⁶⁾

Az harezon tartozik az kapitány, mikor de summa rerum agitur,⁷⁾ a maga személyét a legveszedelmesebb helyre tenni, de elébb mindazáltal mindenekről provideálni.⁸⁾ Jóllehet a kapitány személyének nem kell minden veszedelemnek eleiben vettetni, de mikor immár látja, hogy mindent cselekedett az mi egy generálist illet, akkor maga személyével a hadának bátorságot adjon.

¹⁾ Itt: diadalmenetet.

²⁾ En pedig téged nevetni foglak és kigúnyolni.

³⁾ Semmi sem volt abból titok Cæsar előtt: terveiket, állásukat, minden nyilvános dolgot és titkot ismert, és az ellenség cseleit saját vesztökre fordítá. (20. fej.)

⁴⁾ Hadi foglyok.

⁵⁾ A vezér helye.

⁶⁾ A mi nehéz volt, azt magának (t. i. tartotta fenn). Ugyanott.

⁷⁾ A legfőbb dolog forog koczán, a döntő pillanat beáll.

⁸⁾ Gondoskodni.

35.

Hostem a tergo palus, Romanos flumen aut montes claudebant; utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoria (cap. 20).¹⁾

Nagy merészség és talám vakmerőség oly állapotra hozni ügyedet, hogy avagy meg kell halni avagy győzni az ellenséget. Julius császár mikor Angliára ment, megégették a hajókat a kiket oda vittek, hogy lássák a vitézi, hogy nincs mód a szaladásban.²⁾ Ihon most mind a rómaiak mind a németek oly helyre állították magok hadát, a honnan nem lehetett szaladni. Olyan tanult és vitéz hadnak, és a kiktől bizonyosan el nem szakadhat a győzelem, talám jó olyan kéntelenséget csinálni, de a tudatlanoknak ne; a kétségbenesés ad az embereknek szüvet néha és némelyeknek, secundum poetam:

Una salus victis nullam sperare salutem; ³⁾

de néha a szüvével együtt eszt és erejét is elveszi. Láttam oly ijedt embereket a kik szaladtak, hogy mikor vágta az ellenség nem érzette. Láttam ötszáz törököt belehalni a Mura vizében, csak azért, hogy elveszett volt ijedtekben az eszek,⁴⁾ és egy hajításnival alább lévén az kelő avagy gázoló hely, nem találták meg; sok ezerül penig olvastam a historiákban.

¹⁾ Az ellenséget hátulról a mocsár, a rómaiakat a folyam vagy a hegy zárta körül: mindkét résznél a harczenyszer a helyi viszonyokban, a remény a vitézségben, a szabadulás a győzelemben rejlett. (20. fej.)

²⁾ Ez Julius Cäsarról ismeretlen adat, bár Zrínyi két ízben is fölhozza. Cortez volt az, ki hajóit maga után elégette, midőn Mexikót meghódította (1579). Julius Cäsar, két hadjáratot indított Britania ellen, de hajóit egyik alkalommal sem égette el, csupán a partra vonatta.

Egyike ez, úgy látszik, Zrínyi historiai tévedéseinek. (Lásd még a Centuriák 4. számát.)

³⁾ A költő szerint: Egyetlen üdvö a legyőzötteknek, hogy nem remélnek semmi üdvöt.

⁴⁾ 1623-ban, Kottori mellett, mely harcban a még gyermek Zrínyi atyja, György, oldalán mint néző vett részt, de a példát soha se tudta elfelejteni.

36.

Sed genere pugnæ et armorum superabantur (cap. 21.).¹⁾

Ihon, magyar katona, ihon hajdu,²⁾ a te fogyatkozásod. Ha én a katonának azt mondanám: viselj fegyverdereket,³⁾ karabint,⁴⁾ tarts meg a rendet; ha a hajdunak: viselj muskétát⁵⁾ és pikát,⁶⁾ ne hágj ki az te rendedből, mit mondana nekem? legelőször megnevetne, azután meggyülölné. Hej-hej, hun van a magyarnak régi jó hire! kivel németeket, olaszokat, törököket feljülhaladta; valljon olyan könnyen nyerték-e a magyarok Pannoniát, a mint most hadakoznak? Egy korbács az ő bizodalma, egy futó ló az ő reménsege. Abstulit Deus ab Izrael omnem, omnem bellatorem;⁷⁾ nevetségül szólnak a nemzetek mifelőlünk. Honnan vagyon ez? honnan vagyon ez? Militia gravis est, nos facimus illam levem; militia dura est, nos facimus illam mollem: ergo non militia, sed mollitia.⁸⁾ Genere pugnæ et armorum.⁹⁾ Examináljuk¹⁰⁾ a mi rendtartásunkat. Megbocsássatok, magyarok, igazat kell mondanom! Nem különben mint a ménes avagy barom járása; egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki nem néz rendtartást, senki nem kívánja sőt gyűlöli. Nemcsak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket irnak seregek rendelkezéséről, mi pedig azokat nevetjük; mennyi mesterség és tudomány kívántatik ahoz; minékünk elég, ha sok és számos a hadunk. De hun van annak is a fegyvere? Egy kis puska. Ó nyomorult! s azt tudod-e: azzal várakat veszsz, sánczokat megszággatsz, vered az ellenséget? ha egyszer kilöved, veszett vagy,

¹⁾ De a harczmód és a fegyverek minősége győzött felettök. (21. fej.)

²⁾ Katona = lovas, hajdú = gyalog. (L. az 1. jegyzetet a 195. lapon.)

³⁾ Pánczélt.

⁴⁾ Rövid könnyű puskát.

⁵⁾ Hosszú nehéz puskát.

⁶⁾ Lándzsát.

⁷⁾ Elvette az Úr Izraeltől minden, minden harczosát.

⁸⁾ A katonai szolgálat nehéz, mi könnyűvé tesszük azt; a katonáskodás kemény, mi puhává csináljuk azt: tehát nem katonáskodás az, hanem puhaság. (A «militia-mollitia» visszaadhatlan szójáték.)

⁹⁾ A harczmód és fegyverek minősége... (l. fentebb 1. alatt).

¹⁰⁾ Vizsgáljuk meg.

meddig másszor megtötöd, addig a muskatéros négyszer lö; sok kell a te puskádnak, amannak penig kanót, por és golyóbis; egy satu,¹⁾ egy puskakő bomoljék el puskádon, mind héjában a többi, amannak pedig semmi sem bomolhatik el. Továbbá, tudod-e az török gyumlia ²⁾ fegyverderekat visel, a jancsár³⁾ muskétát? Tudod-e hogy a lengyel solner ⁴⁾ fegyverderekat, puskát, kopját, a gyalogja muskétát, német, olasz, minden nemzetség viseli aztat: elég a magyarnak egy pánczérváll,⁵⁾ avval mensesz-e az eleven tüzre? Hizedkedjél magadnak a mint tudod, én igazán megmondom.

37.

Imprompto iam Arminio, ob continua pericula. Ibid. (cap. 21).⁶⁾

Nagy szű az, az mely mind untalan vesz de nem kissebbedik meg. Vide de Constantia et de Fortitudine.⁷⁾

38.

Sed nihil æque cavebatur, quam ne bellum metu eluderent. Spe victoriae inducti sunt, ut vincerentur. (cap. 52).⁸⁾

Az rosz ellenséget, ha másképpen harcra nem vehetni, el kell hitetni vele, hogy meggyőz tégedet. Azért a rómaiak kevés népet vittek Tacfarinasra, hogy annál hamarább harcra jöjjön. Mindenben mesterség kell; sipolni ha madarat fogsz, dobolni ha farkast kergetsz.

39:

Etiam si temeritas absit (cap. 73).⁹⁾

Nem szép, nem jó név a kapitányban a vakmerőség. A vakmerőség hasonló az bolondhoz hogysem a vitézhez; egy bolond, egy

¹⁾ Csavar.

²⁾ A török nehéz lovasság egy neme.

³⁾ Válogatott török gyalog-csapatok.

⁴⁾ Soldner, zsoldos.

⁵⁾ Könnyű, gyakran lánczfonatból készült pánczél ing.

⁶⁾ Arminius már ingadozván a folytonos veszély miatt. (21. fej.)

⁷⁾ Lásd a kitartásról és bátorságról (szóló 14. és 22. aphorismát).

⁸⁾ De semmitől sem óvakodott jobban, mint hogy (ellenei) a harcot félelemből el ne fogadják. A győzelem reménye vezette a kudarcba őket. (52. fej.)

⁹⁾ Ha mindjárt a vakmerőség hiányzott is. (73. fej.)

részeg, egy hagymáz-beteges kész lesz egy toronybul ugrani, de azzal nem léssen jó vitézzé.

40.

Nec Piso, quamquam coepta secus cadebant, omisit tutissima e praesentibus. (cap. 80.) ¹⁾

Ha a kapitánnak első szándékja semmiben mégyen is, ne hagyja abban, gondolja meg, hogy egy óra ilyen, másik amolyan, egyik szerencsétlen, a másik szerencsés.

Finis Libri Secundi.²⁾

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER TERTIUS.³⁾

41. (50.)⁴⁾ Poena.⁵⁾

Tantum severitate profectum, ut vexillum veteranorum, non amplius quingenti numero, easdem Tacfarinatis copias, praesidium, (cui Thala nomen) adgressas fuderint. (cap. 21).⁶⁾

Bánom hogy a kegyetlenségről kell kezdenem az harmadik könyvet, de nem kegyetlenség az a ki büntetés; kegyetlenség a bűnösöket nem büntetni, mert a jónak ártanak. Ha te az te népedet meg nem büntetted a gyalázatos szaladásért, vajki hamar szokásul

¹⁾ Piso sem mulasztotta el azokat, mik a jelen körülmények közt legbiztosabbak voltak, bár a kezdet balúl ütött ki. (80. fejt.)

²⁾ Vége a második könyvnek.

³⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek harmadik könyve.

⁴⁾ Itt Zrínyi a számozásban egyszerre kilencz számot átugrik, s ezen szakaszt ötvenediknek írja. A következőket 51-nek, 52-nek, itt ismét kihagy egyet s 54-től folytatja 62-ig. Itt egyszerre 63 helyett 27-et ír, s folytatja e számozást 36-ig. A VI. könyv első szakaszát 37 helyett ismét 36-nak írja, s így folytatja a számozást 60-ig; itt ismét egy számot átugrik, 61 helyett 62-öt ír, és a 63. szakasszal bezárja a sorozatot. Zavar elkerülése végett czélszerűbbnek tartottuk a rendes számsort az aphorismákon át mindvégig megtartani, a régi számokat zárjelekbe venni s ott, hol Zrínyi új számozást kezd, ezt megjegyezni.

⁵⁾ Büntetés.

⁶⁾ Annyit elért ezen szigorúsággal, hogy a veteránoknak egy osztálya, nem több 500 főnél, Tacfarinasnak ugyanazon csapatait, melyek egy erődtett helyet (melynek neve Thala) megtámadtak, megszalasztották. (21. fejt.)

vészi aztat; igen meg kell azért büntetni; egy rosznak szaladása gyakorta az egész sereget megtébolítja. Rómaiak, ha valaha az ő seregek szaladott, minden tizediket a melyre a sors esett, gyalázzattal megölték.¹⁾ Az lajcigi harcok, mikor azt a herceget megölték, verték, az svékusok 4 obersternek vették fejét, és több más tisztviselőknak.²⁾ Erről a cselekedetről mikor gondolkodom, hogy a félelem néha vitéz embereknek is jön a szívében, és a kik azelőtt mint az oroszlanok, most mintegy nyulak viselték magokat; az többi között oberster Nicola,³⁾ a ki százszor azelőtt látta az ellenség homlokán az maga⁴⁾ mégis azon a harcon úgy megfélemltet, hogy egy puska-kilövés nélkül elszaladott: concludálom azért, nem tudok mit mondani, hanem csak azt, hogy nem mindenkor egy állapotban van az ember szíve; vices suas patitur bellica virtus. Gabriel Bartholom. Gramond Lib. II-do fol. 503.⁵⁾

42. (51.)

Sed Tacfarinas, percussis Numidis et obsidia aspernantibus, spargit bellum; ubi instaretur, cedens, ac rursum in terga remeans. Et dum ea ratio barbaro fuit, irritum fessumque Romanum ludificabatur. Ibid.⁶⁾

Az ki nem elegendő, hogy az ellenséggel harcoljon, úgy cselekedjék mint Tacfarinas, ne álljon szemben véle, hanem apró csa-

¹⁾ Az évkönyveknek éppen ezen fejezetében mondja el Tacitus, hogy L. Apronius a gyáván megfutamodott seregből sors által választott minden tizedik embert agyon korbácsoltatott.

²⁾ A lützeni csata után, 1632 november 6-án.

³⁾ Nicola ezredes, a Steinbock-ezred parancsnoka, kit gyávaság miatt szintén kivégeztek.

⁴⁾ Mind a három kéziratban hiány van jelezve.

⁵⁾ A harci vitézségnek is meg vannak a maga változásai. (Gabr. Barth. Gramond. II. kv. 503. l.; lásd ezen műre vonatkozólag a Mátyás királyról szóló munka jegyzetét a 146. lapon.)

⁶⁾ De Tacfarinas, miután a numidák megfélemltetek, s körülzárolásról hallani sem akartak, szétszórt csatározásokhoz kezd; a hol rajta esnek, enged, és ismét megfordulva, hátulról támad. S míg a barbár e tervhez tartotta magát, a hiába fáradó és elesigázott rómaiak kijátszotta. (Ugyanott.) — Tacitusnál a «ludificabatur» előtt: «impune» áll, vagyis: büntetlenül kijátszotta; e szó a Dessewffy-példányban meg is van.

tákkal ne hagyjon nyugodni; csipdesse a szélét, ha megyen a hátulját, ne hagyjon élest néki vinni. Itt is szükség a versatile ingenium; ¹⁾ nem egy mesterségből áll a vitézség.

43. (52.)

Illigatus præda, stativis castris adhærebat. Ibidem.²⁾

Az kit meg nem tudtak győzni mezőben fegyver és ellenség, fősvénség megkötözött. Tacfarinas, ha úgy a mint kezdte, mind végig cselekedett volna, nem vallott volna mind kárt s mind szégyent; de mivel sok prédája volt, ahoz vonta a szive, ott tábort ütött, megvárta az ellenséget, mind szégyent s mind utolsó kárt vallott. (Vide Impedimenta, Aphor. 24.).³⁾

44. (54.)⁴⁾

Præmissusque cum delecta manu Julius Indus, e civitate eadem, discors Floro, et ob id navandæ operæ avidior.⁵⁾ Ibid.⁶⁾ (cap. 42.)

Néha jó az ellenség ellen olyan hadnagyot küldeni, a kinek magános gyűlölsége vagy az ellenség hadnagyával, mert inkább serénykedik és gondot visel hogy az ő ellenségét megtréfálhassa; de néha az ilyenek, a felettebb való kívánságokért kelepczében esnek. Azért meglásd, ha elegendő ember-e az olyan, kit küldesz, oltalmazni magát a csalárdságtul.

¹⁾ Alkalmazkodó, változtatható szellem.

²⁾ A zsákmány által lekötve, állandó táborba vette be magát, (t. i. Tacfarinas). (Ugyanott.)

³⁾ Lásd: Podgyász. 24. aphor.

⁴⁾ Zrínyinél 53. helyett 54. — L. a 41. aphorisma jegyzetét.

⁵⁾ A válogatott csapattal előre küldött Julius Indus, ugyanazon állambeli (t. i. treviri), ki Florusra haragudván, ép azért még inkább vágyakozott valami eredményt fölmutatni. (42. fej.)

⁶⁾ Az «ibidem» (ugyanott) szócska azt látszik mutatni, hogy ezen és a megelőző aphorisma közt még csakugyan létezett egy másik; mert az «Ibidem»-et Zrínyi rendesen akkor szokta alkalmazni, ha a megelőző idézet a következővel egy és ugyanazon lapon áll. A 43. aphorisma idézete pedig a 21-ik, emez pedig a 42-ik fejezetből lévén véve, ez nem lehet az eset. A Zrínyi számozása szerinti 53. (de kimaradt) aphorismát tehát valószínűleg a 41. fejezetből vett idézetre írta; a kéziratok felvilágosítást nem nyújtanak, mert az 53. aphorisma mindháromban hiányzik.

45. (55.)

Nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, ut eo pignore parentes propinquosque eorum adjungeret (cap. 43).¹⁾

Csuda találmány a gyermekeket megfogni, hogy az atyjok hozzá hajuljanak; de jut eszemben, Plutarchusban olvastam, hogy primus Epirotarum rex²⁾ mikor egy várost megszállott volna, semmiképpen azt meg nem vehette, hanem az iskola-mester, a ki ottben tanította a gyermekeket, egyszer mintegy mulatni kivitte őket, és mikor kiment volna, az Pyrrhus kezében adta, mondván: Ezekkel, uram, megveheted a várost, mert az atyjok ezeknek szabadságokért megadják magokat. De Pyrrhus, a mely nem csalárd-sággal, hanem vitézséggel, jó hírrel névvel kívánta meggyőzni az ellenséget, megkötözteté az iskola-mestert, és a gyermekek kezébe kötözve adatta, és ahoz mindeniknek egy vesszőt, hogy vesszőzzék mind a városig. Látván a városbeliek ily nagy emberségét az királynak, megadták magokat néki, és kiket erővel meg nem vehetett, emberséggel barátsággal magához hódított. Mit gondol hát az olyan a vitézségről, a ki minden gyalázatot cselekednék, csak egy kis kárt tehetne az ellenségnek? talám a vitézség nem tisztesség, talám nem becsület? Az vitézség azért szép, hogy jó hirt nevet szerez az embernek; ne mocskold meg hát árúltatással, ne gyalázd meg gyalázattal, mert miképpen adhatna néked jó nevet, tisztességet ha te meggyalázod? És noha azt mondja a poeta: Virtus an dolus quis in hoste requirat,³⁾ mindazonáltal vitézkedjél az örökségnek és nem két napnak. A csalárd-ságot nem tiltom, ahol észszel, mesterséggel az ellenséget rá veheted lesre, és az olyan állapotokról. Ihon ez a nagy hirű király nem akara árúltatással menni a városban, hanem vitézséggel. Más példát mondok: Ugyanezen Pyrrhus doctora

¹⁾ Galliának ott (t. i. Augustodonumban) tanuló legelőkelőbb ifjait, hogy ezen zálog által azoknak szüleit és rokonait magához csatolja (t. i. hatalmába ejtse). (43. fej.)

²⁾ Az epirusiak első királya: Pyrrhus.

³⁾ Ki keresi azt az ellenségben: vitézség-e vagy csel?

írt a római senatusnak,¹⁾ hogy ha kívánják, megéteti a királt; amazok látván az ilyen gyalázatos ígérteit, noha legnagyobb ellen-ségek lett volna Pyrrhus miolta hadakoztak a rómaiak, ugyanazon levelet megküldék Pyrrhusnak, hogy büntesse meg a maga doctorát, és hogy őrizkedjék. Az ilyen vitézség szép és becsülletes. Szeresd a becsületet, kapitány, és ha annyiszor életedet kockára veted becsületért, ne mocskold meg kicsin okért; jusson eszedben mit ír Davila de bellis intestinis Galliae,²⁾ hogy Henricus I. az Guizai hercegtől³⁾ félván, meg akarta öletni, és reá kérte Griliont, egyik generálisát, hogy titkon ölje meg; amaz így felelt néki: Uram, én a te szolgád vagyok, és vitézséggel szolgállok. Kérlek ne cselekedtess velem valami gyalázatot; énnékem ötlet megölnöm titkon gyalázat, és nem lehetek hóhár, ha vitéz vagyok; hanem ha akarod, bajra kihivom: vagy megölöm vagy megöl.

46. (56.)

Certantibus inter se signiferis, fremente etiam gregario milite: ne suetam requiem, ne spatia hostium⁴⁾ (noctium) opperiretur: viderent modo adversos et aspiberentur; id satis ad victoriam. (cap. 45.)⁵⁾

Shép dolog, mikor ilyen vitézi vannak a kapitánynak, és mikor olyan kedve jön a seregeknek; de a jó kapitánnak eszesnek kell lenni, néha a maga hada bátorságát nevelni kell és a mint mond-

¹⁾ Tanácsnak.

²⁾ Davila: Gallia belső háborúiról. — Enrico Caterino Davilo olasz államférfiú és történetíró. Szül. 1576. okt. 30. Franciaországba kerülván, megírta jeles munkáját «Storia delle guerre civili di Francia» (Velence, 1630), mely több kiadást ért, s latinra (Cornazzano által, kiad. Rómában 1735—45) és egyéb nyelvekre is lefordítottatott. Meghalt 1631-ben orgyilkos golyója által. Zrínyi valószínűleg e munkának egy korábbi latin fordítását ismerte.

³⁾ Guise herceg.

⁴⁾ A «hostium»-nak nincs értelme, a későbbi kiadásokban csupán «noctium» áll.

⁵⁾ Vetekefvén egymással a zászlótartók, és a közkatonák is zúgván: ne tartsa meg a szokott pihenést, az éjjeli nyugvást; csak láthassák az ellenséget, s láthassa az őket; ez elég arra, hogy győzzenek. (45. fej.)

ják, secundálni,¹⁾ és ne hadni időt, hogy az a bátorság elmuljék; néha pedig, ha látja, hogy felettébb vagyon, és hogy az ellenség erősebb, meg kell zabolázni, in suis terminis continere.²⁾

47. (57.)

Inertem molem prosternere, iacentesque, nullo ad resurgendum nisu, quasi exanimis linquebantur (cap. 46.).³⁾

Ha tőkét fegyverderékban zársz is, csak tőke leszzen, embernek való az: de nem olyan azért, hogy ne mozdulhasson benne az ember, hogy mástul kelljen kérdezni, iszik-e a lova, hanem oly vas derék kell, a kiben forgolódhassék az ember és lóra is ülhessen.

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER QUARTUS.⁴⁾

48. (58.)

Lascivire militem diductum (cap. 2.).⁵⁾

Az vitézlő rend ha együtt nincsen, elveszti az ő nevét. Az a rend nem oszlott emberekből áll, hanem csoportból; mikor az emberek együtt vannak, többet cselekedhetnek és többet érnek. Maxime societas hominem a cæteris animantibus distinguit.⁶⁾ Az társasággal az ember jó, városok híresek, seregek rettenetesesek; együtt kell a vitézeket tartani, mert virtus unita fortior.⁷⁾ Miképen parancsolhat a katonának és gyalognak, ha együtt nincsenek? falurul falura kell a kapitánnak trombitáltatni, ha mit akar cselekedni. Ugy vagyon a mi dolgunk Magyarországon, de veszendő. Az sereg nem egy emberből áll, a csoport nem elszéledt vitézből: a tábor a vitézek helye, ottan egymástul tanul, ottan élesedik az elméje,

¹⁾ Secundálni neki, elősegíteni az által, hogy ő maga is hasonlóan beszél és tesz.

²⁾ A lelkesedést határai között megtartani.

³⁾ A tehetetlen tömeget (t. i. a vassal borított pánczélos gall katonákat) ledönték, s a kik egyszer a földön voltak, meg sem kísértve a fölkelést, mint holtak maradtak ott fekvé. (46. fej.)

⁴⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek negyedik könyve.

⁵⁾ A szétszórt katonaság elkorhelyesedik. (2. fej.)

⁶⁾ Az embert leginkább társas volta különbözteti meg az állattól.

⁷⁾ A vitézség egyesítve hatalmasabb.

ottan isméri meg a kapitányát s a kapitány ötet, ottan egy kiáltására a kapitánnak rendben állhat, ottan istrázsálhat, egy szóval: azonkívül semmire kellő a vitézlő rend. Disciplina,¹⁾ az az ő elementuma.²⁾

49. (59.) Fama.³⁾

Quæ ex longinquo in maius audiebantur. (cap. 23.).⁴⁾

Az hír olyan mint a hegyről gördülő hó, az mely mind többet többet ragad magához. A hír messzéről ha jön, mindenütt nevelkedik: valaki száján általmégyen, mindenkinek az ő passióját magához veszi. És ennek hadi dolgokban van inkább hatalma. Nagynak, rettenetesnek, számosnak mondja a hír az ellenséget, a kit ha meglátsz, mind kicsin, mind félénk, mind kevés. Gyakorta így vagyon, de nem mindenkor; történik olykor, hogy kissébb a hír hogysen a valója. Mikor scythák jöttek volt Sándorhoz,⁵⁾ azt tudták elsőben, hogy valami óriás légyen, és ezt mondák néki: Ha termeted volna, Sándor, oly nagy mint te kívánságod és a hired mely nagy, no ez széles világ, Sándor, elég nagy, de az is nem volna tenéked igen nagy. Azért, kapitány, azon légy, hogy a hiredet neveld minden mesterséggel, hadd jöjjen felőled rettenetes hír az ellenség fülében. Viszont meg ne rettenj, ha az te ellenségednek nagy hírét hallod, mert talám hamis, és ő akarva neveli. Továbbá azt is tudnod kell, hogy azt a hirnek hamisságát, ha tudod is te, de talám az te egész hadad nem tudja: és azért előbb hogysen mindjárt kockára tedd az népedet, mutasd meg néki, hogy hamis az a mit felőle ⁶⁾ hirdetnek. Azt pedig megcselekedheted, ha apró csatákkal gyakorta fárasztani fogod, és közel jössz sokszor az ellenséghez, úgy hogy ne árthasson néked vagy viz miatt, vagy hegy miatt; mert így mikor gyakorta látja a vitéz az ellenséget, jobban megismerheti hogy hamis hír van felőle, és hogy nem olyan vitéz, az mint hirdetik. Vide plura Aphoris. 1.⁷⁾

¹⁾ Rend és fegyelem.

²⁾ Eleme.

³⁾ Hír.

⁴⁾ A mit távolról nagyobbnak (nagyítva) hallottak. (23. fej.)

⁵⁾ Nagy Sándorhoz.

⁶⁾ Az ellenség felől.

⁷⁾ Láss többet (erről) az 1. aphorismában.

50. (60.) *Obedientia.*¹⁾

Nec proconsul eius anni, P. Dolabella, retinere ausus erat, iussa Principis magis, quam incerta belli metuens. (cap. 23.)²⁾

Obedientiát, engedelmességet szükség a vitéznek megtartani; jobb hogy vesszess parancsolattal, hogy sem nyerj azon kívül. Hallod-e, mint haragszik az Isten is az engedetlenségért? *melior est obedientia, quam victimæ multæ.*³⁾ Ha tudnám hogy a sereg, amelynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezemben és disznót mennék őrizni; mert engedetlen néppel az ember nem csak életét, de még tisztességét is elveszti. Ah magyar vitézek, tanuljatok másoktól, idegenektől, micsoda az engedelem, ha magatoknál nincs; tanuljatok a némettől, tanuljatok a töröktől, és meglátjátok, hogy ez az egyik fogatkozás a ti dolgotokban, hogy tisztviselőnek nem engedtek, és nem fogadjátok szavát. Legroszabb lovász szemben ugrik a hadnagyával, ott pörlődik és szitkozódik vele: hiszem egyem én is vagyok olyan mint te, avagy jobb is. De nem elég az, édes barátom, hogy vagy, mikor annak ideje van mutasd meg hogy vitézebb vagy a hadnagyodnál, és az te kapitányod avagy urad előviszi dolgodat; de itt mít érdemlesz egyebet meg a pörlekedéssel, hanem akasztófát. És a mely kapitány az engedetlent fel nem akasztja, várhat magára gyalázatot rövid nap mulván; parancsol istrázsára néki, ha nem fogad szót, rontod magadat, és így mindenekről gondolkodjál.

51. (61.) *Peditatus.*⁴⁾

Et quia Numidæ peditum aciem ferre nequeunt. Ibid. (cap. 24.)⁵⁾

Ha nem szégyenleném, nem írnam Numidæ, hanem Hungari. Ne vélje senki azt, hogy gyűlölségből, hanem szeretetből; megmon-

¹⁾ Engedelmesség.

²⁾ És azon év proconsula, Publius Dolabella, sem merte azokat (a császár által Afrikából visszahítt 9-ik legiót) visszatartani, jobban félve a fejedelem parancsaitól, mint a háború bizonytalan esélyeitől. 23. fej.).

³⁾ Jobb az engedelmesség, mint a sok áldozat.

⁴⁾ Gyalogság.

⁵⁾ És mert a numidák rendezett gyalogsággal szemben nem képesek megállni. (24. fej.)

dom az igazat s nem hizelkedem; proferam, popule mi: qui te beatum prædicant, ipsi te decipiunt.¹⁾ Én itt tanulást irok nem panegyricumot,²⁾ tanulhatsz pedig attul a ki megmondja miből vétkezel, és nem attul a ki dicsér. Mely nagy véték pedig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne, meg nem mondhatom; Légyen önéki számos lovasa: nem elég az. Mert nem mindenkor kell prédálni avagy csatázni, néha szemben is kell az ellenséggel menni, a hol a te lovadnak futása nem használ. S mivel vészesz várat, mivel őrzöd meg aztat, mivel vered ki sáncából az ellenséget? ezeket a te lovad nem viszi végben, hanem a gyalog, a kinek nem a lófutás a reménség, hanem a maga embersége. Olvasd meg az egész római hadakozásokat; meglátod, hogy gyalogbul állott, és husz ezer gyaloghoz elég volt ezer lovas; ³⁾ az sem másra, hanem nyelvet fogni,⁴⁾ lármát csinálni és rabolni. Sándor gyaloggal győzte meg világot, és noha olyan híres lova volt, Bucéfal nevű, mindaz által mindenkor gyalog ment a harcnak és városok ostromának. Végezetre: a lovas elfut, a gyalog kételenül is megáll és megharcol, és a futó lovast soha meg nem állíthatod, de a gyalogot meg is rendelheted.⁵⁾ Gyalog az erő, a lovas futás.

52. (62.) Secretum.⁶⁾

Tum expeditæ cohortes alaeque, quam in partem ducerentur ignaræ. (cap. 25.) ⁷⁾

Nagy dolog a titok, és szükséges a kapitánnak; ennélkül soha semmit véghez nem viszen emberül. De mivelhogy ezen a matérián

¹⁾ Szemedbe mondom, én népem: a kik boldognak hírdetnek, azok csalnak meg.

²⁾ Dicsbeszédet.

³⁾ A császárság korában; a köztársaság idejében a 16,000 főnyi consularis hadseregnél, mely két római és két szövetséges legióból állott, a lovasok száma 1200 volt; a római legiók mindegyikénél 300, a szövetségeseknél 600.

⁴⁾ Az ellenségtől katonákat elfogni azon czélból, hogy felőle híreket kapjunk.

⁵⁾ Parancsszóval is megállíthatod (míg a lovast erőszakkal sem).

⁶⁾ Titok.

⁷⁾ Akkor elküldettek a cohorsok és lovas-csapatok, a nélkül, hogy tudnák, hova vezettetnek. (25. fej.)

vagyunk, hogy többször ne kellessék reá térnünk, megmondom miképpen kell megtartani a titkot, és mely szükséges az. A titok hasonló a musthoz, a mely meddig must, forr, verődik a hordóban, örömet kimenne, de oztán ha borrá lesz, nem küszködik annyira hordóval. Az emberi elme oly nagy szeretetet visel magához és oly nagy kívánsága vagyon magát megesmértetni másokkal, hogy mi-hánt valamit megfogantatott magában, kit dicséretre méltónak ítél lenni, csak alig várja, hogy világra kiadhassa, és nem várhatja az igaz születésnek idejét; és így el kell veszteni azt a szép gyömölcsöt, a mely, ha megért volna, tisztességet hozott volna neki és becsületet. Ezen a fogyatkozáson kívül, a mely természet szerint uralkodik mibennünk, vagyon másik, a mely miatt ember a titkot magában meg nem tarthatja sok ideig, és nem hordozhat egy jó gondolatot magánál. Ez az a kevés erő, a mely mibennünk vagyon, melylyel nem állhatunk ellent az emberek szavoknak és az község hírének. Az község természeti olyan mindenkor, hogy ítélője akar lenni a fejedelmek elszánt gondolatjoknak és a tisztviselők szándékának; ez a betegség őbenne gyógyulhatatlan, és azt gondolják, hogy minekutánna értékeket, életeket az ő kezekben bízták, a szabadságot azért magoknak megtartották, az melylyel ítélhetik és vizsgálhas-sák a fejedelmek és tisztviselők elegendőségét. Csuda dolog, hogy a köz rend, a melynek esze nem ér annyit hogy kiki maga álla-patját jól vinné véghöz, a melynek tudománya igen kicsin, a kapi-tányok tanácsárul vesződik és discurrál, az melynek az ő legna-gyobb szüksége titok; holott azt ugy kellene a szemünkön tarta-nunk,¹⁾ mint a régenten való próféciákat,²⁾ kiket nem érthetett senki előbb a kiteljesedésével. Titkoljuk, valamennyire tudjuk, az mi gondolatunknak értelmét avagy végét, ő mindazonáltal nem nyughatik magában, hanem verődik és nem lehet veszteg, hanem vizsgálja, ő mind hiszi azt, a melyet az ő értelme néki mutat, avagy a mások passiója hirdet.

Igy tehát egy kapitány, a kinek az ő értelme és szüve feljebb jár a községnek itéletinél, mindenkor a maga szándékának végére igyekezik, és nem mozdul meg az alatta valóinak bolondságán; ő

¹⁾ Tekintenünk.

²⁾ Jóslatokat.

békességben nyugszik, midőn a többiek tengerhab módjára vesződnek és nyugodalmat nem találnak; és hasonló az egekhez, melyek nem vétik el a magok járását az alatta való szélvészeknek verődése miatt és szeleknek háborúsága miatt. Viszont az erőtlén és gyenge szívük nem szenvedhetik a nyelveknek szabadságát, és az alatta való elméknek törődését az ő csavargó gondolatjokkal; megsértődik ezeknek nyugodalmok, sietnek, hogy okát mondhassák a magok szándékoknak, és így egy idétlen kimondásért és kihirdetésért látják, hogy füstben ment szép szándékjok és eloszlott a jó szerencsének szelleti. Egy kapitány azért ne induljon meg az alatta-valóinak zugolódásán, ne adja okát nekik a maga cselekedetinek avagy szándékának, tartsa magában, mert ha kimondja, hitemre, elromol és szégyent vall. Én jól tudom magamról, mert sokszor ha mit akartam cselekedni, régen az én vitézim az én szándékomról discurráltak, és magam is alig tűrhettem meg, hogy meg ne mondjam nekik, hogy nem úgy vagyok, hanem másképpen. A titok az embernek szájából kirepül, a mikor meg sem gondolná az ember, pengig azért tett a természet sáncot a nyelvnek: először az ajakat, azután a fogat, hogy jobban megtarthassa a titkot ember. *Sæpe penituit fuisse locutum, tacuisse nunquam.*¹⁾ Azért hogy jobban megértsük, hányféle módon csalhatik meg az ember, és hányféle okbul mondja ki a kit nem kellene, tovább kell írunk felőle. Tudnod kell, hogy a titok kulcsa annak a ládának, ahol a te szerencséd fekszik és zárva vagyok, és egy nyíl a ki a te páncérodát megjárja. Ne veszed el a kulcsot; mert ha az ellenséged kezében akad, ő sáfárkodik az te ládából a te szerencséddel, ő megszaggatja minden páncérodát és vas derekadat. Soha a rómaiak nagyobb veszélyekben nem forgódtak, mint mikor Coriolanus az ő kapitánjok őket elárulta,²⁾ mert tudta minden titkokat rómaiaknak és ezzel az kúccsal nyitogatta az ő szerencse-ládájokat. Salamon, amaz bölcs fejedelem, mutatja, micsodásnak kell lenni a fejedelemnek titkai-

¹⁾ Sokszor megbántuk, hogy beszéltünk, azt, hogy hallgattunk, soha.

²⁾ Caius Marcius Coriolanus, híres római vezér, ki boszúból, mert nem választák meg consulnak, a volscokhoz, Rómának akkor legveszélyesebb elleneihez, kiket sokszor megvert volt, ment át.

nak, mondván: Cœlum sursum, terra deorsum, et eor regis inscrutabile. Proverb. 25.¹⁾

De tudni kell és ismerni ennek a kulcsnak őrzését, és hányféle módon veszhetni el. Feljül immár megirtuk, hogy az erőtlenségből történik, de ennek az erőtlenségnek még több részei vannak. A részegség kimondatja a titkot. Azért mondja Salamon: noli dari ollam, vel noli dari regibus vinum, quia nullum secretum est ibi, ubi regnat ebrietas.²⁾ A részegség nem hadviselő embernek való, a mint megírjuk másutt is más okokból is, de légfőképpen, hogy erőtlen az ember az titkot megtartani: a bornak természeti minden titkot kimutatni. Noe mikor megrészegedett, kimutatá szemérmes testét, és nem gondolta elrejtteni azt a tagját, a kit a természet tanít elrejtteni.

Másodszor, a boszuság kimondatja az emberrel a titkot. Ha valamely embernek mondd, a melyet oztán megboszantasz, kész lesz elrontani téged a kimondással; kevés vagyon igaz barátság ez világon. Az igaz barátság, ha mikor megháborodnék is, (noha az soha sem lesz) ugyan nem jön annyira, hogy barátját elrontsa egy kis boszuságért.

Harmadszor, nyereségért. Mikor olyan rossz fősvény termékkel bir valamelyik szolgád vagy barátod, az mint Tacitus mondja: nam cum secum servilis animus proemia perfidiæ reputavit.³⁾

Végtere, félelemért, és arrul sok példánk vagyon, hogy az félelem kimondatja az emberekkel a titkot. Julius császárnak is az nap mikor megölték, megjelentette egy levélben egy ember az ellene szerzett tanácsot, mert megiedt vala a dolognak nagyságától, de

¹⁾ Károli Gáspár fordítása szerint: Miképen az égnek magasságát, a földnek mélységét: azonképen a királyoknak szíveket nem tudhatja az ember. Példabeszédek, XXV. 3.

²⁾ Ne adj poharat, vagy ne adj bort a királyoknak, mert nincs ott titok, hol részegség uralkodik. Károli fordítása szerint: Példab. XXXI. 4: Távol legyen a Királyoktól oh Lemuel, távol legyen a Királyoktól mondom a bornak itala; és az Uralkodóktól a megrészegítő pohárnak kívánsága. (5.) Hogy mikor ijándik, el ne felejtkezzék az Isten parancsolatjáról, és el ne fordítsa valamely nyomorúltaknak igazságokat.

³⁾ Mert midőn a szolgálai lélek hűtlenségének (várható) jutalmát magában mérlegelte. (Évk. XV. kv. 54. fej.)

amaz nem olvashatta meg.¹⁾ Noha azért a mi hatalmunkban látatni lenni a titoknak tartása, az mint Tacitus kételkedik: Si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere,²⁾ mindazonáltal az ember néha neki édesedik, sőt erőtetik az mondásra, az melyet sokképpen vihetni végben.

Ez először meglehet eloquentiával, az mely (a mint megirtuk ezelőtt) oly édesden bécsusz az ember legbelsőbb rejtekében; példánk lehet Seianus, ama ravasz, mikor Agrippina ellen mesterkedett. Agrippinae quoque proximi illiciebantur pravis sermonibus tumidos spiritus perstimulare. Tac. Annal. Libr. IV. (cap. 12.).³⁾ Azért nem csüda, hogy Latiaris ismervén Sabinus hajlandóságát, merészlette vele közleni maga gonosz szándékát. Igitur Latiaris jacere fortuitos primum sermones (nézd mely messzéről került), mox laudare constantiam, quod non, ut caeteri, florentis domus amicus afflictam deseruisset, simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat (u. o. cap. 68.).⁴⁾ Mit nem cselekedhettek a szépen öszveszedett szók.

Másodszor, kivehetni a titkot az emberből, mikor véletlenül ráfogja a kérdésre. Tiberius, amaz nagy álnok fejedelem, a ki mín-

¹⁾ Julius Cäsarnak Martius Idusán, mikorra megöletése elhatározottat, midőn a Senatusba ment az összeesküvés egy részese levelet adatott át, melyben figyelmeztette az őt fenyegető veszélyre, de Cäsar a levelet olvasatlan tette el.

²⁾ Ha annyira hatalmunkban állna felelni, mint hallgatni. (Agricola. 2. fej.)

³⁾ Az Agrippinához legközelebb állók is rávétettek, hogy nagyra-vágyó lelkét gonosz beszédekkel ösztönözzék. (Tac. Evk. IV. kv. 12. fej.) — Seianus, Tiberius császár kegyencze, miután már Germanicust eltette láb alól, nejét, Agrippinát is; ki az erényes nők példányképe volt, el akarta veszteni.

⁴⁾ Azért Latiaris eleinte mintegy véletlenül ejte el egy s más mon-dást, majd kezdé dícsérni az ő (Titus Sabinus) állhatatosságát, «hogy nem hagyta el, mint mások, balszerencséjében a házat (t. i. Germanicusét), mely-ek virázzó korában barátja volt», — egyszersmind tisztelettel beszélt Germanicusról, és szánalommal Agrippináról. (68. fej.)

Latinius Latiaris, egy különben ismeretlen áruló, ily módon juttatta Kr. u. 28-ban fogságra T. Sabinust, egy előkelő római lovagot, a szerencsétlen Germanicus barátját.

den módra tudta simulatiót,¹⁾ csak alig titkolhatta el Asinius Gallusra²⁾ való boszuságát, mikor hirtelen kérdéssel megtébolította volt. Perculsus improvisa interrogatione, paululum reticuit.³⁾ E szerint gyakorta való kérdés is megnyitja a titkot. Így Tiberius Piso⁴⁾ halálán: Crebrisque interrogationibus exquirat, qualem Piso diem supremum noctemque exegisset; atque illo pleraque sapienter, quædam inconsultius respondente etc. Tac. Annal. Lib. III. (cap. 16.).⁵⁾

Harmadszor, csak a magaviselésével is és cselekedetével elvesztheti az ember a titkot. És jól ismervén ezt Tiberius, nem akara emberek eleiben menni, sem magát mutogatni. Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati, si palam lamentarentur, an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intelligerentur. Annal. III. (cap. 3.⁶⁾.) És Servinus⁷⁾ conjurációját⁸⁾ is így vevék észben. Simul affluentius solito convivium initum, servorum charissimi libertate, et alii pecunia donati, atque ipse moestus et magnæ cogitationis manifestus erat, quamvis lætitiā vagis sermonibus simularet. Ibid.⁹⁾

¹⁾ Tettetést.

²⁾ Caius Asinius Gallus, Asinius Polliónak, a híres szónoknak fia, maga is híres szónok, Kr. e. 8-ban consul, majd ázsiai proconsul volt.

³⁾ A váratlan kérdéstől meglepetve, kissé elhallgatott. (Évk. I. 12. fej.)

⁴⁾ Cnæius Calpurnius Piso, hajthatatlan büszkeségéről híres államférfiú, hispaniai legatus, majd syriai helytartó. Germanicus megmérgezésével gyanúsíttatván, törvény elé vonatott, miért is megölte magát.

⁵⁾ Gyakori kérdéssel tudakolta, hogyan töltötte Piso az utolsó napot és éjet; és midőn az (a kérdezett) a legtöbbre okosan, némelyekre azonban meggondolatlanabbul válaszolt stb. (Tacitus Évk. III. kv. 16. fej.)

⁶⁾ Tiberius és Augusta tartózkodtak a nyilvánosság előtt megjelenni, méltóságukon alólinak tartván, ha nyilvánosan siránkoznának, vagy azért, ne hogy mindenkinek szeméi az ő arcukat kémlelvén, csalárdoknak ismeressenek fel. (Évk. III. 3. fej.)

⁷⁾ Flavius Scevinius v. Scævinius, és nem Servinus, egy kéjencz senátor, Afranius Quinctius-szal együtt a Nero császár elleni összeesküvésnek fő-tényezője.

⁸⁾ Összeesküvését.

⁹⁾ Együttal a szokottnál gazdagabban ellátott lakomához ült, szolgálai közül a legkedvesebbeket szabadsággal, másokat pénzzel ajándékozott meg, és ő maga szomorú, és gondolatokba feltűnőleg elmélyedve volt, habár válto-

Negyedszer, tagadással is kimutatni a titkot. Így csalatkozik meg Vitellius.¹⁾ In hunc modum etiam Vitellius apud milites diseruit, Prætorianos nuper exauctoratos insectatus, a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum asseverabat, suppresso Vespasiani nomine et vagis per urbem militibus, qui errores populi coercerent, id præcipuum alimentum fama erat²⁾. És más helyen is ugyan Vitelliusról így mond: Fractis apud Cremonam rebus, nuncios cladis occultans, stulta dissimulatione, remedia potius malorum, quam mala differebat; quippe confitenti consultantique supererant spes viresque, cum e contrario læta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eoque plures, ac, si liceret, vere narraturi: quia vetabantur, atrociora vulgaverant (Tac. Hist. Libr. IV. cap. 54).³⁾ Okosabban viseli magát Galba,⁴⁾ mikor: ne dissimulata seditio in majus crederetur ultro asseverat, quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultra verba ac voces errasse, et brevi in officio fore (Hist. Libr. I. cap. 18.).⁵⁾

zatos beszélgetéssel vígságot színlelt. — Az idézés (Ibidem) rossz, s arra enged következtetni, hogy az idézetek egy részét Zrínyi később illesztette be, mert ezen «Ibidem» csak a 278. lapon 3. jegyzettel ellátott idézetre illik, melyet pedig Zrínyi a könyv és fejezet számával nem is látott el: XV. kv. 54. fejt.

¹⁾ Aulus Vitellius római császár.

²⁾ Így nyilatkozott Vitellius is a katonák előtt. A nemrégiben elbocsátott prætorianusokat becsmérelte, a kikről hamis híreket terjesztett, és bizonykodott, hogy nem kell polgárháborútól félni, miközben Vespasianus nevét nem említé, sem a városban kóborló katonákat, hogy ez által a nép fecsegését korlátok közt tartsa; de ez táplálta leginkább a hírt. (Tac. Tört. II. kv. 96. fejt.)

³⁾ (Vitellius), midőn Cremonánál hatalma megtört, a vereség hírért titokban tartván, esztelen titkolódzásával inkább a bajnak orvoslását, mint a bajt távolította el; mert, ha bevallotta volna és tanácskozott volna, volt még elég remény is, erő is, míg ellenkezőleg ő mindent legkedvezőbbnek festvén, hazugságok által a maga helyzetét súlyosbítá. Bámulatos nála a hallgatás a háborúról: Az állam által megakadályozva a szónoklatok: s azért sokan, és olyanok, kik ha szabad lett volna, igazat beszélnek; mivel el volt tiltva, borzasztóbbakat tettek közhírré. — Az idézés ismét hamis. Tört. III. (és nem IV.) kv., 54. fejt.

⁴⁾ Servius Galba császár.

⁵⁾ Nehogy a fölkelést, eltitkoltatván, nagyobbban higyjék, önkényt ki-

Utolszor: az asszonyemberek ellophatják azt a titoknak kulcsát; nincs önálok titok, az ő szájok be nem záródhatik. Sok példánk vagyon felőlők: nem kicsin a Daliláé, a mely az ura titkát elárulta.¹⁾ Nagy példa Livia, Drusus felesége, ez is az urát nem csak elárulta, hanem ugyan elvesztette.²⁾ Egy szóval, nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön. Nézd mit mond Tacitus: *Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque et majores ac posteros municipali adultero foedabat* (Tac. Annal. Libr. IV. cap. 3.).³⁾ Ne közöld tehát asszonyemberrel titkodat, mert egyébiránt megcsalatozol. A *vestimentis tineae*, a muliere iniquitas.⁴⁾ Ihon immár az mesterségek, melyek a titkot az emberbül kiveszik: a ki őket érti, az maga titkát is megtarthatja. Kapitányok titkosok legyetek, féljete a titkoknak elvesztésétül, látjátok, hogy magatok szájában is alig maradhat a titok, verődik hogy kimenjen mint a must, tehát hogy bizhatjátok azt sok emberre? Az ingétől is félt, volt oly kapitány, ti pedig miért akarjátok sok ember szájában tenni? Nem elég azt mondani: néki megmondom mert barátom; mert öneki is vadnak más baráti, az is a szerint megmondja a többinek, és így in infinitum. Nem titok az, a kit sok ember tud.

53. (27.)⁵⁾

Cetera principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam, nam contemptu famæ contemni

nyilvánítja, hogy a 4-ik és 22-ik legió kevesektől föllázítva, a kihágásban beszéden és szavakon túl nem ment, s azok rövidesen rendbe szedetnek. (Tört. I. kv. 18. fej.)

¹⁾ Delila levágta Sámsonnak haját, mi által annak ereje elveszett, s így kiszolgáltatótá őt a filiszteusoknak.

²⁾ Az idősebb Drususnak, Tiberius császár fiának, feleségét, Liviát Cn. Seianus, — hogy boszút álljon egy Drusus által rajta ejtett sértésért, — elcsábítván, azt férje halála után elvenni ígérte, miért is Drusust megmérgezték.

³⁾ És ő (Livia) kinek nagybátyja Augustus, apósa Tiberius és gyermekei Drusustól voltak, magát, őseit és utódait aljas szeretővel mooskolta be. (Evk. IV. k. 3. fej.)

⁴⁾ Ruhából a moly, asszonyból az álnokság (származik).

⁵⁾ Zrinyinél új számozás kezdődik 27-től. Lásd a 41. aphorisma jegyzetét.

virtutes. T. Annal. IV.¹⁾ Principum diversam esse sortem, quibus præcipua rerum ad famam dirigenda (cap. 40.).²⁾

54. (28.)

At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis (cap. 47.).³⁾

Az kapitány tiszti nem az csak, hogy harczoljon és verekedjék az ellenséggel, többet kell önéki ennél tudni. Azt mondja a böles: omnia tempus habent; ⁴⁾ az időkhöz, az occasiókhoz kell magát alkalmaztatni, és mikor harczolni kell, mikor nincs ideje, elkerüljed. Fabius Maximus ⁵⁾ kész példa már előttünk, a jó hadviselő emberek immár igen megtanulták ötüle: mikor nincs erőd elégedendő, mikor másképpen harcz nélkül meggyőzheted az ellenséget, miért kell kockára vetni a hadadat? Térjünk a mi sententiánkra. Datis mitibus responsis; ihon a mesterség, jó szót kell adni az ellenségnek addig, míg az te erőd összevgyülekezik. Így cselekedett Julius császár az suicerekkel, ⁶⁾ de erről máshun irunk. Az ösöm, Szigetben veszett Zrini Miklós, egyszer megcsaláték Ulama basátul ilyen mesterséggel, mert szóval tartá Ulama bég mind addig, míg az maga hada a szorosból kitakarodék, azután oztán véletlenül reá üte, és nagy harcz után megveré Zrini Miklóst; maga alatt a lovat megölék, csak alig jöhetete elevenen maga is. Ennél többször soha ötet meg nem verte a török. Továbbá tudni kell ezt az mesterséget, és nem csak tudni, hanem cselekedni, de ha az ellenség cselekszi, őrizkedni és ne hadni megcsalni magát.

¹⁾ A fejedelmek minden egyebet egyszeribe bírhatnak: csak egy van, mit fíradhatatlanul elő kell készíteniök: kedvező emlékezetöket: mert a hírnév megvetésével az erények megvetése jár. (T. Évk. 38. fej.)

³⁾ A fejedelmek sorsa más, kiknek a legfontosabb dolgokat is a hírhez kell alkalmazniok. (40. fej.)

³⁾ De Sabinus, míg a sereget összegyűjtené, szelíd feleleteket adott. (47. fej.)

⁴⁾ Mindennek megvan a maga ideje.

⁵⁾ Lásd a Mátyás királyról szóló munka jegyzeteit.

⁶⁾ A helvétekkel a galliai első, vagyis Kr. e. 58-ik évi hadjáratban. Itt már harmadszor érinti Zrínyi, hogy Julius Cæsar commentárjai fölött írni szándékozik. Lásd a 13. és 26. aphorismát.

55. (29.)

*Mox versi in luxum, et raptis opulenti, omittere stationes, lascivia epularum, aut somno et vino procumbere (cap. 48.).*¹⁾

Nem egyszer fogunk erről írnia, mert mindenütt teli a históriák az ilyen példákkal: az üdétlen prédálás, az ellenségnek megvetése, a részegség rontják el a hadakat. Prédálni azért ne hagyj a vitézidnek, míg az ellenséget végig meg nem verted; ne gondold semminek, mert az olyantul vallasz kárt. Ne részegeskedjék az hadad. Tudod-e Tomyris²⁾ királynéasszony miképpen veré meg Cyrust? sok bort és eleséget hozata a maga táborában, azután mintha futna, mind elhagyá; neki esék az ellenség a prédának, vendégségnek, részegségnek, elannyira, hogy a királyné mikor neki mene is a hadával, nem oltalmazhatták magokat, hanem mind levágák őket, ugyannyira, hogy csak egy sem szaladott el a veszedelemből a ki hírt vihetett volna. Magának Cyrusnak fejét véteté a királyné, és egy kád vérbe vetteté, ily szókkal: *Satia te sanguine, quem semper sitiisti et cuius semper inexatiabilis fuisti.*³⁾ Így jár mindenik, a ki részegségnek adja magát.

56. (30.)

*Non spe capiendi, sed ut clamore, telis, suo quisque periculo intentus, sonorem alterius praelii non acciperet; tenebræ insuper delectæ augendam ad formidinem (cap. 48.).*⁴⁾

Valamit az ellenség cselekszik, valamit mutat, mind csalárd-ságnak gondoljad; ha egy részét táborodnak kiáltással futhassa, gondoljad, hogy vagyon csalárdtság benne, és talám azért kiált,

¹⁾ Majd fényűzésre szokva, és a zsákmányból meggazdagodva elhanyagolják az őrállásokat, hogy a lakomáknál dőzsölve, vagy álomtól és bortól elheverjenek. (48. fej.)

²⁾ A massagéták királynője, Cyrus perzsa király legyőzője.

³⁾ «Telj be vérrel, melyet mindig szomjuhoztál, s melylyel soha sem voltál jóllakva.» — E latin mondás általános, bár a scytha nemzetséghez tartozó királynő azt valószínűleg nem latinul mondta.

⁴⁾ Nem azon reményben, hogy azt (a tábor) elfoglalják, hanem hogy míg a lárma és a lövegek (vetőgépek) miatt mindenki saját veszedelmével van elfoglalva, a másik csata zaját ne hallják; ezen felül még az ijedtség növelésére a sötétséget választották. (48. fej.)

hogy másutt a hol harc van, meg ne hallhasd az ő kiáltása miatt. Helyén legyen az eszed, oly orvosságot találj ennek, hogy a másiktól el ne feledkezzél, mindenre legyen szemed és gondod, a sötétség meg ne tébolítsa az elmédet, hanem idején elrendeld gondolatodban: ha a történik, mit kell cselekednem, ha más valami, mi csoda orvossága legyen. Csudálkozhatom azokon, a kik valami nehéz dolgokrukról nem akarnak gondot viselni, gondolván: de bizony az ellenség azt meg nem tudná gondolni avagy soha nem cselekedte. Bolond, nem tudod-e hogy ha azelőtt nem cselekedte, megcselekedheti azután, és minden szokásnak kezdeti legyen; s nem gondolod-e, hogy a kit te tudsz, megtudhatja ő is, vagy rab vagy kém vagy maga okossága által, s akkor oztán a váratlan veszedelmet miképpen kerülöd el; mit csinálsz ha az ellenség véletlenül talál? Nem jobb-e mindenekről provideálni, mindenre gondot viselni, mind azokra kik meglehetnek, mind pedig kik meg nem lehetnek? hiszem semmi kárt nem vallasz benne ha provideálsz, vagy kell vagy nem kell. Tudod-e: *Accidit in puncto, quod non speratur in anno*,¹⁾ és ha más hasznát soha nem vennéd is az te készen-valóságodnak, mégis az haszna, hogy a te elmédben lesz találmányokkal, és soha oly casus rád nem jön, kit nem érthetsz és orvosságot nem találsz néki. Ilyen vala Julius császár; mindenekről régen provideált, az ő provisiója mindenkor több volt a szükségnél, és felét sem vette elő az ő készületeinek.

57. (31.)

*Postera die Sabinus exercitum æquo loco ostendit, si barbari, successu noctis alacres, prælium auderent (cap. 49.).*²⁾

Ha az ellenség valamiképpen elbízta volna magát az te szerencsétlenségedből, és te erősebb vagy nálánál, tehát olyankor legjobb harcot adni néki, mert olyankor elbizza magát, és az elébbi nyereség miatt gondatlanná lesz, és a ki legnagyobb, hogy soha sem tégedet gondolván, hogy te féltedben soha meg nem mernél olyant próbálni. Azért legnagyobb mesterség a kapitánnak véletlen dolgot az ellenségnek cselekedni, az kit ő nem várna.

¹⁾ Megesik egy pillanatban, mit nem reméltünk esztendőben.

²⁾ Másnap Sabinus nyílt téren mutatta seregét, ha a barbarok, az éjjeli sikertől buzdítva, harcra bocsátkoznának. (49. fejezet.)

58. (32.)

Sed nihil æque, quam sitis, fatigabat (cap. 49.).¹⁾

Nincsen ura a gyomornak, szolgálja pedig mindenik; az éhség és szomjúság rontja el a hadakat inkább hogysem az erő. Azért vigyázz, kapitány, és jól vess oly gondot hogy evel ne kellessék harcolnod, mert vészted nagy kárát; ha pedig az ellenségre ezzel hadakozhatol, igen jó, mert minden győzelem hasznos, de leg-hasznosabb az, a ki kár nélkül esik, az esik pedig kár nélkül, a kit fegyver nélkül vihetsz véghez; az pedig az éhség és szomjúság.

59. (33.)

Cum ingens multitudo bellatorum, imbellium, uno reliquo fonte uterentur, simul equi, armenta (ut mos barbaris) iuxta clausa, egestate pabuli exanimari. Ibid.²⁾

Mennyi nyomoruságra hozza az embert a gondatlanság. Ezek a barbarusok, nézd, mely bolondul vesztek: egy kút volt az várban, még is mennyi cselédet, mennyi barmot zártak be, és nem vetettek számot jövőendő idővel, mennyi ideig érik be az éléssel, meddig a vízzel, és mennyi barmot, mennyi embert tarthat el az élés, a víz. De mivel oly szállott várokrul magános discursust³⁾ akarunk csinálni ha Isten reá segít, nem szólok itten többet, csak erre a propositumra azt mondom, hogy Monluc azt írja, mikor ő Siciliában⁴⁾ a spanyol hadtul ben volt zárva, az éhség igen elnyomorította a népet, és nem vala már mód megtartani a várat, hanem

¹⁾ De semmi sem merítette úgy ki, mint a szomjúság. (49. fej.)

²⁾ Ekkor a harcosok és nem harcolók roppant sokasága a megmaradt egyetlen kútat használhatta, — egyidejűleg a lovak és a vágómarha, melyek (a barbarok szokása szerint) mellettök voltak bezárva, kimúltak a takarmányhiány miatt. (U. o.)

³⁾ Ostromlott várakról külön elmélkedést szándékozunk írni. Ez is egy ígérete Zrínyinek, mely, sajnos, teljesítetlen maradt. Tekintve, hogy Zrínyinek várak ostromában nagy gyakorlata volt, s a várakért való küzdelem azon időben igen gyakori, sőt hosszú időn át a küzdelem majd egyetlen neme volt, igen érdekes és hasznos lett volna, ha ebbeli nézeteit leírja.

⁴⁾ A nápolyi háborúk idejében 1494—1498 a francia erők egy része VIII. Lajos visszatérése után visszamaradt Nápolyban és Siciliában s nagyobbára megadta magát a spanyoloknak.

a haszontalan cselédet, a véneket és gyermekeket, betegeket, az asszonyokat mind ki kellett űzni az ellenség kezében. És noha kegyetlenségnek látszik, mindazonáltal nem az, hanem szükség; hogy az kezem meggyógyuljon, az ujjomat méltó elvágatnom, és így jobb, ezek a haszontalanok az ellenség prédája legyenek, hogyszem az egész város és község. De viszont másutt a római historiákban olvastam, hogy a generális, a ki a várat megszállotta, nem hatta a benvalókat kimenni, hanem visszaüzte őket, hogy annál inkább segítsék az élelét elkölteni.

60. (34.)¹⁾

*Dinis propectus senecta et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus (cap. 50.).*²⁾

Kapitánnak szükséges az kegyesség és kegyelmesség, nem csak a jó hírért névért, hanem haszonért is. Ha az ellenség meghallja, hogy te az meggyőzötteteket kegyelmessen tartod, nem igen gondol véle ha az te kezében jut is, és így nem is oly igen harczol ellened; viszont ha tudja, hogy semmi kegyelmet nem várhat tőled, utolsó lélegzetig harczol veled. Azért a harczoekon jó azt megkiáltani: hogy a kinél fegyver vagyon, a vágattatik le, a kinél nincsen és elveti, ne bántassék: mert így sokan el fogják vetni a magok fegyverét, a kik egyébiránt harczottak volna és sok károkat tettek volna. Jó azért az kegyelmesség, et ex utili et ex honesto. *Parcere subjectis, et debellare superbis.*³⁾

61. (35.)

*His partae victoriae spes, et, si cedant, insignitius flagitium (cap. 51.).*⁴⁾

Ha immár az ellenségedet oly állapotban hoztad, hogy vesztő

¹⁾ A Dessewffy-példányban a másoló tévedéséből ez egész aphorisma kimaradt.

²⁾ Dinis, ki előrehaladt korú volt, s hosszú tapasztalásból kiismerte a római hatalmat és kegyességet. (50. fej.)

³⁾ Haszon és tisztesség tekintetéből. — Kimélni a legyőzötteteket, meggyőzni a dölőfőseket.

⁴⁾ Ezekben a keletkező győzelem reménye, és, ha engednének, a még gyalázatosabb kudarcz (félelme szítá a bátorságot). (51. fej.)

félben legyen, és azután te vesztesz, nagyobb gyalázatodra esik; viszont, ha vesztő félben vagy te, és mégis meggyőződ, nagyobb dicséretedre esik.

62. (36.)

Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna. Ibid.¹⁾

A sötétség kinek bátorságot, kinek félelmet ad. Jól meglássa a kapitán, a ki valami próbára viszi éjjel a vitézit, az éjtszaka a szégyent befedi, és sok a ki nappal vitéz volna, mert látják, mert szégyentül fél, éjjel elszalad, mert azt gondolja, hogy senki az ő szégyenét meg nem tudja. Így értsük azért eztet. Először, ha tenéked jó és vitéz hadad vagyon és rendes, próbálhatsz vélek: ha rossz, rendetlen és szófogadatlan, meg se mutasd magadat vele, mert rosszul jársz. Másodszor, ha valami a setétséggel jön a te hasznodra, avagy hogy kevés a hadad, nappal meg nem mered mutatni, avagy hogy az ellenség olyankor gondatlan, avagy talám a hely olyan, hogy bizhatol valamit az setétségben, hogy a föld csinját a te hadad jobban tudja, olyankor próbálhatsz: egyebiránt ne, mert megcsalod magadat.

Finis Libri Quarti et
Quintus deest.²⁾

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER SEXTUS.³⁾

63. (36.)⁴⁾

Simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina: hinc viros, inde prædam ostendere (cap 34.).⁵⁾

¹⁾ Az éj némelyeknek vakmerőségre, másoknak rettegésre alkalmas. (U. o.)

²⁾ Vége a negyedik könyvnek, és az ötödik hiányzik. — Az V. könyvből 10 és fél fejezet ugyan megvan, de úgy látszik Zrínyi ezekben nem talált elmélkedéseire alkalmas anyagot.

³⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek hatodik könyve.

⁴⁾ Ez aphorisma Zrínyinél 36. számot visel, épen úgy, mint a megelőző. L. a 41. aphorisma jegyzetét.

⁵⁾ Egyszersmind rámutatott az övéinek rettenetes csatasoraira, és a médek aranyos csapataira: itt a férfiak, onnan a zsákmány. (34. fej.)

Az vitézség ruházatja nem olyan mint a városi czifraság: abban is rettenetességet kell mutatni az ellenségnek, mentül inkább lehet. A toll, a megékesíti az embert, a vas rettenetessé teszi, de az arany, az ezüst, a drága köntös, csak ellenségedben szomjuságot nyit és nagyobb bátorságot, mert azt gondolja, hogy az ki azt hordozza, asszonyos és gyenge; más az, hogy a nyereségért jobban forgolódik.

64. (37.)

Se quisque stimulant, ne pugnam per sagittas inirent; impetu et cominus praeveniendum. Ibid. (cap. 35.).¹⁾

Ha az ellenség bővelkedik puskatokkal²⁾ és álgyukkal, nincsen több mesterség, mint nem hagyni neki időt hogy sokat lőhessen, hanem mindjárt karddal neki menni. És a bizonyos, hogy a mely had puskához igen szokott, mint a muskatéros és más német lovas, közel nem igen sok dolgot vihetne végben, mert nem szokott hozzá; azért nem kell neki időt hadni, hogy lövöldözhessen, hanem neki menni karddal. A töröknél nincsen egy nemzet is a ki inkább menne kardra, és azt tartom az okát, hogy az puskatul tart, melyhez ő nem igen sokat tud. Viszont vigyázzon a kapitány, ha puskás hada vagyon, azon légyen, hogy az ellenség ne jöhhessen vele kardra, hanem messze tartsa magátul, mentül jobban lehet; meg lehet pedig, hogy árok vagy más akadék lésson előtte, avagy, a mint a német gyalog, pikát viseli, kívül sánczot csinál magának.

65. (38.)

Fama tamen occisi Ducis falso credita, exterruit Parthos (cap. 35.).³⁾

Azt mondhatom, hogy a seregek hasonlóak az ember testéhez, melynek az ő lelke a generális avagy kapitány, ha az elvesz közülök, a test holt lésson; azért nem kell a kapitánnak minden dologra szerencsételtetni magát. Nem olvastam sohul, hogy a kapi-

¹⁾ Mind egymást biztatják, hogy ne kezdjenek nyílharezot; rohammal és kézi tusával (közelről) szerezzenek előnyt. (35. fej.)

²⁾ Lőfegyverekkel egyáltalában, de kiváltképen muskétával.

³⁾ A vezér megöletéséről szóló hírnek tévesen hitelt adván, ez megrémítette a parthusokat. (35. fej.)

tány halála után a sereg valamit cselekedett volna, hanem mikor a svéciai király elveszett, akkor az ő hada, az ő királyának halálát hallván, magok sem akarnak élni, hanem mintegy dühösök, úgy mentek az ellenségnek.¹⁾ De tudni kell, hogy a had tanult volt és igen vitéz, és nem tudott úgy egy ember halálán megijedni, mint más hadak. És minthogy testhez hasonlítottuk, itt is azt mondhatjuk, mikor a lélek kimegyen belőle, akkor a test leginkább verődik; így ez a vitéz had is nem csuda, ha egy kicsin ideig megduplázta erejét.

66. (39.)

Ac si statim interiora, ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio, et omnes in unum cedebant. (cap. 43.)²⁾

Nagy dolog az, hogy a jó szerencse is árt az embernek, az ki nem él vele bátran. Nagy vétek az a győzedelmesekben, hogy meglankadnak; avagy az történik az ellenségtől, hogy megelégedett az ember, avagy penig az maga-elhivéstől; és ez nem csak a rossz kapitányok vétké, a jóké még inkább. Hannibal midőn a rómaiakat annyira megverte volna, hogy nem volt immár kitől félni, és Rómát is megvette volna aval a serénységgel, melylyel viselte magát ezelőtt, nem tudá continuálni³⁾ a győzedelmet, hanem beszálla Capuában, ottan mind magát s mind vitézit henyéléssel elvesztegeté;⁴⁾ azért nem hiában mondá néki az a köz rendbeli katonája: Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis.⁵⁾ Így jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék,⁶⁾ mert ha

¹⁾ Gusztáv Adolf svéd király a lützeni csatában esett el, 1642 nov. 6. (16.)-án, azonban a király halála daczára, vagy ép ezért, a svéd csapatok Weimari Bernát hg. vezérlete alatt új harczot kezdtek s Pappenheim föllépése daczára a csatát megnyerték.

²⁾ És ha most rögtön az ország belsejébe és a többi népek ellen vonúlt volna, elnyomva a habozók ingadozását, mindnyájan egy értelemmel engedelmeskedtek volna. (43. fej.)

³⁾ Folytatni.

⁴⁾ Erre vonatkozólag lásd a 166. lap 1. jegyzetét.

⁵⁾ Győzni tudsz Hannibál, de a győzelmet kihasználni nem tudod.

⁶⁾ I. Károly. (1625—1649.) Lefejeztetett a londoni Whitehall palota előtt 1649 jan. 30-án. — Miután Zrínyi azt írja: «tavaly», e művet e szerint 1650-ben írta volna. (L. 239. lap, 3. jegyzet.)

akkor a mikor a parlamentom hadát megverte,¹⁾ a val a serénységgel Londinomot²⁾ megszállotta volna, ahol immár sok zenebona és támadások az ő hasznára valának, kétség nélkül utolsó fejét vette volna annak az áruló hydrának, a ki azután őtet elnyelte. Mivelhogy időt hagyva nekik, hogy öszveszedhessék magokat.³⁾ Szintén mikor irom ezt a könyvemet, hozák hírét Angliából, hogy ennek a királynak fia is⁴⁾ szintén így jára, mert ő is Skócziából vitézséggel bójöve Angliában, és megveré a parlamentom hadát erőssen,⁵⁾ és ha menten ment volna Londinum felé, megadták volna magokat, de jó⁶⁾ napig várakozott, nem tudom micsoda okbul, addig parlamentom is hadat gyűjte, és megveré a szegény király fiát, úgy hogy csak alig másod magával Francuzországban szaladhata.⁷⁾ Így jára Torstensohn⁸⁾ is a svéciai haddal: mikor a herczeg Leopoldot és Piccolominit megverte volna,⁹⁾ nem ment utánna a győzedelemnek, hanem Lajpczigot megszállá, és ott sok időt veszte; mert ha menten ment volna a vert had után, és nem hatta volna neki öszveszedni magát, nem tudom állhatott volna-e talpra a császár hada valamikor; noha a svékusok most sem val-

¹⁾ 1644 szept. 1-én Cornwallisnál.

²⁾ Londont.

³⁾ T. i. azért veszett el.

⁴⁾ A későbbi II. Károly király (Zrínyi szerint 1649-től, valójában 1660—1685).

⁵⁾ Az előnyök, melyeket II. Károly Angliába való érkezésekor kivívott, csekélyek valának s azokat csak a hír — melyet Zrínyi mint napi eseményt frissiben hallott — nagyította; midőn a főerők összeütköztek, 1651 szeptember 3-án, Károly hada Cromwell ellenében Worcesternél súlyos vereséget szenvedett.

⁶⁾ A Kazincezy-kiadásban hibás olvasásból jó napig helyett 10 napig áll.

⁷⁾ II. Károly a worcesteri elvesztett csata után menekült Franciaországba. Ez 1651 szeptember 3-án vivatott. — Ezen tétel, hogy «most hozák» hírül, az előbbi lapon tett 6. jegyzettel ellentétben van. Azonban ez utóbbit kell ténynek elfogadnunk, mert 1650-ben csakugyan nem tudhatott Zrínyi az 1651-ben történt csatáról, s így ezen munkát valószínűség szerint nem 1650-ben, hanem 1651-ben írta.

⁸⁾ Torstenson Lénárt, Ortalai gróf, a svédeknek Gusztáv Adolf után legnagyobb hadvezérök, a nagy királynak nevelője, a vezéri pályán pedig méltó utóda volt. (Szül. 1603, megh. 1651.)

⁹⁾ Schweidnitznél 1642 május 21-én.

ják vétkeket, mert azt mondják, hogy Lajpezig városának nyerésével többet nyertek, hogysen azzal nyertek volna, ha kergették volna Leopoldot. Végezetre Gustavus svéciai király is így jára, mert ő is, midőn az tengeren általjött volna, ha mind aval a gyorsasággal követte volna a szerencsét, nem lett volna talám annyi fáradsága, halála sem talán; de annyit késék és vendégeskedék, még a feleségét is kihozatta Svéciából, hogy addig a szerencse előtte elrepült.¹⁾ Elrepül a szerencse, vitézek, ha hamar nem követitek, és megunja azt a ki ötet megunja; hanem addig míg lehet, kövessétek és serénykedjetek.

67. (40.)

Sed fugæ specie discessum (cap. 44.).²⁾

Igen szép találmány az olaszoké és németeké, mert ők nem mondják soha is, hogy szaladtak volna, hanem ritirálták magokat;³⁾ de akár miképpen menjen el, ha az ellenségtől és őmiatta megyen el, mind szaladásnak kell mondani, és gyalázatjára vagyon az embernek.

Finis libri Sexti Annalium.⁴⁾

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER UNDECIMUS.⁵⁾

68. (41.)

Ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria millia stadium invadit, ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur etc. (cap. 8.).⁶⁾

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag a megjegyzéseket s a bevezetés második részében foglaltakat a 44 és 45 lapokon.

²⁾ De az elvonulás megfutamodáshoz hasonlított. (44. fej.)

³⁾ Visszavonúltak.

⁴⁾ Vége az évkönyvek hatodik könyvének.

⁵⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek tizenegyedik könyve.

⁶⁾ Ez (Vardanes), ki nagy vállalatoknál mindig gyors volt, 3000 stadiumra nyomult előre két nap alatt, s a meglepett és megrémült Gotarzust futni kényszeríté; és nem is késett stb. (8. fej.) — Jegyzet: Tacitus valóban 3000 stadiumot mond és két napot; de itt nyilván valami tévedésnek kell

39.¹⁾ aphorismusban az miről szoltunk, itt is kellene arrul szolanunk, de nem mondunk többet, hanem most is azt repetáljuk,²⁾ hogy bátor, gyors és fáradhatatlan legyen a kapitány; bátorsággal, mert nagy dolgokat vesz maga eleiben, melyeket a félelem egyébiránt elbontana; gyorsasággal az ellenséget véletlenül találja és oltalmatlanul, és ez nélkül sokszor kárt is vallhatna; fáradhatatlansággal oztán azt nyeri, hogy az Hannibal vétkében nem esik, hanem tud élni a győzelemmel, nem elégszik meg egy cselekedettel, és meg nem unja a fáradságot, míg véghez nem viszi a hadakozást. Vide 9. Aphor. I.³⁾

69. (42.)

Ira magis, quam ex usu præsenti accensus, implicatur obsidione urbis validæ. . . . Ibid.⁴⁾

Semmi nincs oly ártalmas az hadviselőben mint a harag; a harag megvakítja az embert, befedi homálylyal az okoskodást, és semmi okot nyitva nem hagy; hanem az boszuságot, azt nagyra neveli, azt néki dicséri, és azt kívántatja vele. De jaj annak a kapitánnak, a kit a harag forgat, az kinek ez a roszt passió rendet szab, mert hamar megláthatni az olyant, hogy haragostul, boszúságostul mint az széltűl felfintorog,⁵⁾ elszakadoz, és a mi nagyobb, az ellenség megnevetésével. Nem vitéz embernek való az harag, az vitézség ex perfectione virtutis⁶⁾ jön, a harag pedig ex flocco vitiorum.⁷⁾ Kíváncos dolog volna az, mikor az ember harcra méggyen, hogy valamennyire megharaghatnék, hogy ex commotione bilis et sanguinis⁸⁾ nagyobb motust⁹⁾ és erőt vehetne magának; de nem

lenni, mert 40 stadium tévén egy mérföldet, Vardanes a Gotarzes elleni hadjáratban két nap alatt 75 mérföldet tett volna meg, a mi mérő kép telenség.

¹⁾ A mi számozásunk szerint a 66/39-ikben.

²⁾ Ismétéljük.

³⁾ Lásd a 9. aphorismát az I. (könyvben).

⁴⁾ Inkább haragból, mint az alkalom fölhasználása miatt, egy erős város ostromába keveredett. (U. o.)

⁵⁾ Fölháborog.

⁶⁾ Az erények tökélyéből.

⁷⁾ A bűnök selejtjéből.

⁸⁾ Az epe és vér felindulásából.

⁹⁾ Indulatot.

lehet akkor haragudni, csak csupán meztelen¹⁾ emberség és virtus viszi az embert arra, hogy a halált avagy kevesebbnek tartsa annál hogysen mint van, avagy ugyan semminek. Az emberség viszi az embert arra, hogy ne gondolkodjék életének gyönyörűségéről, kedvesinek elhagyásáról, hogy a maga testét ne szánja²⁾ karddal daraboltatni, puskagolyóbisokkal szaggattatni, hogy vérét kiontsa örömet, és hogy meghaljon kívánsággal. Az haragnak is vagyon ilyen effectusa,³⁾ de mivelhogy nem egy az oka, azért nem egy a vége is; boszuság az oka, gyalázat a vége, és hiznia látod ellenségednek örömét veszélyeden. Tehát nem haraggal, nem boszusággal, hanem észszel és emberséggel kell hadakozni. Ha azért oly ellenségre talál a kapitány, a ki haragos, hamar kelepezében szoríthatja aztot; mert tudnod kell, hogy mihelyt egy kis boszuságot téssesz néki, mindjárt kész lesz a boszuállásra, akkor tehát készen várjad őtet, és mulatassd el vele a boszuságot és haragot. Nézd mit mond Tacitus: ira magis quam ex usu praesenti: mintha azt akarná mondani: nem volt most a haragnak helye, mást kellett volna cselekedni.

Buquoi Ujvár alatt harag miatt vesze el,⁴⁾ mert ugyan természetül vette volt a magyarokra való haragot. De máshon is kell erről szólnunk; elég most ezt mondani: hogy szintén mintegy barátnak, oly szükséges egy hadnagynak is a patientia.⁵⁾ Tűrj, nyeld el az boszuságot, melyről nem tehetsz, várj időtül és az alkalmatosságtul, hogy boszudat állhasd, és tromffal üthesd károdát. Alibi ut insidiis incautum ita ira propter. . . 216.⁶⁾

70. (43.)

Feruntque, militem, quia vallum non accinctus, atque alium, quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos (cap. 18.).⁷⁾

¹⁾ Pusztá.

²⁾ Sajnálja.

³⁾ Hatása.

⁴⁾ Érsekújvár alatt, 1621 július 10-én.

⁵⁾ Türelem.

⁶⁾ Máshol nem ovakodván a cselektől, így a harag miatt (216. lap.) A lapszám valószínűleg Tacitusra vonatkozik.

⁷⁾ S mondják, hogy egy katona, mivel a sánczoknál fegyver nélkül, s egy másik, mivel csak egy törrel felfegyverkezve ázott, halállal bünhődék. (18. fej.)

Próbáld meg Magyarországon, ha mered az ilyen kicsin dologért megöletned az alattavalót, vagy hogy mind elszöknek, vagy hogy feltámadnak rád és agyonvernek. Mitül vagy az? attul, hogy a disciplina militaris ¹⁾ közülünk régen elveszett: csak annyival kell hinnia bennünket vitézeknek, hogy kard van az oldalunkon. De ha találkozónék is valaki, a ki valamit akarna reformálni ²⁾ a népeken, mind elszöknenék alúla és másuvá mennének, a hol jobb állapotja volna. Nem volt ám ugy a rómaiaknál, egyik hadnagy a másikat meg nem merte fogadni, hanem minnyájan egyiránt disciplinát tartottak; most egy urra haragudjék meg a szolgálja, ha nem is pöröl véle, ha alattvaló, elszökik más urhoz, és ott még annál nagyobb becsületi lészen. Heában ³⁾ tehát, egy nagy erdőben egy kakuk nem hallik, minnyájan kellene hogy szentül megtartanak a disciplinát, szökött szolgát senki meg ne fogadna, hanem az ki tisztességgel megyen el az urától.

Finis Libri Undecimi.⁴⁾

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER DUODECIMUS.⁵⁾

71. (44.)

Ceterum Gotarzes, nondum satis aucto exercitu, flumine Corma pro monumento uti: et, quamquam per insectationes et nuncios ad praelium vocaretur, nectere moras (cap. 14.).⁶⁾

Ha erőtlen vagy, ha azt gondolod hogy a harc nem neked való, fussad az alkalmatosságot az melylyel a harcra erőtetnél; kerüljed az ellenséget, és soha annyit ne boszonthasson, kergethesen és gyalázhasson, hogy te az te szándékosat megtörjed. Tanulj

¹⁾ Katonai fegyelem.

²⁾ Újítani.

³⁾ T. i. beszélek én.

⁴⁾ Vége a tizenegyedik könyvnek.

⁵⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek tizenkettedik könyve.

⁶⁾ Egyébiránt Gatarzes, serege még nem szaporodván föl eléggé, a Corma folyót használta védelméül: és bár faggatásokkal és üzengetésekkel csatára hívták, halogatta a dolgot. (14. fej.)

Fabius Maximustól, az mely csendesen szenyvedhette, hogy az ellenség gyalázta és szitta. Tanulj attul a kapitántul, a melynek az ellenség mikor üzengetett: ha vitéz vagy, jöjj ki a táborból a harcra, csak azt felelte néki: sőt ha te vitéz vagy, végy ki innen és üzz ki a táboromból.

72. (45.)

Ceterorum proditione suspecta, quod unum erat reliquum, rem in casum dare, praelioque experiri statuit (Ibid.).¹⁾

Mikor az ember olyan állapatra jön, hogy a maga hada árulásátul fél, ne késsék sokat, hanem harcoljon meg az ellenséggel, mert ha üdöt hagysz az olyan állhatatlan népnek, semmi jó nem következik belőle.

73. (46.)

Et secuta consilium ducis industria militum (cap. 27.).²⁾

Akkor várhatni minden jót, mikor az kapitán parancsolatját a vitézek serénysége követi, mert nehéz nyulat fogatni mikor bottal üzik az ebeket utánna.

74. (47.)

Ille gnarus primis eventibus metum aut fiduciam gigni citas cohortes rapit (cap. 31.).⁴⁾

Az első aphorismushoz való, azért, hogy vagy azon légy, hogy első próbád híres legyen, azután könnyebb hírt megtartani. *Vide primum aphoris.⁵⁾ (qui ut famæ inserviret, quæ in novis ceptis validdissima est. Annal. Libr. XIII. cap. 8.).⁶⁾*

¹⁾ A többiek árulásától tartva, elhatározta az egyet, a mi még lehető volt, a szerencsére bízni a dolgot és megkísérteni a csatát. (U. o.)

²⁾ A vezérnek bölcsességét kísérte a katonák buzgalma. (27. fej.)

³⁾ Ő jól tudván, hogy az első eseményekből származik a félelem vagy bizalom, gyorsan összevonja csapatait. (31. fej.)

⁴⁾ Lásd az első aphorismát.

⁵⁾ Ki, hogy hírt szerezzen, a mi új vállalatoknál nagy fontosságú. Ért. XIII. kv. 8. fej.)

75. (47.)

Quem multa ambigua, multa prospera extulerant, ut ceteros Britannorum reges præmineret (cap. 33.).¹⁾

Sem a meg nem érdemli az utolsó dicséretet, a ki mindenkor jó szerencsében forgott, sem az a ki szerencsétlenségben: hanem a ki mind a kettőben, a ki próbált jót és gonoszt, az ki el nem bizta magát a jóban, nem hányja és nem veti magát a gonoszban; a ki hasonló az aranyhoz, a kit sem rozsdá nem fog, sem tűz el nem veszteget: az volna dicséretre méltó hadnagy. Vajki sok van, a ki tud a jó szerencse hegedülésénél tánczolni, és egy szerencsétlenségnek szellelte előtt eldűl; viszont ismég vannak, a kik ebben jók, a másokban nem tudnak merőn állni, szédeleg az ő fejek, ha a szerencse magasra viszi. Azért legyen eszében a kapitánnak ez a symbolum: Fortunam prudenter habe, azaz okosan tartsad az szerencsét, ha rossz, ne hajulj előtte, ha jó, ne bizd magadat véle. Kicsin idő alatt mind gonosz mind jó változhatik, az ember jó hire neve pedig örökös legyen.

76. (48.)

Sed tum astu, locorum fraude prior.

postea:

Sumpto ad prælium loco, ut aditus, abscessus, cuncta nobis importuna, et suis in melius essent (Ibidem.).²⁾

Az mely kapitány az földnek a csinját nem tudja, keveset viszen végben a maga szándékában, mert ha egy nyulfogásra szükséges hogy tudjad a helyét hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: mentül inkább szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, és hun kell állítani a lovast, hun a gyalogot, hun az ágyukat; mentül inkább szükséges olyankor az álnokság, mikor az te ellenséged azon igyekezik, hogy megcsaljon tégedet. Egy árok, egy patak,

¹⁾ Kiti sok szerencsétlen és sok szerencsés esemény nagygyá tett, úgy hogy a többi britt királyok fölött kitűnt. (33. fej.)

²⁾ De akkor (ő) csel és a terep csalárdsága által (melyet t. i. ő ismert) jobb helyzetben volt. — Azután: Kiszemelte a csatateret, hogy a felvonulás, elvonulás, minden nekünk kedvezőtlen és az övéinek kedvezőbb legyen. (Ugyanott.)

egy szalma oka volt sokszor hadak veszedelmének: mennyivel inkább kell hát tudni a hegyeket mint feküsznek, a mezőket melyre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását. Parva momenta magnos casus faciunt.¹⁾

77. (49.)

Cuncta virtute expugnabilia. Ibid. (cap. 35.).²⁾

Én nem tudom miképen azt a szót magyarul nevezni: virtus, maga annélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen az virtus. Ha azért a vagyon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világon lehetetlen. Nulla virtuti invia.³⁾

78. (50.)

Lætis hostibus, tamquam ducem haud spernendum, et si non prœlium, at certe bellum absumpsisset (cap. 39.).⁴⁾

Az had, avagy ország, avagy fejedelem, az mely minden reménységét csak egy valamely emberben teszi, nem lehet állandós sokáig; mert ha annak történik halála, amannak is reménységgel együtt kedve is elveszett az oltalomhoz; azon kívül az ő életében nem térszen provisiót⁵⁾ jövődre, mikor a megszűnik. Azért rosz had az olyan, a ki csak egy emberben bizik, hanem a jó, a ki maga közönséges vitézségében és erejében hiszen, az mint az oroszlán.

Finis Libri Annalium 12.⁶⁾

¹⁾ Kis okok nagy eseményeket hoznak létre.

²⁾ Vitézséggel minden kivívható. (35. fej.)

³⁾ Ovidnak egy verse: Invia virtuti nulla est via. A vitézségnek egy út sem járhatlan.

⁴⁾ Az ellenség úgy örült, mint ha az épen nem megvetendő hadvezért, ha nem is egy csata, de legalább a háború ragadta volna el. (39. fej.)

⁵⁾ Előkészületet, előrelátó intézkedést.

⁶⁾ Vége az évkönyvek 12. könyvének.

CORNELII TACITI ANNALIUM LIBER DECIMUS TERTIUS.¹⁾

79. (51.)

Statuit postremo ostendere aciem, et dato die proelium incipere (cap. 40.).²⁾

Az kapitánnak nem kell mindjárt a harczrul gondolkodni, hanem minden módot előbb próbálni mást, hogy az ellenséget megverhesse, avagy éhséggel, avagy más csalárdsággal, mert a harcz nagy szerencsével³⁾ jár; a szerencse bizonytalan. Ithon mit mond Tacitus: postremo, azaz mikor immár mindent próbált és heáiban, és már kénytelen vele, akkor harczol az ellenséggel.

80. (52.)

Quia nec teneri sine valido praesidio, ob magnitudinem mœnium, nec id nobis virium erat, quod firmando praesidio et capessendo bello divideretur (cap. 41.).⁴⁾

Az kinek nincsen elégedendő hada, ne kezdjen oly dolgokat az kire elégedetlen lehet azután, mert ha várakat vészen meg az ellenségtől, és azokat meg akarja tartani, népet kell benne hadni, és avval megerőtleníti a maga hadát; más az, segítségére kell mindenkor menni valamikor szükséges, olykor lehet, a mikor más dolgot vihetne ember véghez. Tehát jobb olyankor megégetni és elrontani az erősségeket, hogy az ellenségnek hasznára ne legyen, neked pedig dicséretedre.

Finis Annal. Libri 13.⁵⁾

¹⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek tizenharmadik könyve.

²⁾ Elhatározá végre csatarendjét megmutatni, s alkalmas napon a harczot elkezdni. (40. fej.)

³⁾ Kockázattal.

⁴⁾ Mert — falainak terjedelme miatt — sem fentartani nem lehetett volna erős őrség nélkül, sem nekünk elég erőnk nem volt, hogy zárt hely meg-erősítésére és háború viselésére fel lehetett volna osztani. (41. fej.)

⁵⁾ Vége az évk. 13. könyvének.

CORNELII TACITI ANNALIUM DECIMUS QUINTUS.¹⁾

81. (54.)

Acto raptim agmine Moneses, ut famam sui præiret (cap. 4.).²⁾

Szükség néha a hírt maga felől nevelni, hogy az ellenség rettenjen, néha pedig eltitkolni, hogy véletlen találjad, és együtt hozni a hírt magával; a miképpen sok effectusa van a hírnek, úgy sokféleképpen kell véle élni.

82. (55.)

Ira magis, quam metu, ceteros accenderant. Ibid.

Ne illesd ha lehet az ellenséged kicsin boszusággal; a kicsin boszuság haragot nyit az emberben és boszuállást: vagy hogy megronts az ellenségedet vagy hogy ne piszkáld; rossz arczucsapás az, a kiért kettőt adnak; hagyj békét neki, hanem oztán egyszersmind nyakában dülj,⁴⁾ mert ha gyakran piszkálsz, ébren fogod tartani, ha pedig ritkán, elbizba magát, és nem visel igen gondot.

83. (56.)

Igitur, metu abstruso, mitiora obtendens (cap. 5.).⁵⁾

Ha békeségre van szükséged, ha egy kis ideig való suspensióra,⁶⁾ ha valami más dologra; ne mutasd soha hogy félelemből keresed azt, hanem valami más okbul, és ha lehet azon mesterkedjél, hogy az ellenséged először proponálja⁷⁾ és kérje tőled. Vajki nagy szarva nő ellenségednek, ha tégedet koldulva lát maga után, főképpen ha eszében veszi, hogy félelemből cselekeszed.

¹⁾ Cornelius Tacitus évkönyveinek tizenötödik könyve.

²⁾ Moneses, hogy jöttének hírét megelőzze, nyakra-főre hajtotta seregét. (4. fej.)

³⁾ A többiekben inkább haragot, mint félelmet gerjesztett. (U. o.)

⁴⁾ Egyszerre rohanj reá teljes erővel.

⁵⁾ Azért, rejtett félelemmel, engedékenységgel állt elő. (5. fej.)

⁶⁾ A hadműveletek felfüggesztésére, fegyverszünetre.

⁷⁾ Indítványozza.

84. (57.)

Sed neque Corbulo æmuli patiens (cap. 6.).¹⁾

Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben ²⁾ két oroszlán, egy hadban két kapitány ³⁾ nem lehet; mindjárt romlik az a had az hol kettő vagyon, az irégység nem engedi nekik egyetérteni, az észnek külömbisége nem hagy egyet parancsolni. Sok példa vagyon a római hadakozásokban, és mindenütt vesztettek a hol két feje volt a hadnak. Másféle test, ugymint kéz, láb, szem, fül, hogy több legyen nem árt, de ha fej kettő lészen, melyiknek fogadhatják szavát a többiek?

85. (58.)

Armeniam intrat tristi omine (cap. 7.).⁴⁾

Az jelek, az álmok csaknem egy dolog a vitézségben. Nem kell megrettenni az álomtúl sem más jeltül; a harkály, a róka, a holló, micsodás jelt tud nekem mondani, hogy így szól vagy amugy, talán értheted te azt mit mond, és mikor jót, mikor gonoszt mond? Olvasd meg annak a vitéz római kapitánnak cselekedetét, melynek vitézít midőn egy harkály mind eliesztette volna, hogy ritkán és rútul szólott, fogta a kezijjat és nyilat, úgy lőtte hogy mindjárt leesett a fáról, oztán visszafordulván a vitézekhez, azt mondta nekik: Látjátok-e vitézek, miképpen csalatkoztok; azt tudjátok, hogy e madár jövendőt tud mondani, s miért hát maga szerencsétlenségét meg nem jövendőlte? Az madár azért ugyan úgy szól a mint tud, és a vad úgy fut a mint lehet. Ha a madár ember nyelvén szólna, avagy a négylábú állat beszélne, mégis gondolhatnánk rajta; azonképen az álom, melyről irtam 16. Aphorismo ⁵⁾ bőségesen. Az eszes kapitány mindazonáltal az ilyen emberek vélekedésének sokszor hasznát veheti, mert mikor valamit lát ő olyant, ő azt jóra magyarázhatja és elhitheti a vitézekkel, hogy jót jelent. Szultán Szulimán mikor Magyarországra indult, legutolszor meghagyá a

¹⁾ De Corbulo sem tűr vetélytársat. (6. fej.)

²⁾ Hegységben.

³⁾ Főkapitány, fővezér.

⁴⁾ Armeniába szomorú előjelek közt nyomúl be. (7. fej.)

⁵⁾ A 16-ik aphorismában.

kadileskérnek,¹⁾ hogy ezer juhot vágasson Isten nevében sasoknak és más madaraknak; és mikor így cselekedett volna kadileskér, és sok holló, varju kezde szállani a juhokra, akkor eljőve egy saske-selyű, és mind elűzé a több madarat, és maga sem evék benne, hanem eltűnék egy setét felyhőben. Ezen a roszt jelen minnyájan megijedének, de az okos császár visszafordítá a jövődönnek magyarázatját, és azt mondotta: azért nem esznek a juhokban, hogy keresztyén húst akarnak enni és kívánnak. Azért, kapitányok, kövessétek szultán Szulimánt, és jóra forgassátok a bolond vitézeknek gondolatjokat; avval bátorsága és confidentiája²⁾ nő a hadának.

86. (59.)

Ubi Pætus imminentium nescius (cap. 10.).³⁾

Kapitány, azért adták kezedben a hadat, hogy gondot viselj rá; és hogy a hadadra gondot viselhess, szükséges az ellenségedre is viselned gondot, mit csinál, mit gondol; ha azt nem cselekedesz, nem mondatol gondviselőnek. Nem szabad a hadban valamit elfelejteni, nem szabad két vétket cselekedni; ⁴⁾ ott találja mindjárt a bűn a büntetését, és nem mondhatni azt: nem gondoltam volna.

87. (60.)

Verum ubi a viris militaribus adversus urgentes casus firmatus erat, rursus, ne alienæ sententiæ indigens videretur, in diversa ac deteriora transibat (Ibid.).⁵⁾

Ihon az állhatatlan, ihon a kevély emberek cselekedeti, más-tul szégyenli kérdezni. Ó esztelen, ó oktalan állat! Tudod-e amaz okosságban felfuvalkodott spanyor király, Philippus Secundus⁶⁾, az

¹⁾ Török főhivatalnok.

²⁾ Önbizalma.

³⁾ Midőn Pætus nem tudva semmit azokról, mik fenyegették. (10. fej.)

⁴⁾ Latin közmondás: Non licet bis peccare in bello. Zrínyi gyakran használja, ép úgy mint használta ellenfele Montecuccoli is.

⁵⁾ Bár hadértó férfiak őt a fenyegető veszélyek ellen határozatra bírták is, ő rögtön, ne hogy az látszassék, hogy idegen tanácsra van szorúlva, más és rosszabb (határozatokra) tért át. (U. o.)

⁶⁾ II. Fülöp.

ki kérkedett, hogy az ő lova ötet az egész tanácsaival együtt hordozza,¹⁾ hogy a botlott legnagyobbakat, azért hogy nem akarta mások tanácsát meghallgatni? De mivelhogy a tanácsrul vagyunk discursusban, tovább szóljunk felőle.

Ha szabad volna álmodnunk avagy kívánnunk nagy dolgokat, legkívánatosb volna az, hogy mi magunk lehetnénk elegedendők az mi dolgainknak forgatásában és szándékunknak véghezvitelében, és csak magunk igazgathatnánk a kormányt; de mivelhogy nem találkozott soha ilyen ember, és annak formája csak az egy Xenophon fejében maradt,²⁾ és soha másról olyanról a historia nem emlékezik, mert az emberi gyarlóság nem engedi:

Kell tehát a vezéreknek és fejedelmeknek azon igyekezni, hogy jó tanácsi legyenek, és ne sok, mert a hol multitudo, ibi confusio,³⁾ és nem lehet titok, consilii unitas⁴⁾: a szükséges. Az Isten, a ki végzetlenül bölcs, mégis glorificatur in consilio Sanctorum, magnus et terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.⁵⁾ De valamely nehéz a jó tanácsot megszerzeni, olyan nehéz tanácsolni az ily dologban urakot és fejedelmeket, mert a példák kiket historiából szedünk, különböznek igen egyik az másiktul. Első forma azért, az mikor ember nem tanácskozik senkivel, hanem mind a maga fejéből cselekeszik. Így cselekedék Carolus VIII.⁶⁾ és sokan mások. És talám ezek azért cselekedtek így, hogy azt tudták hogy tanácsot kérdeni kissebbségére van az embernek, mintha elegendő eszek nem volna, és szégyenlették az maga alatta valóját az tanács-kérdéssel eszesebbnek nevezni.

Másodszor, voltak olyanok, az kik az magok fejtől semmit nem cselekedtek, és tanácsot sem akartak másoktól kérdeni. Azt írja a historia, hogy Maximilianus⁷⁾ császár olyan vala, és mikor

¹⁾ T. i. hogy mikor ő a lován ül, összes tanácsosai azon ülnek, vagyis: ő neki csak önmaga a tanácsosa.

²⁾ Xenophon «Politika»-jában írja le ez eszményi kormányrendszert.

³⁾ A hol sokaság van, ott zavar van.

⁴⁾ És véleményegység.

⁵⁾ A Szentek tanácsában (gyülekezetében) dicsőíttetik, nagy és rettenetes mindenek fölött, kik körülötte vannak.

⁶⁾ Kiváltképen az olasz hadjárat dolgában.

⁷⁾ I. Miksa.

akara valamit cselekedni, maga kihirdette elébb, és jól vigyázott rá, mit mondanak az emberek felőle és az ő szándéka felől, és ha látta hogy senki sem javallja, magátul elállta az olyan szándékátul. Bizonyára igen rossz forma, és nem méltó ez követésre, mert midőn ő futja vala azt,¹⁾ hogy megnevezzék a tanácskérdés miatt, ez másik gyalázatban botlék, és minden ember állhatatlannak nevezé, holott²⁾ nem állott meg soha is egyik szándékában. Más az, az ilyen móddal okot ada mindennek, hogy bizvást tanácsolhassák, és nem csak az, hanem még megpirongassa ki az ő szándékáért, a mely állhatatlan. Mely nehéz penig egy fejedelemnek avagy kapitánnak a község szavainak alá vettetni, ám lássa minden ember.

Harmadszor, vannak olyanok, az kik minden embertől tanácsot vésznek valaki tanácsolni őket akarja; de, hitemre, ezt is én igen rossz módnak tartom, mert nem csak a confusio mehet az ilyen tanácslott elmében, de még az megvetés is azaz a contemptus, holott minden ember tanácsolni praetendálja³⁾ a fejedelmet, az penig a sok tanács között eltévelyodik, és így a többi alattvalói megnevetik és despiciálják,⁴⁾ és azt fogják felőle mondani: Ipse modo huc, modo illuc, ut quemque suadentium audierat. T. Anal. XII.⁵⁾

Tehát szükséges hogy a fejedelem vagy az generális jó válogatott hű emberekből tartson tanácsot, in quibus sit veritas, et qui oderint avaritiam,⁶⁾ de nem kell azt megengedni a fejedelemnek soha is, hogy őneki kérdészetlenül tanácsot adjanak az ő tanácsi. Nagy kevélység egy szolgátul az urát tanácsolni, mikor nem kérdezi az ura. Ad consilium ne accesseris antequam voceris.⁷⁾ Hallod-e mit mond az Amasias a prófétának, az ki bizvást mene hozzá és feddette: Nunquid consiliarius Regis? ⁸⁾ És la! ebből tud-

¹⁾ Mert midőn attól félt . . .

²⁾ A minthogy.

³⁾ Követeli, akarja.

⁴⁾ Lenézik.

⁵⁾ Ő (Claudius) majd az egyiket, majd a másikat kedvelte, a szerint, a mint tanácsosait meghallgatta (a feleség megválasztásában). Tacitus Évk. XII. könyv 1. fej.

⁶⁾ Kikben legyen igazság, s gyűlöljék a kapzsiságot.

⁷⁾ Ne menj tanácsba soha, míg nem hívnak.

⁸⁾ Talán a király tanácsosa (vagy)?

hatni, hogy a királyok nem hatták magokat tanácsolni másoktól, hanem az maga tanácsaitul. De a mennyire kevélység egy szolgátul tanácsot mondani az urának kérdéslenül, annyira esztelenség a fejedelemtől nem kérdezni tanácsot az érdemesektől. Plus vident oculi quam oculus.¹⁾ Halljuk mit mond Salamon: Gloria Regum est investigare sermones (Prov. 25);²⁾ annyit teszen, hogy ne várja fejedelem, hogy tanácsolják, hanem őmaga keresse a tanácsolást.

De itten igen nagy dubium³⁾ támad: ez az, hogy az urak, mikor a maga tanácsai⁴⁾ közt vannak, magok mondjanak-e voksot⁵⁾ avagy nem; és ha mondanak, melykor kell mondani, elein-e mindjárt a tanácsnak, vagy utólján, vagy közepin? Az én ítéletem az, hogy se elein, se utólján, se közepin: mert ha az elein a maga tetszését kimondja, senki nem fog merni az ő tetszése ellen disputálni,⁶⁾ és minden ember azont fog mondani; ha utólján, azok a kik előtte más tanácsot mondtak, megszegyenlik magokat, mintha eszteleneknek tartaná őket, hogy az ő tanácsokat nem követi és ők is az urok tanácsára hajulnak, az magokét retractálván.⁷⁾ Azért okosan Cneius Piso: Quo loco censébis, Cæsar; si post omnes, vereor, ne imprudens dissentiam, si primus, habebo quod sequar.⁸⁾ De menjünk exemplumokra. Henricus Tertius,⁹⁾ a mint írja Davila és Petrus Matei, mikor a Guisai herceget meg akarta volna öletni, eleiben hivatott négy tanácsot, kettei elébb megmondá a voksot, de mind-

¹⁾ Többet látnak a szemek, mint a szem. (Négy szem többet lát, mint kettő.)

²⁾ A királyok dicsősége megtudni mások beszédeit. Példab. XXV. 2. Károli fordítása szerint: «A Királyoknak pedig tisztességes mindenekről tudakozni».

³⁾ Kétség.

⁴⁾ Tanácsosaik.

⁵⁾ Szavazzanak-e.

⁶⁾ Vitatkozni.

⁷⁾ Visszavonván.

⁸⁾ «Mely sorrendben fogsz szavazni, Cæsar? ha mindnyájunk után, félek, ne hogy esztelenül más véleményen legyek; ha elsőnek, lesz kit utánoznom.» — (Ann. I. kv. 74. fejezet.) Tacitusnál megfordítva, így: si primus . . . , si post omnes

⁹⁾ III. Henrik; l. ez esetről fentebb.

járt a király utánnok, erre való képest megint a kettei, a kī utánna ment, reá állott a király sententiájára, mint a két elébbeni reá fordúla a tanácsra, a mely tanács oka lén franczuz király veszedelmének és országának.¹⁾

Ir nekünk ilyen példát Istvánfi is az mi historicusunk, Lib:31. fol:715. nro. 50. Mivel a fejedelem első vokсот ada Jósika István megfogására, minnyájan arra hajlának a több tanács is. És lásd Bonfinium Part. 38, fol. 151. Mátyás király idejében Fridrik császár ellen való tanácsban ez is ilyen formán vala.

Tehát hallgasson a fejedelem, és ha különbözök az ő tanácsának voksait, mind addig hagyjon disputálni nekik, mig eszében veheti melyik jobb, ez vagy amaz, és így nem lesz tanácsolva elébb hogysen akarja, nem leszen temnáva az állhatatlanság miatt, végezetre csak a maga elméje lészen csudául, hogy magátul választhatja az jót a gonosztul. És ezt mind három szóval²⁾ a szentírás megmutatja, mondván: *audi tacens, simules quærens.*³⁾ Azért kapitányok és hadnagyok, mondjátok a Salamonnal együtt az Istennek: *da mihi cor docile.*⁴⁾ Honnan a *docilitas*,⁵⁾ ha nem a tanácsból? és ne szégyenljetek kérdezni az ti tanácsitoktól, ne mondhasák azt felöletek: *Si peto aut in suis, aut in alienis consiliis constantia fuisset.*⁶⁾

88. (62.)

*Quæ fortissimo quoque amisso, et ceteris exteritis, parum habiles proelio videbantur (cap. 26.).*⁷⁾

Mikor egyszer az ember látni kezdi a szerencsének hátát, és hogy elrepül előtte, nehezen tarthatja meg a bátorságot, nehezen

¹⁾ A király Guise herczeg meggyilkolása után kénytelen volt Párisból elmenekülni. Polgárháború tört ki, melyen ugyan ő győzedelmeskedett, de 1589 aug. 1-én Clementi Jakab dominikanus által megöletett.

²⁾ Tulajdonkép, mint alább következik, négy szóval.

³⁾ Figyelj hallgatva, tégy úgy, mint ha kérdeznél.

⁴⁾ Adj nekem fogékony szívet.

⁵⁾ Fogékonyság, tanulékonyság.

⁶⁾ Kívánom, hogy vagy saját, vagy mások tanácsaiban lett volna állandóság.

⁷⁾ Melyek, a legbátrabb elveszvéen, s a többiek megfélemlítettén, a harcra kevésbé alkalmasoknak látszottak. (26. fej.)

mutathat nyereséget. Annál inkább mikor immár egy sereg szerencsétlenül kezdett veszni, nehezen állíthatja az ő szívet helyére a kapitány. Ilyen állapotban vala ama vitéz Hunyadi János; látta a török császárt a győzelemnek kevélységével nyargalni a Magyarországot, látta a maga népét és hadát elromlani, látta a királyt¹⁾ elveszni, mégis helyén állott az ő szíve; tíz ezer emberrel a (kiknek csak ő maga egyedül szívet ada) addig forgolódék, addig nyomorgatta a törökök számtalan hadát, hogy semmi nyereség nélkül ki kelle menni az országból és gyalázattal. De nem minden Hunyadi, nem adatott ez minden embernek. Hogy azért remediumot írjunk, miképpen kelljen az megvert néppel élni: a bizonyos dolog, hogy az ilyen ijedt népet nem kell ismég újabb szerencsének exponálni,²⁾ hanem először eloquentiával és maga példájával azaz frissességével biztatni, azután azon igyekezni, hogy valami kárt tehet az ellenségnek, ha nem nagyot is, csak mégis édesedjék néki a te néped és felejtse el a félelmet. A kinek pedig jó vitézi és tanult hada vagyon, ugy cselekedhetik mint Hunyadi.

89. (63.)

Integrum militem, et crebris ac prosperis laboribus exercitum, in Armeniam ducit. Ibid.³⁾

Adj munkát a vasnak, ha nem adsz, maga magát elvesztegeti és a rozsdá megeszi. Adj munkát a vitézidnek, mert ha henyélnek, elvesznek. Régi rómaiak, vagy kellett vagy nem kellett, de munkálkodtak a vitézekkel, hogy ne henyéljenek; mert a bizonyos, a mely test a henyélést megszokta, nem hamar szokhatja meg ismég a fáradtságot. *Cum acedia corporis debilitatur etiam spiritus.⁴⁾*

Finis Librorum omnium qui vocantur Annales.⁵⁾

¹⁾ I. Ulászlót.

²⁾ Szerencsét próbálgatni vele.

³⁾ Ép, és gyakori és sikeres munkák által edzett katonaságot vezetett Arméniába. (U. o.)

⁴⁾ A testnek renyhességével meggyöngül a lélek is.

⁵⁾ Vége az összes könyveknek, melyek Annaleseknek, azaz Évkönyveknek neveztetnek. — Zrínyi a nem teljes (végső fejezetei hiányzanak) tizenhatodik könyvet nem veszi tekintetbe. Ép így tett a szintén töredékes 5. és a teljesen fenmaradt 14. könyvvvel.

CORNELII TACITI HISTORIARUM LIBER PRIMUS.⁷⁾

90. (1.)

Nocuit antiquus rigor et nimia severitas, cui iam pares non sumus (cap. 18.).²⁾

Sokat irtam azelőtt, miképpen kell fenyítékben tartani a vitézeket, miképpen disciplinában és fáradságban; és az mind jól volna, ha az orvosságot a beteg elszenyvedhetné. De úgy látom, hogy az betegségnél is nagyobb gonosz következne az orvosságból, főképpen az mi időnkben. Remedia malorum ipsis malis peiora essent,³⁾ s azért mondja Tacitus: cui iam pares non sumus. Ha a magyar a hajdut avagy katonát a régi római disciplinára akarná fogni, azt tartom nem volna esze; tehát azt kell cselekednünk az jó orvosként: mind a betegséget megnézzük, s mind a betegnek az erejét, s a szerint procedáljunk⁴⁾ az orvosságokkal. Tudnunk kell pedig, hogy omnis novitas est periculosa,⁵⁾ és a reformatio⁶⁾ leginkább; lassan lassan, egyszer is másszor is, mennél könnyebben lehet, procedáljunk, és többet vihetünk véghez, hogysem ha egyszer-mind akarnánk minden errorokat reformálni.⁷⁾

Finis Libri Primi.⁸⁾

CORNELII TACITI HISTORIARUM LIBER SECUNDUS.⁹⁾

91. (2.)

Vespasianus acer militiæ, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res prosceret, manu hostibus obniti,

¹⁾ Cornelius Tacitus történelmének első könyve.

²⁾ Ártott a régi szigor és túlságos keménység, melyhez már nem tudunk alkalmazkodni. (18. fej.)

³⁾ Az orvosság rosszabb volna (többet ártana) magánál a betegségnél.

⁴⁾ Haladjunk előre.

⁵⁾ Minden újság (újítás) veszedelmes.

⁶⁾ Újjáalakítás.

⁷⁾ Egyszerre akarnánk minden hibákat kijavítani.

⁸⁾ Vége az első könyvnek.

⁹⁾ Cornelius Tacitus történelmének második könyve.

cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans (cap. 5.).¹⁾

Mely szép descriptiója ez egy vitéz hadnagynak, minden ember láthatja. És magánossan kell azt a szót acer militiae eszébe venni; annyit teszen a mint egy serény vitéz. A vitéznek, a hadnagynak serényen kell magát viselni és nem mint ha álmodoznék; a vitézség erőt, becsületet veszten a serénységből. Mikor a hadnagy látja a maga kapitányát hogy előttök mind gyalog s mind lovon kész járni, és sem hintóban, sem lecticában ²⁾ nem bujkál a több szekerek között; mikor látja az had, hogy a kapitány avval az eledellel él a kit történet szerint kaphat, és a ruhával sem igen külömbözik, egy szóval, mikor a maga serény példájával serénynyé csinálja őket: mit nem vihetni véghez, mit nem cselekedhetni az ilyen hadadal, ez ilyen kapitánynyal. De viszont nagy bosszúságára vagyton a hadnak, mikor látják a kapitánt, hogy csak a maga teste tartására igyekezik, keveset gondol a hadával, könnyen parancsol nehéz dolgokat, a melyeket ő maga példájával nem követi, és mikor a hada koplal, fárad, akkor ő maga vendégeskedik és henyél.

92. (3.)

Nec Vitelliani, quamquam victi, quievire (cap. 12.).³⁾

Nem mondok itten sokat, mert azelőtt megmondtam, hogy soha nincsen jobb idő az ellenségre menni, mint mikor öneki valami kevés győzedelme volt; akkor elbizza magát és nem visel gondot magára, mert hamarább a jó, hogysem a gonosz szerencse gondatlanná teszi az embert.

¹⁾ Vespasianus, a serény katona, maga ment a sereg élén, kiválasztotta a táborhelyet, éjjel-nappal tervezett, s ha szükséges volt, önkezeléssel dolgozott az ellenség megrontásán; élelme esetleges volt (azt és akkor evett, a mi és a mikor éppen kéznél volt), ruházatra s felszerelésre a közkatonától alig különbözött. (5. fej.)

²⁾ Kocsiban, hordszékben.

³⁾ Sem a Vitellianusok, ámbár legyőzettek, nem maradtak nyugton. — A fejezet idézése hibás, nem 12., hanem 15. fejezet.

93. (4.)

Sed ubi delectum agere Pacarius, et inconditos homines fatigare militiæ muneribus ocepit, laborem insolitum perosi, infirmitatem suam reputabant (cap. 16.).¹⁾

Csak hejában, a paraszt a kapanyelet tudja forgatni, és a vitézség nem önéki való és nem is hozzá illik; tanítsd meg bár valamint akarod, adj oly fegyvert néki az mint tudod, de ő semmiképpen hozzá nem tudja magát alkalmaztatni; az ő serénysége nem nőhet tovább annál mikor részeg, és az ő spiritusa²⁾ nem más csak első furia³⁾; az szokatlan hadi exercitium⁴⁾ megtöri ötét, és a vitézi gondolat nem szorulhat a fejében; egy szóval, nem az ő elementumja, és egy kapitány se nyuljon az ily emberekhez ha nem kénytelen vele, mert mind szégyent s mind kárt vall.

94. (5.)

Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, quo plus authoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret (cap. 18.).⁵⁾

Nyomoruság, de mit tehetünk róla: az eszes hadnagynak mindenfelé kell lenni történet ellen felfegyverkezettnek, és késznek; néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállanunk erre a világi scénára.⁶⁾ A ki csak egyféle personát hordoz⁷⁾ és nem transformálhatja⁸⁾ magát másra, lassan viheti a maga dolgát előre. Ihon miképpen bizonyítja sz. Pál az én szómát:

¹⁾ De midőn Pacarius katonákat szedni, és a műveletlen embereket a katonai munkákkal fárasztani kezdte, a szokatlan fáradtságot meggyűlölve, saját gyöngeségökről elmélkedtek. (16. fej.)

²⁾ Lelkesedése.

³⁾ Düh.

⁴⁾ Gyakorlat.

⁵⁾ Így lett idegen vakmerőség részesévé Spurinna, eleinte kényszerítve, később beleegyezést színelve, hogy rendszabályainak, ha majd a lázadás csillapuland, több foganatja legyen. (18. fej.)

⁶⁾ Színi jelenetre.

⁷⁾ Egy alakot személyesít.

⁸⁾ Alakíthatja át magát.

Et factus sum Judaeis tanquam Judæus, ut Judæos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, cum ipse non essem sub lege, ut eis qui sub lege erant, lucrificerem eos qui sine lege erant, factus sum infirmus ut infirmos lucrificerem, omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos.¹⁾

Ez szent volt, apostol volt, a kihez talám a simulatio²⁾ nem férhetne, mégis hogy az Istennek szolgálhasson, mindenféle formán változott. Im azért Tacitus e szép példát tett előnkben: Spurinna látván a maga hadát háborodni, a melyet ő semmiképpen nem hozhatott rendben parancsolattal és haraggal, tehát maga is olyan formán kezdett szólni nekik, mintha ő is egyező gondolatban volna velek.³⁾ Azért elindulának a haddal az ellenségre, és mind estveig mene Spurinna a haddal, és estve felé a hol tábort kelle ütni, nehéz vala az új népnek és szokatlannak tábort sánczolni. Postquam in conspectu Padus et nox appetebat, vallari castra placuit (cap. 19.).⁴⁾; akkor vevék eszekben, hogy rosszul cselekedtek, tum incertissimus quisque castigare temeritatem suam.⁵⁾ Akkor oztán Spurinna előállta és okkal megmutatá nekik az ő botlásokat, de azt is esendesen, hogy jobban ne háborodnának. Ipse postremo Spurinna non tam culpam exprobrans, quam ratione ostendens.⁶⁾

¹⁾ És a Sidók közt úgy tartottam magamat, mint Sidó, hogy a Sidókat megnyerném; azok között, a kik a törvény alatt vagynak, úgy viseltem magamat, mintha a törvények alatt volnék, hogy a kik a törvény alatt vagynak, azokat megnyerném. — A törvény nélkül valók között, mintha én is törvény nélkül való volnék (noha nem vagyok Isten előtt törvény nélkül való, hanem a Krisztus törvényének alávettem), hogy megnyerném a törvény nélkül valókat. — Az erőtleneknek lettem úgy mint erőtlen, hogy az erőtleneket megnyerném: mindeneknek minden lettem, hogy mindenestől fogva valakiket megnyernék. (Pál I. levele a Korinthusbeliekhez IX. r. 20—22. v. Károli Gáspár ford.)

²⁾ Színlelés, képmutatás.

³⁾ Nem hű fordítás, sőt némikép az értelem is el van fordítva, l. fenn jegyzet.

⁴⁾ Miután Padust megpillantották, s az éj közeledett, elhatározták, hogy körülsánczolt tábort ütnek. (19. feje.)

⁵⁾ Akkor a legmegbízhatlanabbak mind sopánkodtak vakmerőségük miatt. (Későbbi kiadásokban: credulitatem suam: hiszékenységük miatt.)

⁶⁾ Végre maga Spurinna nem annyira hibájakat szemökre hányta, mint inkább azt (hogy hibáztak) nekik bebizonyítá (okkal megmutatá).

És így hozá ismét a maga parancsolatja alá a népet, mely ilyen mesterség nélkül elveszett volna.

Olvastam, hallottam más ilyen példákat is elegendőt, de láttam is egynehányat, hogy a kapitányok, mikor a maga vitézinek vakmerőségeket másképpen meg nem zabolázhatták volna, azon mesterkedtek, hogy egynehány az olyan szófogadatlanok közül veszne el ellenség miatt, hogy a többi azzal a példával megismer-nék a kapitány méltán való parancsolatját és okosságát, és jobban tartanak meg a parancsolatot. Az többi között egy olasz könyvben is olvastam, abban a harczban a hol Basta segítséget küldött a moldovai vajdának a tatárok ellen.

95. (6.)

Sed repressus vincentium impetus, ne novis subsidiis firmati hostes, fortunam praelii mutarent (cap. 23.).¹⁾

Nem mindenkor jó üzni a futó ellenséget, és soha nem üzni, az is rossz: a szerencse mindenkor állhatatlan, leginkább a hadi dologban. Sokszor a futó ellenség rontja meg a győzedelmet, sokszor az iedtnék szablája²⁾ miatt kell meghalni a vitéznek; így jár ez világ. Azért a kapitány ha megfutamtatta az ellenséget, jól meg-gondolja a circumstantiáit³⁾ a helynek, az ellenségnek; és mikor azt találja magában, hogy a hely sem árthat az üzésre, sem az ellenség nem oly, hogy többször meg merjen állani és harczolni, és abban is bizonyos, hogy segítsége nem lehet: akkor Isten hírével üzheti és vághatja félelem nélkül. Egy szóval, a kapitánnak mindenekről provideálni kell. De mivelhogy senki nem oly eszes, hogy minden történeteknek eszével módot találjon, tehát az szerencsé-re is kell valamit biznunk.

¹⁾ De visszatartatott a győzők rohama, nehogy az ellenség, új segélyekkel erősödve, a csata sorsán változtasson. (23. fej.)

²⁾ Kardja.

³⁾ Körülményeit.

96. (7.)

Angebant Cæcinam nequidquam omnia coepta et senescens exercitus sui fama (cap. 24.).¹⁾

Mértékletessen kell a szerencsével élni és nem mindent reá bízni, és mint a feljül megirt discursusban megirtam, elég tized részét az te szándékodnak a szerencsére bízni, a kilencz mind okbul és jóbul legyen. Ha egy várost akarsz megvenni, ha egy tábornak akarsz felverni, megszámlálhatod magadnak, hányféle okod legyen reá és hányféle reménséged; és ha mind jól találod, csak egy kicsin akadék van előtted, a ki tizedik része a többi okoknak: akkor méltó azt az egyet szerencsére bíznod. De hogy te legnagyobb reménségedet a szerencsére vesd, és más jó okaid ne legyenek arra a cselekedetre, nem javallom, sőt kárhoztatom; nem minden ember világíró Sándor,²⁾ a kinek a szerencse bolond szándékait szerencséssé tette, és minden gondolatját véghez vitte.

De egy kapitány, az mint Cæcina volt, a ki sok verejtékkel, fáradsággal jó hirt szerzett magának, egy bizontalan dologra, kétséges szándékokra kötelezze magát, a kiből nem bizonyos, mehet-e ki tisztességgel, nem-e? a mit teszen, szintén mint maga szakasztaná fejét jó hírének nevének.³⁾ Vajki sok verejtékkel, veszedelemmel, szenvedéssel, idővel, bosszúsággal szerzi azt meg az ember, és egy cselekedettel, melyet nem distillált⁴⁾ meg jól az eszével, elveszti örökké és nyakát szakasztja. Non licet in bello bis peccare.⁵⁾

97. (8.)

Et cui cauta potius consilia cum ratione, quam prospera ex casu placerent (cap. 25.).⁶⁾

¹⁾ Cæcinát aggasztotta, hogy minden kísérlet hiábavaló volt, és seregének híre végét járta. (24. fejezet.)

²⁾ Nagy Sándor.

³⁾ Olyan, mintha készakarva tenné tönkre jó hírnevét.

⁴⁾ Fontolt, hány vetett. (Szó szerint: szűrt.)

⁵⁾ Nem szabad a háborúban kétszer vétkezni. — Zrínyinél igen gyakran előforduló közmondás.

⁶⁾ Es (mint olyan), kinek az előre megfontolt óvatos tervek jobban kedvére valók voltak, mint azok, melyek csak esetleg sikerülhetnek. (25. fejezet.)

Az nemzetségek között a spanyorok leginkább ilyenek, azért ritkán vesztenek, de viszont ritkán nyernek is. Viszont az franczúzok kevessebb tanácscsal és circumspectióval készek a harezra; a török is hasonlóképpen, de mind egyik s mind másik gyakortább vesztenek, noha nyernek is gyakortább a spanyoroknál. Igazán megvallom az én fogyatkozásomat, hogy én is inkább ezekkel tartom, mert a természetem inkább impetusra propendeál,¹⁾ hogysen hosszú patientiára; ²⁾ mit tehetünk róla, quisque suos patimur manes.³⁾ Az bizonyos dolog, hogy ha ilyen⁴⁾ találtnék a mint Xenophon írja, a volna a perfectus,⁵⁾ a ki mind egyiktől s mind másiktól participálna,⁶⁾ és pro necessita temporis⁷⁾ élne vele. Julius császár ha nem volt is in perfectione⁸⁾ ebben is, a bizony dolog, hogy legjobb, eszesebb, gondossabb, vitézebb kapitán vala historiák emlékezetitől fogva.

98. (9.)

Cæcina non simul cohortes, sed singulas acciverat (cap. 26.).⁹⁾

Nagy véték, bizonyára, és nagy botlás, ha az ellenségre küldesz seregeket más seregeknek segítségére, egyenkint küldeni és nem együtt, mert ha egy csoportot küldesz, azt hamar megverik, másikat is, harmadikat is. És így mind együtt kell küldeni, ha azt akarod, hogy effectusa¹⁰⁾ lehessen; mert egy szoros passuson¹¹⁾ is kevés ember nagy próbákat tehet, azért hogy az ellenség nem jöhet együtt, hanem szakadozva, a mint az olaszok mondják: alla sfilata.¹²⁾ Jut eszemben, hogy a muraközi Csöszi András, a jobb atyám¹³⁾

¹⁾ Hevességre hajlik.

²⁾ Türelemre.

³⁾ Tűrjük mindnyájan kiki a maga végzetét.

⁴⁾ Olyan.

⁵⁾ Tökéletes.

⁶⁾ Volna része.

⁷⁾ Az idő szüksége szerint.

⁸⁾ Tökélyben, tökéletes.

⁹⁾ Cæcina cohorsait nem együtt, hanem egyenkint vonta magához.
(26. fej.)

¹⁰⁾ Hatása.

¹¹⁾ Szoros úton.

¹²⁾ Szakadozva.

¹³⁾ Nagy atyám.

szolgája, ezer lovas törököt felvert kétszázad magával, és a basának is fejét vette azért, hogy szakadozva jöttek utánna, ő pedig együtt tartá az ő kevés népét. Ha együtt jöttek volna a törökök, nem jártak volna rosszul.

99. (10.)

Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit, quam ad modestiam composuit (cap. 27.).¹⁾

Miként a nagy szerencsétlenségek veszedelmessek, úgy a kicsinyek hasznossak, mert ezekből tanulnak a vitézek megbecsülni az ellenséget, és mértékletesebben járni és okosabban.

100. (11.)

Ac militari astu cohortes turbidas, ac, si una forent, prævalidas, dispergendi (cap. 28.).²⁾

Szükség azt is tudni a kapitánnak, hogy mikor a maga hada reá támad, nincsen jobb, mint táborokat³⁾ eloszlatni és elválasztani egymástul; de ne vegyék észben,⁴⁾ mert a volna a kapitány utolsó mestersége. Divide et vicisti.⁵⁾

101. (12.)

Non ut ad pugnam, sed ad debellandum profecti (cap. 40.).⁶⁾

Azt mondják, ubi timor, ibi bonum; ⁷⁾ félni kell az ellenségtől és meg nem ijedni, nem kell semmit elmulatni a honnan szerencsénk függ, nem széledt táborokkal járni a mikor az ellenség közel

¹⁾ Azon kár a Vitelliánusokat nem annyira megrettentette, mint inkább mérsékletre bírta. (27. fej.)

²⁾ És hadi fortélylyal, hogy a zavargó cohorsokat szétoszlassa, melyek, ha együtt maradnának, túlérősek lettek volna. (28. fej.)

³⁾ A seregeket. Zrínyi a sereg helyett gyakran használja a *tábor* kifejezést.

⁴⁾ Ne vegyék észre a csapatok, hogy a kapitány azért oszlatja szét őket.

⁵⁾ Oszd meg (az ellenséget) és győztél. — Zrínyinél szintén többször előforduló közmondás.

⁶⁾ Nem mintha csatába. hanem mintha hadjáratra (mennének) indultak el. (40. fej.) T. i. a harcra való kellő előkészület nélkül.

⁷⁾ A hol félelem van, ott jól van (minden). — Közmondás: Jobb félni, mint megijedni.

van, hanem úgy kell járni, mintha minden szempillantásban meg kellene vele harcolni.

102. (13.)

Militem itinere fessum, sarcinis gravem, obii cere hosti, non admissuro quominus expeditus, et vix quatuor millia passuum progressus, aut incompósitos in agmine, aut dispersos, et vallum moientes aggredere tur (Ibid.).¹⁾

Ha ugyan olyan szándékok vagyunk, hogy megharcolj az ellenséggel, avagy el nem kerülheted immár annyira jöttél, tehát minden alkalmatosságra vigyázz és el ne mulass egyet is. Vigyázz, hogy ha az ellenség fáradt, ha utban gondatlanul vagyunk, ha nem sánczolta be magát. De ugyanezek mind oly dolgok, hogy ha igaz időben és alkalmatosságában fogod, győzedelmet szerezhetsz neked. In parvis momentis maxima bellorum negotia consistunt.²⁾

103. (14.)

Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quamquam vicino hoste, ad spectus armorum densis arbustis prohibebatur (cap. 41.).³⁾

Ebből a textusból azt tanulhatjuk, hogy a seregeket nem akkor kell rendelni harcolni, mikor az ellenség láttára vagyunk, hanem előbb, mert akkor talán heáiban is volna, mivelhogy az embereknek esze olyankor nem az kapitány parancsolatjára hallgatózik, hanem az ellenségre feledkezik: akkor a félelem, a kívánság és az alterációban⁴⁾ ki⁵⁾ az ilyen occasióban az emberben, nem

¹⁾ (Midőn Celons és Paulinus intették, hogy ne) állítsa az úttól fáradt, podgyászszal rakott katonaságot az ellenség elé, mely teher nélkül és alig 4000 lépésnyi útát tévén, nem fogja elmulasztani, hogy őket a csoportban, hol rendetlenül (mentek), vagy szétszórva vagy midőn sánczokat csinálnak, megtámadja. (U. o.)

²⁾ Csekély mozzanatokból állanak (néha) a legnagyobb dolgok a háborúban.

³⁾ A vitellianusok csatarendje elhamarkodás nélkül állítottott fel: mert, bár az ellenség közel volt, a fegyvereket a sűrű bozót eltakarta (akadályozta meglátni). (41. fej.)

⁴⁾ Felindulásban.

⁵⁾ Hiányos mondat. Talán így: kitűnik mindez. A hiány mindhárom kéziratban jelezve.

hagy neki elégedendő észt és készséget ad obediendum.¹⁾ Tehát elebb rendeld meg a táborodat,²⁾ a seregeidet, ha akarod hogy confusio³⁾ ne jöjjön közben.

104. (15.)

Maiore animo tolerari adversa, quam relinquere: fortes, et strenuos etiam contra fortunam insistere spei; timidos et ignavos ad desperationem formidine properare (cap. 46.).⁴⁾

Oly szép szók, oly elegendők, hogy én nem tudok semmit hozzátenni: a bátor szív a szerencsét meggyőzi és nem fél tüle. Potes vincere necessitatem, evitare non.⁵⁾

Finis 2-i Libri Historiarum.⁶⁾

CORNELII TACITI HISTORIARUM LIBER TERTIUS.⁷⁾

105. (16.)

Tot millia armatorum, lecta equis virisque, si alius dux foret, inferendo quoque bello satis pollebant (cap. 55.).⁸⁾

Mit használ ha jó a had, rosz a kapitány, ha jó a test és rosz a fő; jobb hogy szarvasok legyenek és nyulak a vitézlő rend, és a kapitány oroszlán, hogysem ha oroszlánok azok és a kapitány nyul. Sokat vihet véghez egy jó eszes kapitány rosz haddal is, de a rosz, jó haddal is semmit. Kapitány a primum mobile⁹⁾ és lelke a seregnek; ha a rosz, mire való a test: ha a lankadt, mit csinál a test.

¹⁾ Az engedelmességre.

²⁾ Hozd rendbe seregedet, add ki parancsait a harcra való csoportosításra, elebb, mintsem az ellenséget látod.

³⁾ Zavar.

⁴⁾ Nagyobb lélek kell ahhoz, tűrni a balsorsot, mint kerülni azt: bátor és derék emberek a balsorssal szemben sem adják föl a reményt, a félenk és gyáva rohan, félelmében kétségbe esik. (46. fej.)

⁵⁾ Győzhetsz a szükség fölött, de ki nem kerülheted.

⁶⁾ Vége a történelem 2-ik könyvének.

⁷⁾ Cornelius Tacitus történelmének harmadik könyve.

⁸⁾ Annyi ezer fegyveres, válogatott emberek és lovak, ha más vezérök lett volna, magok elegendők lettek volna háború-indításra. (55. fej.)

⁹⁾ A fő mozgató ereje.

106. (17.)

Sed præcipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiæ, improvidus consilii.¹⁾

Postea :

Et ad omnes nuncios, vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus (cap. 56.).²⁾

Sokat irtunk, micsodásnak kell a kapitánynak lenni, most viszont azt kell megmondanunk, micsodásnak nem kell lenni, és bizonyára némely dolgot nem explicálhatni, ha nem per negativam.³⁾ Azért nézd Vitelliust, a mely nem tudta mit teszen a vitézség, nem volt kedve hozzá, esze is megtévelyodött a gondoknak nagysága miatt, továbbá félnék volt és rettegő; nagy vétek és nagy gyalázat egy kapitánban.

Ha jön is a félelem az emberre, quia cadit metus in constantem,⁴⁾ nem kell azért annyira elhadni magát, hogy minden ember eszében vegye halovány orezádrul, reszkető inadrul az te félelmedet; akkor kell meggyőzni magát, akkor kell serénységet mutatni, maga bátor példájával szívet mutatni a hadnak. Tudnod kell, kapitány, hogy a te orezád mutatja az te titkodat a népnek; ha nem változtatod a mint kell, és ha a te titkod kinyilatkozik, nem lesz titok, hanem kulcsa a te szerencsédnek,⁵⁾ miként megirtuk in Animalium Aphor. num. 62.⁶⁾

107. (18.)

Crediderat; neque unquam id malorum ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent. (Lib. IV. cap. 23.).⁷⁾

¹⁾ De a legbiztosabb (bal-) jósjel maga Vitellius volt, hadi dolgokban tudatlan, meggondolatlan tervekkel.

²⁾ Az után: minden hírre arczában és járásában megrendült, végül részeges. (56. fej.)

³⁾ Nem magyarázhatni meg máskép, csak ellenkezője által.

⁴⁾ Mert bátor férfit is utólérhet félelem.

⁵⁾ T. i. titkodnak kulcsa, ha más ember kezébe kerül, megrontja szerencsédet.

⁶⁾ Az évkönyvek 62. (nálunk 52.) aphorismájában.

⁷⁾ Hitte; azt a szerencsétlenséget azonban soha sem (hitte), hogy még ők (a germánok) maguk jöjjenek önkényt megtámadni legióinkat. (IV. kv.

Nagy fogyatkozás egy kapitántul, mindenekről nem providálni és valamit elmulatni a ki megmaradásunkra való; nem lehet rutabb mentség a kapitánnak, mint az hogy: nem véltem volna.

Finis Libri III. Historiarum.¹⁾

CORNELII TACITI HISTORIARUM LIBER QUARTUS.²⁾

108. (19.)

Dux uterque, pari culpa meritis adversa, prosperis defuere. Fol. 538. (cap. 34.).³⁾

Az kapitány mely a maga szerencsáját nem tudja megesmérni és megtartani mikor lehet, megérdemli a kárt és szégyent. Serényen kell hozzá nyulni a szerencséhez, és nyitott szemmel, mert elrepül és szégyenli sokáig kénálni magát annak, a ki restelkedik utánna.

109. (20.)

Non minus vitiis hostium, quam virtute suorum fretus (u. o.⁴⁾)

Minden két részre kell a kapitánnak gondot viselni: mind a maga hadára, mind az ellenségre; mert a hadi dologban stultitia unius est felicitas alterius.⁵⁾ Ha az ellenség megbotlik, nem késni, segíteni kell a botláshoz meddig esőben van, nem hadni hogy felszedje magát és talpra álljon. Viszont, vigyázni kell, a te hadadban is ne történjék botlás, mert ő is arra vigyáz, hogy az esésre segítsen, és ne hagyjon felkelni. Non licet in bello bis peccare.⁶⁾

23. fej.) Ezen elmélkedés nem ide tartoznék, hanem a következő fejezetbe, a IV. könyvből lévén véve.

¹⁾ Vége a történelem III. könyvének.

²⁾ Cornelius Tacitus történelmének negyedik könyve.

³⁾ Mindkét hadvezér egyenlő hibával balsorsát kiérdemelte, nem tudván használni szerencsáját. (538. l. 34. fej.)

⁴⁾ Nem kevésbé bízva az ellenség hibáiban, mint az övéinek vitézségében. (34. fej.)

⁵⁾ Az egyiknek esztelensége a másiknak szerencséje.

⁶⁾ L. a korábbi jegyzeteket.

110. (21.)

Stabant conscientia flagitii moestæ legiones, fixis in terram oculis. — ¹⁾

Et postea :

Abditi per tentoria, et lucem ipsam vitantes (cap. 72.).²⁾

Ha az ember meggondolná azt a gyalázatot kivel kell az emberek szeme előtt élni, elhiszem, soha el nem futna ellensége előtt, hanem megöletné magát százszor inkább ; de nem occurál ³⁾ az az embernek mindenkor a mi lesz azután, mert a félelem elvette az eszét a kivel kell jövődöket látni, csak magát a félelmet repræsentálja ⁴⁾ néki, és nagyobbbnak mutatja hogy semmint vagyon.

111. (22.)

Quæ modica, sed crebra, damna famam victoriæ nuper partæ lacerabant (cap. 79.).⁵⁾

In Annalium primo Aphorismo ⁶⁾ irtuk azt, hogy a hirnek olyan természeti vagyon, hogy a kihez ragaszkodik, nehezen válik el attúl ; igaz, most is azt mondom, de nem mondtam, nem is mondom, hogy soha el nem válnék. Az ki először nagy próbát fegyverrel tett, rajta lészen a vitéz hir ha csak kevésbé continuálja ⁷⁾ is ; de ha nem continuálja, elveszti. Hát még ha az ellen cselekeszik, ha gyalázatosan szalad, ha szégyennel retteg, mennyivel inkább elveszti mind jó hírét nevét. Ahoz, a rossz hir jobban nő hogysen a jó, és meggyőzi a jót a rossz. Azért mondja Tacitus : Quamvis modica damna famam victoriæ lacerabant.⁸⁾

Finis Libri IV.⁹⁾

¹⁾ Szomorúan álltak ott a legiók gáztettök tudatában, földre szegzett szemekkel.

²⁾ És az után : a sátrakban elbújva s még a napvilágot is kerülve. (72. fej.)

³⁾ Tűnik szemébe.

⁴⁾ Mutatja.

⁵⁾ A mely csekély, de gyakori, veszteség, a nem rég szerzett győzelem hírét csorbitotta. (79. fej.)

⁶⁾ Az évkönyvekhez írt első aphorismában.

⁷⁾ Folytatja.

⁸⁾ Habár csekély veszteségek is csorbitják a hírnevet.

⁹⁾ Vége a IV. könyvnek.

CORTINELIACITI HISTORIARUM LIBER QUINTUS.¹⁾

112. (23.)

Dux sibi electos retinuerat ad improvisa (cap. 16.).²⁾

Szükséges hogy a kapitán hagyjon népet, a mely harezon kívül álljon olyan mindennemű történetre, vagy a had segítségére, vagy ellenség ijesztésére; a légyen legutolsó segítő sereg.

113. (24.)

Qua provideri astu ducis potuerit, providisse (cap. 17.).³⁾

Mindent, valami az ellenség veszélyére és a tiédnek hasznára vagy, meg kell elébb gondolni, hogysem harezra mégyen a kapitán. Mert akkor oztán későn, és erőssége sincsen reá, és hogy ezt a kapitány gondviselését a hada is tudja, szükséges.

114. (25.)

Sane Cerialis parum temporis ad exequenda imperia dabat; subitus consiliis, sed eventu clarus (cap. 21.).⁴⁾

Megmondtam már azelőtt, nem kell mindent a szerencsére bízni, és ha szerencsés is az ember, ne hagyja el azért az okosságot, okossan parancsoljon és az parancsolatnak időt hagyjon. Nem mindent oly könnyen véghez vihetni, a mint parancsolhatni; jó a gyors elme, de a patientia⁵⁾ nélkül sem lehetünk.

115. (26.)

Et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit. (Ibid.).⁶⁾

¹⁾ Cornelius Tacitus történelmének ötödik könyve.

²⁾ A vezér előre nem látott esetekre válogatott népet tartott vissza magánál. (16. fej.)

³⁾ A miről a vezér eszélyessége gondoskodhatik, arról gondoskodva van. (17. fej.)

⁴⁾ Cerialis ugyan kevés időt adott parancsainak teljesítésére; határozataiban elhamarkodó volt, mégis fényes eredményeket ért el. (21. fej.)

⁵⁾ Türelem.

⁶⁾ És pár nap múlva, bár az elfogatás veszélyét kikerülte, a gyalázástól nem menekülhetett. (U. o.)

Nem elég az, hogy kárt nem vall a kapitány valami bolondsága miatt, haugyan megcselekedte a bolondságot; az okos emberek nem a történt dologból, hanem a cselekedetből ítélik másokat.

Finis Libri V.¹⁾

CORNELII TACITI AGRICOLA.²⁾

116. (27.)³⁾

Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt . . (cap. 5.).⁴⁾

Nagy mesterség, nehéz professio⁵⁾ a vitézség, et vita brevis, ars longa;⁶⁾ és azért kevés találkozik, a ki ennek szeretetiből követné a vitézi kenyeret, de szám nélkül vagy, a ki huzásért vonásért és mindenféle szabadságért hadban adja magát. A ki vitézi hirt nevet akar keresni, könnyen megismerhetni a többitől, mert nem adja ez feljül megirt vétkekben magát; nec militiam in lasciviam vertit.

117. (28.)

Haud semper errat fama, aliquando et eligit (cap. 9.).⁷⁾

Szükséges a kapitánban a jó elme, a jó judicium,⁸⁾ és hogy ismerje mind a maga vitézét, ki mire való: ez erre a tisztre, amaz arra a próbára, és kinek-kinek micsodás haszna lehet. Nagy dolog jó tisztviselőt tudni választani; néha azért a kit mi nem ismerünk

¹⁾ Vége az V. könyvnek.

²⁾ Corn. Tacitus Agricolája.

³⁾ Zrínyi a számozást a történelmi aphorismákkal összekötve folytatja, úgy hogy ezen aphorisma 27., a következő 28. stb. számmal bír. Mi a jobb áttekintés végett az aphorismákat kezdettől fogva végig folytatólágoosan számoztuk.

⁴⁾ Agricola sem könnyelműen, ifjak módjára, kik a katonáskodást dobzódásra változtatják . . (5. fej.)

⁵⁾ Eleteczél.

⁶⁾ És az élet rövid, a művészet hosszú.

⁷⁾ Nem mindig téved a hír, némelykor (jól) választani is szokott. (9. fej.)

⁸⁾ Itélőképesség.

is, a vox populi¹⁾ megmutatja; a kapitánnak kell oztán megítélni, hogy egyez-e a községnek ítéletével: mert nem mindenkor, hanem aliquando, fama eligit.²⁾

118. (29.)

Cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret (cap. 16.).³⁾

A henyézés megvesztegeti a vitézt, meg a lovat, meg a fegyvert és a vasat. Virtus in actione consistit.⁴⁾ Tehát, kapitán, ne henyélj, mert elrontod az hadat.

119. (30.)

Super virtutem hostium locorum quoque difficultates eluctatus . . (cap. 17.).⁵⁾

A hadakozásban nem csak ellenség az ember a ki kardot hordoz a te veszélyedre, de a helyeknek mivolta is, ugymint árkok, hegyek, erdők, folyóvizek és efféle. Azért valamint az ellenséggel tudni kell a hadnagynak harcolni, úgy azokat is a maga hasznára tudni kell forgatni és meggyőzni.

120. (31.)

Iipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset . . (cap. 18.).⁶⁾

Nincsen a kapitánnak szabad helye a harczon, néha elöl, néha hátúl, néha közepén, szélről kell forogni; mindazonáltal ha a te vitézid rettegnek, és használhatsz vele, elöl kell menni, és nem csak szóval parancsolni, hanem kézzel és exemplummal⁷⁾ biztatni. Nézd meg azt a szót: quo ceteris animus esset.⁸⁾

¹⁾ A nép szava.

²⁾ Néha választ jól a hír.

³⁾ Midőn a hadjáratokhoz szokott katona kicsapongó lett a dologtalanságban. (16. fej.)

⁴⁾ A vitézség cselekvésben áll.

⁵⁾ Az ellen vitézségén fölül a terep nehézségein is átvergődván . . (17. fej.)

⁶⁾ Ő maga a sereg élén, hogy másoknak is hasonló veszélyben egyenlő bátorságuk legyen . . (18. fej.)

⁷⁾ Példával.

⁸⁾ Hogy a többieknek legyen bátorságuk.

121. (32.)

Nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus (Ibid.).¹⁾

Mikor az ellenség tégedet serénynek lát és minden próbára késznek, igen meglankad a maga bátorságában; azért kézzel lábbal, öltözetrel, szóval minden móddal serénységet kell mutatni.

122. (33.)

Sed ipsa dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset (Ibid.).²⁾

Noha inkább ad moralitatem, hogysem ad verum propositum³⁾ tartozik ez a sententia,⁴⁾ mindazonáltal akartam ide tenni és megmutatni, mely szép dolog a ki vitéz ember és nem kérkedik vele. Sok foliust⁵⁾ kellene evvel beírnom, csak azt mondom az mit C. Tacitus: a ki nagy dolgokat próbált és hallgatja, még nagyobbakat szándékozik cselekedni, azt gondolhatni fölé; viszont, a ki kérkedik kicsin dolgokkal is, annak nincs szándéka tovább menni.

123. (34.)

Nec poena semper, sed sæpius pœnitentia contentus esse (c. 19.).⁶⁾

Mértékletes legyen a kapitán a büntetésben, ne in odium suorum incurrat; ⁷⁾ néha elégedjék meg azzal, hogy megbánta dolgát és vétkét, mert elég pœnitentia ⁸⁾ az.

¹⁾ Semmit sem hittek nehéznek vagy meghódíthatlannak azokra nézve, a kik így jönnek a háborúba. (U. o.)

²⁾ Hanem éppen hírének eltitkolása által nevelte híret azoknál, kik meggondolták, hogy mily nagy jövő reményében hallgathat el ily dolgokat.

³⁾ Noha inkább az egyén erkölcsi tulajdonai közé, semmint elhatározásaira vonatkozik.

⁴⁾ Tétel, mondás.

⁵⁾ Lapot.

⁶⁾ Gyakran nem is alkalmazta a büntetést, hanem magával a megbánással is megelégedett.

⁷⁾ Nehogy az övéinek gyűlöletét vonja magára.

⁸⁾ Vezeklés.

124. (35.)

Inquissima hæc bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur (cap. 27.).¹⁾

Nincs itt mit mondanom, mert magán is elég nyitott a sententia. Tudni kell azért a kapitánnak, hogy ha akárki miatt vesz is, önéki tulajdoníttatik, mert ő a feje annak a ki cselekedte és más-képpen disponálhatott²⁾ volna véle.

125. (36.)

Ne terreat vanus aspectus, et fulgor auri atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat (cap. 32.).³⁾

126. (37.)

Sed manus, et arma, et in his omnia. Fol. 625. (cap. 33.).⁴⁾

Tehát non est nervus belli pecunia,⁵⁾ hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őtet. Ergo: nervus belli sunt milites.⁶⁾

127. (38.)

Ducis boni imperatoriam virtutem esse (cap. 39.).⁷⁾

128. (39.)

Ceterum militare nomen, grave inter otiosos (cap. 40.).⁸⁾

¹⁾ Ily igazságtalan a háború sorsa: a szerencsés dolgokat mindnyájan maguknak tulajdonítják, a szerencsétlenekért egyet kárhoztatnak.

²⁾ Rendelkezhetett.

³⁾ Ne retentsen meg hiú pompájuk, az aranynak és ezüstnek fényesége, mely se nem védelmez, sem sebet nem ejt.

⁴⁾ De vannak karjaink és fegyvereink, s azokkal mindenünk.

⁵⁾ Tehát nem pénz a háború lelke.

⁶⁾ Tehát: a háború lelke a hadsereg (a vitézek).

⁷⁾ A hadvezéri képesség fejedelmi erény.

⁸⁾ Egyébiránt hogy katonai hírnevét, mely a hivatkozókra nyomasztó (volt).

Az minthogy az szerencse az én személyemen bizonyítja ezt a szót, úgy concludáltatja ¹⁾ is velem; evvel azért kívánom az Istentől az jó szerencsét és semmit mást. Sors bona, nihil aliud.²⁾

Finis.

¹⁾ Végezteti.

²⁾ Jó szerencse, semmi más.

MEGJEGYZÉSEK AZ «APHORISMÁK»-HOZ.

Zrínyi Miklós az ő aphorismáit, vagyis a hadművészetre vonatkozó tanulságos megjegyzéseit Tacitus három főművéből vett tételre írta. A tudomány egyes ágainak ily módon való megbeszélése minden időben szokásos volt, s a hadi tudományokra nézve kiváltképen Cæsar és Tacitus munkái voltak azok, melyek olvasása jeles katonák lelkében gondolatokat szült; így a legújabb kor két legkiválóbb vezére, I. Napoleon és Károly főherczeg, szintén szívesen foglalkoztak e két római classikus munkáival. Zrínyi Miklós is ezeket szerette legjobban; Tacitust, mint maga is mondja, rövidségénél s írálya tömörségénél fogva, Julius Cæsart pedig ezenkívül még azért is, mert e hatalmas szellem neki nagy mértékben imponált.

Aphorismáit azonban csak Tacitus munkáira írja; Julius Cæsar hadműveleteit, jeles hadvezéri tulajdonait lépten-nyomon idézi ugyan, s az aphorismákban három helyen is kijelenti azon szándékát, hogy Cæsar műveiről írni fog, de sajnos e szándékát be nem válthatta, bizonyára igen nagy kárára a magyar hadtudományi irodalomnak, mely ez által igen becses művel szaporodott volna. Mert nézetünk szerint a Cæsar commentárjaira tervezett megjegyzések becsé fölülmúlta volna a Tacitusra írt aphorismákat, már csak azoknál fogva is, mert az ókori háborúk közt nincs egy is, mely Cæsar hadjáratait tanulságosságra nézve fölülmulná. Míg a Tacitus-aphorismáknál az erkölcsi oktatások vannak túlsúlyban, a Cæsar-aphorismáknál a hadművészeti szabályok tárgyalásának kellett volna szükségkép előtérbe lépni.

Tacitus munkáira vonatkozólag a következőket jegyezzük meg.

Cornelius Tacitus, ki Kr. u. 52 körül született, Neró és Traján császárok alatt élt, s a legkitünőbb római történészek közé tartozik. Munkái közül Zrínyi a következőket használta föl:

Annales (Ab excessu divi Augusti annalium), vagy «Évkönyvek»; ez a római császárság időrend szerinti története Augustus halálától Neró haláláig (Kr. u. 14—68.). E mű eredetileg 16 könyvből állott, de ezekből csak az 1—4 és 12—15. könyv maradt teljesen reánk; az 5, 6, 11, és 16. könyvek hiányosak, a 7—10. könyv pedig egészen elveszett.

Historiae (Ab excessu Neronis historiarum) vagy «Történelem», melyben Tacitus saját kora történelmének egy részét (Kr. u. 69—97) írta meg; ez 14 könyvből állott, melyekből azonban csak a négy első és az ötödiknek egyrésze maradt meg.

Vita Julii Agricolae, vagy «Julius Agricola élete», mely az életleírások egyik remeke.

Mind e művek kitűnnek az irány szépsége által, e mellett nagy előnyük az író pártatlansága és hűsége; katonai értékük nagy, mert az akkori idők hadi eseményeiről, s a római hadművészet állapotáról kitűnő képet adnak.

Az aphoristikus forma, melyben Zrínyi hadtudományi oktatásait adja, kizárja azt, hogy Zrínyi e munkájához bővebb, részletesebb és összefüggőbb megjegyzéseket csatoljunk. Hisz ő maga sem akarta itt a hadművészet elveit rendszeresen tárgyalni; oktatásokat akart ő csak adni az általa szervezendő hadsereg tisztjeinek, jó tanácsokat, úgy a mint azok Tacitus olvasása közben eszébe jutottak, hogy ezek által őket a hadművészet szabályaira figyelmessé tegye, őket erkölcsileg nevelje inkább semmint képezze; nem tanítani, de meggyőzni igyekszik őket, hogy a hadviselés nem a nyers erők mérkőzéséből áll, hanem gondolkodást, képzettséget, a hadművészet főbb törvényeinek ismeretét követeli; hogy a vezérnek, az alparancsnoknak, a tisztnek, nem elég a személyes vitézség és bátorság, hanem, hogy a hadviselés tőlök okos gondolkozást, mindenekfölött pedig kiváló erkölcsi tulajdonokat követel, mert nehéz és felelősségteljes kötelességeiknek máskülönben megfelelni nem lehetnek képesek.

A következő megjegyzéseinkben tehát csak arra szorítkozunk, hogy az olvasót a Zrínyi által fölvetett jelesebb eszmékre, fontosabb elvekre figyelmeztessük.

Aphorismák az Annalesek fölött.

Az 1. számú ¹⁾ *aphorisma* mindjárt mutatja, hogy Zrínyi a Tacitusból nem egyszerűen példákat vesz, hanem azon gondolatot követi, melyet az olvasott tétel benne felköltött; Tacitus itt a római *sereg* jó hírnevéről beszél, melynek megóvása, illetőleg visszaállítása érdekében a harez folyt. De Zrínyinek ez alkalmat szolgáltat, hogy ne csak a *sereg*, hanem a *vezér*, s általában a *katona* jó híreről-nevéreől értekezzék.

A 4. szám a szüntelen való éberség fontosságát hangsúlyozza, mi valóban a sikeres hadműködés föltétele, mert nincs nagyobb ellensége a seregnek, mint a meglepetés. A fölhozott második példára azonban meg kell jegyeznünk, hogy Banér a Regensburg elleni meglepő támadást igen alaposan készítette elő; hogy azután mégis ő lepetett meg, ez a császári vezérek ügyességéről tanúskodik.

Az 5. számban ajánlott bőkezűség a kémek díjazásában ma még inkább szükséges, mint azelőtt; mert bár a csapatok által teljesített hírszerző, földérítő és biztosító szolgálat, meglepésektől bennünket megóvhat, de a hírek szerzése általában nehezebb, mint régente volt, s a kémek szolgálatára még inkább rávagyunk szorúlva.

8. szám. A *diversio* hasznos művelet lehet ugyan, de kétélű fegyver, mert a *diversio* által saját erőnket is megosztjuk, nemcsak az ellenségét. Az a művészet, hogy veszedelmes pontok ellen intézve a hadműveletet, csekély erővel nagyobb számú ellenséges csapatokat vonjunk el, s a helyzetet ügyesen és gyorsan aknázzuk ki.

10. szám. E szabály ellen Zrínyi idejében, s azután is sokat vétettek, az erődöknek túlságos fontosságot tulajdonítván. Zrínyi maga elvét tettek által is igazolta, midőn Kanizsa ostrománál (1664.) a neki nem hasznos erődöket lerombolta, s azok védő-örségét a működő sereghez vonta.

11. szám. A XVI. és XVII. században, midőn a tisztek és alvezérek is nagybárára idegen zsoldosok valának, az elpártolás, és

¹⁾ Zavarok elkerülése végett az aphorismák megjelölésénél az általunk adott *folytatólagos* és nem a Zrínyi által össze-vissza forgatott számokat használjuk.

elpártoltatás gyakori volt. Manapság, midőn a tisztek is kivétel nélkül belföldiek, az ily dolog többé alig fordul elő.

13. szám. A terep megszemlélése, s általában a tájékozottság a vidéken, a terepen, mely hadműveletek vagy éppen harcok színhelye, valóban igen szükséges dolog, most még inkább, mivel a terep a harcokat még sokkal inkább befolyásolja mint azelőtt.

14. szám. Fontos hadművészeti elv az, melyet Zrínyi hangsúlyoz, hogy t. i. érett megfontolás után határozzunk, de azután az elhatározás mellett szilárdan és állhatatosan maradjunk meg; továbbá, hogy csak az a jó vezér, ki higgadtságát, lélekjelenlétét soha el nem veszti, sőt e tulajdonságai a veszély nagyságával növekednek.

15. szám. Az újabb kor nem ismeri többé a zsákmányolást; amit az ellenségtől elfoglalunk, az az állam tulajdona. Régente azonban a zsákmányolás sok veszélyt hozott; a mezőkeresztesin kívül főlemlíthette volna Zrínyi még a várnai csatát is, hol az oláhok kapzsisága a csatavesztésnek szintén egyik oka volt.

16. szám. Az álomlátás, jóvendőmondás, a régiéknél még nagy szerepet játszott; ma alig ad ilyenekre valaki.

17. szám. A rémület az emberből vadállatot csinál, s Cæcina a mai seregeknél ily kétségbeesett eszközzel alig érne célzt. Midőn a francziák Sedan falai alá menekültek, a futó csapatok ágyúikkal együtt átgázoltak az elbukottak élő testein, melyekből egy óriási hús és vértömeg képződött. A vezér tekintélye, sőt a fegyveres erővel való föltartóztatás is alig sikerül, ha a rémület elharapózott. A fődolog tehát az, hogy a rémület elterjedését meggátoljuk; erre az egyetlen mód: a más csapatokkal végrehajtott erélyes ellentámadás.

22. szám. A szerencsével Zrínyi, mint azt már a discursusoknál említettük, sokat foglalkozik, s minduntalan megragadja az alkalmat, hogy róla szóljon. Így itt is, hol az állhatatossággal, a kitartással kapcsolatosan tárgyalja.

23. szám. Mint az első discursusban, itt is hangsúlyozza Zrínyi a történelem tanulásának fontosságát és hasznát.

24. szám. A XVII. század hadseregeinek jellemző vonása volt a tömérdek málhának, fölösleges személyeknek és barmoknak a hadsereggel való vitele, mi nemcsak a Zrínyi által felhozott okok-

ból, de a fegyelem és az élelmezés szempontjából is fölötte hátrányos volt. Lásd erre nézve még a megjegyzéseket a Tábori kis tractáchoz, a 399. és a 401. lapon.

27. szám. Germanicus és Mátyás király e mestersége manapság alig fog már valaki által gyakoroltatni; a sereg hangulatát hallgatóság nélkül is megtudhatni, ez egyébiránt az események miként való folyásából önként következik; a győztes hadsereg mindig harcztvágyó, a vert had soha.

28. szám. A biztosító, lelkesítő beszédnek hatása kétségbevonhatlan, kivált harc előtt, vagy válságos helyzetekben, vagy ha a csapat nehéz fáradalmak, nélkülözések által elcsigázva van. Néha egy kellő időben kimondott találó szó, vagy tréfa felvillanyozza a kedélyeket, megújítja a harcztkedvet. Még hatásosabb azonban a parancsnok, a tiszt példája, mely hatását soha se téveszti el.

29. szám. Ez valóban nehéz, sőt legnehezebb művészete a csapatvezetőnek, hogy katonai ítélőképességénél, s egyéb tulajdonainál fogva helyesen eltalálja, mikor kell védő harcztot folytatni, s az ellenség harczthevét kitartással lelohasztani, s mikor kell gyors és heves támadással a győzelmet kicsikarni. A körülmények gondos egybevetése, a terep helyes megbírálása, saját csapatunk és az ellenség állapota stb. adhatják csak a támpontokat az elhatározásra, egyéb semmi.

33. szám. Igen fontos elv ez, mit Zrínyi hangsúlyoz, mert minél inkább tájékozva vagyunk az ellenség szándékáról, erejéről, helyzetéről, szóval a harczt befolyással bíró tényezőkről, annál biztosabban rendelkezünk, annál több kilátásunk van a sikerre. Zrínyi itt és más helyütt gyakran beszél a kémekről, melyek alatt azonban nem mindig a szorosabb értelemben vett kémeket, hanem a csapatok hírszerző és földérítő járőreit, a kémlelő különítményeket is stb. kell érteni.

36. szám. Nagy elkeseredéssel szól ez aphorismában Zrínyi a korabeli magyar hadsereg fegyelmetlenségéről, a hadi dolgokban való tudatlanságáról, a tisztek hiányáról, a fegyverzet elégtelenségéről. Tervezetében minderről gondoskodni kíván, s ebbeli törekvése minden iratából kitűnik. Terveit lásd az «Áfium»-ban és a «Tábori kis tractá»-ban.

41. szám. Ez aphorisma Zrínyi idejében, mikor a had nagy

része gyáva zsoldosokból állott, s a fegyelem igen rossz vala, igen fontos volt. Mostanság a jól szervezett és fegyelmezett hadseregekben a gyávasági esetek fölötté ritkák.

42. szám. Zrínyi minden iratában hangsúlyozza az alkalmazkodó képességet, mely nélkül siker valóban alig képzelhető.

45. szám. Itt és sok más helyen kitűnik Zrínyi jelleme; a hadi cseleket, sőt ha szükséges a ravaszságot is, ha az becsületes hadi czélok elérésére szolgál nemcsak megengedi, de ajánlja is; ellenben megveti az erkölestelen, a tisztességtelen vagy ép becsstelen eszközöket, melyek alkalmazása nézete szerint a vitéz becsületével, jellemével meg nem fér, s mely vitézi hírnevét lemoshatatlanul bemocskolja.

47. szám. Zrínyi a nehéz fegyverzetet sem a gyalognál, sem a lovasnál nem szerette, s a németet e miatt több iratában gúnyolja; ez aphorisma is első sorban annak szól.

48. szám. Ismételt hivatkozás a fegyelem szükségére, s bánkodás a fölött, hogy a magyar hadaknál a fegyelem hiányzik.

49. szám. A hírről Zrínyi szintoly gyakran megemlékezik, mint a szerencséről, s helyesen tartja, hogy a jó vagy rossz hír a hadi dolgok lefolyására nagy hatással van; a keletkező téves hírek elnyomása valóban fontos dolog, ép úgy az is, hogy a sereget ha ily hírek keringenek, apróbb vállalatok által kell az ellenséggel megismertetni, hogy a csapatok önbizalma megerősödjék, fokoztassék.

50. szám. Újabb kifakadás a magyar hadak fegyelmetlensége fölött, melyre valóban elszomorító példát is hoz fel. Jól mondja Zrínyi, hogy a fegyelmetlen néppel a parancsnok nemcsak életét, de ami minden derék katona előtt még fontosabb, becsületét, jó hírnevét is veszélyezteti. Találó kiemelése a fegyelem szükségének az, hogy jobb parancsra vesztetni, mint parancs ellenére győzni; mert e győzelem nem ér föl a kárral, mely a hadsereg növekedő fegyelmetlenségéből magára a seregre s az általa védett ügyre háramlik.

51. szám. Zrínyi minden alkalommal hangsúlyozza a gyalogság fontosságát s a két fegyvernem összehasonlításánál mindig a gyalogságnak ad előnyt. Lásd erre nézve még a Centuriák 8. számát és a Tábori kis tracta vonatkozó tételeit. Ez aphorismából kiténik különben az is, hogy a magyar gyalogság Zrínyi idejében nem-

csak hogy számra csekély volt, de minőségre sem felelt meg a hadi követelményeknek.

52. szám. Gyönyörű formászerű értekezés ez aphorisma a titokról s a titoktartás fontosságáról. Zrínyi bátran beilleszthette volna ezt a discursusok közzé. Az egész sokkal szebb s világosabb, semhogy hozzá csak egy szót is fűznünk kellene.

55. szám. Zrínyi maga mintája volt a mértékletességnek s az emberi hibák közt nem volt tán egy sem, melyet annyira gyűlölt volna mint a részegséget; erről számos kárboztató és gúnyoló nyilatkozata tanúskodik; azok közé tartozik ez is.

56. szám. A körültekintést, a minden eshetőségre való készséget, Zrínyi a vezér legkiválóbb s legszükségesebb tulajdonságai közé sorolta s az az oka, hogy reá gyakran visszatér.

Evvel szemben az 57. számban hangsúlyozza a meglepés hasznát, mely mindig sikert ígér.

58. szám. Az élelmezésre Zrínyi mindig kiváló gondot fordított, s erre nézve a Tábori kis tractában figyelemre méltó dolgokat tervezett. Hogy az ellenségtől az élelmet elszedni mily hasznos, saját hadjárataival számtalanszor igazolta.

62. szám. Érdekes és tanulságos vélekedés ez az éjjeli vállalatokról, melyek valóban manapság — sőt még tán inkább — csak igen kedvező föltételek mellett ígérnek sikert.

64. szám. Zrínyi, mint azt más helyen még bővebben kifejti, keveset adott az ágyúkra és úgy azok, de sőt még a gyalogsági löfegyver ellen is a gyors támadó előnyomulást és a kézi tusát tartotta előnyösebbnek. Az akkori löfegyvereket tekintve, e vélekedés teljesen igazolt. Ma a fegyverek mások, s így e tanácsának hasznát nem igen vehetjük.

66. szám. Ez aphorisma egyike a hadművészeti szempontból legérdekesebbeknek. Eltekintve a személyi vonatkozásoktól, melyekre nézve a vitézségről szóló 5-ik discursus megjegyzéseire utalunk, érdekes benne az, hogy mennyire híve volt Zrínyi a gyors hadműveleteknek. Nem kíméli e tekintetben Gustáv Adolfot sem és hadművelete lassúságát szemére veti. Hogy mily jogosúltsággal, erre nézve azon fejtegetésünkre utalunk, mellyel Zrínyi Miklósnak mint hadtudományi írónak méltatását bevezettük. Lásd a 44—45. lapon.

67. szám. Kemény ítélet ez, melynek éle főképpen az olasz

condottierik és a XVI. századbéli német hadakra vonatkozik; no talán még egy kissé az ő korabeli császári hadakra is.

69. szám. Zrínyi igen ékesen beszél ugyan itt a harag ellen s a türelem mellett, de mikor Kanizsánál kardját a földhöz vágta, vagy amikor Zrínyivárát Montecuccoli tétlensége oly silány módon a török kezére juttatta, ez aphorismájáról bizonyára megfeledkezett.

70. szám. Újabb kifakadás a magyar hadak fegyelmetlensége ellen, melyben Zrínyi jogosan sülyedésünk egyik főokát látta.

84. szám. Fontos elv, melyet Napoleon ekkép fejezett ki: «Egy középserű vezér még mindig jobb, mint két jó», vagy amint a kormánynak 1796-ban írta: «Kellermann (az idősebb) tapasztalt derék tábornok, én szintén értem el némi sikereket: de hogy mi ketten a hadjáratot rosszul fogjuk vezetni, az bizonyos». Nevezetes, hogy ép Zrínyit érte a szerencsétlenség, hogy legszebb vállalatait a többfejtű vezérlés hiúsította meg. A téli hadjáratban az összeférhetlen Hohenlobe volt társa, Kanizsánál ugyanez s még azonfelül Strozzi.

87. szám. Ugyanazon kérdés ez, melyet már a Mátyás király életéből való elmélkedésben Zrínyi fölvetett (lásd a 166. lapon s a vonatkozó megjegyzéseket a 190—191. lapon).

Itt azonban Zrínyi e kétségtelenül fontos kérdés fölött még bővebben és behatóbban értekezik.

Aphorismák a Historiarum fölött.

90. szám. Jellemzi Zrínyi gyakorlatias észjárását; tudja, érzi, hogy a fegyelem hiánya a magyar hadak legnagyobb hibája, de azért a reformokban mégis mérsékletet ajánl, lassan való előrehaladást, nehogy ez által az elérendő cél veszélyeztessék.

91. szám. Nagyon igaz tétel s maga Zrínyi közönségesen ezen elv szerint járt el.

93. szám. Zrínyi itt fölötté becsmérőleg nyilatkozik a parasztról s ez által némileg ellenkezésbe jut önmagával, mivel az Afiumban ép elébe helyezi a pórnépet az ott annyira lehordott nemesnek. (Lásd a 119. lapon.)

95. szám. Nevezetes nyilatkozat az üldözés foganatosításának módjáról, mihez megjegyzendő, hogy a törököt üldözni valóban óvatossággal kellett; a császári vezérek ép ezért az üldözésre fölötté ritkán gondoltak.

97. szám. Zrínyi elítéli itt, mint számos más helyen, a methodikus hadviselési módot, melyet a spanyoloknak tulajdonít, de elítéli a francziák és törökök nagyobb merészségét is, s őszintén bevallja, hogy természeténél fogva inkább az utóbbiakhoz hajlik. Nem is volt még nagy hadvezér, ki kockázat nélkül vált volna azzá.

98. szám. Az erő együtt tartásának s nem fokozatos, hanem együttes és egységes fölhasználásának elve.

101. szám. Ugyanez elv más alakban hangsúlyozva.

103. szám. Szinténegyike a hadművészet fontos elveinek. Legfényesebb alkalmazását Napoleon mutatta meg Austerlitznél, midőn a győzelmet úgy szólván napi parancsesal rendelte előlegesen el; t. i. már előleges intézkedései által megverte az ellenséget, mielőtt még a harc kezdődött.

105—107. szám. A vezér tulajdonságainak elemzése, melyek közt az önuralmat Zrínyi igen nagyra becsüli.

112. szám. A tartalékok eszméje, melyet Zrínyi bizonyára Gusztáv Adolf-tól vett át, mert a császári seregek hadviselésében ennek — az időben — nyoma sincs.

Aphorismák Agricola fölött.

117. szám. Hangsúlyozása a vezér katonai ítélőképességének, kiváltképen az alparancsnokok megválasztásában, mert sikert csak úgy remélhet, ha alvezérei az ő szellemében cselekszenek.

119. szám. A terep fölhasználása az időben meglehetősen ismeretlen fogalom volt. Zrínyi ellenben minduntalan hangsúlyozza annak fontosságát.

120. szám. Helyes megjegyzés a vezér helyéről, kinek mindig ott kell lenni, honnét a viszonyokat legjobban áttekintheti s az egészet vezetheti.

124. szám. Igaz a latin idézet, úgy szokott történni; de igaz Zrínyi megjegyzése is, mert mindenért, mi a seregnél történik, egyedül a vezér lehet a felelős.

126. szám. Megfordítása a szokásos közmondásnak; de bár Zrínyinek is igaza van, a közmondás is igaz marad, mert pénz nélkül háborút viselni nem lehet.

128. szám. Zrínyi katonai hírneve ép oly nyomasztó volt a hivalkodók (az ellenpárt) előtt, mint hajdan Agricoláé.

HARMADIK RÉSZ.

CENTURIÁK.¹⁾

1. Szükséges hogy a sereg, mikor ellenségre megyen, nem csak jó reménységben legyen a győzelem felől, hanem igen állhalatosan el is higgye, hogy meggyőzi az ellenséget; mert ebből az okból nevelkedik kedve a harcoláshoz, és következendőképen szíve és ereje. Hogy pedig ez a magahitel avagy *confidentia* ²⁾ benne talál-tassék, a kapitány mestersége az; azon kívül az maga jó rendtar-tása és végezése: mert ha a had rendetlen lészen, miképpen lehes-sen az, hogy elhitesse magával, hogy megveri a jó rendes ellenséget. Az mi a kapitány ebben való *industriáját* ³⁾ illeti: a csak abból áll, hogy elhitesse velek valami mesterséggel; az ő maga vig személye nem legkevesebbet tészén, mert a had mikor meglátja, azt tudja hogy készen vagyon valami jó szerencséje a kinek vigad. Fabius Maximus így hitelé el a hadat, mondván nékik: Ha én meg merném mondani a dolgot a mit tudok, bizony alig várnátok hogy szemben juthatnátok az ellenséggel, de nem merem megmondani, holott ha az titok tudódnék, semmivé lenne.⁴⁾ Bizonyára őneki semmi nem vala más eszében, hanem hogy *confidentia*t szerezzen nékik.⁵⁾ *Leo virium suarum confidentia incedit impavidus.*⁶⁾ Azért a hada, mind

¹⁾ Százból álló gyűjtemény. Zrinyi valószínűleg százig szándékozott a jegyzeteket fölvenni. Lásd a czim alkalmazására az előszóban mondottakat.

²⁾ Önbizalom.

³⁾ Fáradozását.

⁴⁾ Azaz: mert ha a dolog kitudódnék, az egész ügy elrontatnék.

⁵⁾ Hogy önbizalmat keltsen bennök.

⁶⁾ Az oroszán erejében bízva, merészen lépked.

maga vitézségében, rendtartásában, mind a kapitán gondviselésében securus legyen és confidens.¹⁾

2. De micsodásnak kell lenni annak a hadnagynak, a kinek vitézségében bizhassék egy had, igen szépen megmutatja Livius, mikor Valerius Corvinus²⁾ képében így mond a vitézeknek a harc előtt: Tum etiam intus, cuius ductu auspicioque incunda pugna sit, utrum qui audiendus; duntaxat magnificus adhortator sit verbis tantum ferox, operum militarium experts, an qui et ipse talia tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnae sciat. Facta mea non dicta vos milites sequi volo, nec disciplinam modo, sed exemplum etiam a me petere, qui hac dextra mihi tres consulatus, summanque laudem peperit.³⁾ Az ilyen hadnagyban bizhatik egy had, és nem akármineműben, az a kinek hitele, jó hire neve és autoritása⁴⁾ vagyon; miképp kell ezeket megszerezni, más helyen megmutatjuk.

3. Mikor látod, hogy az te ellenséged valami szemlátomást való bolondságot cselekszik, ne higj néki, mert álnokság vagyon azalatt. Latet hamus in esca.⁵⁾ Sokszor kanizsai török közel Mura-közhöz ereszti a marháját legeltetni, de akkor leginkább békét kell hadni, mert mindenkor olyankor lest vét; és így mindenben kell oltalmazkodni a hadi embernek, hogy a nyereségnek édességével kelepében ne essék. Szemlátomást való bolondságot ritkán cselekszik az ellenség ravaszság nélkül. Ebből a tanuságból azt is tanul-

¹⁾ Összehányt mondat: Azért a kapitány mind a maga vitézségében, mind hada rendtartásában, gondviselésében securus (biztos) és confidens (bizalomkeltő) legyen.

²⁾ Ugyanazon római vezér, kitől — mint említettük — Bonfin műve Mátyás királyt származtatja.

³⁾ A belső meggyőződés is, melynek sugalmazása és buzdítása kedvező harczot ígér, megmutatja, hogy kire kell hallgatni; a buzdító csak ha maga is kiváló, akkor legyen szóban merész, ki a hadi dolgokban jártas, ki harczot vezetni, a zászlók előtt első lenni tud, s ki megállja helyét a harczok tömkelegében. Azt akarom, hogy ne szavaimat, hanem tetteimet kövessétek, katonák! hogy ne csak parancsot, hanem példát is kérjeteek tőlem, ki e jobbbal a consulságot háromszor és a legnagyobb dicsőítést megnyertem.

⁴⁾ Tekintélye.

⁵⁾ Horog rejlik a csalétekben.

hatjuk, hogy mikor mi az ellenséget rá akarjuk venni, ne tegyünk oly szemlátomást való bolondságot, hogy ő is eszében vegye álnokságunkat, hanem oly találmánt találjunk, az ki öelötte hihetős legyen; be kell mázolni a horgot, hogy a hal meg ne lássa.

4. Egyik mestersége a jó hadnagynak, hogy kételenséget vessen a vitézek szívében a megharcoláshoz, mert nincs ez világon hatalmassabb fegyver, mint a necessitas.¹⁾ Julius császár mikor Angliára ment volna hadakozni, mind elégeté a gályákat a kiken jött,²⁾ hogy lássák a vitézi, hogy semmi módjok a szaladásban nincsen. Egy más római kapitán, midőn köröskörülfogattatott volna az ellenségtől, így mond vala a maga vitézinek: *Ite mecum, non murus, non vallum, armati armatis obstant, virtute pares, qua ultimum et maximum telum ex necessitate superioris.*³⁾ Tehát nincsen jobb, mint kételenséget vetni a vitézekben; de viszont minden mesterséggel azon kell lenni, hogy az ellenség szívéből kivegyük a kételenséget, mert őtet is szintén ugy vitézzé teszi mint tégedet. Azt mondják a franciák, hogy a futó ellenségnek aranyból kell hidat csinálni és meg nem tartóztatni, hogy kételenségre ne jusson. Szép magyarázatja lehet mielőttünk a kételenségnek, mert mintha azt mondanád: kételenség két ellenséggel bir.⁴⁾ Mikor azért a harcon vagy, igen jó lesz megkiáltatni a hadadnak, hogy valakinél fegyver nincsen, ne bántsák azt; és ebből következik, hogy sokan elvetik a fegyvert, holott⁵⁾ nem léznek kételenek a harcolással. Így cselekedék ama vitéz római kapitány Camillus, in obsidione Vegenti,⁶⁾ mikor már bement volna a népe a városban. Így azért mikor valami várost vagy erősséget megszállunk, könnyen jövendőlhetünk veszedelme avagy megmaradása felül; mert ha valami kételenség

¹⁾ A szükség, a kénytelenség.

²⁾ Lásd erre vonatkozólag az Annalesek 35. aphorismáját s az ott tett megjegyzést.

³⁾ Jőjjetek velem, ne falakat, ne sánczokat, hanem fegyvert állítsunk szembe a fegyveresekkel, egyenlő vitézséget, ez utolsó, de leghatalmasabb fegyvert, mely a végső szükségből ered.

⁴⁾ Szójáték; Zrínyi szerette a szójátékokat alkalmazni s evvel prózáját gyakran ékesíté.

⁵⁾ Minek következtében.

⁶⁾ Furius Camillus Veji ostrománál (Kr. e. 396.).

kénszeríti őket oltalmazáshoz, nehéz az olyant megvenni; de ha semmi kételenség az ő szivekben nincs, soha olyan nyersen ¹⁾ nem viselik magokat, és hamarébb elhagyják az oltalmat.

5. Minden ujság, minden történet ²⁾ a hadi állapotban, főképpen a hareban, nagy változást csinál; egy szó, az kit jól nem érthetnek a vitézek, nagy zenebonát szerezhet és veszedelmet. Volt immár oly dolog is, hogy a várnak belső kapuját rontották volna a vitézek, de a szorosságtúl hogy nem férhetett hozzá a ki rontotta, kiáltott a társainak: hátrább álljatok, ebből oly kiáltás támadt, hogy minnyájan hátrát kiáltanak, és futni kezdenek. Azért az ilyen ujságoktól oltalmazkodni is kell, élni is tudni kell velek. Hannibal az ökörszarvokra fáklyákat köttete, és úgy meggyújtván, kimene az ellenségnek; Gedeon lámpások zörgésével győzedelmes vala, és Kinizsi Pál az egész hadának zöld ágat ada kezében hordozni, s azzal ijeszté el a törököt. Oka ennek a dolognak az, hogy mikor a szem olyant lát az kit soha se látott, az szű olyant gondol a kit soha sem gondolt. Tehát a jó hadnagynak feje tele légyen találmányokkal, és azokat oztán jól szabja az véghezvitelhez. Mert ha csak imilyen amolyan találmány lesz, avagy jól nem vitetik végben, magának veszedelmet szerez és hadának. Ha az ellenség megtudta volna hogy Gedeon lámpásokat zörget, hogy Kinizsi Pál zöld ágat hordoztat, hogy Hannibal ökröknek szarvára tüzet köttetett, nemdenem nagyobb szüvet vett volna-e magának avval, gondolván, hogy az erőtlenség viszi reá, hogy valami találmánt találjon az elvesztésre; mert egyébiránt az, kinek elegendő ereje s hatalma van, nem szokott igen az ilyen találmányokkal élni. Tehát okossan kell cselekednünk az ilyen ujságokkal, hogy veszedelmünkre ne forduljanak, és hogy úgy ne járjunk miként Fidenátusok, az kik ők is éjjel tűzzel mentek vala rómaiakra, de mikor a római consul észbenvette vala az csalárdságot, kiáltani kezde nékik: ³⁾ Suis flammis delete Fidenates, quas vestris beneficiis placare non potuistis. ⁴⁾

¹⁾ Vitézül.

²⁾ Véletlen.

³⁾ Aulus Cornelius Corsus consul (426. Kr. e.).

⁴⁾ Saját tűzökkel pusztítsátok el a fidenatusokat, kiket jótéteményekkel megbékéltetni nem tudtatok.

6. Nincs hasonlatosság a ki jobban egyezzek egymással, mint a vitézség ¹⁾ az órával. Bizonyára vitézségnek hasonlónak kell lenni a jó órához ; mert valamint annak nyughatatlansága soha meg nem szűnik, soha forgása meg nem áll, úgy a vitéz ember szorgalmatosságának soha megszűnni nem kell, és fáradtságának nem kell megállani. Viszont, considerálnunk ²⁾ kell, hogy az jó órát sok részből, sok sutúból, ³⁾ sok kerekből csinálták meg, és annak minden cikkelyének jónak kell lenni, és ha annak csak legkissebbik része is megbomlik, mind a többi is heábanvaló és haszontalan. Így szintén az a virtus, a kit mi vitézségnek nevezünk, sokféle más apró virtusokból fel van építve, az kiknek mind jóknek, in perfectione ⁴⁾ kell lenni ; ha ezekben megtörik egy, az egész vitézségnek órája mind megbomlik, és egyik az másik nélkül heábavaló. Az vitézségnek óráinak kerekai ezek : józanság, vigyázás, szorgalmatosság, fáradtság, állandóság, tudomány, bátorság értelem, gyorsaság, experientia, ⁵⁾ és száz más, kit meg nem számlálhatunk, és kiket név szerint nem mondhatni, mert valamennyi in moralitate jószágos jó vagyon, ⁶⁾ mind concurrálnak ⁷⁾ ennek az órának alkotmányára. De mind ezek is heában valók, ha egyik kiugrik helyéből vagy eltörik vagy megbomlik s megcsorbul, mert bonum ex tota causa, malum vero ex nimia parte et singulis defectibus ⁸⁾ szokott történni. Ama mennyei világosság, kit tejesútnak mi hívunk, sok csillagoknak concursussából léssen meg : így a vitézség is sok testi és lelki öröködött jóbúl vagyon csinálva, ⁹⁾ és bizony ennek elbontására elég volna egy kereket, egy virtusát elbontani ; egy szorgalmatosság, egy vigyázás törjék ki ebből az órából, ihon az egész óra eltörött, egy

¹⁾ Értsd a vitézség alatt mindig a vitézkedést, a hadművészetet.

²⁾ Figyelembe kell vennünk.

³⁾ Csavarból.

⁴⁾ Tökéleteseknek.

⁵⁾ Tapasztalás.

⁶⁾ Erköletesi, jellembeli tulajdon.

⁷⁾ Hozzájárúlnak.

⁸⁾ Mert a jó az egésznek összeműködéséből, a rossz pedig egy igen kis részből, s egyes hibákból szokott származni.

⁹⁾ Többször alkalmazott hasonlata Zrínyinek.

részegség, a mely az óra kerekeinek rozsdája,¹⁾ álljon bele, ihon nem fog forogni tovább az óra. Azért valamint az órát szoktuk őrizni töréstül és rozsdátul, ugy kell a vitézségnek rozsdáitul, a melyek ezek azok: részegség, henyélés, restség, tunyaság és száz más; mert valamennyi virtus van és lelki jó, viszont annyi gonosz is, és minden virtusnak rozsdája vagyon.

7. Mégis más hasonlatosságot mondok: hasonló a vitézség a sakkjátékhoz: szemesnek kell lenni az embernek és gondosnak, minden gyalogra, minden lovasra, minden bástyára és minden egyéb fára minduntalan szorgálmatos gondot kell viselni. De mégsem elég ez; valamint az maga fájára ember visel gondot, szintén ugy kell az ellenségére, és minden gyalognak s minden legalábbvaló fának igyekezetit penetrálni²⁾ és általjárni kellett, egyébiránt bizonyára egy roszt gyalog a királynak sakkmattot fog adni, az az ugy megszorítja, hogy ki nem tud helyéből menni, hanem ott vesz. Ilyen bizonyára a vitézség is, a hol nem elég tudnunk könnyű lovasoknak, fegyvereseknek, gyalogoknak, mindenféle különb fegyverű és nemzetű vitézeknek módját, hivatalját, szükségét, erejét, tehetségét és periculumját,³⁾ hanem valamint ezeket mind tudni kell, ugy szintén az ellenségét is ismernünk, és az ő hadának és mindenféle állapotjának minden részét, minden igyekezetit és tehetségét kell általlátnunk, ugy annyira, hogy mihánt az ellenség táborából megmozdul, legkissebbik dologig imaginálnunk⁴⁾ kell magunkban mindent a kit cselekedhetik, a mit a ratio⁵⁾ mutathat; és ha ártásunkra vagy hasznunkra lehet, mindjárt operálnunk⁶⁾ a szükség szerint, és semmit el nem mulatnunk. Semmit nem kell elmulatnunk, semmi ne történjék oly kicsin sem a mi, sem az ellenség táborában, a kit gondatlansággal elmulassunk. Ha pedig meghallod, hogy egy fa keresztüldült az ellenségnél, ne eresz el gondatlansággal azt a hirt, hanem mindjárt gondolkodjál róla, mi do-

¹⁾ Zrínyi igen józan ember volt, s a részegséget fölötte utálta; innét van, hogy ellene irataiban oly gyakran kikel.

²⁾ Kifürkészni.

³⁾ Szó szerint veszedelmét, itt inkább ártóképességét.

⁴⁾ Elképzelünk.

⁵⁾ Az okosság, a megfontolás.

⁶⁾ Működnünk, cselekednünk.

log lehet ez, mit árthat nékem ezzel az occasióval¹⁾ az ellenség, vagy én mit árthatok néki. És noha nem lehet mindenik ily gondosságnak hasznát látni, és inkább tetszik bolondságnak hogyszem szükségnek, nem úgy vagyon mindazonáltal, sőt igen különben; és ha nem nyerünk is evvel a mi gondosságunkkal egyebet, mégis megszoktatjuk a mi lelkünket, hogy fáradhatatlanná légyen, hogy minden történeten felébredjen és semmit semminek ne tartson. Más az, hogy egy occasió a kit mi evvel a fáradhatatlan gondossággal²⁾ feltaláltunk, egyszer oly jó dolgot találtat fel velünk, hogy az egész életünkbeli fáradságot megfizeti uzsurával³⁾ és helyére hozza nagy merészséggel és örömmel. Gondosok legyünk azért mind nagy s mind kicsin dolgokban egyiránt, és az mi vigyázásunk úgy meg ne nyugodjék, mint az órának a kereke; vigyázzunk mind nagy s mind kicsin dolgokra egyiránt és egy igyekezettel, mert: et in parvis rebus maxima belli momenta latent.⁴⁾

8. Hogy a gyalogság jobb a lovasságnál, máshun is mondtuk, de mivel ebben az mi magyarunk között nagy fogyatkozás vagyon, mégis egynehány szót mondok. Az lovas erdős helyen nem jó, hegyes, köves helyen nem jó, minden kicsin árok annak tartalékja,⁵⁾ minden kicsin patak hatalmát meggátolja; egy szóval, sohul nem veheted annak hasznát, hanem sik mezőn és lovas ellenség ellen; de ha gyalogot találsz, az mely csak egy kevéssé is besáncolja magát, mit csinálsz neki a lovassal? avagy ha csak pikája is lészen és rendben áll mint az tüskés borz, miképpen ártasz neki? mert ha te akarnád is, a lovat nem hajthatod az olyan rettenetes sűrű seregnek, és inkább fog félni a te lovad attúl, hogyszem az te sarkantyúdtúl. Mivel szállod meg az várakat? a lovassal-e? Kivel mensz ostromnak? talám a lovakon? Továbbá, ha megharcolsz, a lovasod megverettetik és elszélled, miképpen

¹⁾ Ezzel a körülménnyel.

²⁾ A kéziratokban, nyilvánvaló tévedésből — vagy az író tollhibájából — «gondosság» helyett ismét «occassio» áll.

³⁾ Uzsorás kamattal.

⁴⁾ Kis dolgokban (néha) a háború legfontosabb, leglényegesebb mozzanatai rejlenek.

⁵⁾ Föltartóztatója.

fogod hamar öszveszerezni? holott egy tikmony-sültig¹⁾ ő elfut fél mérföldet. De a gyalogot mindenkor ismég újabban megrendelhetni, és ha egy kevésé elszaladnak is, egy kiáltással öszvehíhatni és ismét harcolhatni,²⁾ holott a lovas elhagy s elfut. Ezek az okok, miért jobb a gyalog a lovasnál; példát nem mondok egyet is, mert valamennyi harc volt valaha, mind annyi példánk is van erre, és nincs a lovasokért³⁾ egy is. Szükséges mindazonáltal hogy a hadnak ötödik része ha csak is, legyen lovas, ha nem harcolásért is, de más okokért. Az lovas nem csak magára, fegyverére, visel gondot a harcon, de a lova járására és tusakodására, de a gyalog csak a maga fegyverére.

9. Nincs nemzetség, a ki jobban csúfkodjék a rendtartással, az ordinantiával⁴⁾ mint a magyar: maga ninesen ismég nemzetség, a kinek nagyobb szüksége volna reá a magyarnál. Én nem hihetem úgy lett volna azelőtt, mert látom, hogy egy kapitány parancsolatja százezereket reá kényszerített, hogy általusztassák a Dunát,⁵⁾ hogy sok esztendeig türjenek egy Aquilea város alatt⁶⁾ és hogy mindent a maga rendivel cselekedjenek. Látom hogy egy Mátyás király azt cselekeszi a magyarral a kit akar, és egy Bethlen Gábor megállíttatja rendét mindenféle vitézlő renddel. De hun vannak ezek a kapitánok? oda vannak, csak a jó hírek nevek maradott meg. Azoknak a föld alatt való csontjai kényszerítenek bennünket, hogy emberek lennénk, és a kik urak vagyunk, magunk elsőben tanulnánk, azután az mi alattunk valókat tanítanánk, hogy ne volnánk csufjai a nemzeteknek és gyaláztatja az mi dicséretes eltemetett magyar eleink tetemeinek, ne nevetnénk az ordinantiát, mert az Isten is azzal rettenetes, és az szentírás a seregeknek rendről így szól: Terribilis, ut castrorum acies ordinata.⁷⁾ De bizoný Papi-

¹⁾ Egy tojás megsüléséig.

²⁾ Ismét összehívható és harczra vezethető.

³⁾ Nincs a lovasok védelmére, a lovasság értékének kimutatására.

⁴⁾ Itt: hadi renddel, fegyelemmel.

⁵⁾ Ismét egy kis historiai tévedés; a Dunát soha se úszták át százezeren a magyarok közül, hanem igen is átúsztak százezerek a *Don* folyamon, midőn a magyarok nyugot felé vonúltak, hogy új hazát keressenek.

⁶⁾ Itt a tévedés párja, mivel nem a magyarok, hanem a hunok ostromolták Aquileát.

⁷⁾ Rettenetes, mint a fegyveres seregek rendezett sorai.

rius Cursor¹⁾ mondhatná minékünk: Nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat, non edicta Imperatorum, non auspicia observentur, sine commeatu vagi milites in pacato in hostico errent, immemores sacramenti, se ubi velint exautorent, in frequentia deserant signa, neque convenient ad edictum, nec discernant interdiu nocte, æquo, iniquo loco, jussu, injussu Imperatoris pugnent, et non signa, non ordines servant; latrocinii modo caeca et fortuita pro solenni, et sacrata militia sit.²⁾

10. Mikor valami nem ismért ellenséggel vagyon hadakozásunk, az kinek hire rettenetes, nem kell az olyannal mindjárt megharcolni, ha ugyan vitéz is a te néped, hanem alkalmatosságot kell keresni apró csatákra, a hol bizonyosan valami mesterséggel rávehetni, bár csak kicsin részét is. Ebből az a haszon leszen, hogy nem fog a te néped túle rettegni azután, mint azelőtt, mert lassan lassan szokást veszen a látásból és próbálásból, és semminek tarja azt a hirt, kit felőle beszéltek.

11. Ha azt fogom mondani, hogy a lövészerszámnak nincsen annyi haszna mint a hire és rettenetessége, talám megnevetnek az okos emberek és a régi hadviselők; de én azzal nem gondolok, megmondom az mint értem³⁾ és érzem. Nem szólok a városok, városok és erősségek megvétele felől, talám külön tractatusban arról is fogok valahun írni,⁴⁾ tudom, hogy olyan helyen szükségessék, és azok nélkül nem lehet várakat venni és oltalmazni; de én szólok csak csupán a mezőn való ütközésekről⁵⁾ a melyek mikor

¹⁾ Papirius Cursor, a régi Róma egy hírneves vezére, Camillus kortársa.

²⁾ Sem emberek, sem istenek tisztelettel nem bírnak; az imperatorok parancsai, rendeletei meg nem tartatnak. Szabadság nélküli (engedély nélküli) kóbor katonák baráti és ellenséges földön lézengnek, megfélelvezve esküjükről; kilépnek a szolgálatból és elhagyják zászlóikat; parancsra nem gyülekeznek, nem válogatnak éj és nap között, jogos vagy jogtalan területen, az imperatorok parancsából vagy a nélkül is harcolnak; a jeladással, a fegyellemmel nem törődnek; rablók módjára vakon és cél nélkül barangoló csordák: méltóságos és szent hadsereg helyett.

³⁾ A Dessewffy-példányban «vélem».

⁴⁾ Ez ígéretét Zrínyi nem váltotta be; nyilván a «Tábori kis tractat»-ban, mely töredék maradt, akart erről értekezni.

⁵⁾ Nyílt csatákról.

szoktak lenni, az, ágyukban vetik némelyek minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban. Az oka ez, mert mikor az ellenséggel meg kell ütköznünk, három formán helyheztetjük az álg yukat; elsőben: hogy a seregek előtt álljanak; másképpen: hogy közöttök, az seregek között legyenek; harmadszor: hogy a seregeken kívül, oldalt. Ha azért a seregek előtt fognak állani, azokkal csak addig löhetni, míg az ellenség elunja és reád jön, mert mihent kézre kell kelni a dolognak, mindjárt vissza kell az álg yukat vontatni, ha pedig visszavontatod, onnat hátul velek nem löhesz, mert a magad seregeit lövöd először, s így immár az egész harcban semmi haszna tovább nem lehet. Ha a seregek között rendeled őket, úgy is mihánt a hátulsó seregek az elsővel öszve akarnak állani, mindjárt akadályoskodnak az álg yuk, és így el kell őket onnan venni, hanemha ezt mondanád, hogy nagy ürességeket hadsz, az hol alkalmatlanság nélkül elérnek; de ha azt cselekszed, nem tartod együtt a seregeidet, és utat adsz az ellenségnek, hogy bele menjen abban az ürességben és a te seregeidet hátul megkerülje, és így veszett volnál. Hogy ha oldalt akarod állítani álg yuidat, meglátod, hogy ott is haszontalan, mert az ellenség lovasokat küld rá és elveszi, és talám a magad kárára forgatja; és ne mondd azt hogy megoltalmazod, mert elég dolgod vagy on olyankor első rész felől is, kit olaszul hínak alla fronte, az az homlok felől,¹⁾ és kevés lovas mindjárt az álg yúknak tébolyodást csinálhat.²⁾ Végezetre az a kapitány, a mely álg yuk ellen megyen hadával, és magának oly szerszáma nincsen, soha jobban nem cselekedhetik, mint hogy ne adjon időt neki, hanem tüstént menjen az ellenségre, így elvesz hatalma, elvesz ideje az álg yuknak. Láttam oly resolutus³⁾ német sereget, hogy oly gyorsan ment az álg yukra, csak kétszer sem hagyott neki lőni; de a ki oly gyorsasággal megyen és resolutióval, bizonyára még a kézi puskáknak is elveszi hatalmát. Vagy on még egy dolog, a hol szoktunk reménséget vetni álg yuinkba. Mikor nem vagyunk elegendők az ellenséggel meg harcolni, hanem besáncoljuk magunkat, és ott álg yu az mi oltalmunk. Bizonyára, oltalom, de kevés, mert ha

¹⁾ Az arczvonalt mentén folyó harcban.

²⁾ Zavart okozhat.

³⁾ Bátor, határozott.

az ellenség ránk jön és ő néki is álgyuja lészen, megtöri, megrontja a mi sánczunkat ¹⁾ avagy ha csak egy kevésbé magassabb helyt talál a te sáncodnál, onnan szépen kikergeti a te táborodat ²⁾ rövid idő múlván; és ha nincs is dombosabb hely, kívül könnyen halmot hányhat, a ki magassabb lesz sáncodnál, és neked gyalázattal kell kimenni helyedből. Ez azért haszna az álgyuknak és rettenetessége: az ki okos és szives, ³⁾ minden ellen módot talál. ⁴⁾

12. Az hadi dolgokban minden órában új történetek ⁵⁾ támadnak és számlálhatatlan változások. Azért nem kell igen elbiznunk magunkat a szerencsés történetekben, és nem kell meglankadnunk az szerencsétlenekben, mivelhogy gyakorta szokott az állapot megváltozni; továbbá, mikor valami alkalmatosság adatik, nem kell elmulatnunk, mert kevés ideig tart és hamar megváltozik.

13. Mindenféle bizodalmok és securitások, ⁶⁾ kiket az ellenségtől vehetünk, jók; de mind ezek felett legjobb úgy alkalmaztatnunk a magunk állapotját, hogy ne legyen az ellenség hatalmában árthatni minékünk. ⁷⁾

14. Még azok is, a kik a szerencsének semmit tulajdonítani nem akarnak, megvallják, hogy oly időben születetni avagy oly seculumba ⁸⁾ élni, a hol a te geniumodhoz ⁹⁾ való állapotok vannak, nagy szerencse, mert sok jó ló hámban, sok vitéz ember esmerettség ¹⁰⁾ nélkül hal meg. Hectors quis nosset felix si Troja fuisset. ¹¹⁾

15. Az véletlen történetek és váratlan szerencsétlenségek inkább ártnak, hogysen kiket tudunk és várunk magunkra; azért azt hívom én nagyszívűnek, a kire olyan hirtelen és remén-

¹⁾ E szavak «a mi sánczunkat» a Kazinczy-kiadásban tévedésből kimadtak.

²⁾ Seregedet, csapataidat.

³⁾ Bátor.

⁴⁾ Lásd az itt kifejtett nézetre vonatkozólag a megjegyzést (364—365 lap) és a bevezető dolgozatot (59. lap.)

⁵⁾ Véletlen, előre nem látott esélyek.

⁶⁾ Biztosító rendszabályok.

⁷⁾ Meg ne lephessen bennünket.

⁸⁾ Itt: korban.

⁹⁾ Adományaidhoz.

¹⁰⁾ Megismertetés, hírnév szerzése.

¹¹⁾ Ki ismert volna hős Hectorokat, ha Trója szerencsésebb lett volna.

telen szélveszek jönnek és meg nem tébolyodik ¹⁾ azokban, hanem még nő bátorsága és helyén vagyon az esze.

16. Óh mely igazán mondta amaz böles poeta: Ducunt volentes fata, nolentes trahunt. ²⁾ Minden nap annyi példát mondhatunk s látunk erről, hogy alig mondhatni mit igazabbat ennél.

17. Az ki bele megy a veszedelemben, meg nem gondolván előbb mivoltát, vakmerő, és oktalan állathoz hasonló; az ki pedig a veszedelmet jól látja, esméri és megfontolja, és a tisztességért neki megyen, a vitéz és dicséretre méltó.

18. Az világi dolgok oly állhatatlanok és változandók, hogy senki nem ígérhet magának állandóságot semmiben is, és senki nem tehet bizonyos ítéletet a jövődőről, és mentül okosabbak az emberek, annál távolabb esik az ő ítéletek a jövő történetektől. Azért nem tartom okosságnak, elmulatni avagy elhadni a jelenvaló jót bár kicsint is, a jövő gonosznak félelmétől, haugyan nagy volna is, hanemha az a gonosz igen közel való volna és igen bizonyos; mert nem történvén az a gonosz a mitül te féltél, elmulatad a jót a kit kívántál. Azért mondják az olaszok: Di cosa nasce cosa. Dologból dolog származik.

19. Én mindenkor abban az ítéletben voltam, hogy egy eszes ember, a ki hasznát tudja az időnek venni, soha sem panaszkodhatik az időnek rövidségére, mert annyi időt, az mennyit általél, haszonra fordíthatja, és még azon kívül is még marad néki az időben.

20. Szeresd a tisztességet, mert a ki azt szereti, nem fél veszedelemtől, és soha nem cselekszik rút és gyalázatos dolgot, és bizony minden kedve szerint esik embernek, a ki a tisztességet szereti. Expertus loquor. ³⁾

21. Az vitéz hadnagyok szándékjai avagy cselekedetei a kik időtlenek, az az a magok idején kívül vannak, igen nehezek a véghezvitelre, avvagy inkább lehetetlenek; de mikor az idő és az alkalmatosságvelek társaságot ütnek, akkor könnyen ajószándékokat vihetni végben. Azért nem kell időtlenül avagy idő előtt próbálni

¹⁾ Meg nem zavarodik, lélekjelenlétét el nem veszti.

²⁾ Az igyekvők sorsukat vezérlik, a tehetetlenek vonszolják.

³⁾ Tapasztalásból beszélek.

próbát, mert nem csak attúl kell félni hogy füstben mégyen, hanem attúl is, hogy azt az időt is elvesztegeti, a mely annak véghezvitelére alkalmas volna. Az éretlen gyömolcsöt ha leszakasztod, sem akkor nem jó mikor leszakasztottad, sem akkorra nem lesz, mikorra egyébiránt megért volna.

22. Az tanuságokat jó, és példákat is jó követni, de az olyan dolgokban, az kikben mindenképen egyez a te szándékod a példakkal; melyek legyenek ezek, sem én, sem más meg nem tudja mondani, hanem a természet és experientia ¹⁾ tebened magadban tégyen választást benned.

23. Mindenféle tisztviseléshez nagy ész, nagy szorgalmatos-ság kell, de leginkább ez egy kapitányban kívántatik, mert minden órában száz történetek jönnek eleiben, az kiknek az ő szorgalmatos-sága által kell esni és folyni; bizony annyi szemének kell lenni mint Argusnak, ²⁾ annyi kezének mint Briaraeusnak, ³⁾ és annyi eszének mint száz németnek. ⁴⁾ Ennek gondja terhe oly nagy, hogy a többit ehhez képest semminek állítom.

24. Az türes és az erőszak ha egy emberben egy mértékkel szorulhatna, azt gondolom, hogy nagy minden dolgokat vihetne végben vele, mert egyik erősíti az embereket és kényszeríti a dolgokat, az másik peniglen megfárasztja az ellenkedéseket és eluntatja az embereket. Az ilyen ember bizonyára az isteni természethez közelébb járna, hogysen az emberihez, legfőképpen ha igazsággal operálná ⁵⁾ az maga igyekezetit.

25. Okkal cselekedjük az mi igyekezetünket, és soha ne ok nélkül, mert ha veszünk is okkal, mégis az a consolatióknak ⁶⁾ lehet, hogy bolondul nem cselekedtünk hanem okkal, és jobb ezzel veszteni hogysen a nélkül nyerni.

26. Sokszor megcsalatozik az, ki első hirre mindjárt resolválja ⁷⁾ magát; mert az első hírek mindenkor rettenetesek és igen

¹⁾ Tapasztalás.

²⁾ A görög hitregében Ió istennő öre.

³⁾ Briareos vagy Aegæon, egyike az Uranidáknak, a Tartarosba sújtott Titánok száz kezű őrzője.

⁴⁾ A Toldy-Kazinczy-kiadásban kihagyva.

⁵⁾ Hajtaná végre.

⁶⁾ Vigasztalásunk.

⁷⁾ Elhatározza.

távol járnak az igaztúl; azért, ha szintén nem kételen az ember vele, ne resolválja magát az első hirre, hanem időt adjon másíknak, harmadíknak és mentül többnek lehet maga kára nélkül.

27. Mentül nagyobb erősségek vannak a kapitány gondviselese alatt, és mentül inkább lehetetlen hire vagyon a megvétetre, annál inkább oltalmazni kell azokat, és vigyázni reájok, mert az ellenség mindenkor inkább vágyódik azokra, és azt gondolja, hogy készületlen találja vigyázásból, mivel az olyan helyekben a vigyázók is igen elhiszik magokat a helynek erős mivoltára nézve, és nem vigyáznak szerivel.

28. Más a keménység, más a kegyetlenség; valamint ezt az utolsót el kell kerülni a hadnagynak, úgy az első nélkül el nem lehet. Mert jó volna ugyan mindent szép szóval véghez vinni, de az mi emberi állapotunk igen gyarló, és a hol nincs félelem, nincsen tisztesség, azért szükség félelmet adni az embereknek, hogy legyenek, szükséges megbüntetni a gonoszokat, mert ha mindenkor engedelem leszen nékik, az engedelemnek reménsége nagyobb gonoszságokat is hoz. De hogy a hadnagy a büntetésnek rettentésével ne gyölöltesse meg magát, szükséges, hogy valamint az gonoszokat bünteti úgy az érdemeseket felmagasztalja és ajándékozza. Ilyen formán mind félelem s mind szeretet leszen körülötte.

29. Senki tisztességben, dicséretben, jó hírben névben elől nem megyen, hanem qui posteriores Herculis ærumnas credat sævosque labores, Et Venere ... Sardanapali. ¹⁾

30. Nem elég az embernek elől meglátni ²⁾ a jövendő dolgokat, de szükséges hogy azoknak megvárására legyen az emberben türelmesség. De az ilyenek bizonyára kevesen vannak, mert jobbára azok, a kik jövendőket megtudják is, nincsen pœnitentiájok ³⁾ a várásra, hogy az a occasio előljöjjön, ⁴⁾ hanem kényszeríteni akarják azt az időt, hogy előbb jöjjön a maga szokott járásánál; ezt penig akarni nem egyéb, hanem lehetetlent kívánni, mert a szerenese

¹⁾ Ki Hercules későbbi viszontagságait és rengeteg munkáit hiszi, és ... Az idézet a kéziratokban részint csonka részint olvashatatlan s így értelme ki nem vehető.

²⁾ Előre meglátni.

³⁾ Itt: türelmők.

⁴⁾ Hogy az esemény, az alkalom bekövetkezzék.

egyáltalában senkitől függni nem akar, és senkitől erőszakot nem szenved. Áll mindazonáltal mirajtunk, előbb hogysen a szerencse jön, hogy magunkat csináljuk alkalmatossá annak befogadásában, hogy mikor jelen vagy, az mi ismeretségünkbe jusson, és végtére mikor már megismértük, hogy megtarthassuk bátran és élhessünk vele. Azért mondom ezeket a különbségeket, mert találkoznak olyanok, az kik elegendendők és alkalmatossak a szerencse megtartására, és meg is ismerik mikor jön, mindazonáltal nincs elegendendő szívek és bátorságok annak megfogására és megtartására

31. Nincsen a szerencsének a mi munkáinkban annyi hatalma és annyi plenipotentiája, ¹⁾ hogy az eszes embereknek és értelmeseknek semmi része benne ne maradjon. Azért aljos szű ²⁾ az, a ki teljességgel az ő hatalmában hadja magát, a ki sem nevetni sem sírni nem tud, hanem a mikor az ő kedvét jól és gonoszul látja. Viszont a bátor szű mindenkor pörben, vagy, neki hatalma a külső dolgokban keverődhessék és ingassa azokat, ³⁾ mindazáltal semmiképpen a léleknek akaratjában és tusakodásában nem szállhat és nem férkezhetik, hanem a mennyire magunk akarjuk. Ennek megbizonyítására mondom, hogy láttunk nagy embereket, ⁴⁾ a kik szerencsének legnagyobb felmagasztalásában el nem bízták magokat, hanem oly alázatosan viselték magokat, mintha minden cselekedetokről számot tartoztak volna adni. Viszont, ha szerencsének háborúsága kezdte őket keverni és ugyan halálra vonni, oly keménységet és győzhetetlen szüvet mutattak a szerencsének, hogy a legutólsó léleketeket is nagyobb tisztességgel vesztették ki, hogysen minden előbbeni életeket élték. ⁵⁾ Azért noha a szerencse csinálhat belőlünk szegényeket és gazdagokat, urakat és polgárokat, mindazonáltal bennünk áll minden üdőben, hogy mutathassuk

¹⁾ Szó szerint: teljhatalma, itt: uralma.

²⁾ Szív.

³⁾ Kissé zavart mondat, kihagyásokkal; valószínűleg így kellene állnia: viszont a bátor szű mindenkor pörben van vele (t. i. a szerencse kedvével, átvitt értelemben: a szerencsével), vagy, neki hatalma fölötte, hogy a külső dolgokba keverődhessék és igazgassa azokat.

⁴⁾ Értsd: tanulmányoztunk nagy embereket (a történelemből).

⁵⁾ Itt Zrínyi valószínűleg Hunyady Jánosra gondolt, kire e jellemzés legteljesebben illik.

az mi lelkünkben származott jókat bővebben, hogysen azokat a szerencse osztogatja.

32. De ha immár a szerencsét nem is járathatjuk a magunk akaratja szerint, ugyan azért azoktól a kik szorgalmatosságot vetnek reá, megcorrigáltathatik. Példát vehetünk a kártyajátékosoktól, holott azok a kik többet tudnak, meggyőzik azokat kik kevesebbet, bár egy irányú szerencsében, bár még kisebbben is.¹⁾ Nem kell azért csupán reménséget vetni csak a mesterségben, nem kell magán a szerencsében is, hanem egyik a másikkal jó, és egyik a másik nélkül semmire kellő. És mivelhogy a mesterség mindenkor hatalmában vagyon annak a ki bir vele, és nincs a szerencse, azért szükség, hogy az az mesterséggel készen várja a szerencsét mindenkor; ha oztán előljön, éljen akkor a mesterséggel, és mikor ez a két dolog együtt vagyon, mindenik az másiknak duplázza az erejét. Az szerencse szereti az mesterséget, és az mesterség szereti a szerencsét.

33. Némelynek annyira elmerültek és elbízták magokat az magok elegendőségekben, hogy nevetkeznek azokon az kik mondják nekik, hogy az emberek igyekezetiben nagy része vagyon a szerencsének. Némelyek viszont oly kétségben vannak magok felől, avagy félelem miatt, avagy hogy látják, hogy sokan kevés érdemmel szerencsések, hogy azt tartják, hogy az emberek szorgalmatossága és tusakodása semmire kellő, hanem hogy minden dolog, jó és gonosz szerencséből származik. Bizonyára botlanak mind a két rész. De ha ugyan választanunk kellene köztök, jobb volna botlani az elsővel, mivelhogy azok mindenkor szorgalmatosok és mindenkor munkálkodnak fáradhatatlanul, és mikor rossz időben lenni találtnak, megduplázzák a magok szorgalmatosságokat, úgy, mint a magok vétkének tulajdonítják a szerencsétlenségeket és a magok restségének; és ha szintén oda nem érnek is a hová szándékoztak, ugyan az ő tusakodásokkal azt nyerik, hogy tanultak lesznek minden dolgokban, és ha a szerencse oztán reá-

¹⁾ A szerencse megcorrigálását itt Zrínyi bizonyára nem a hamis játékosok «*corriger la fortune*» értelmezésében veszi, hanem inkább úgy érti, hogy a szerencse csak annak hasznos, ki vele élni tud, s kis kedvezményeiből is nagy hasznót von, nagyobb, mint a hozzá nem értő, bár ha ennek szerencséje nagyobb is.

jok talál jöni, tudnak vele élni. De viszont azok, a kik csak ünökre ¹⁾ tészik kezeket és úgy várják a szerencsét tunyául, meg nem ismerik ha jön is, és ha megismerik is, nem tudnak vele élni, hanem hadban elvesz tőlök. ²⁾

34. Nagy mesterség, megismerni a jó szerencsét, nem úgy mint az szerencsétlenséget; mert ez érezteti magát fájdalommal, ama pedig gyorsan repül és sohun meg nem áll, és repülésében mind azon igyekezik, hogy elfordítsa az mi elménket és ítéletünket, úgy hogy meg ne ismérhessük ötet, hanem mikor elrepült. Boldog az a ki megisméri, és van mind módja, s mind szive, mind serénysége a megtársásában.

35. Az ifjak, a kiknek még a szerencse gyömölcsének savanyúsága öszve nem vonta az ajakokat, hamarabb próbálnak mindenféle próbát. De az öreg hadnagyok, a kiknek megsanyarodott immár sokszor örömök a szerencse miatt, igen jól megnézik, mit kell szerencsétlenni, mit nem. ³⁾ Ez az emberekben való külömség más okoktól is vagy on, mert némelyek türelemsebbek a másikkoknál; de valamint ezek ritkában botlanak, úgy amazok gyakrabban nyernek kiváltképpen való győzedelmeket, mert az gyorsaság és merészség, úgy tetszik, egyeznek a szerencsével. Az elsőeknek pedig sok fonalat kell öszvesodorni míg egy kötelet csinálnak, sok dolgokat kell megegyeztetniük, elébb hogysen valamire akarják venni magokat. ⁴⁾

36. Az dicsőség nem kicsin dolgokban találtatik meg, hanem a nagy és kiváltképpen való operációkban ⁵⁾ avagy munkákban; azért a ki azt megnyerni kívánja, nem minden kicsin és haszontalan dolgokban kell kapni és szerencsétlenni magát, hanem várakozni kell neki nagy alkalmatosságokra, a kik mikor jönnek, megérdemlik a fáradságot, hogy minden tehetségünket reájok vesztessük.

¹⁾ Ölükbe; régi kifejezés.

²⁾ Hanem elvesz tőlük, eltávozik tőlük, a nélkül, hogy fölhasználták volna.

³⁾ Mit kell szerencsének tekinteni, mit nem; mit szabad kockáztatni, mit nem.

⁴⁾ Lásd ugyanez elvet bővebben kifejtve a vitézségről szóló harmadik discursusban.

⁵⁾ Kiváló műveletekben, cselekményekben.

37. Az ki nagy szívű és adatik néki alkalmatosság nagy dolgoknak véghezvitelére, ne mulassa el, hanem bátor kézzel nyúljon hozzá; mert az a bátorság igen nagy erőt ad a véghezvitelhez, úgy annyira, hogy azzal meggyőztetnek minden akadályok; sőt megtörténik még az is, hogy azok, a kik mihez bátran nyúltak, üdő feltában magok is elsudálkoznak jó szerencséjeken, kit magok is soha nem reménlettek volna. Segít tehát a bátorság, az az impetus¹⁾ kivel az ember dolgok közé esik, csudálatosképpen, és néha maga is véghez viszi az dolgot más qualítások kívül.²⁾ Holott viszontag azok, kik kételkednek magok erejében, és félénk kézzel nyúlnak, mihez nem vesznek segítséget az impetustól,³⁾ hanem hidegen kezdik, és szerencsétlenül végeznek dolgokat.

38. Könnyű az embereknek megérteni mi légyen az ő hivataljuk, könnyű megismérni a jót a gonosztól; még a polgároknál is oly jó példabeszédek vannak, hogy telik⁴⁾ tudományyal és bölcsességgel. A nehézség nem abban áll, hanem a véghezvitelben, ezt is penig kevés ember érti, és kevés embertől lehet. Mért vagyon penig ez, sok okát mondhatnánk, de leginkább hogy nem applicáljuk⁵⁾ magunkat ahoz a mit tudunk és lehet oly melegséggel, az mint kellene, hanem mivelhogy a dolgok természet szerint nehezek véghez vitelre és telik akadékokkal és gáncsokkal: mihelt elsőben megbotlunk, abban hagyjuk és vesztében eresztjük, holott mikor hozzá nyúltunk és gondolkodtunk felőle, könnyebbnek ítéltük. Nincs azért erőnk a prosecutiohoz,⁶⁾ és szívünk a continuáláshoz,⁷⁾ s ezért értjük ugyan a dolgokat, de hozzá nyúlani nem akarunk, és ha hozzá nyúlunk is, elhagyjuk.

39. Mikor az ember olyan nehéz állapotban jut, hogy akár fáradozzon, akár henyéljen, de mind egy irányu veszedelemben ma-

¹⁾ Buzgalom.

²⁾ Es csodálatos, hogy néha maga ez a bátorság, buzgalom, véghez viszi a nagy dolgot, a nélkül, hogy akár a szerencse, akár más körülmény vagy tulajdonság hozzájáruljon.

³⁾ Semmihez nem veszik segítségül a buzgalmat.

⁴⁾ Melyek telvék.

⁵⁾ Nem alkalmazkodunk teljes erővel.

⁶⁾ A dolgot tovább követni.

⁷⁾ Folytatáshoz.

rad, olyankor ne henyéljen, hanem fáradozzon; szükséges, mert vesztig várván és állván, nem változik a veszedelem is, hanem mind egy formában vagyon, ha pedig fáradoz az ember és szorgalmatossággal verődik s keres orvosságot, lehetséges, hogy találhat és megváltoztatja annak a történetnek veszedelmét a kibén vagyon, és ha nem talál is, legalább szüvet mutat és elegendendőséget magában, és dicsőiséget nyer. A nyúl avval semmit nem nyer, hogy nem oltalmazza magát mikor fogva vagyon, de a róka ha fogva van is marakodik, és avagy megszabadul, vagy ha nem, sok kárral juttatja magához az ebeket.

40. Oly szükségben hozza néha az embereket a kéntelenség, hogy ha akkor akarnának tanácskozni és gondolatban elmerülni, veszni kellene azonban nekik. Azért olyankor inkább kell bátorsággal élni, hogy sem okossággal. Quandoque noxium est consultius tractare negotia, præcipue in prælio, quo, etsi consilia plurimum possunt, sæpe facto magis est opus, quam alta indagine. Gramond. Libr. 9. fol. 400.¹⁾

41. Azt szokták mondani: a kiknek kevesebb considerációi²⁾ vannak, hamarébb visznek akármi dolgot is véghez, az kik pedig minden dolgot derékképen fontolni akarnak, sohasem végeznek semmit is. Bizon ez igen igaz, mert ezek a dolgoknak folytában mindenkor annyi történeteket az magok fejéből találnak, a melyeket mind összevegyeztetni lehetetlen, és így a dolgok maradnak végezetlenül. Amaz elsők pedig, a melyek avagy a magok kevés eszek miatt avagy nagy kívánságoktól csak a felét nézik a dolognak, és nem discurrálnak³⁾ felőle mélyen, sokat kezdenek, de keveset fognak vinni véghez. Tehát a ki jól akar cselekedni, sem minden dolgoktól és akadékoktól nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészleni, hanem tudni kell, hogy az a dolog vagyon jól cselekedve, a melynek hat része okokhoz van kötözve, négye⁴⁾

¹⁾ Az ügyeket hosszas tanácskozással tárgyalni néha veszedelmes, kivált a háborúban, a hol a megfontolás ugyan sokat tehet, de a hol gyakrabban a tette van szükség, semmint a hosszas megfontolásra.

²⁾ Aggályai.

³⁾ Itt: elmélkednek.

⁴⁾ Befejezetlen mondat, a mi Zrínyinél szintén nem ritka; gyakran szokott irataiban hézagot hagyni, fentartván annak kitöltését későbbre. Itt a

42. Semmi uttal meg ne induljon a hadnagy csak egy kémnek biztatására és információjára: mert történhetik, hogy ő szándéka lator és rá akarja venni, avagy haugyan igaz és hív is, úgy is magától csalatkozhatik valamely dologban; hanem mindenkor azon legyen a kapitány, hogy más helyekről való hírei is legyenek, a kik ha egyeznek a kém relációjával, úgy indulhat meg oztán azokon. És egyébiránt is nem kell hirtelenkedni a dolgokkal a kik időt nem vesztenek, és a hol (nincs) *nox et periculum in mora*¹⁾; egyébiránt bizony cselekedhetik oly dolgot a kapitány hirtelenségből, a kit azután sok áron megvenne hogy ne cselekedte volna. De: *non licet in bello bis peccare.*²⁾

43. Judas Machabeus könyveiben olvastam, hogy soha nem jó az ellenséget szitokkal illetni, mert mikor az ő népét illette volna az ellenség szitokkal egy szállott várban, néki menének, és a benne valókat mind levágák. Azért nem jó az ellenséget szitokkal és boszuszókkal illetni, mert bizony magunkról megismerhetjük, hogy ha ki bennünket boszús szókkal illet, meggyújtja bennünk a vért és megmelegíti, úgy annyira, hogy bátorrá téssen, és haugyan vitézebb volna is az a ki cselekeszi, de neki menne az ember boszúságból, és sokszor meg is tréfálja az olyan megbusult az erősebbet. Dávidnak nem kicsin erőt adott a Goliát szitka és boszúsága. És egyébiránt is mi haszna a szitoknak, hanem hogy esmértesse az embert a kiből jön hogy semmire kellő, és nem elegendő cselekedettel ártani ellenségének, hanem nyelvével akar. Ismét azt is kell considerálni,³⁾ hogy az ki szitkozódik, jobbára szitokkal megyen ki az ő szívében megfogantatott merészsége, mert nem tagadhatni, hogy a szitok is nem a léleknek megindított forróságából vagyon, azért a ki nem szitkozódik, éppen magában tartja lelkének munkálkodását, és éppen cselekedettel akarja kitölteni, és

mondat valószínűleg következőleg volna befejezendő: hogy az a dolog vagyon jól cselekedve, a melynek hat része okokhoz van kötve, négye pedig a szerencsére, a véletlenre bizva. Lásd erre vonatkozólag a szerencséről szóló discursust (225. lap) s az erre vonatkozó megjegyzéseket.

¹⁾ Vész és halál a késedelemben.

²⁾ A háborúban nem szabad kétszer vétkezni (t. i. nem lehet az elkövetett hibát többé helyrehozni).

³⁾ Figyelembe venni.

erősebben is kitöltheti. Egy szóval, a mely tik sokat kotkodácsol, keveset tojik.

44. De valamennyire meg kell a kapitánnal mind maga s mind vitézi nyelvét tartani és zabolázni szitoktól, úgy viszont tudni is kell neki az ellenség szitkának effectusától ¹⁾ magát megtartóztatni. Mert ha az te elméddel tanácskozáván, találta, hogy nem jó megharcolni az ellenséggel, hanem vagy elkerülnöd ötet, vagy az magad sáncában maradnod, soha ne legyen az ellenségednek annyi szitka és annyi boszus szava, hogy te azoktól indittatván, megváltoztasd szándékoadat. Hadd szidjon, hadd morogjon, de könnyebben és tovább elszenvedheted te azokat, hogysem ő hogy csak abban vesse reménségét. A végett, az mint az előtt is megmondtam, nézni kell a kapitánnak, és nem a község szavát, és nem a szitkát az ellenségnek, mert azt mondják, persevera usque in finem, et coronaberis. ²⁾

Fabius Maximus tiporni engedte a római községnek és a maga vitézinek és az Hannibálnak az maga böcsületit, nem gondolt semmit avval, mert az ő vége ³⁾ más volt, és ugyan ő volt végtére mind dicsősséges, mind nyertes. ⁴⁾ Marius nem gondolt az ellenségnek boszus szavával; mikor úgy híja vala: Ha vitéz vagy, gyere ki; csak azt felelé néki: Sőt ha te vitéz vagy, engem kényszerits, hogy kimenjek, avagy végy ki innen. ⁵⁾ Ez is az ő vége mellett járt, azért volt győzedelmes.

Svéciai király is heában szidja vala Bolistánt a sáncokban, ugyan ki nem mene, a királynak el kellett onnan pironkodni. Azért ne gondoljon a kapitány az ellenség szitkával, ne a boszuságával; gyomra legyen hozzá hogy elemészthesse, füle legyen hozzá hogy hallhassa szenvedéssel, és időt alkalmatosságot várjon hozzá, hogy mind azokat uzsurával megtérithesse és tromfolhassa.

45. Három állatnak magánossan való természetit kell a vitéz

¹⁾ A szitok által előidézett hatástól.

²⁾ Légy kitartó egész végig és koszorúdat elnyered.

³⁾ Terve, szándéka.

⁴⁾ Fabius Maximus Cunctator esetét gyakran fölhozza Zrínyi, mint a szilárd kitartás és az elhatározáshoz való ragaszkodás példáját.

⁵⁾ Ugyan-e dolog több római vezérről mondatik. Lásd Mátyás királynál a 175. lapon.

embernek hordozni. Ezek azok: róka, oroszlán és erdei kan. Miként a róka a prédát tudja megkerülni, megkémlelni,¹⁾ minden környül való kelepcéket és hálókat eltávoztatni, úgy a vitéznek az ellenség állapotját kell szemlélni, és megtanulni előbb, hogysem reá megyen. Mely serénységgel megyen az oroszlán az ellenségre, és mely vitéz resolútióval,²⁾ úgy kell a vitéznek is oztán, minekutánna már elszánta magában, ellenségére menni. És miként az erdei kan, ha vadászok kergetik, megáll és holtig nagy merészséggel oltalmazza magát, úgy a vitéz embernek is kell cselekedni; mikor annyiban jut állapotja, hogy nincs más mód becsülletes megmardásában, utolsó lélekzetig kell vitézséget mutatni.

46. Scipiónak mikor mondja vala egy nem barátja: te magad kezével nem igen harcolsz, azt felelte néki: Engem az én anyám nem szült csak egy vitézzé, hanem hogy sok vitézeknek parancsoljak.³⁾ Mikor egy olasz generálistól kérdezte volna más nem barátja: micsodás rendben való vitéz legyen, azt felelé néki: Én minden rendeknek parancsolok. Ebből megismérhetni, mely nagy különbség vagyon a köz vitéz között és egy hadviselő kapitán között.

47. Ha a kapitányokban vitézség és bátor szű nem volna, bár minden hadi tudomány fejekben volna, de mégis semmire kellők volnának; tudnának ugyan mások veszedelmében tanácsot adni, de mihánt magok jutnának belé, megtévelyodnának⁴⁾ és nem tudnának oly vitézül cselekedni mint más kapitányok, az kik nagy veszedelmekben is csak a magok ijedhetetlen szivekkel helyreállították szerencséjeket. De másfelől nem első, sem nem legnagyobb dicsőssége a kapitánnak a bátor és félelem nélkül való szű; és haugyan van is ez egy kapitányban, nem illik mindazonáltal minden aljos alkalmatossággal való állapotban⁵⁾ ezt próbára vetni, és magát mindenkor evel ismertetni, mint más köz rendű vitézek avagy tisztviselők. Minden kicsin gáncs nagy zürzavart szerezhet egy ütközetben, nem hogy a kapitány veszedelme ne szerezne.

¹⁾ E szó a Kazinczy-kiadásban tévedésből kimaradt.

²⁾ Elszántsággal.

³⁾ Lásd a Mátyás királynál is a 177. lapon.

⁴⁾ Megzavarodnának.

⁵⁾ Minden jelentéktelen esetről vagy alkalomról.

Az ő dicsőssége tehát nem a verekedés és vagdalkozás, hanem a seregek igazgatása és azok által a győzelem megnyerése; az ő tiszte az, hogy mikor a maga hadát veszedelem miatt tébolyodva ¹⁾ látja, ő annak az okát hirtelen általlássa és tudja, és meg is orvosolja; az ő tartozása az, hogy mikor ama nagy véletlen szerencsétlenségek hadára csoportostúl jönnek, ő azokat eloszlassa, és sok módja legyen a maga népének oltalmazásában, győzedelmében és az ellenségnek romlásában.

48. Ha a kapitán az ellenség botlásában avagy elégedetlenségében inkább bizik, hogysen a maga hadának elegendőségében, és ha oztán jobbnak találja az ellenséget, hogysemmint gondolta volna, bizonyára mindjárt fog lankadni és rettenni magában, mivelhogy nem aval a készülettel ment reá, a kivel kellett volna, hanem kevessebbel. Azért a ki okos, soha nem megyen úgy az ellenségre mint roszra, hanem mintha legjobb és vitézebb volna, és minden erejét, minden spiritussát ²⁾ applicálja ³⁾ az ő veszedelmére: hogy oztán, ha vitézebbnek találja is ítéletinél ellenségét, ne kellessék neki megrettenni, hanem inkább nagyobb szívvél prosequálni ⁴⁾ és dicséretesebben a győzedelmet tenni.

49. Jó ugyan, hogy a hadi népek magok is megismerjék az időt és az alkalmatosságot, mikor kell ártani ellenségnek, és hogy akaratjok, kívánságok legyen az ütközetre; de hogy ők legyenek azok, az kik magok akaratjokból cselekedtessenek mindent, és a kik decidálhassák a resolútiókat, ⁵⁾ és hogy a kapitány a maga akaratja kívül is harcra vagy más dologra kényszeríthessék: bezzeg ez a veszedelem, és nem sokáig fog tercedskedni ⁶⁾ az olyan had. A kapitány fejében kell annak megfőni és fogantatni, a kapitány akaratjában is kell resolváltatni, ⁷⁾ úgy hogy a köz nép semmit ne tartsa hozzá közit, hanem csak a véghezvitelben. Azért mondta tehát ama nagy kapitány Hannibál: Énnékem nem szükséges az

¹⁾ Megzavarodva.

²⁾ Lélekerejét, esztét.

³⁾ Fölhasználja.

⁴⁾ Folytatni (a harczot).

⁵⁾ Az elhatározásra döntő befolyást gyakorolhassanak.

⁶⁾ Vitézkedni.

⁷⁾ Elhatároztatni.

én vitézeim esze, hanem¹⁾ keze; bár ne tudjon mást, csak jól engedni: elég az énnékem.

Et vidi sub sole, nec velocium esse cursum, nec sapientium panem, nec fortium bellum, nec doctorum divitias, nec artificum gratiam; sed tempus casumque in omnibus; et sicut pisces capiuntur hamo, ut aves laqueo comprehenduntur: sic capiuntur homines in tempore malo, cum illis extemplo supervenerit²⁾

Ihon az emberi bölcsesség, ihon az értelem, ihon mit kell magamnak vallanom, hogy ez az én öszveszedett munkám nem egyéb hanem bolondság. Adjunk regulákat³⁾ a hadakozásnak, értsük a vitézséget, légyen olyan bátor szivünk mint az oroszlánnak, de mindezekkel együtt megtébolít az Mindenható; az az eszköz által, kit mi Szerencsének hívunk' megtébolít, a kit akar, minden okosságával és értelmével, esméig felvisz másokat, a kiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, ⁴⁾ a kit Fatumnak ⁵⁾ mondanak emberek. Azért jó egyedül a vitéz és vitéz seregeknek Istene: ha ő nem fog haragudni mireánk, ad fejünknek értelmet, sziveinknek bátorságot, és dolgaink folyásának szerencsét.

50. Az mely kapitánnak ugyanazon ellenséggel vagyon dolga, a kit egyszer meggyőzött, jól gondot viseljen magára, hogy az a magaelhittség ne ártson meg neki, és avval a praesumptióval, ⁶⁾ kit hordoz magával, meg ne rontsa magát; mert lehet, hogy az ellenség egyszer vétett a hadakozó regulában, azután a maga botlása után tanult, és más készüllettel⁷⁾ megyen mostan reád. Azért csak szintén abban senki el ne bizza magát, hogy: egyszer meggyőztem, most is meggyőzhetem; hanem minden spiritussát applicálja

¹⁾ E szó a Kazinczy-kiadásban kimaradt.

²⁾ Azt láttam az ég alatt (mindenütt), hogy nem a gyorsaké a pályátér, nem a bölcséké a kenyér, nem az erőseké a haretér, nem a tudósoké a gazdagság, nem a művészeké a hála, hanem mindenben az idő (a körülmények) és a véletlen határoz; és mint a halak horoggal, a madarak hurokkal fogatnak, úgy fogatnak általuk az emberek is nehéz időkben, midőn váratlanul érik őket.

³⁾ Szabályokat.

⁴⁾ Itt: isteni gondviselés.

⁵⁾ Végzet.

⁶⁾ Elbizakodottsággal.

⁷⁾ Annál nagyobb gonddal.

reá, ¹⁾ mintha soha meg nem győzte volna; és egy hasznod néked abból az emlékezetből, hogy egyszer meggyőzted, és nem félsz hogy az az előbbeni *præsuppositum* ²⁾ ártson néked, holott készen vagy és teli reménsséggel.

51. A hirtelen történetek és váratlan veszedelmek megszédítik azoknak is a sziveket a kik legvitézebbek, ugyannira, hogy nem látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni, avagy ha látják is, nincs idejük az executióra. ³⁾ Ebből vehetjük eszünkben, a gyorsaság mely jó, hogy ez által kicsin erővel is számosakat verhetni jó renddel és móddal.

52. Nem kell elhadni a jelenvaló jót a jövőendő veszedelemnek félelméért, mert ez világi dolgok oly állhatatlanok, hogy azok a veszedelmek a kik messzi vannak, megváltozhatnak, és ha a jelenvalókat azoktól való félelemből elmulattad, kárt vallasz és megcsalod magadat. Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert *finis coronat opus*. ⁴⁾ Ez mindennemű rendbeli embernek *generalis sententiája*, ⁵⁾ de legfőképpen a vitéz embernek vagyon legnagyobb *particularitassa* ⁶⁾ ebben, és egy szép halál az egész elfolyt életét megfényesíti. Azért akkor, mikor legelőször kardot köt ember az oldalára, a fejében hogy vitézséget üzzön, abban az órában el kell általlani ⁷⁾ magában, hogy minden dicséretes *occasióban* ⁸⁾ a hol szükség leszen, kész lesz meghalni, és meg nem ijed halálnak emlékezetétül, ha nem tudom mely rettenetes formában tünteti magát be ember elméjében a halál. Tarto-zunk őrizni életünket, valameddig lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánknak többet szolgálhassunk. De viszont a dicsőségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor életünk tovább tisztesség nem lehet. Azt mondja a török: *Ja deulet basuma ia giizgiin desiima*, ⁹⁾ azaz: Avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre.

¹⁾ Minden tudását alkalmazza.

²⁾ Föltevés.

³⁾ Végrehajításra.

⁴⁾ A (jó) vég koronázza meg a művet.

⁵⁾ Itt: végzete, sorsa.

⁶⁾ Leginkább része, alkalma.

⁷⁾ Határozni.

⁸⁾ Alkalommal.

⁹⁾ Helyesen: *Ja devlet basima, ja kuzgun lesima*.

Azért ne irtózzunk se a haláltúl, se annak formájától. Es temetésünkről is mihaszna sopánkodnunk? Sok vitéz embereknek holló gyomra volt koporsója, annál inkább fenmarad a nevek. *Cælo tegitur qui non habet urnam, et undique ad Superos tantundem est viæ.*¹⁾

Béfed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak óráim utolsó.
Akár farkas, akár emészszen meg holló,
Mindenütt feljül ég, a föld lészen alsó.

Nem mondhatni egy országot boldogtalannak, az ki sok időn által és sokáig hervadhatlanul állott virágjában, és már alább kezdett szállani, mert ez a vége a világi dolgoknak; és nem mondhatjuk boldogtalanságnak azt, hogy ennek ez világi törvénynek alája vettetett, holott minden más is úgy vagyon: hanem boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, a ki a maga országának leszállásában és estében születetik és nem virágjában. Azért ehez is szerencse kell.

Spreta exolescunt si irascere agnita videntur.

*Vices suas patitur bellica virtus.*²⁾ Gramond. Libr. 11. fol. 503.

*Quandoque noxium est consultius tractare negotia, præcipue proelio, quo, etsi consilia plurimum possunt, sæpe facto magis opus est, quam alta indagine.*³⁾ Idem, Libr. 9.

*Præter regulam fuit, quod ipsemet Imperator præbuit se ducem hosti explorando.*⁴⁾ Libr. 9. fol. 401.

*Nequaquam ut mori solent ignavi, mortuus est Abner. Manus tuæ ligatæ non sunt, et pedes tui non sunt compedibus aggravati, sed sicut cadere solent justi coram filiis iniquitatis, ita corruisti.*⁵⁾

¹⁾ Az egek védelmezik, kinek nincs hamvvedre (t. i. a szegényt) és mindenfelől egyenlő az út az istenekhez.

²⁾ Az elismertek, midőn úgy látszik, hogy harag semmisíti meg őket, megvetve enyésznek el; a harci vitézségnek is megvan a maga végzete.

³⁾ Jelentését lásd előbb: 354. lap, 1. jegyzet.

⁴⁾ Rendellenes dolog volt, hogy az imperator, kémszemlét tartván, maga lett az ellenség útmutatója.

⁵⁾ Nem úgy halt meg Abner mint a dörék elhullanak. Kezeid nincsenek megkötözve, lábaidra békók nem nehezülnek, hanem mint az igazságosok a gonoszság szülöttei előtt, úgy roskadtál össze.

..... Agimus pro, Jupiter, inquit.
 Ante rates causam et mecum confertur Ulysses.
 Ast non Hectoreis dubitavit cadere flammis,
 Quas ego sustinui, quas hac a classe fugavi.¹⁾

Az idő szárnyon jár,
 Soha semmit nem vár,
 És foly mint erős folyás;
 Vissza soha nem tér,
 Mindent a földre vér,
 Mindeneken hatalmas.

Ő gazdagot, szegént
 Öszveront egy szerént
 Nincs neki ellenállás:
 Csak egy van, időtül
 S az ő erejétül
 A ki békével marad;

Nem fél kaszájától,
 Nem sebes szárnyától,
 Űdő rajta elolvad:
 Az tündöklő hír-név,
 Mely dicsőségre rév,
 Az mindenkor megmarad.

Nem irom pennával,
 Fekete tentával,
 De szablyám élivel,
 Ellenség vérivel
 Az én örök híremet.

Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó,
 Óram tisztességes csak legyen utolsó.
 Akár farkas, akár emészsen meg holló:
 Mindenütt feljül ég, a föld lészen alsó.

¹⁾ Megteszünk mindent, oh Jupiter — úgymond. — A hajók előtt Ulysses közli velem is a dolgot s nem vonakodik Hector lángjai (tüze) előtt megadni magát, miket én föltartóztattam, s miket hajóhadammal elűzék.

MEGJEGYZÉSEK A «CENTURIÁK»-HOZ.

A Centuriák keletkezését Zrínyi előszavában maga mondja el; tanulmányai közben eszébe ötlött, vagy a gyakorlati hádviselés közben tapasztalt hadművészeti igazságok, rendszabályok gyűjteménye ez, mely ép úgy nem tart igényt arra, hogy rendszeres munkának tekintessék, mint az aphorismák. Ezekről különben is csak annyiban különbözik, hogy nem egy mű olvasása közben s általa fölidézett gondolatok gyűjteménye, hanem olyaké, melyek alkalom adtán, olvasás-, séta-, táborozás közben keletkeztek, vagy amelyekre őt a személyes tapasztalás, a török elleni harc tanította meg.

Értékük mindazonáltal nem kisebb mint az aphorismáké, s nem egy egészséges eszmét, derék gondolatot őriztek meg számunkra. Hogy az aphorismák és a centuriák néha ismétléseket tartalmaznak, s hogy az itt felhozott eszmék egynémelyike már Zrínyi más munkájából előttünk ismeretesek, az oly munkálkodásnál, melyet Zrínyi kifejtett, másképp nem is képzelhető. Az ismétlések azonban Zrínyinél leggyakrabban csak a hasonlatokra terjednek ki, míg a dolgok rendszerint minden újbóli fölemlítésnél más világitást kapnak.

Részletekben megjegyzéseinket ugyanoly módon fogjuk megtenni, mint azt az aphorismáknál tettük.

1. szám. Helyes elv az, hogy a katona higgyen az általa kivíandó győzelemben, mert kétségtelen dolog, hogy az, ki a vereségen, a bekövetkezhető balszerencsén tünődik, bizonyára meg is fog veretni; azt pedig száz csata bebizonyította, hogy nem az a megvert, aki vesztett, hanem az, *ki magát megvertnek tartja.*

3. szám. Csalfogások, mellék vagy cseltámadások, és általában minden hadművelet, mely az ellenség félrevezetésére szolgál,

ezt csak akkor érhet, ha a vállalat katonai valószínűséggel bír, a támadás csak akkor, ha az ellenségben a komoly veszély érzetét kelti.

E nélkül a vállalkozás céltalan idő és erőpazarlás.

4. szám. A csapatoknak végszükségbe, kénytelenségbe való hozása már az aphorismákban is (Annales 35.) tárgyalt van.

5. szám. Lényege, hogy minden mi új, mi az ellenséget meg-lepi, előnyöket szerezhet s a győzelmet megkönnyíti. Ez most leginkább a fegyver-technikára érvényes s ép ezért igyekszik minden állam arra, hogy az újításokat — ha még oly nagy áldozatot követelnek is — rendszeresítse.

6—7. szám. Gyönyörű hasonlat ez, melyet Zrínyi az óráról ad, s mély erkölcsi tanúságot tartalmaz; a második hasonlat, a sakkjátékról, inkább a vezér tulajdonságaira vonatkozik s nemcsak szellemes, de igaz is. Nagy művészet az — kivált nagy seregeknél — hogy úgy az ellenség viszonyait mint saját helyzetünket folyton áttekintsük, a helyzetből folyó előnyöket rögtön kiaknázzuk; mert jól mondja Zrínyi, nincs oly kis dolog, mi nagy következményeket maga után ne vonhatna s a mulasztás, bármely irányban s bármily értelemben, a háború legnagyobb bűnei közé tartozik.

8. szám. Bővebb kifejtése ez a gyalogság előnyének a lovassággal szemben, mit Zrínyi már az Annalesekre írt 51. aphorismában fölvetett s még a Tábori kis tractában is tárgyal (l. 369—370. lap.)

9. szám. Újból a fegyelem hangsúlyozása. Elég fontos dolog is arra, hogy Zrínyi reá újból- és újból visszatérjen.

10. szám. Ugyanazon eszme ez, melyet Zrínyi már az Annalesek 49. aphorismájában kifejtett.

11. szám. Zrínyinek e nagy érdekű nyilatkozatáról már a bevezető részben, hol Zrínyi hadművészeti elveit tárgyaltuk, megemlékeztünk. Az akkori viszonyok közt, az akkori lövegeknél, e fölfogásnak kétségtelenül volt némi jogosultsága; a lövegek hordtávolsága s találó képessége csekély volt, s azért Zrínyi nekik kevés fontosságot tulajdonít; de ha módjában lett volna Gusztáv Adolf csatáit behatóbban, részletesebben tanulmányozni, a lövegekről s általában a tüzérségről táplált kedvezőtlen véleményét bizonyára megmásítja; mert Gusztáv Adolf lövegeit igen jól, s nagy sikerrel tudta fölhasználni, természetesen a kisebb űrméretű, könnyebben mozgó s hely-

hez nem kötött lövegeket; sőt előtte már a tüzértömegek alkalmazása sem volt ismeretlen, mit később Napoleon juttatott újból érvényre. Egyébiránt Zrínyi később — ügylátszik — megtért, s a Tábori kis tractában már maga is tetemes számú löveget oszt be tervezett hadtesteikhez.

18—19. szám. Az idő gondos fölhasználása, mint fontos eszköze a sikeres hadműködésnek, Zrínyi által gyakran hangsúlyoztatik.

21. szám. Ide vonatkozik némileg e tétel is, melyben Zrínyi minden hadműveletre a kedvező idő megválasztását igen fontos dolognak jelenti ki. Valóban a legtöbb szerencsétlenség abból származik, ha a vezér nem bír türelemmel a kedvező idő bevárására, s idő előtti vállalatokkal mindent elront, vagy megfordítva a kedvező időpontot elmulasztván, vállalatával megkésik. Lásd erre nézve még a 24. és 30-ik számot is.

31—35. szám. E tételek mindannyian a szerencsével foglalkoznak s mintegy elemei a szerencséről írt discursusnak.

36—37. szám. Nagy dolgok véghezvitele alapítja meg a vezér szerencséjét s hírnevét; ha tehát erre alkalma van, bátor kézzel ragadja meg az eseményeket s szándékát hajtsa erélylyel végre. Ez Zrínyi hadvezéri egyéniségének egyik főjellemvonása. Az akarat nagy dolgokat véghezvinni benne nem hiányzott, ép oly kevésbé mint a tehetség, de hiányzott az általa oly sokszor hangoztatott kellék: a szerencse.

38. szám. Könnyű a tanács, nehéz a végbevétel, még nehezebb a föltett szándékhoz való szilárd ragaszkodás, mely magát útvjáról egy könnyen eltéríteni nem engedi, s azt mindaddig követi, míg célját el nem érte.

39. szám. Ismételt hangsúlyozása a szakadatlan tevékenységnek, mely a legjobb mód, hogy eredményeket érjünk el.

40—41. szám. Nagy ellensége volt Zrínyi a hosszadalmas tanácskozásnak s nagy híve a gyors és határozott cselekvésnek. Ez hozta őt oly éles ellentétbe kortársaival, a methodismus híveivel; míg azok tanácskoztak, Zrínyi tett, míg azok terveztek, Zrínyi szándékát már rég végrehajtotta. Hogy lehetett volna köztük jó egyetértés? Szerencsétlenségére ellenfelei hatalmasabbak voltak mint ő s így neki bukni kellett.

47. szám. Igen szép magyarázata ez a vezérben megkívántató jellembeli tulajdonságnak. A vezér legyen bátor, vitéz, erős szívű, mert e tulajdonság többet ér minden tudmánynál; de személyét csak akkor tegye koczkára, mikor azt a végső, elháríthatlan szükség követeli. Szükség van a vezér életére, mert ő mindenkit pótolhat, de őt nem pótolhatja senki.

49. szám. Fontos tétele a hadviselésnek, hogy a seregben semmi se történjék a vezér akarata nélkül; ő az összegész által elérendő czélt tartja szem előtt, melyre minden résznek közreműködni kell. Oktalan vállalkozása az alparancsnokoknak a vezér legsebbe, legjobb tervét megghiúsíthatja. Szükséges az önállóság, de csak a saját hatáskörön belül; aki ezt átlépi, még sikeres vállalattal is többet árt mint használ.

A tétel végén átcsap Zrínyi ugyanazon módon a kételybe, mint a szerencséről szóló discursusban s végre mindent a fatumnak tulajdonít.

51. szám. Hangsúlyozása a meglepés hasznának, minek Zrínyi — teljes joggal — igen nagy fontosságot tulajdonít.

52. szám. Gyönyörű erkölestani értelmezése e tétel a halálnak, s egyszersmind megnyugtató vigasztalás, melyet minden derék harczosnak, ki kötelességét híven teljesíti, nyújt. Zrínyi maga rajongott az eszméért, hogy halálát a harcmezőn, a török elleni háborúban, a haza megszabadításáért küzdve, lelje. Az általa annyira respectált fatum azonban még ezt sem engedte neki; erőszakos, csunya halállal, egy vadállat által szétmarczangolva, kellett nemes életét befejeznie.

TÁBORI KIS TRAKTA.

TÁBORI KIS TRACTA.¹⁾

A HADSEREGRŐL.²⁾

I. A hadsereg összeállításáról.

1. Sok nemzeteknél külömb-külobbféle szokások-, üdök- s alkalmatosságokra nézve külömbözött az egész tábornak³⁾ száma. Mert hogy itt amaz mindenkor csak nagy oktalán⁴⁾ számos erővel hadat viselni szokott nemzetekről ne szóljunk, a rómaiak is, kik egyébiránt a hadi tudományban s rendtartásban könnyen minden nemzeteket meghaladtak, nem mindenkor egyiránt voltak; de mégis rendszerint egy tábor, ki justus exercitus⁵⁾ neve alatt szokott lenni, volt a mint a Polybius írja, tizenhatezer római s husz latinus vitézek.⁶⁾ Lovas penig a rómaiak hadában a gyaloghoz képest igen

¹⁾ A munkának adott czím, mely szabadon magyarátván «Tábori kézikönyv»-nek volna nevezhető, nem jelöli meg tartalmát; helyesebb volna talán «Értekezés a hadseregről», annál is inkább, mert véleményünk szerint itt Zrínyi a «tábori» szó alatt nem azt érti, a mit a német «Feld»- és «Feldmässig» alatt érteni szoktunk, hanem a «tábori» szó rövidítése a «táborról» szónak; a teljes czím tehát «Táborról való kis tracta» vagy — mivel tábornak Zrínyi ez egész munkán át a «hadsereget» nevezi — «Kis értekezés a hadseregről» volna; ez megfelelné a belső tartalomnak is.

²⁾ Tekintve, hogy a mű két teljesen önálló részből áll, melyeket elválasztani és megkülönböztetni szükséges, a két résznek két külön felíratot adtunk. Felíratot adtunk továbbá az I. — eddig czím nélküli — fejezetnek is.

³⁾ A «tábor» alatt (ez első részben) érts mindig «hadsereg»-et.

⁴⁾ Rendkívül.

⁵⁾ Rendes hadsereg, consularis hadsereg, mely két római és két szövetséges legióból alakult.

⁶⁾ Kerek számokban és lovasság nélkül; pontosan a consularis hadsereg két római légioja 8400 gyalogosból és 600 lovasból, a két szövetséges légio ugyanannyi gyalogosból és 1200 lovasból, az egész 16,800 gyalogosból és 1800 lovasból állott. Tisztán római seregnél tehát a létszám 18,000, tisztán szövetségesnél 19,200.

kevés volt; ¹⁾ s mint más is, a németek, francuzok, spanyorok, s több-ahoz jobban értő nemzetek, a had erejét a gyalogban teszik. Rendszerént két, három, négy annyi a gyalog mint a lovas, mely szokás meszsze jobba másiknál, ²⁾ mert nem olyan költséges, s több hasznot teszen mind harcokon s mind ostromokon; sőt hegyes, völgyes s árkos, vizes helyen szükségesebb is a gyalog mint a lovas. De ennek jóságáról szólni sokat nem szükséges; maga az alkalmatosság azt mutatná.

2. Mi azért egy egész táborban elégnek ítélünk 24 ezer vitézt, mi a tisztviselőkkel 25 ezerre felmegyen s még tovább. Ezt pedig úgy osztjuk, hogy 18 ezer gyalog legyen, 6 ezer pedig lovas; így gyalog három annyi leszen, mint a lovas, mely szintén alkalmatos módnak tapasztaltatik majd mindenektől, ha hegyes, völgyes, vizes, árkos helyen viseli ember a hadat; szoros helyeken elég 24 ezer, kinek 6 ezer lovas, 18 ezer gyalog; megtartván mindenkor az tekintetet 3 : 1; tágas helyen pedig 36 ezer, kinek 24 ezer gyalog, 12 ezer lovas; ott tartván mindenkor ez tekintetet 2 : 1; úgy hogy amott a gyalog három annyi légyen mint a lovas, itt pedig két annyi. ³⁾

3. Mivel minden dolgoknak lelke a rend, a hadban is, kiben egész haza java, sok ezer lélek megmaradása áll, ez legszüksége-sebb. Ezt a rendet teszik pedig jó hadi tisztek s törvények. Itt szólnunk a tisztekről.

4. Mindenek előtte szükséges egy jó fő, a fő generál ⁴⁾ (a kit igazán magyarul *hadnagy*nak kell híni, mert ez a szó jó emez szók-tul: *had* és *nagy*, mely annyit teszen mint a hadnak a nagya vagy elei; a kit pedig most hadnagynak mondanak, az igazán százados, kit mi ezen tul annak is hívunk). ⁵⁾ Ez fő hadnagynak, ⁶⁾ szükség,

¹⁾ A római légionál 4200 gyalog mellett 300, szövetséges légionál ugyanannyi gyalog mellett 600 lovas; az előbbi arány 1:12, az utóbbi 1:6.

²⁾ E szavak: «mely szokás meszsze jobba másiknál», a Kazinczy-kiadás-ban olvasási hibából csonkán.

³⁾ A Kazinczy-kiadásban az egész második pont zavartan s értelem nélkül van adva.

⁴⁾ Fővezér.

⁵⁾ Ez elvet azonban Zrínyi a korábbi munkákban nem tartotta be s így a hadnagy és kapitány nála legtöbbször synonym fogalmak, s az önálló pa-rancsnokot jelentik; néha a kapitány jelent többet, ki alatt a hadnagyok állanak; megfordítva — tehát az itt kimondott elv szerint — Zrínyi fölöt-te ritkán alkalmazza e kifejezéseket.

⁶⁾ Értsd: fővezérnek.

minden fő és apró¹⁾ tiszteken s vitézeken élet-halál hatalma legyen. Második ezután ennek vicéje,²⁾ kinek a fő másuttlétében azon hatalma van, de jelenlétében szintén úgy függ tőle, mint a leghitvánabb muskatéros. 3. Ez után jő az egész lovasság fő generálja. 4. Ezután az egész gyalogság generálja. De ez kettő nem oly szükség, hogy a had nála nélkül el ne lehessen; meglehet mindazonáltal tisztességnak okáért a titulussa. A lovasok között az legelső ezeredes legyen, hasonlóképpen a gyalogok közt is, de nem úgy, hogy vagy az egész lovas- vagy gyalogság tőle függjön,³⁾ mert itt egy fő, sok fark kell; nem pedig sok fő.

5. Igen szükséges a lövészerszám-generál ezekhez;⁴⁾ ez alatt a pattantyusok,⁵⁾ minden fegyverekhez tartozó készülétek annak gondja legyen.

6. Főtábor- vagy főstrázsamester; ez hadibíró is lehet. Ennek alatta legyenek a fundálók,⁶⁾ művesek,⁷⁾ ásó, kapa, egyéb ahhoz tartozó eszköz, hordó, szerszámok és szekerek, minden szállásosztók, kikkel előtte elmenjen, a tábort lerajzolja s kiossza, éczaka a stráskákat eljárja, az aprólék, nem főbe járó pereket igazítsa.

7. Élés-, pénz-, köntös-generál,⁸⁾ kinek ezekhez tartozó szekerekre, élésre, fizetésre, had köntösére gondja legyen. Ez három generálok⁹⁾ semmi egyéb tisztelet ennél nem viselhetnek. Harcz idején a lövészerszám generálja álgyu mellett, a főtábormester mindenkor a tábor őrzésére maradjon.

II. Az lovasokról.

1. Következik, hogy a vitézeket seregbe osszuk. Lássuk hát először is a lovasokat, mely így legyen: 1. Egy-egy ezeredes alatt tíz

¹⁾ Alantas, alárendelt.

²⁾ Helyettese.

³⁾ Ez értelmezésre lásd a későbbi megjegyzéseket.

⁴⁾ Tüzér-tábornok.

⁵⁾ Tüzezek.

⁶⁾ Műszaki katonák, hadmérnöki csapatok.

⁷⁾ Utászok, hídászok és mesteremberek.

⁸⁾ A mostani értelemben: főhadbiztos.

⁹⁾ T. i. a tüézrtábornok, a főszállásmeester és a hadbiztos.

zászló¹⁾ legyen ugyan, de egy zászló alatt nem egy száz, hanem száz husz vitézlegyen; így egy ezredes vagy főkapitányság alja legyen 1200 vitéz. 2. Ennek legyen a vicéje, ki öt zászlónak vagy 600 legénynek parancsoljon. 3. Legyen egy ezerben két fő-, két vice-szállásosztó, ki egyszersmind strásamester. 4. Predikátor legyen egy ezerben 5, borbély egy ezerben legyen 4, sipos egy ezerben legyen 5.

2. Levén egy kapitányság alatt tíz zászló, 1200 legény: egy zászló alá esik 120 legény.²⁾ Ennek³⁾ tisztjei: egy fő százados, egy vice-százados, egy zászlótartó, két rendelő,⁴⁾ egy trombitás, egy dobos, 12 tizedes, egyik egyik alatt 9 legény legyen.

3. Így e szerint leszen a lovasokban tiszt: ezredes 5, ennek egyike a fő generál, másika a vice, harmadika a lovasok generálisa; ⁵⁾ 5 fő-százados vagy vice-ezredes, 10 fő- és 10 vice-szállásosztó, borbély 20, sipos 25, praedikátor 25, fő-százados 50, vice is 50, zászlótartó 50, rendelő 100, trombitás 50, dobos 50; tizedes 600, köz lovas 5400, mely együtt teszen 6000. Summa, vice-ezredeseken alól 6440. Pénz-, fegyvertartó 50, szállásosztó 50, élés-, beteghez-látó 50.⁶⁾

III. Az gyalogságról.

1. Itt is hasonlóképpen egy ezer áll 10 zászlóból s 12 száz legényből, úgy hogy itt is egy ezredes alá esik 1200 legény. 2. Ennek vicéi alá 600 legény. 3. Legyen itt is a seregben két fő-, két vice-szállásosztó. 4. Praedikátor itt is úgy mint amott 5. Borbély is 4.

2. Itt is egy zászló alá esik 120 legény, kinek 40 kópjas, 80 muskatélyos. Ennek tisztjei: egy fő-százados, egy vice, egy zászlótartó, két rendelő, egy dobos, 12 tizedes, egyik egyik alatt 9 legény.

¹⁾ Az akkori «Fähnlein» értelemben; most lovas század.

²⁾ A Kazinczy-kiadásban tévedésből kihagyva.

³⁾ T. i. egy-egy zászlónak.

⁴⁾ Altiszt, olyforma hatáskörrel, mint most az őrmester.

⁵⁾ Tehát mindegyik főkapitány vagy ezredes megtartja ezredének parancsnokságát, de e mellett közülök három még külön tisztet is visel és pedig egyik maga a fővezér, másik a helyettese, harmadik a lovassági felügyelő.

⁶⁾ A lovasokról szóló II. rész a Kazinczy-kiadásban fölötte hiányos, a számadatok pedig hibás olvasásból tévesek.

3. Így e szerint leszén a 18,000 gyalogban : Ezeredes 15, kinek egyike a gyalogok generálja titulussát is viselje.¹⁾

Fő-százados vagy vice-ezeredes 15, fő-szállásosztó és strásamester 30, vice is 30, praedikátor 15, borbély 60, főszázados 150, vice 150, zászlótartó 150, rendelő 300, dobos 150, tizedes 1800, közlegény 16,200, mely kettő térszen 18,000. Summa : vice-ezeredeseken kívül 19,035. Pénz- és fegyvertartó 150, szállásosztó 150, élés- és betegekhez látó 150. Tisztek közé szükségesnek látszik minden zászló alá egy pénz- és egy fegyvertartó. Ezen lehet szállásosztó is, ismét egy élés- és betegekhez látó is; ha pedig szállás osztani tetsszik mást venni, még jobb. Ez vétetett Gustavus Adolphus hadi rendtartásából.

IV. Egyéb táborba szükséges emberekről.

1. És szükség a vitézeken kívül másoknak is a táborban lenni, ugymint : fundálók, pattantyusok, mivesek stb. 1. Fundáló, deákul fortificator,²⁾ legyen 50; ezeknek egy kapitányok. 2. Pattantyus 150; ezeknek is egy kapitányok. 3. Művesek, kiket francuzok pioniers hinak, mely név alatt értettek kovács, lakatos, ács, ásó, bányász. Itt a többi legények 500. Legyen mindeniknek ezéhmestere. Summa együtt: személy 702.

V. Cselédről.

1. Főszázadoson kívül való tiszteknek cselédből semmi rendet nem szabunk, hanem ott kezdvén, azon alól minden fő-lovas-százados tarthat három szolgát, pattantyus, fundáló egyet, minden lovas gyalog fő-szállásosztó kettőt, minden vice lovas-zászlótartó, rendelő kettőt, minden fő-gyalogszázados kettőt, minden vice-gyalogszázados, zászlótartó, vice-szállásosztó, s minden lovas tizedes egyet, minden praedikátor, minden borbély egyet; ezen alól³⁾ senki se tartson, sőt ezek is a szabott renden feljül ne tarthassanak.

Leszen így szolgál, kinek is oztán étele jár, 1976.

¹⁾ Mint a lovasságnál egy lovassági, itt egy gyalogsági felügyelőt rendszeresít.

²⁾ Erősítő = hadmérnöki katona.

³⁾ T. i. az ezen fokozaton alól levők közül.

VI. Fizetésről.

Mivel hadat pénz nélkül semmiképpen nem viselhetni, szükséges a fizetésről szólnunk; a hol embernek arra kell nézni: a szegény vitéznek a paraszt embert kell rontani, ha nincs mit enni s mivel ruházódni; melyre nézve jobb a vitéznek kevés pénzt adni, de a mellett mindennap kenyeret s mindenessen, minden esztendőn köntöst.¹⁾ Mert ha annál több pénze van is, csak megiszsza, s azonban vagy mezitelen koplal, vagy dül foszt. Nem is telik penig ez így többbe, még annyiban sem; mert példának okáért, adj egy gyalognak esztendeig 48 flor.²⁾ ki higye hogy avval ruhára, ételére megérje? de a mi tudtunk szerint adj csak 30 fr. csináltass magad 12 forintal köntöst, ugymint 3 forinton egy foszlánt³⁾ vagy hitvány dolmányt, 3 forinton egy ködmönt, 2 forint egy nadrág s egy süveg, 3 forint három bokor⁴⁾ cipők vagy esizma. Ama 6 forinttal vehetne könnyen öt köből búzát, még hatot is, ha drágaság nincsen, de öt köből buzával meg éri egy ember s kevesebbel is esztendeig. Neki amott 30 forintja van 12 poltura héján, kit a borbélynak ad, avval esztendeig húsrá, borra, serre megéri; a szép tiszta vizre penig semmit sem költ; porra, golyóbisra is neki gondja ne legyen.

Mennyivel legyen ez egyéb módoknál jobb, minthogy a mindennapi próba mutatja, nem szükség sokáig a napfént mutogatni, hanem lássunk a dologhoz.

Mivel a fő generálisnak sok költsége van, szükség minden	
holnapra	fr. 1000
Vice-generálisnak holnapra	— 750
Lovas, gyalog, lövészerszám-generálok, tábor-	
mester, élésmester, mindeniknek	— 300
Minden ezeredes	— 200

¹⁾ Ruházatot.

²⁾ Az akkori időben nagyobbára a rajnai forint, a rénus-forint volt a pénzegység, mely a németeknél 60 krajczárra (egy krajczár négy pfénningre) osztatott, s értéke a mai pénz szerint mintegy 40 kr.

A rénus forint 100 polturát számlált.

³⁾ Ujjatlan dolmány, melyet, a mint a következőkből látszik, «hitvány dolmány»-nak is hívtak.

⁴⁾ Pár.

Vice-ezeredes	---	---	---	---	---	---	fr.	100
Minden főszázados	---	---	---	---	---	---	—	25
Minden fő-szállásoszló, pattantyúsok, fundálók kapitánya, minden predikátor	---	---	---	---	---	---	—	25
Minden vice-százados, szállásosztó, minden zászlótartó, minden lovas, gyalog	---	---	---	---	---	---	—	15
Minden lovas rendelő	---	---	---	---	---	---	—	12
Minden lovas tizedes	---	---	---	---	---	---	—	8
Köz lovas, sípos, trombitás, dobos, fundáló	---	---	---	---	---	---	—	4
Gyalog rendelő	---	---	---	---	---	---	—	10
Gyalog tizedes	---	---	---	---	---	---	—	3
Pattantyús	---	---	---	---	---	---	—	3
Köz gyalog	---	---	---	---	---	---	—	2 ¹ / ₂
Gyalog dobos	---	---	---	---	---	---	—	2 ¹ / ₂
Műves	---	---	---	---	---	---	—	2 ¹ / ₂

Megyen egy hóra forint 100,855, esztendőre 1,210,260. Ide az borbélt nem kell tudni, mert annak a vitézek adnak minden holnapra egy polturát, ki szintén elég, mert egyiknek egyiknek hóra 300 poltura jár, ki szintén elég. Ez penig szintén tisztességes fizetés, mert közlovas s azon renden való veszen esztendőnkint 48 forintot, köntösre penig s abrakra, kenyérre, nem költ; hasonlókép közgyalog esztendeig 30 forintot; ez is kenyérre, köntösre, porra, golyóbisra nem költ. A tisztek is, úgy tetszik, megérik vele, kinek-kinek is vice-ezeredesen alól mind jár kenyerek és abrakjok, s mind feljebb V. részben megirt számú szolgáljoknak, az mint ezt ide alább bővebben megírjuk.

Vagyon a 300 szekér mellett 900 ember; ennek is mindenkének borra 2¹/₂ for. teszen esztendeig for. 27,000; köntös is ennek 12 for. teszen 10,800.

VII. Köntösrül.

Tizedesen kívül ¹⁾ való tisztek talán magok inkább szeretik magoknak csináltatni; de ezeknek s ezen alól valóknak meg nem kell engedni hogy magok csináltassanak; hanem lovas tizedesnek

¹⁾ Felül.

kell tudni köntösre for. 24, közlovas, sipos, trombitás, dobos, fundálóknak fl. 16., gyalog tizedeseknek, pattantyúsoknak fl. 14., közgyalognak, dobosnak, művesnek fl. 12. Evvel pedig mindeniknek csináltathatni jó illendő köntöst, ki eltart esztendeig, a mint feljebb említettük. Megyen ez köntösre esztendeig forint 333,020. Jobb mindazáltal embernek a köntös dolgát így igazgatni, hogy közlovasnak s ezen alól valóknak, sőt bár a lovas tizedeseknek is, ha tetszik, másfél esztendőre adjon ember egy ruhára rendelt pénzt és ezt tegye egybe; ennek felivel jót csinálhatni s tisztességest, mivel másfél esztendeig könnyen megéri. Mert így a lovas tizedes köntösére megyen 36 forint, közlovasra 24, gyalog tizedesre 21, közgyalogra 18. Ebből így alkalmazhatossabban igen jó, mind téli, nyári ruhatelik. Soha pedig a vitézeknek meg nem kell engedni, hogy más köntöst viseljen, ha ugyan elég volna is, mert nem jó. Lovas ruhája legyen foszlány vagy dolmány, ködmön vagy mente, süveg, nadrág, csizma; gyalog hasonlóképpen, de a csizma helyén cipellős vagy deli csizma ¹⁾ kell; ha tetszik, száraz időben bocskort is viselhet, de vizesben meg nem kell engedni.

VIII. Fegyverről.

Közönséges fegyver vagy lövészerszám legyen 20 aprószerű álgyu, ki 8, ki 6 lovu; ismét 2 lovu seregrendelő ²⁾ 80.

Lovas tizedesnek sisak, előlhátul melyvas, koszperd ³⁾ vagy pallos, mivel mind szúrhasson vághasson, pár pisztoly, karabin; kópja a lovas kezében semmirekellő. Közlovasnak ezen fegyvere, de csak elől melyvas. Gyalognak egy része kópjas, kettő muskaté-

¹⁾ Deli csizma kifejezés alatt a régiek általában szép, csinos alakú, vagy finoman kiállított csizmát értettek; itt azonban, úgy látszik, nem külsőleg szép, hanem rövidebb szárú, gyaloglásra czélszerűbb csizma értendő.

²⁾ Minden valószínűség szerint egyértelmű a gyakrabban használt «sereg-bontó» kifejezéssel; ez öt, kilencz, néha még több esőből összeállított s az újabkori szórólövegekhez hasonló löveg volt. Hogy miért kíván ebből Zrínyi ily sokat, míg az ágyúk számát csak húszban állapítja meg, kitűnik a Centuriákban 11. pont alatt kifejezett nézetéből.

³⁾ Egyenes kard, kiválóan szúrásra alkalmas; a szlávoknál használt handsárt is koszperdnek nevezte a magyar.

lyos legyen. Gyalog tizedes fegyvere sisak, elől hátul melyvas, koszperd, kópja avagy muskatély ¹⁾ Közgyalog hasonlóképpen, az csak elől melyvasas; kar-vas mindennek kell.

IX. Élésről.

1. Az élésről akarván szólni, először szóljunk az emberek, azután lovak s marhák éléséről. Feljebb említettük volt, hogy a kenyérnek s abraknak a közönségesből, közönséges gondviselés által ²⁾ kell kitelni. Ez ilyen okokra szükséges; 1) Ha magad földén jársz zsákmánlani, szintén ³⁾ elég romlás csak a széna-, szalma-, fapusztítás a szegény emberen; hogy kenyerét is elvegyék, istentelenség, sőt (hogy) még amazokat is. 2) Ha ellenséged földén jársz, ott is a zsákmány igen bolond alkalmatlanság, mert azon zászló alatt egyik turkál benne, a másik koplal; több vitézt is kongatnak agyon a zsákmányon, hogynemmint egy aprólék harcon; de erről oda alább többet szóljunk. 3) Magad földén sokszor kellene ugyan a hússal, kenyérrrel, borral kereskedőknek járni, kiktől pénzen ember vehetne, de csak erre nem kell támaszkodnunk; mert egy riadás: az a kufárság mind visszafut az ország felé, ⁴⁾ a tábort étlen hagyja. Mennyi szép hadak, szerencsés előmenetelek romlottak félbe az élésre való gonviséletlenség miatt, nem szükség mondani; ugyanis minden egyéb alkalmatlanságot elszenyved az ember, de ha a hasa korog, bizony, minden izetlen. Azért ilyen okokra nézve mi csak lehatározzuk, hogy az élésnek, a rómaiak módja szerint (kik mind lovasoknak, lónak, gyalognak ételt adtak), a közönségesből kell kitelni. Lássuk azért a táborra ⁵⁾ mennyi kell.

2. Rendszerint egy véka lisztből süthetni 60 cipót, kinek hár-

¹⁾ Muskatély, muskatér, muskéta = gyalogsági löfegyver.

²⁾ Értsd: közpénzen, s közösen, tisztek, tisztviselők által beszerzendő; más szóval: kincstári, természetbeni ellátás.

³⁾ Máris.

⁴⁾ Mind a három kéziratban olvashatatlanok, a Kazinczy-kiadásban pedig értelmetlenek a szavak, melyek «mind» és «felé» közt állanak; de nem lévén a czél, hogy talányokat reprodukáljunk, kiegészítettük a három szavat úgy, a hogy olvasni tudtuk.

⁵⁾ T. i. a például fölvett 24,000 főnyi seregére.

mával egy ember megéri (szítalással itt nem sokat kell gondolni, mert nem sok helt szokás az, hogy a közkenyeret megszítálják, minthogy egészségesebb is a nélkül). Így hát egy emberre kell 20 nap egy véka, esztendeig véka $18\frac{1}{4}$. De tegyünk 19 vékát. Ide fel megírt személyek, kiknek innét kell adni, vice-ezeredeseken alól vadnak (mert azokat a felsőbb tiszteket, kiknek magoknak társzekerék van, ide nem tudjuk) mind kivüle — 27,828 személy. Erre, tudván személyre 19 vékát, megy esztendeig 132,182 köből; de mivel még a közönséges szekerek mellett való emberek 900 vannak, megyen rá 136,458 köből esztendeig; megyen ki mindennap csaknem 374 köből.

Szükség volna, hogy rend szerint az lovas élését látnók, de mivel még a lovak számát nem tudjuk, szükségesképpen ez következendő egynehány részeket elől kell bocsátanunk.

X. Lovakról.

1) Fő-századoson feljúl valóknak itt is semmi rendet nem szabunk, hanem fő-lovasszázados tarthat, a fundálók, pattantyúsok kapitánya is, hat-hat lovat. 2) Fő-szállásosztó, vice-lovasszázados lovas zászlótartó, lovas rendelő, mindenik tarthat ötöt. 3) Gyalog fő-százados, vice-szállásosztó, barbély, lovas tizedes, mindenik hármat. 4) Köz lovas, muzsikás, fundáló, mindenik egyet-egyet Ezen kívül senkinek nem szabad tartani csak egyet is. 5) A predikátorok az ezeredes szekerein járjanak. — Teszen ez eddig 10,892 lovat.

6) Vagyon ezen kívül 300 élés- és fegyverszekér, minden előtt hat-hat ló, teszen 1800.

7) Lövé-szerszámok eleiben való ló lészen 358; gyalog 150 kolyeszaja ¹⁾ előtt ló 600; teszen mind együtt 13,600 lovat, kinek mind abrakjának kell járni. Nyárban, avagy hat holnapig, tiz lóra kell napjában egy véka, más hat holnapig, tiz lóra napjában két véka, mégyen esztendeig 182,073 köből zab, mivel az legoicsóbb, legbátorságosabb és legkönnyebb abrak is.

¹⁾ Tulajdonképp taligák; de mivel Zrínyi négy lovat fogat elibök, tehát kocsik, szekerek.

Mikor tíz lóra napjában egy véka, akkor megyen ki napjában mind a lovakra 332 köböl; mikor pedig két véka, 664 köböl.

XI. Szekerekről.

1. Szekerek dolgában is fő-századoson feljül valóknak semmi rendet sem szabunk, hanem minden fő-lovasszázados, vicéjével, zászlótartójával, rendelőivel együtt tarthat ha úgy tetszik egy kolyeszt, de úgy, hogy sem a lovak, sem a szolgák számot ne szaporítsanak, a mint feljebb lehatároztuk. Négy lovu kolyesza szintén jó, ha pedig nem kell, annál jobb.

2. Minden gyalog zászlóra legyen egy kolyesza, négy lovu, rá gondot viselők legyenek a fő, vice-századosok és zászlótartó szolgálai, rajta hordozván az urok és a rendelők portékájakat, sőt a vitézek nyáját¹⁾ is, a mennyi jól rá fér szerbe szerbe²⁾. Ugy hogy ha ma 40 vitéz egyetmását rakják fel, holnap más 40.

3. Vagyon közönséges szekér³⁾ 300. Ennek 124-e ember költségét, 81 pedig élelmet hordozzon. E szekerekre egyszer öt napi élés fér, tudván egy szekérre 15 köböl lisztet, másra pedig 20 köböl zabot. A lovakra is, mikor 10 ló napjában egy vékát eszik zabot.⁴⁾ Evvel úgy kell élni: mihelt az élésszekerek érkeznek, mindjárt az öt napit ki kell osztani, s azok visszamenvén, ismét öt nap alatt más rendbelit hozzanak, et sic consequenter.⁵⁾ Jó leszen a gyalognak kenyerét az feljebb említett kolyeszákra rakni. Ez szekerek mellett három-három ember lévén, száza legalább sütő legyen.

4. Van még 95 szekér, kin por, golyóbis, kanót, ásó, kapa, kerek, puska, kópja, betegek.

¹⁾ Málháját, podgyaszt; olykép használva, mint a «marha» szó az ingóságokra; mindkét kifejezés a régieknél gyakori volt; az egyik kéziratban egyébiránt «gúnyáját» áll, s ez tán helyesebb is.

²⁾ Váltakozva.

³⁾ T. i. a lovaknál már említett 300 élés- és fegyverszekér.

⁴⁾ A számítás alapjául ugyanis a nyári hónapok szolgálnak, mikor tíz ló kap naponta egy vékát.

⁵⁾ Es így tovább.

XII. Élésszerzés, hordozás módjáról.

1. Megláttuk oda fel, mennyi gabona s buza kívántatik eszteni-deig táborbeli emberek s lovak tartására; lássuk először annak szerzésének módját:

2. Ez kétképpen s két alkalmatossággal leszen, a hadviselésnek mivoltához képest: 1) Ha magad földében viseled a hadat, vagy oly helyt, az hol gabonát nem kaphatni az embereknek, ben maga országban kell venni a városokban, mivel olcsóbban lehet; innet egy köbölre egy forintot ad summum ¹⁾ rá tudunk, az így menne 136,458 forintra. Avagy más uton így: hadakozásnak idején vegye be az ember mindenféle rend gabonájának a tizedét; ha elég, jó, ha pedig nem, pénzzel hozzá; a megőrlésben pedig, mivel a közön-séges, ²⁾ semmi vámmal nem kell ezt forgatni. 2) Ha az ellenség földén vagy, de gabona nincs, ugyancsak közel kell kitelni; ha vagyon a tartományban s úgy megvetted a lábadat, hogy az ellenség nem könnyen túr ki, az ott való paraszt embert is meg akarod kémélleni, csak minden ötödik vékát kell elvenni, s örömet is oda adja a paraszt ember, hogynem mind elvegyék. Ha pedig a föld népe elfutott, ebben mód nincs, hanem magoknak kell az embereknek szerezni; sőt ha honn is, de amugy szép szerint nem akar adni, vagy ha oly állapotban vagy, hogy az ellenség hamar kinyom onnét, el kell az embernek az gabonát takarítani előtte, de el nem kell égetni, hanemha végső szükségben, ha ellenséged egyébiránt meg nem győzhetnéd vagy magadat nem óhatnád, hanemha olyan pusztitással. Az ellenség földében azért így szerezz élést: ha a gabona aratva van, kimenvén, csépelni, nyomtatni kell, megkiáltván a hadban, hogy minden köbölért 6 vagy 7 polturát ad ember. Mert abból két jó jön ki; egyik, a vitézek egy kevés pénzt is kapnak, a munkával sietnek, oltalmazták is hogy el ne vesztegetődjék benne. És így az ellenség gabonáját vedd meg igen olcsón a magad vitézidtől, s add az élésmester kezében, s erősségekben kell rakni. Ha aratatlan, nyolc polturát is megadhatni egy köbölért; de mindazonáltal pénz nélkül is tartoznak élést szerzeni a vitézek.

¹⁾ Átlagosan.

²⁾ Mivel az közjóra szolgáló.

3. A kész éleést embernek hordozni kell, mely vagy vizen vagy szárazon lészen. Ha folyóvíz mellett jár a tábor, hajókon meglehet, kikben süthetni is, ha pedig nem, szekeren kell hordozni. Abban pedig mód nincsen, hogy egy vagy két hólnapi éleést egyszersmind a táborban ¹⁾ hordozzon ember. Mert ugyanis, az mint a felső részben irtuk, arra a 205 szekérre csak öt napi élés fér, azért azoknak a szekereknek szüntelen kell csak jönni menni a végső, kezednél lévő városig, kiben jó idején kell a gabonát hordani, a mennyit ember szükségesnek gondol; s ott sütvén, szüntelen kell a táborban hordani a kenyeret. Ha a hely igen messze esik, közép helyen egy alkalmas helyt erősséget kell felvetni, abban sütőházakat csinálni, és a szekerek ki ki részére illendő hadat hadni. ²⁾ Ha pedig a tábor egy helyt sokat mulat, ezen dolog a táborban is meglehet. Mind ezeket az idő és az alkalmatosság jobban megmutatja, kihez igazgassa magát az élés-generál, tudván az fő generál szándékát.

4. Az abrahordozás is csak ezen formán légyen, s mielőtt jött az élés, mind kenyeret, abrakot öt napra valót ki kell osztani a vitézeknek, hadd vigyék magok, mert nem nehéz teher az étek, az mint Aesopus tudta. A római vitézek nyolczad napit is tartoztak a hátokon hordozni, még pedig azon kívül egyetmásokat, s gyakrabban sáncban való karókat is.

5. Ha a zabot pénzen veszi ember (ugyanis egyéb abrak, ha lehet, nem kell, a mint feljebb megmondtuk), négy köblöt megvehet egy forinton; az 182,093 köből, ki esztendeig elég, telnék 45,518 forintban s 50 pénzben; de ha ennél többen telik is, ennek, ha jól akarja a dolgot, csak meg kell lenni.

Mondhatná valaki: drágaságban ez igen sokra menne; tudom én azt, de akkor is enni kell, ha pedig drágaságkor vonszsza ki a katona a kenyeret a szegény ember házábul, még nehezebb mintsem olcsóságkor. Egy szóval, akár olcsóság- akár drágaságban, kevesebbe telik ez így a hazának ³⁾ mint amugy; mert noha amugy kevesebbé láttatik a respublicának ⁴⁾ pénze fogyni mint így, de

¹⁾ A sereggel.

²⁾ Azaz vonat-födőzetet.

³⁾ Kincstárnak.

⁴⁾ Közpénztárnak.

felette igen fogy a haza ¹⁾ pénze, mikor a szegény ember nyomorog és szenyerül, ²⁾ az Istentől átkot kívánt. Mindenkor jobb hogy az vitéz számára más vásároljon, mintsem ő az szegény emberrel baltával áruljon meg. ³⁾

7. Arra is igen jó ez, és következik ily formán való csináltása, hogy: tudván ember mennyi kell, elküld a vásárokra, s ott kiben kiben proportionaliter ⁴⁾ vásárolván, a mely pénzt ad abban, aztán ismég más igaz utakon mind műves s mind szántóvető embereknek kezében megyen, s ismég adózhat. Ebben penig arra kell vigyázni: a mit a respublica ⁵⁾ vetet a táborral, tovább való városokban falukban vétesse, hadd menjen oda a pénz; mert a közelébb való városok a táborra járhatván, ott étel ital nemével s egyébbel is kereskedhetnek; a mit így hópénzére kiadott ember, titkos más utakon ismét kezében megyen, így ezek is ismég adózhatván, a pénz majd mind ismég megtér a respublica társaságában ⁶⁾, a honnét ismét kimegyen jövendőben. Ez a circulatio ⁷⁾ penig oly szükséges s oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak nagy hasznát könnyebb álmélikodva csudálni, mintsem leírni. De elég erről, lássunk a többihez.

Feltévén ezeket, s hogy a gabonát is mind pénzen vegye ember, menne ki esztendeig forintra 1,763,056¹/₂.

Mivel penig mi czéloztunk egy millió tallér költségre, annak még hja van forint 36,943¹/₂. De bár ne hányja ember el, mert muskatély, golyóbisra, porra és egyéb költségre több is elmegyen annál esztendőnként.

Megtetszik innét, mely igaz mondás amaz: Pecunia nervus belli. ⁸⁾ De én is merem mondani: ilyen formán rendelt jó huszonnégy ezer emberrel többet vinni végben, elegybelegy ötven vagy hatvan ezer embernél.

¹⁾ Itt nemzetgazdasági értelemben.

²⁾ Sanyarog.

³⁾ Alkudjon meg; azaz: tőle erőszakkal, sőt néha vérengzéssel vegye el.

⁴⁾ Aránylagosan.

⁵⁾ Kincstár.

⁶⁾ Ismét visszatérül a közpénztárba.

⁷⁾ Pénzforgalom.

⁸⁾ Pénz a háború ereje.

XIII. Más 36 ezerről álló táborrul.

Az mint penig feljebb említettük, hogy tágas helyeken 36 ezer kellene együvé, kinek két része gyalog, egy lovas; de ennek igazgatása épen csak olyan, mint az elsőnek, csak az mekkoraságában különbözik.

Lévén egy ezerben 1 fő és egy vice ezeredes, 1 prédikátor, 2 fő-szállásosztó, 10 főszázados, 10 zászlótartó, 10 vice-százados, 2 vice-szállásosztó, 20 rendelő, 120 tizedes, 12 trombitás, 12 dobos, 5 sipos, 1080 közlegény (4 barbély): óra fizetés esik így:

Lovas.				Gyalog.			
1	Ezeredes	---	---	200.	---	---	200.
1	Vice	---	---	100.	---	---	100.
10	Főszázados	---	---	250.	---	---	250.
2	Szállásosztó	---	---	50.	---	---	50.
1	Predikátor	---	---	25.	---	---	25.
10	Zászlótartó	---	---	150.	---	---	150.
10	Vice-százados	---	---	150.	---	---	150.
2	Vice-szállásosztó	---	---	30.	---	---	30.
20	Rendelő	---	---	240.	---	---	200.
120	Tizedes	---	---	960.	---	---	360.
29	Trombitás, dobos, sipos	---	---	116.	12 dobos	---	30.
1080	Közlegény	---	---	4320.	---	---	2700.
Summa egy óra forint				6,591.	Itt penig 4,245.		
659 1. 12-szer penig, teszen							
esztendeig forint				79,092. ¹⁾	---	---	50,940. ¹⁾
Tábo- roknak száma ²⁾	18000	---	12 ezer gyalog.	6 ezer	---	---	lovas.
	34000	---	18 " "	6	---	---	"
	30000	---	19200 " "	10800	---	---	"
	36000	---	24000 " "	12000	---	---	"
	48000	---	30000 " "	18000	---	---	"

¹⁾ Ez tudniillik egy-egy lovas és gyalog ezrednek az évi költsége; ebből kiszámítható most már a 36,000 főből álló sereg költsége is a korábbi elvek szerint.

²⁾ Itt következnek ugyanis a kisebb-nagyobb seregek összeállítása, a gyalogság és lovasság arányának megszabásával.

Ez 48,000 tisztességes királyi tábor, ennél több ember nem is fér, nem is kell egy táborba, ha meg nem akarja ki vele a lovat ölni éhel, *hanem el kell szaggatni menéskor; harckor egyben jöhet két három tábor is, de úgy hogy egy legyen a feje mind a háromnak.*

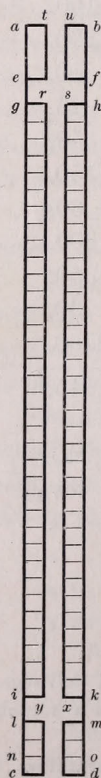
A TÁBORRÓL.

Freytag¹⁾ szerint 100 gyalog szállása.

Hosszúsága 300 láb, széli 24.

Ebben a 300-ban veszen a hadnagy 40 láb.

Utea ez után a hadnagy ²⁾ és szoldátok ³⁾ közt 20. Szoldátok 50 kalibája ⁴⁾, egyfelől is másfelől is annyi, mely így lesz: mivel 24 láb a szélessége, a 24-et oszszad háromfelé, lesz 8; azért egyegy kaliba lesz 8 lábnyi hosszú, az utca is 8 széles, a más sorkaliba is 8. Hosszára pedig a 300ból veszen egy-egy vitéz 4 lábat, úgy hogy egy kalibának a hossza 8, széli 4 lábra gyün. Az 50 kaliba áll 200 lábnyi hosszun.

1. ábra.

¹⁾ Freytag Ádám Frigyes hírneves németalföldi hadmérnök a XVII. században; főműve: «Architectura Militaris nova et aucta», megjelent először Leydenben 1630-ban, azután pedig francziára és németre is lefordított. Ezen műből vette Zrínyi a táborok építésére és a csapatoknak azokban való elhelyezésére vonatkozó leírásait. Bővebben lásd a megjegyzéseket.

Az 1852-dik évi Kazinczy-kiadásban a rajzok és a hozzá tartozó magyarázat oly tökéletlenül adattak, hogy az egész teljesen érthetetlen. Mi a rajzokat a kéziratok és Freytag munkája nyomán s az egész behatóbb tanulmányozásával újból készítettük el, s a vonatkozó magyarázatot is úgy helyreigazítottuk, a hogy az az eredeti munkában állhatott.

²⁾ Itt a század, illetőleg «zászló» parancsnokát érti.

³⁾ Katonák, vitézek; hogy miért használja Zrínyi itt a «soldat» német kifejezést, abból magyarázható, hogy Freytag latin munkájában — valószínűleg a Cæsar által, a fizetett testőrség megjelölésére használt «Soldarii» nyomán — szintén előfordul. Freytag munkája németre csak 1665-ban fordítottott le, ezt tehát Zrínyi nem használhatta.

⁴⁾ Kalibája = kunyhója; hogy ez miből készüljön, azt Zrínyi nem mondja.

Ennek a végénél a vitézek s a cselédek közt 20 láb. Ez után yagyon 10 láb a cseléd kalibájának, azután még 10 azon cseléd egymásának, mely teszen mindenestül 300, mint a képpéldában (1. ábra) megtetszik a. b. c. d. egy mező, kin száll 100 gyalog; hossza a. c. 300 láb, széli a. b. 24; a. e. f. b. a hadnagy szállása, e. g. h. f. utca, r. s. x. y. kalibák közt való utca 8 láb széles s. h. k. x. vagy r. g. i. y. kalibák. i. k. l. m. utca. l. m. o. n. cseléd kalibái, n. o. d. c. cseléd egyetmása.

Ha 150 gyalogot kell szállítani ¹⁾ is, a hossza ugyancsak 300 láb maradna, de a széle 40 lenne, úgy hogy még egy utca s egy sor kaliba lenne. Elöl g. r. s. h.-nál száll a vice-százados s a zászlótartó, hátul i. y. x. k.-nál a két rendelő; b. d. utca. Így százat el tudván ember szállítani, nem nehéz egy egész kapitányság alját elszállítani, mint példának okáért: tegyen hat zászló egy kapitány alatt, mindeniket a szerint kell szállitana mint feljebb; a kapitánynak pedig középben éppen annyi helyt kell adni, mint egyik zászlónak, a hol udvarostul s mindenestül szálljon, nem gondolván vele, ha éppen el nem teli is a helt.

Fraytag 100 lovast így szállít.

a. b. c. d. Mező, (ugyancsak az 1. ábra szerint), kinek hossza a. c. 300 széle a. b. 70. láb. a. e. f. b. százados szállása; széle a. b. 70; hossza a. e. 40. láb.

e. f. g. h. Százados szállása s vitézek között való utca, széle e. g. 20 láb.

i. k. l. m. Kalibák közt való utca, széle 20 láb.

i. k. h. g. vagy l. m. n. o. Kalibák, széle 10, hossza 200 láb, úgy hogy egy kaliba 4 lábni hosszu, 10 lábni széles.

x. y. r. s. Kalibák s lovak közt való utca, széles 5 láb. r. s. t. u. lovak állása, 10 láb széles, 200 hosszu, úgy hogy egy lónak helye, mint egy kalibának, 4 láb széles, 20 láb hosszu.

Igy azért a lovasoknál két sor kaliba közt utca esik 20 láb széles, kaliba s lovak közt 5.

Ismég lovas s lovak között 20 láb.

¹⁾ Elszállásolni.

Ez 200 láb. Végről cseléd s a vitézek közt, utca 20 láb széles, 70 hosszú.

Hátul marad ismét, mint azelőtt, 40 láb, mely lesz a cseléd kalibája, egyetmás helye, mint a kép-példa mutatja.

Egész kapitányság alját itt is szintén úgy szállit az ember mint a gyalogok közt, úgy hogy minden zászlót elszállitván a mutatott rend szerint, középben annyi legyen a kapitánnak, mint egy zászlónak. Az feljebb megirt mód szerint minden seregeket elszállitván az ember, kell minden kapitányság között egy 50 láb széles utcát hadni, néha 100 lábnit is hadnak ugyan.

Számán kell embernek hadni minden szekérét, lovait, cselédit a főgenerálisnak, melyekhez képest a tábornak közepin egy helyet kell adni; ha nem igen sokad magával van, 600 láb legyen a széle, 300 a hossza.

Lövő-szerszám-generálnak 480 hossza, 30 széle. A piac 400 széles, 300 hosszan.

Tisztviselők szállása 300 hossza, 332 széle.

Társzekerek helye 298 széle, 300 hossza. Idegenek, történet szerint érkezők helye 400 széli, 300 hossza.

Az hadban hát kapitányság van: gyalog 1, lovas 1. Gyalog-sereg:

1. 8 zászló, hete alatt 100—100, a nyolcadik alatt 150 ember; széles 364 láb.

2. 8 zászló, mindenik alatt 100 ember, 388 láb.

3. 12 zászló, mindenik alatt 160 ember, 644 láb.

4. 6 zászló, mindenik 100 ember 292 láb.

5. 8 zászló, mindenik 100 ember, 374 láb.

6. 12 zászló, mindenik alatt 100 ember, 580 láb széles, mert a hossza mindenik 300 láb.

1. lovas kapitány 4 zászló, mindenik 100 lovas; széle 340 láb, hossza 300 láb.¹⁾

Mi pedig egy zászló alá 120 embert rendeltünk, kinek egy fő-századosa, egy vice-zászlótartó, két rendelő, dobos.

Fő-századosnak két szolgál, egy ló.

¹⁾ Eddig tartanak a Freytagtól kölcsönzött adatok, ezután következnek Zrínyi saját combinatioi.

Zászlótartónak, vice-századosnak, két rendelőknek egy-egy szolgálta, és seregnek két társzekere, a mellé hat ember. Ezen kívül embert tartani szabad ne legyen, hanemha minden tizedben egyet-egyet.

Ennek azért a gyalog zászlónak szállását így rendeljük:

Hossza legyen 300 láb, széle 40 láb.

A kalibák 3 renddel legyenek; két végső rendben 22 kaliba melynek a legelsőjében egy felől a vice-százados, más felől a zászlótartó, a leghátulsóban egy felől egyik rendelő, más felől másik; a középső kalibasor pedig csak 20 kaliba. Így a három soron vitézkaliba esik 60. Mindenben két-két vitéz lakik; egy kaliba szélessége 8 láb, hossza 6 láb. Így a három sor térszen szélességre 24 lábat; a két utca, egyik-egyik 8 láb széles lévén, térszen 16, mely 24 együtt térszen 40 lábat, a mennyire a szállás leszen szélességre. De lássuk a hosszát:

Hossza 300 láb.

Ebből a fő-százados veszen	--- --	30
A fő-százados s a vitézek közt utca	--- --	27
Egy sor azaz 22 kaliba veszen	--- --	132
A kaliba közt való szoros, egyik-egyik 2 láb, térszen		36
Három tizedes-sikátor, egyik 4 térszen	--- --	12
Vitézek s cselédek közt utca	--- --	20
Cselédek, szekerek szállása	--- --	50
		<hr/> 300 láb.

Így azért, lévén egy kapitányság tizedrésze az ilyen zászló, leszen az egész kapitányság szállása 240 láb széles, hosszú 600. Ugy hogy 5 sereg arccal leszálljon, 5 pedig arccal hátra, s a szekerek, cseléd épen közben essék. Így az mint a kép-példa (a 2. ábra a 388. lapon) mutatja.

a. i. k. l. Fő-kapitány, szállásosztók, predikátorok.

m. n. o. p. Vice-kapitány.

b. f. Szabadosok.

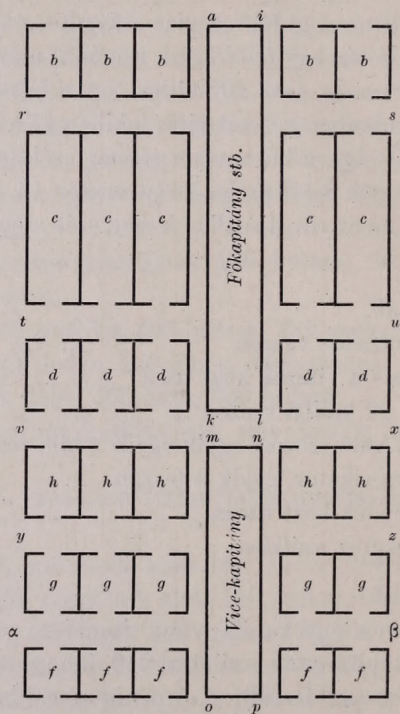
c. g. Vitézek.

d. h. Cseléd.

r. s. t. u. v. x. y. z. α. β. utczák csak mind 20 lábnyi széles egyik-egyik.

A kalibákat s tizedes-sikátorokat, kalibák utját, a hely szoroságátúl ki nem irhattuk, de könnyen megérteni.

Egy *lovas zászló* szállása, kiben 126 legény, fő- s vice-hadnagy, zászlótartó, 2 rendelő, de a fő-századosnak 3 szolgálja, 6 lóva, vicének 2 szolga s ló, zászlótartónak megannyi, egyik-egyik rendelőnek 2 szolga, 4 ló.

2. ábra.

No hát itt is 3 rend kalibának kell lenni, mint a gyalogok közt; két végső rendben 22 kaliba, középsőben 20. Itt pedig esik két-két legényre s két lóra is ugyan annyi, szélességre 10, hosszúságra 6 láb. Kell azért mező, mit azelőtt, hosszú 300, széles 105; mert egy sor lónak 10, az lovak és kalibák közt utca 5, kaliba 10, kaliba s kaliba közt utca 20. Az kaliba közt, ki középső, s a lovak közt ismét utca 5, második s középső sor ló 10 láb. Ez második s har-

madik sor ló közt uteza 20. Harmadik sor ló 10; itt ismég ösvény 5, harmadik sor kaliba 10; mely térszen 105. De a hosszúságát lássuk.

Fő-százados veszen el 30. De itt kell szállani a dobosnak, trombitásnak is. Item a vice-százados s zászlótartó lovainak is itt

3. ábra.

kell lenni, el is fér jól, mert e hosszú 30, de széles 105 lábnyira, ki nagy darab hely.

A fő-százados s vitézek szállása közt az utca 20 láb.

Egy s legvégső sor ló 180, a hol nem sok hja, hogy egy lóra negyedfél láb hosszú nem esik, mert ezen a soron vagyon 52 ló. De mivel a 22 ezen a soron álló kaliba annyi helyet nem foglal

el, szükség, hogy azt a 48 lábot ossza el az ember, úgy hogy minden kaliba két-két lábára álljon a másiktól, vagy minden harmadik kalibánál legyen egy-egy kis sikátor, mert $226 = 132 = 180 = 48$. A kalibák s a cseléd között utca 20. Cselédek, szekerem szállása 50, de ennek az ötvennek tize utca lesz, mint szintén a gyalogoknak, mint a kép-példa (3. ábra a 389. lapon) mutatja.

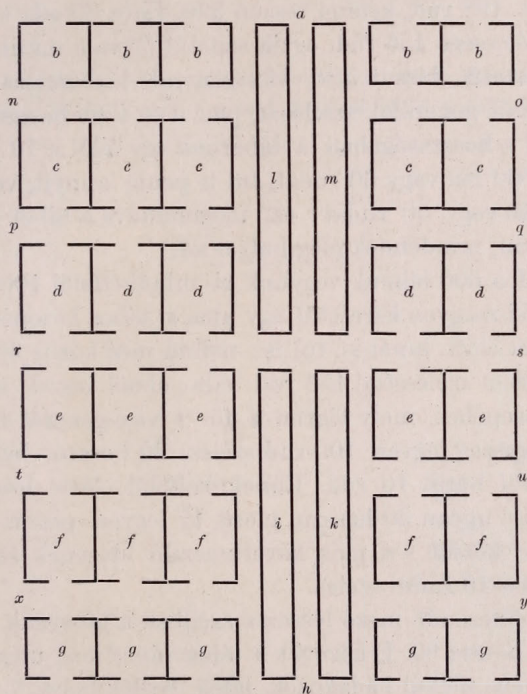
- a. e. f. b. Fő-százados szállása.
- x. y. c. d. Cseléd kvartély.
- g. h. t. u. Egy sor kaliba, ki egy sor ló.
- i. k. l. m. n. o. Egy sor ló.
- p. q. r. s. z. Egy sor kaliba.
- e. g. t. f. Nagy utca a százados s a vitézek közt.
- h. x. y. u. Utca a cselédek közt.

Az utcákat a hely kicsin volta miá elhadtuk; de könnyen képezheti az ember. Itt is az egész kapitányság épen úgy száll, mint gyalog oda alább, kinek kép példája (4. ábra a 391. lapon) im ez;

- a. h. Köz utca.
- l. m. Fő-kapitány.
- i. k. Vice-kapitány.
- b. Fő-századosok.
- c. Vitézek.
- d. Cseléd.
- n. o. A századosok s vitézek közt való utca.
- p. q. A vitézek s cselédek közt való utca.
- r. s. Köz utca.
- e. Cseléd.
- f. Vitézek.
- g. Századosok.
- t. u. Vitézek s cseléd közt való utca.
- x. y. Századosok s vitézek közt való utca.

Igy ez szerint egész tábornak szállítását csinálhatni, mint az mi táborunkban 20 kapitányság vagy 12 gyalog, 8 lovas. Azért úgy kell, hogy egyfelől 4 lovas kapitány, 6 gyalog szálljon, másfelől is ugyan úgy; a főkapitányok arccal szembe a tábor közepe felé, s a vicék a tábor széli felé, a lovasok pedig mindenkor közbe szálljanak, a gyalog kétfelől szárnyul; mert ha a tábor hirtelen megüt-

nék is, a sáncot.¹⁾ nem a lovasnak, hanem a gyalognak kell oltalmazni. Így hát esik jobbra 3 gyalog kapitány s 2 lovas, balra is úgy; de szükség, hogy a sánc s a szélső kapitányság szállása közt legyen mind körül egy utca 50 lábnyi széles; hasonló széles legyen minden kapitányság szállása között, de az közép utca 100 lábnyi széles legyen. Ugy kell pedig rendelni minden szállásokban, hogy

4. ábra.

a legszélesebb kalibák essenek az ajtókkal az utcára, ne pedig lovak vagy a kalibák fara.

Ilyen renddel levén csinálva a 10 kapitányság alja, lesz 12 öreg utca. az egyik szélétől a tábornak a másikig, kinek tize 50—50

¹⁾ Sánczról eddig ugyan Zrínyi még mit sem szólott, de nyilvánvaló e szavakból, hogy a tábort a rómaiak módjára sánczczal akarja körülvenni.

láb vagy 5 rud, a tizenegyedik, ki közép utca, 100 láb vagy 10 rud, teszen együtt 600 láb vagy 60 rud.

Jobb felől való 3 gyalog kapitány foglal szélességre egyik-egyik 240 láb, mely háromszor teszen 720 láb, az az 72 rud. A két lovas teszen, egyik-egyik levén széles 630 láb, kétszer ez teszen 1260 láb. Ez együtt tegyen 720 s még 1260. Balfelől is mindenestül 1980 láb vagy 198 rud. Ennyi van, melyhez hozzá téven az utcák szélességét 198 rud, kétszer teszen 396. Ehez 60 oda téven, leszen a tábor szélessége 456 rud, egyik sánctúl fogva a másikig.

Következik, lássuk a fő, vice-generál, lövészerszám- és éléspénz-, köntös-generálok szállását, piacot és több hasonlókat.

Mivel a hosszaságában a tábornak egy felől a 10 kapitányság foglal el 600 láb vagy 60 rudat, tul is penig annyit, vegyünk közben 500 láb vagy 50 rudat: ez, megmaradva a tábor szélessége a mint vagyon, mindennek elég helyet ad.

Ebből a 600 lábbul vegyünk ki mindkétfelől 100 lábat vagy 10 rudat, ki megyen keresztül egy utca a tábor közepén fő-kapitányok sátora előtt, innet is, tul is: marad még közbe 30 rud. Mivel penig a tábor szélessége 456 rud vala: ebből veszek százat épen a tábor közepében, mely legyen a fő- s vice-generál szállása, ugy hogy a négyszeg legyen 100 rud széles, 30 hosszú, balra s jobbra 15 rud, elől hátul 10 rud. Ennek balfelől előtte leszen egy 16 rudni széles, ugyan 30 hosszú mező, ki legyen piac a táborban.¹⁾

E piac között s a más következő idegenek szállása közt kell egy utca 10 rudni széles.

E következő mező leszen a széliben a tábornak, kinek széli 78 rud 72 hossza 90. E között s a tábor sánca közt utca 5 rud széles. Ez a pénz nélkül hadakozók, látók, hallók helye.²⁾

Jobb felől a generál szállása mellett leszen egy négyszeg, kinek széli 76 rud, hossza 90.

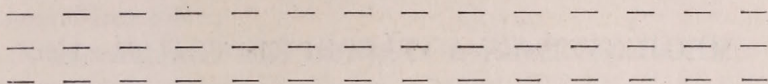
Ez az élés-generál szekerevel együtt való szállása. Itt ismét egy ut 10 rudni széles, melyen tul jobbra egy négyszeg, széli 72 rud, hossza 30. Ez a lövészerszám-generál szállása művésével együtt.

¹⁾ Ez is a római rendszerre mutat, melynek a „forum”, a piac, fontos részét képezte.

²⁾ A hadat kísérő politikai vagy egyéb személyek.

Ez a sánc között utca mind környöskörül is mindenütt széles 5 rud, s így egész tábort, melyben 25,000 emberből álló had, minden cselédével, szükségével bőven elférhet, leirtunk, a kinek széle 456 rud, hossza pedig 180 rud.

Szükség: a következőkben annak megerősítéséről szóljunk.¹⁾

¹⁾ Itt következett volna a táborerődítés rendszere, melyre nézve nem kételkedhetünk, hogy szintén a római rendszer lebegett szemei előtt.

MEGJEGYZÉSEK A «TÁBORI KIS TRACTÁ»-HOZ.

A «Tábori kis tracta» Zrínyi befejezetlenül maradt munkája. Hogy mi akart ez lenni, mi célt akart vele Zrínyi elérni, azt meghatározni nehéz.

Első pillantásra úgy tűnik föl az ember előtt, mintha egy nagyszabású hadtudományi munka kezdete volna, melyben Zrínyi a hadviselésre vonatkozó elveket és szabályokat kívánta összeállítani; erre mutat a rendszeresség melyet az előadásban követ, erre a részletesség, melylyel a fölvetett dolgot tárgyalja.

Ha nem ismernők Zrínyi ellenszenvét az iránt, hogy a hadviselés tudománya törvények és szabályok békőiba vettessék, a vélekedés elfogadható volna. Így azonban azt el kell vetnünk; Zrínyinek soha se juthatott az eszébe, hogy a háborúról tudós könyvet írjon. Volt azonban egy más ok, mely Zrínyit egy ily mű írására ösztönözhetette.

Már a bevezető életrajzban kiemeltük, hogy Zrínyi nem ugyan a korabeli hadművészetet, de igenis a *magyar hadügyet* átalakítani, reformálni óhajtotta, hogy a magyar nemzetet a török iga lerázására, azután pedig állami függetlenségének megvédésére képessé tegye. Erre vonatkozó terveit az Áfiumban csak röviden, mintegy odavetve érinti, kilátást nyujtván arra, hogy azokat később tüzetesebben, részletesebben ki fogja fejteni.

Ezt — a bár sehol ki nem mondott, de a sorok közt kiolvasható — ígéretet akarta úgy látszik a Tábori kis tractában beváltani, mely e szerint nem volna csekélyebb dolog, mint a Zrínyi által tervezett *nagy magyar nemzeti hadsereg szervezéséről és hadi rendtartásáról* irandó munka kezdete.

E fölfogás megérteti velünk a rendszerességet és a részletességet, mely Zrínyi egyéb hadtudományi munkáitól idegen, meg-

érteti a mély tanulmányt, a rendkívüli fáradságot, mely e műben fekszik. Mert míg Zrínyi egyéb munkáiban a lelkében fölmerült gondolatokat csak esetről esetre és szorosabb összefüggés nélkül írja le, vagy dolgozza értekezések alakjában ki, a Tábori kis tracta — már csak e töredékében is — mély, gondos és fáradságos tanulmányról tanúskodik.

Hogy Zrínyi e munkának, később kiemelendő nagy jelentősége daczára, igénytelen címet ad, Zrínyi ismert szerénységét tekintve nem különös; e mellett figyelembe veendő, hogy a munka csak kezdete, töredéke egy nagyobbra tervezett műnek, mely ha elkészül, talán más nevet is nyer.

A munka maga két teljesen önálló, egymástól fontosságra és jelentőségre nézve nagy mértékben különböző s így élesen elválasztandó részből áll. Az *első* a Zrínyi által tervezett reform egy része, *a hadsereg miként való szervezésének terve*. Zrínyi itt a hadsereget már *késznek* veszi, s annak miként való föllállításáról, kiegészítéséről nem nyilatkozik; erre vonatkozólag csak azon nyilatkozatokra vagyunk utalva, melyeket az Áfiumban már tett, s melyekből kitűnik, hogy ő nem zsoldos, nem idegen, hanem magyar nemzeti hadsereget óhajtott szervezni, melybe — fölülemelkedvén kora nézetein — nem csupán a nemességet, hanem a magyar haza minden fiát bevonni, tehát az egész nemzetet fegyverbe állítani szándékozott.

A már késznek, azaz föllállítottnak tekintett hadsereg szervezésében azonban geniálisan jár el, s mint sok más egyében, korát ebben is messze megelőzi. A részletekről annak helyén külön megemlékezvén, itt csak a kimagasló főbb mozzanatokat említjük föl.

Legszembeötlőbb az, hogy Zrínyi a magyar haderőt *egységesen szervezett* s önmagukban *önálló egészet képező* seregekből, vagy hogy a mai kifejezésekkel éljünk, *hadtestekből* akarja összeállítani, melyekből kettő, vagy szükség esetén három, egységes vezetés, tehát egy a hadtestek *főlé* helyezett *főparancsnok*, alatt a működő hadsereget képezi.

A hadtestek ereje és összeállítása, vagyis a fegyvernemek aránya *a hadszínhely minőségéhez képest* változó; hegyes, völgyes és átszegdelt terepen *kisebb*, és túlnyomólag *gyalogságból* álló, sík

terepen *nagyobb* és tetemesebb *lovassággal* ellátott hadtesteket ajánl.

A hadtestek a *menetek* alatt külön, elválasztva maradjanak, s csak a *harcz idején*, tehát a *csatára egyesítenek*.

A fegyvernemek mindegyike számára *felügyelőket*, a sereg-ellátás szolgálatára *hadbiztossági főnököket* (élésgenerális) rendszeresít.

Óriási eszmék ezek, melyekkel Zrínyi nemcsak Gusztáv Adolfot, Savoyai Jenőt, II. Frigvest, de magát az újkori hadművészet legnagyobb mesterét, Napoleont is megelőzte.

A *hadtest szervezését* Napoleon csak 1805-ben, Károly főherczeg 1809-ben léptette életbe; ugyancsak Napoleon volt az, ki az *egységes vezetés* elvét a végsőig menő következetességgel érvényre emelte. Tőle ered az újabbkori hadművészet egyik legfőbb elve: «*megoszolva menetelni, egyesülve harczolni*», melynek legremekebb példáját is az 1805-ik évi hadjáratban adta. Még későbbi a hadtesteknek *hadszínhelyek szerint* való szervezése (az osztrákok Olaszországban), és a fegyvernemek *felügyelőinek* rendszeresítése.

Zrínyi pedig mindezt már a XVII. század közepén, tehát majd *150 évvel Napoleon előtt*, ajánlja és írásban reánk hagyja!

De e főbb dolgok mellett még számos más újítás foglaltatik e műben, részint Gusztáv Adolf rendszere alapján, részint még e rendszer tökéletesítésekep; így az *czrednek* megkisebbitése, mely azonfelül még két részre osztatik, a *lovasságnak* — a kitünő török lovasságra való tekintetből — szaporítása, a *kisebb ürméretű lövegek* és *szóró lövegek* nagy számban való rendszeresítése, a lőfegyverrel ellátott *muskétások* szaporítása, a lovasságnál a *kopja* letévése, az *alparancsnokok*, *altisztek* szervezése és szaporítása, az *egyenruha* rendszeresítése és annak *kincstári költségen* való beszerzése, a *téli ruha* rendszeresítése, a *fizetések* és *zsoldok* emelése, az *élelmezésnek* a kincstár által való átvétele és az *élelmezési szolgálatnak*, valamint a *vonatoknak* szervezése stb.

Mindezek nagyfontosságú reformok, melyek ma kivétel nélkül el vannak fogadva, rendszeresítve s fényes tanúságot tesznek a nagy magyar vezér lángeszéről és páratlan szervező képességéről.

E kiváló fontosságú első rész mellett jelentéktelen a második, mely a *tábor* miként való rendezéséről szól, részint Freitag tervei alapján, részint a római rendszeren fölépítve.

Ha nem tartoznék Zrínyi irodalmi hagyatékához, akár el is hagyhattuk volna e részt, melyben Zrínyi a klasszikus kor eszméinek hódol, mely azonban reánk nézve értéktelen; az ő korában a sereg igaz még sátorok alatt tanyázott s e rendszer megmaradt egész a francia forradalmi háborúkig, de az újabb kor a táborok e módját föladta, valamint föladta — várostrom esetét kivéve — a tábor *megegerődítésének* eszméjét is.

A táborról szóló rész egyébként *nem folytatása* a hadseregről szóló első résznek, hanem külön munka, mely Zrínyi valamely üres órájában keletkezett, s mely a nagy műbe valószínűleg csak később s más helyen lett volna beillesztendő.

A részletekre megjegyzéseink a következők.

Az *I-ső fejezet* előbb a hadsereg erejét, majd a két fő fegyvernemnek, a gyalogságnak és lovasságnak arányát szabja meg; a 24 ezer főnyi sereg mostani rendszerünk szerint a két hadosztályból, a 36,000 főnyi a három hadosztályból álló hadtestnek felel meg. A fegyvernemek arányát illetőleg ne feledjük, hogy Zrínyi nem theoretikus, ki a hadsereget — mint pl. Montecuccoli — elméletben szervezi, ő nem az elméletileg legczélyszerűbb összeállítást keresi, hanem a török nagy háború eszméjét tartva szem előtt, gyakorlati szempontból indul ki s az arányt e szerint szabja meg. A török nagyszámú és részben kitünő, de részben szervezetlen lovasság ellenébe szintén nagyszámú, szervezett és fegyelmezett lovasságot kelle állitania. Az azon időbeli magyar hadseregeket tekintve, melyekben a lovasság tömege mellett csak igen csekély a gyalogok száma, Zrínyi szervezete, melyben a gyalogság két, sőt háromannyi mint a lovasság, nagy haladás, nagy reform.

Hogy a *tüzérség* mint önálló fegyvernem Zrínyinél még nem szerepel, onnét magyarázandó, hogy a császári sereg Gusztáv Adolf újításairól, melyeket ez a *tüzérségben* véghez vitt tudomást alig vett, s így azokat Zrínyi is alig méltányolhatta; másrészt a *tüzérség* azon időben még mindig inkább a pattantyús-czéh jellegével bírt s fegyvernemnek nem tekintetett. Mindazonáltal Zrínyi a *tüzérségre* is elég gondot fordít s már e fejezetben is egy külön *tüzérségi főnököt* rendszeresít, ki a *tüzér- és fegyverügyben* önálló, de a fővezérnek alárendelt közege.

A *lovasság és gyalogság generalisainak* szervezésében Zrínyi

nyilván tart attól, hogy félreértetik, s hogy némelyek a dolgot oly módon érthetnék, hogy ezek az illető fegyvernem fölött parancsnokságot viseljenek; de Zrínyi nem ezt akarja, ő csak *felügyelőket* akar, kik a fővezérnek csak tanácsadói, de a kik nem *parancsnokai* az összes lovasságnak és gyalogságnak, hanem minden tekintetben a fővezértől függenek, az ezredek pedig, mint harcászati egységek *közvetlen* a vezér alatt állanak. Hogy semmi módon félre ne értessék, kijelenti, hogy a felügyelők csak a címet viselik, sőt szükség esetén kész őket inkább elejteni.

A *főtábor-* vagy *főstrázsamester* az akkori General-Quartier-meistereknek felel meg; a vezérkari főnök csak a napoleoni háborúk idejében rendszeresítették. Az *élés*, *pénz- és köntös-generális* több mint az akkori Kriegscommissär-ek, s inkább a jelenlegi hadbiztossági főnökhöz áll közelebb.

A *II. fejezetben* szervezi Zrínyi a *lovasságot*, mely fegyvernem az ő szemében, daczára a gyalogság elismert és általa is hangoztatott felsőbbségének, mégis előkelőbb, mit még inkább kiemel az által, hogy a *fővezért* és ennek *helyettesét* a lovasság tábornokai (nála ezeredesei) közül veszi.

A lovas ezredeket Zrínyi, tekintettel arra, hogy sokkal számosabb lovasságot szervez, mint az akkori seregeknél szokásban volt, erősebben alakítja; mert míg a svéd ezredek 8 században 540—580, a császári ezredek 8—10 században 750—800 lovassal bírtak, Zrínyi ezredeiben 1200 lovas van 10 századba osztva; megkönnyíti azonban e szervezetet az által, hogy az ezredet két osztályba osztja, melyek mindegyike 600 lovaszt számlál.

Feltűnő a *tisztességeknek* az akkori viszonyokhoz képest nagy száma; míg a magyar lovasságnál akkor, még ha a lovascsapat 5—600 lovasból állt is, egyetlen parancsnok volt, Zrínyi minden században (nála zászlóban, cornet) a parancsnokon kívül 2 főtisztet, 2 őrmestert és 12 tizedest rendszeresít; ez és a legénységnek *tizedekbe* (káplárságokba) való beosztása, a fegyelem fentartására fölötté üdvös rendszabályok. Czélszerű az is, hogy a pénz- és fegyverkezelésre, a szállásrendezésre, az élelmezésre és beteg-ellátásra külön személyzetet (mindegyikre századonként egyet) alkalmaz.

Ellenben hátrányos, hogy Zrínyi az ezredek parancsnokaira, kik nyilván tábornokok legyenek, még *külön tisztségeket* ruház;

különösen hátrányos az, hogy a *fővezér* (hadtestparancsnok) még egy lovas ezredet is vezényeljen. A fővezér az *egész sereg* vezetésével annyira el van foglalva, hogy az még harczon kívül sem foglalkozhatik külön ezred-parancsnoksággal, még kevésbé a harcban, hol az egész sereg vezetése minden szellemi erejét leköti; a ki a sereget vezeti, nem vezethet ezredet is, és megfordítva.

A *III. fejezetben* Zrínyi a *gyalogságot* ugyanoly módon szervezi, mint a lovasságot; itt az előny határozottan Zrínyi részén van. A császári ezredek 3000, a francziák 2400 a svédek 3600 főnyi ezredeivel szemben Zrínyi 1200 főnyi ezredei (az akkori viszonyok közt) határozottan czélszerűebbek. Zrínyi itt a svédeket veszi ugyan mintául, de nem a régi svéd ezredeket, hanem Gusztáv Adolf újabb svéd, német és angol ezredeit, melyekben a századok csak 144 illetőleg 150 főből, az ezredek 1200 illetőleg 1500 főből állottak.

De még e mintát is javítja, mert míg a svéd századokban a 144 főből muskétával 72, pikával pedig 54+18, tehát szintén 72 volt fölszerelve s ez arány csak később változott a muskétások előnyére, Zrínyi mindjárt a 2:1 arányt alkalmazván, a muskétások számát 80-ban, a pikásokét pedig csak 40-ben állapítja meg.

A tisztesek száma ugyanannyi, mint a lovasságnál.

Az *V. fejezetben* feltűnő, hogy míg Zrínyi a hadmérnöki és tüzérsapatokat valóban katonáknak tekinti s számukra kapitányt rendel, a számra sokkal erősebb «míveseket» csak czéhekbe osztja s fölējük parancsnokot nem rendel. Ezek különben mindannyian, valamint a hadmérnöki katonák is, a főtábormester (főszállásmeister), a tüzérek pedig a tüzér-tábornok alatt állanak; e beosztást az akkori alkalmazás igazolja.

A *VI. fejezetben* Zrínyi arra törekszik, hogy a működő sereget a fölösleges tehertől, a sok ingyenélő szolgától és egyéb személytől megszabadítsa. A XVII. században a tábor zsúfolva volt fölösleges személyekkel s eltekintve a török hadseregtől, melynek néha fele ily nem harcolókból állott, nem volt sokkal jobb a viszony másutt sem. Így a nürnbergi császári táborban (1632) 15,000 nőszemély és 20,000 szolga volt jelen. A megszabásban különben Zrínyi elég bőkezű, mert még a lovas tizedesnek is, bizonyára tekintélye érdekében s hogy a lovat ne kellessék magának ellátni, engedélyez egy szolgát.

A *VI. fejezet* az illetékekről, a *VII.* a ruházatról intézkedik. Nagyjelentőségű dolog, hogy a legénységet ruházattal, élelemmel, fegyverrel és lőszerrel, a lovakat lóáppal *kincstári költségen* kívánja elláttatni.

A mai kor katonája alig tudja azt elképzelni, hogy az valaha másképp is lehetett; hogy régente a katona csak egy bizonyos összegű havi pénzt (zsoldot) kapott s ebből nemcsak minden szükségletét ellátni, de sőt még néha fegyvert és lőszert is beszerezni *önmaga* tartozott. Ha most a havi zsoldját az első napokban elköltötte, megitta, egész hónapra át a rablásra, fosztogatásra volt utasítva; de még ha nem is költötte el, természetes hogy nem mulasztott el alkalmat, ha ruhát, élelmet pénz nélkül «szerezhetett».

Innét magyarázandó a *XVI.* és *XVII.* századbeli katonaság fegyelmetlensége, rakonczátlansága, mely még növeltetett az által, hogy a katona zsoldját néha hónapokon át meg sem kapta s így teljesen a fosztogatásra, a föld népének sanyargatására volt kényszerítve.

Zrínyi e javaslata a viszonyok gondos tanulmányozásán alapszik, melyhez személyes tapasztalata járult, s valóban alkalmas volt arra, hogy tervezett magyar hadserege ne a korabeli rabló csordákhoz legyen hasonló, hanem derék fegyelmezett, jól fizetett s jól ellátott, ennélfogva tehát megbízható, vitéz haddá váljék.

A fizetések megszabása meggyőzhet mindenkit, hogy Zrínyi a hadseregről nemcsak elégségesen, de sőt bőkezűen kívánt gondoskodni, kivált ha a fizetések összegét a ruházat és élelem futólag érintett áraival összehasonlítjuk.

A kincstári ruházat rendszeresítésével Zrínyi egyidejűleg annak jószágát és egyformaságát is biztosítani kívánta; színét már az Áfiumban a gyalogra nézve kéken, a lovasra vörösben határozván meg (Lásd a 99. lapon). Nevezetes, hogy a csapat számára téli ruhát is rendszeresít s hogy a gyalogságnak a cipellős csizmán (bakkan-cson) kívül a kurtá szárú deli csizmát és a boeskort is ajánlja.

A *VIII. fejezetben* föltűnő a lövegeknek az akkori viszonyokhoz képest nagy száma; nem elégzik meg a 20 könnyű löveggel, melyeket Gusztáv Adolf nyomán rendszeresít, de azonfölül még 80 seregrendelőt is kíván, melyek csak két lóval vontattatván, nyílt

csatában előtte czélszerűebbeknek tűnnek föl. Ma egy hasonló seregnél (két hadosztályból álló hadtestnél) 88 lövegünk van. Nehéz lövegekről Zrínyi nem szól, mert ezek csak várostromoknál válhattak vala szükségessé, ily esetekben pedig már akkor is ostrom-tüzér-telepek vonattak a sereghez.

A lovasság fegyverzeténél nevezetes azon kijelentése, hogy a «*kopja a lovas kezében semmirekellő*»; különösen nevezetes azért, mivel majdnem egyidejű Montecuccoli nyilatkozata, ki a harminczéves háború tapasztalatai daczára a lándzsát «a fegyverek királynéja»-nak nevezi, még pedig úgy a lovasságnál, mint a gyalogságnál.

Nem kételkedünk azon, hogy Zrínyi, ki a lovasságnál a kopját a karabinnal helyettesíti, a kópját a gyalogságnál is teljesen eltörli vala, ha a *szurony* fölfedezéséről tudomással bír, illetőleg annak hadi használhatóságáról meg van győződve; de a szurony, mint már a bevezetésben említettük Francziaországból, hol 1640-ben fedeztetett föl, csak lassan terjedt s valóban használható hadi fegyverré csak a XVII. század végével vált.

A IX. fejezet nagyérdekű fejtegetés az *élelmezés* módjáról. Zrínyi föltétlenül a *kincstári élelmezést* ajánlja, mely nemcsak hogy megszünteti a fegyelemre oly fölötte káros zsákmánylást, dülást és fosztogatást, de e mellett jobb, biztosabb, de sőt még olcsóbb is az eddig követett rendszernél.

A X. fejezetben megszabja Zrínyi a lovak, a XI. fejezetben a szekerek számát, ép úgy mint az V.-ben a szolgákét megszabta, hogy a fölösleges és csak az élelmezést nehezítő lóállományt megkisebbitse. Ennek megértésére szükséges tudnunk, hogy a XVII. században a táborok nemcsak fölösleges személyekkel, de fölösleges lovakkal is zsúfolva voltak. A már említett nürnbergi táborban 40,000 málhás ló volt; Wallenstein 50 hatfogatú kocsit és 100 vezetéki lovat vitt mindig magával.

A megszabásban különben Zrínyi itt is méltányos s még e korlátozás daczára is 13,600-ra rúg a lovak állománya. Egy két hadosztályból álló hadtest most mintegy 8000, egy lovas hadosztály 6000 lóval bír.

A szekerek számánál azonban Zrínyi jobban gazdálkodik s míg ma egy hadtest jármű-állománya körülbelül 1450, Zrínyi a

hasonló erejű s több lovassal bíró testnek csak 300 szekeret engedélyezett, melyhez még 200 csapatjármű (a zászlók négylovú kolyeszái) adandó. Igaz, hogy mi aránytalanul több lőszert viszünk s az élelmező készlet is nagyobb, mint amennyit Zrínyi szállítani akar.

Érdekes, hogy Zrínyi az élelmező készletnek *őtnaponként* való kiosztását ajánlja s hogy a szekereknél az élelmezés folytonosságának biztosítására a most érvényben álló *turnus forgalmat* javasolja.

A *XII. fejezet* kiegészíti az élelmezésről szóló IX. fejezetet s tárgyalja az élelem beszerzésének módjait. Zrínyi ennél kombinálja a *kézi bevásárlást* és a *harácsolást a raktárelélmézzel*, mi kiválóan nevezetes dolog oly időben, mikor az élelmezéssel csak igen keveset, vagy semmit sem törődtek. Ép úgy jelentős dolog a közbeeső raktárak eszméje és azon szabálya, hogy a hadbiztos (az élésgenerál) a *fővezér szándékaihoz* képest rendezze és szervezze a sereg élelmező szolgálatát.

Az által, hogy a katonákkal 5 napi eleséget és lótápot hordoztat Zrínyi, többet követel, mint a mennyit mi ma követelünk; de túlságosnak e követelés még sem mondható.

Az egész fejezet nemcsak érdekes, de szellemes is, kivált befejezése felé, a hol Zrínyi az általa ajánlott rendszernek nemzetgazdasági hasznát is bebizonyítani igyekszik.

A *XIII. fejezet* előbb egy 36,000 főből álló sereg összeállítását és költségeit adja, azután pedig, mintegy összegezőképp, 5 különféle erejű sereg összeállítását.

Legfontosabb azonban e rész befejezése, mely néhány igénytelen sorban ama kiváló horderejű eszméket tartalmazza, melyekről előbb már megemlékeztünk; nevezetesen az egységesen szervezett, de a viszonyokhoz képest váltakozó erejű s összeállítású *hadtestek* alkalmazását, továbbá ama fontos hadászati elvet, hogy a hadtestek *menetközben* különválva kell hogy legyenek, *a csatára, a harcra azonban, egységes fővezérlet mellett egyesítendőik*.

A Tábori kis tracta *második részéről*, mely a *táborral* foglalkozik, kevés mondani valónk van.

A hadi tudományok föléledésének ez időszakában minden katonai író szükségképen ókori példákhoz, a görög és római intézményekhez kellett hogy forduljon, s a hadi tudomány ez alapon

kellett hogy újból fölépíttessék. Ezt tették a methodisták, ezt tette — de csak helylyel-közzel — Zrínyi Miklós is.

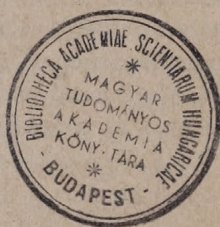
A táborra vonatkozólag Zrínyi kiváltképen a római példára volt utalva, mert erre mintát sem a svédeknel sem másutt nem igen lelhetett. A táborról szóló részben tehát Zrínyi arra törekszik, hogy a hírneves római tábor mintájára egy czélszerű táborépítési, megszállási és megerősítési rendszert alkosson.

Előttünk, kik most azt látjuk, hogy ily tábor merőben fölösleges, s szolgálatot csakis hosszabb tartamú körülzárolásoknál vagy ostromoknál tehet, e túlaprólékos megszabása a tábornak kissé pedánsnak tűnhetik föl; de ne feledjük, hogy a sátrakat s a rendszeres táborokat csak a francia forradalmi háborúk szüntették meg, s hogy Zrínyi idejében s még vagy másfél századig azon túl, e kérdés igen fontos volt.

Zrínyi különben tábor-rendszerénél az egyszerűsége és czélszerűsége törekszik, mit minden hadi intézménynél csakugyan folyton szem előtt kell tartani.

Zrínyi befejezte a tábor-rendezés és megszállás tervét, az erődítésnél azonban a munka megszakad. A közzé tett nyilatkozatokból azonban kitűnik, hogy a tábort a rómaiak mintájára sánczokkal, tehát mellvédekkel és árkokkal, kívánta körülvenni és biztosítani.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

KÖNYVTÁRA 605 / 1950 N. SZ.

